INSTYTUT SLAWISTYKI POLSKIEJ AKADEMII NAUK

SŁOWOTWÓRSTWO W PRZESTRZENI KOMUNIKACYJNEJ

POD REDAKCJĄ

PAWŁA KOWALSKIEGO

151

SŁOWOTWÓRSTWO
W PRZESTRZENI KOMUNIKACYJNEJ

Prace Slawistyczne. Slavica
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

151

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk

SŁOWOTWÓRSTWO W PRZESTRZENI KOMUNIKACYJNEJ

POD REDAKCJĄ

PAWŁA KOWALSKIEGO

Warszawa 2021

Recenzje wydawnicze [Editorial reviews]
dr hab. Magdalena Pastuch, prof. ucz., Uniwersytet Śląski w Katowicach, Polska [University of Silesia in Katowice, Katowice, Poland]
dr hab. Julia Mazurkiewicz-Sułkowska, prof. ucz., Uniwersytet Łódzki, Łódź, Polska [University of Lodz, Łódź, Poland]

Publikacja dofinansowana z programu „Doskonała Nauka" Ministra Edukacji i Nauki.

The work was financed from the "Excellent Science" Programme of the Polish Minister of Education and Science.

Redaktor prowadzący [Editorial supervision]
Dorota Leśniewska

Redaktorzy [Copy-editors]
Anna Boguska, Gordana Đurđev-Małkiewicz, Ewa Dzierżanowska, Beata Kubokova, Sara Mitschke, Jakub Ozimek, Dorota Rdest, Jasmina Šuler-Galos, Roman Tymoshuk, Anna Żebrowska

Skład i łamanie [Typesetting and page makeup]
Barbara Adamczyk

e-ISBN: 978-83-66369-41-2
ISSN: 0208-4058 (Prace Slawistyczne. Slavica)

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences]
ul. Bartoszewicza 1b/17, 00-337 Warszawa
tel. 22 826 76 88, wydawnictwo@ispan.waw.pl, www.ispan.waw.pl

SPIS TREŚCI

SŁOWO WSTĘPU

Niniejsza wieloautorska monografia jest pokłosiem XX Międzynarodowej Konferencji Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów zatytułowanej „Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej", której organizatorem był Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Konferencja odbyła się w dniach 8–10 września 2020 roku w Warszawie, choć z powodu obostrzeń w organizacji spotkań naukowych wynikających z trudnej sytuacji epidemicznej w kraju i zagranicą obrady przeprowadzono zdalnie. Z tego powodu nie wszyscy członkowie Komisji Słowotwórczej mogli zaprezentować swoje referaty, których zgłoszona liczba przekraczała pierwotnie 40 wystąpień.

Ostatecznie w konferencji wzięło udział 29 uczonych słowotwórców z różnych ośrodków naukowych w Austrii, Białorusi, Bośni, Chorwacji, Czechach, Francji, Niemczech, Polsce, Rosji, Serbii, Słowacji, Słowenii, Ukrainie. Świadczy to o aktualności zaproponowanej tematyki i dużym zainteresowaniu słowiańskim i slawistycznym słowotwórstwem. Większość nadesłanych wystąpień, już w postaci artykułów, znajduje się w tomie.

Tematyka całego tomu wyznaczona tematem konferencji oscyluje wokół kilku aktualnych problemów dotykających zjawisk zarówno współczesnych, jak i dawnych, z których najistotniejsze to: innowacje słowotwórcze, typy i zmiany mechanizmów powstawania neologizmów, zjawisko globalizacji językowej, pragmatyczne aspekty funkcjonowania języka. Klamrą spajającą bogatą i różnorodną tematykę jest perspektywa komunikacyjna.

Serdecznie dziękuję wszystkim uczestnikom konferencji za udział w naukowym spotkaniu, żywe dyskusje i inspirujące komentarze, a przede wszystkim za nadesłane teksty, które składają się na tom. Mam przekonanie, że Czytelnik znajdzie tu wiele inspirujących i ciekawych tematów oraz wątków badawczych, a lektura będzie dla Niego przyjemnością.

Szczególne podziękowania składam Recenzentkom – Profesor Julii Mazurkiewicz-Sułkowskiej i Profesor Magdalenie Pastuchowej – które opiniowały teksty do druku. Ze względu na wielojęzyczny charakter całej monografii, jej objętość i zakres tematyczny wymagało to dużego nakładu pracy i czasu. Wszystkim, którzy przyczynili się do ukazania tej monografii, bardzo serdecznie dziękuję. Życzę miłej lektury.

Paweł Kowalski
czerwiec, 2021

Милан Ајџановић
Универзитет у Новом Саду
E-mail: ajdzanovic@ff.uns.ac.rs
ORCID: 0000-0002-2807-8171

МОВИРАЊЕ КОД НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ (НА ПРИМЕРУ ГРАЂЕ ИЗ *СРПСКОГ РЕЧНИКА НОВИЈИХ АНГЛИЦИЗАМА*)[1]

1. Уводне напомене. Иако се на први поглед чини да не би требало посебно објашњавати интерес који англицизми данас изазивају код лингвиста, не само када је у питању занимање једног србисте за стање присутно у српском језику, јасно је да, с друге стране, они као да полако постају једно од општих места у србистици[2] – пре свега у дериватолошким и лексиколошким истраживањима – те да њихова привлачност, барем смо ми таквог мишљења, полако гасне. Ипак, ове смо године безмало све своје професионално занимање посветили управо позајмљеницама из енглеског језика. Наравно, имајући у виду наш горе изнесени став у вези с актуелношћу и релевантношћу проучавања англицизама, неко се с правом може упитати чему се таква контрадикторност може приписати. Одговор је, ипак, посве једноставан и условљен практичним разлозима. Наиме, заједно с неколико својих колега део смо тима[3] који, након две деценије од изласка првог издања *Речника новијих англицизама* (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001), управо приводи крају

[1] Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања* (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

[2] Наравно, не само у њој, већ и у другим дисциплинама. Илустрације ради, укуцавањем кључне речи англицизми у базу података COBISS (http://sr.cobiss.net/) на дан 9. 11. 2020. добија се чак 236 пронађених референци, док их је у време читања реферата из којег је овај рад проистекао, 10. 9. 2020., било за четири мање.

[3] Мешовити англистичко-србистички ауторски тим с Филозофског факултета у Новом Саду оформљен је јануара 2018. године, и сачињавају га: координатор Тврткo Прћић, коуреднице Јасмина Дражић и Мира Милић, и четворо придружених уредника: Соња Филиповић Ковачевић, Олга Панић Кавгић, Страхиња Степанов и Милан Ајџановић.

рад на *Српском речнику новијих англицизама*[4] те је обиље грађе прикупљене за тај лексикографски подухват врло погодно, па и изазовно, за различита нова истраживања.

1.1. У српској језичкој заједници, нарочито код њених млађих говорника (а тако је несумњиво и у другим словенским језицима, и не само њима, пре свега када је у питању разговорни језик и, још више, различити стручни жаргони), енглески се данас више не може сматрати обичним страним језиком као што је било који други, већ својеврсним, како га Т. Прћић назива, *одомаћеним страним језиком* (Prćić, 2005, сс. 14–21), чије је познавање не само пожељно и потребно већ и подразумевано у мањој или већој мери. Отуд не чуди да се у српском језику јавља и читав низ творбених хибридних образовања добијених од енглеских основа и српских форманата код којих, међутим, најчешће изостаје иначе очекивани творбено-значењски несклад између основе и форманта из два различита језика будући да су у овом случају оба идиома блиска и прозирна (јасно, не у истој мери) говорницима српског језика.

1.2. У припремној фази израде овога чланка сматрали да су таква хибридна образовања нарочито честа у двема семантичко-деривационим (под)групама: речима субјективне оцене и етикетама за особе насталим с обзиром на неке њихове доминантне особине, те смо управо њима наменили (првобитну) улогу главног предмета овог истраживања. Међутим, како је напредовао рад на СРНА и наше упознавање с прикупљеном грађом, тако смо почели да увиђамо да ове две скупине, барем у речничкој грађи, вишеструко надмашује једна друга – моциона образовања, те ће предмет овог рада бити управо мовирање код англицизама. Ипак, будући да су мовирани деривати резултат секундарне морфолошке адаптације, тј. деривације лексичких импорта на које се додају домаћи творбени форманти, и они се могу сматрати својеврсним хибридним образовањима.

1.3. Ова нам је тема тим изазовнија зато што се у српским лингвистичким круговима, али, понекад, и у читавом српском друштву, повремено и даље води расправа, на тренутке врло жучна, када је у питању тзв. феминизација језика,[5] односно могућност али и потреба да се наспрам сваког маскулинума којим се означава вршилац какве радње, ималац неке професије, носилац

[4] У даљем тексту РНА односно СРНА.

[5] О самом термину и његовој употреби в. више у: Драгићевић & Утвић, 2019, сс. 188–191, као и, нешто друкчији став, у: Ћорић, 2008, сс. 202–208.

особине и сл. – гради одговарајући социјативни фемининатив. Као и обично, и овде су присутне две сукобљене стране. Наиме, наспрам традиционалиста, било да су у питању лингвисти било, још у већој мери, горљиви псеудолингвисти, који сматрају и доказују да се мушки род у српском језику нужно сматра полно/родно немаркираним те да није неопходно по сваку цену градити моционе парњаке, стоје они који захтевају да се за свако занимање без изузетка (и без одлагања) нађе и одговарајући фемининумски маркер.

2. Анализа грађе. Дакле, као корпус за своје истраживање користили смо грађу прикупљену за потребе писања СРНА, жанровски и тематски крајње разноврсну, која је највећим делом прикупљена с интернета али и других електронских и штампаних медија, и која је временски ограничена на последњих двадесетак година. На овом месту може се поставити питање хронолошког омеђења саме грађе на 20 година, али је одговор и на то питање једноставан. Том временском одредницом ауторски тим СРНА заправо оправдава са́мо постојање СРНА, будући да је РНА, како смо видели, први пут објављен 2001. године.

2.1. У вези с прикупљањем грађе имамо још једну напомену. Наиме, иако је по природи ствари писање безмало сваког речника најчешће веома сложен и напоран посао, што зна свако ко се тиме бавио, не само због саме лексикографске обраде већ и стварања и омеђивања корпуса, посао који се нашао пред нашим тимом у почетку нам се чинио несавладивим, а, да будемо искрени, ни сада, пред сам завршетак израде Речника, нисмо у потпуности променили мишљење. Наиме, чини се да је данас број англицизама у српском језику (а ту мислимо на све његове појавне видове, на све његове регистре), у теорији барем, практично, неограничен. Другим речима, грађа коју ћемо презентовати представља само увид[6] у актуелно стање које намеравамо да опишемо.[7] Међутим, и наравно, корпус за Речник је ипак морао бити омеђен те СРНА у финалној верзији садржи око 5.000 одредничких речи,[8] обима преко 12.000 параграфа. Када су пак у питању моциона образовања, она, нимало неочекивано, чине значајан део грађе: маскулинума је 231, док је њихових фемининумских парњака 185, што у збиру (416) чини нешто изнад 8% од тренутног укупног броја одредница.

---

[6] Додуше, с обзиром на саму грађу, несумњиво веома релевантан.

[7] Али и увид у СРНА који не претендује на апсолутну прецизност, будући да Речник још увек није фиксиран.

[8] Нажалост, коначан број ће бити могуће прецизно одредити тек по објављивању речника.

2.2. Из грађе прикупљене за потребе писања СРНА ексцерпирали смо следеће мовиране фемининуме:[9] *администраторка*, *админка*, *ајтијевка*, *акаунт-менаџерка*, *антиваксерица (= антиваксерка)*,[10] *антиваксерка (= антиваксерица)*, *арт-директорка*, *бајкерка*, *баскеташица*, *бебиситерка*, *бекпекерка*, *бизнисменка*, *билдерка*, *бинџерка*, *битбоксерка*, *блогерка*, *блокерка*, *бордерка*, *ботуља*, *брегзитерка*, *брејкденсерка*, *брејкерка*, *брокерка*, *ваксерка*, *веб-дизајнерка*, *веб-мастерка*, *веганка*, *вејкбордерка*, *википедисткиња*, *влогерка*, *гасерка*, *гејмерка*, *глобтротерка*, *голгетерка*, *грумерка*, *даркерка*, *девелоперка*, *денсерка*, *дизајнерка*, *дилерка*, *диск-џокејка*, *дислајкерка*, *еготриперка*, *инсајдерка*, *инстаграмерка*, *инстаграмуша*, *инфлуенсерка*, *јузерка*, *јутјуберка*, *кајтерка*, *кајт-сурферка*, *камперка*, *квизашица*, *кечерка*, *клаберка*, *кодерка*, *кокаколичарка*, *колумнисткиња*, *компјутерашица*, *конзумерка*, *контролорка*, *контрол-фрикуша*, *концептуалка*, *копирајтерка*, *косплејерка*, *коучерка*, *кросфитерка*, *кулерка*, *лајфкоучерка*, *ламберсексуалка*, *лидерка*, *линуксашица*, *лобисткиња*, *лузерка*, *мајнерка*, *макетарка*, *маркетарка*, *маркетинг-менаџерка*, *менаџерка*, *микроблогерка*, *миленијалка*, *минглерка*, *митингашица*, *моберка*, *модераторка*, *наркобосица*, *наркодилерка*, *олдтајмерка*, *панелисткиња*, *панкерка*, *партибрејкерка*, *партијанерка*, *партимејкерка*, *перформерка*, *пиар-менаџерка*, *пивотменка*, *плејмејкерка*, *подкастерка*, *предаторка*, *презентерка*, *провајдерка*, *програмерка*, *профајлерка*, *ранчерка*, *регрутерка*, *резиденткиња*, *рејверка*, *рекреативка*, *ренџерка*, *реперка*, *ритернерка*, *рокерка*, *сабскрајберка*, *сајбер-криминалка*, *селебреткиња*, *скамерка*, *скандалмејкерка*, *скауткиња*, *сквотерка*, *скејтерка*, *скинхеткиња*, *скиперка*, *смечерка*, *сниферка*, *спамерка*, *спојлерка*, *спонзорка*, *спринтерка*, *сталкерка*, *стартаперка*, *стартерка*, *стокерка*, *стрејтерка*, *стримерка*, *стрит-артисткиња*, *стронгменка*, *сурферка*, *тајкуница (= тајкунка)*, *тајкунка (= тајкуница)*, *твитерашица*, *тестерка*, *тик-токерка*, *тим-лидерка*, *тинејџерка*, *топ-менаџерка*, *трансџендерка*, *трафикерка*, *трекерка*, *трендсетерка*, *трешерица (= трешерка)*, *трешерка (= трешерица)*, *ултимат-фајтерка*, *фајтерка*, *фацилитаторка*, *фејкерка*, *фејсбуковка*, *фенсерка*, *фешнсткиња*, *филммејкерка*, *финишерка*, *фитнес-инструкторка*, *флуенсерка*, *фоловерка*, *форумашица*, *фрикуша*, *фриленсерка*, *фристајлерка*, *фронтменка*, *фуд-блогерка*, *хајкерка*, *хакерица (= хакерка)*, *хакерка (= хакерица)*, *хедлајнерка*, *хејтерка*, *хендлерка*, *хипстерка*, *хипхоперка*,

[9] Ради уштеде простора нећемо навести и мотивне маскулинуме. Такође, ортографска решења англицизама (истина, засада још не у потпуности заснована на чврстим правилима) преузета су из СРНА.

[10] На овај ћемо начин означавати истозначне именице.

хитмејкерка, *хордерка*, *џамперка*, *џет-сетерка*, *шоперка*, *шопингхоличарка*, *шоуменка*, *шутерка*.

2.3. С друге стране, фемининум одговарајућег значења[11] наспрам себе, барем када су у питању српски интернетски извори,[12] немају следеће именице мушког рода: *аквизитор*, *андерграундаш*, *астротурфер*, *бајер*, *бекенд-девелопер*, *биткоинаш*, *блуграсер*, *виџеј*, *геј*, *гуру*, *дропшипер*, *квизмастер*, *кликтивиста*, *контент-маркетар*, *крип*, *лифтбој*, *луркер*, *манимејкер*, *маркетингаш*, *мастермајнд*, *мотивациони тренер*, *нерд*, *одитор*, *парттајмер*, *петфлуенсер*, *пранкер*, *прес-клипер*, *реперформер*, *риселер*, *руки*, *сајбер-панкер*, *скајдајвер*, *скечер*, *скрапбукер*, *спин-доктор*, *стејкхолдер*, *стрипаџија*, *суперстар*, *фитнес-тренер*, *френд*, *хајдајвер*, *хајперка*, *хипи*, *читер*, *џанки*, *џендер*.

Будући да најчешће не постоје никакве запреке, нити значењске[13] нити фонолошке нити творбене, да се наспрам наведених маскулинума јаве одговарајући мовирани фемининуми, несумњиво је да ће у сразмерно кратком времену поједине од ових позајмљеница наћи место у другој, знатно већој групи, тј. међу оним англицизмима који су мотивисали одговарајуће именице женског рода.[14]

2.4. Иако би се очекивало да наспрам овог горе наведеног, знатног броја мовираних деривата стоји и одговарајуће бројан и разноврстан инвентар суфикса, то ипак није тако. Заправо, свега[15] је пет форманата (*-ица*, *-ка*, *-киња*, *-уља* и *-уша*) послужило за мовирање англицизама, при чему њихова дистрибуција није ни изблиза равномерна, али је, рекли бисмо, сасвим очекивана, барем када су у питању три најфреквентнија суфикса.

2.4.1. Наиме, од 185 деривата суфиксом *-ка* деривирано их је чак 160, односно 86,5% од укупног броја примера (*администраторка*, *админка*, *ајтијевка*, *акаунт-менаџерка*, *антиваксерка*, *арт-директорка*, *бајкерка*, *бебиситерка*,

---

[11] Иако би се понегде због обличког поклапања могло учинити да је у питању мовирани англицизам, то није нужно тако. Тако је, на пример, *скечерка* врста обуће марке *скечерс* (енгл. *Skechers*).

[12] С друге стране, да су у појединим словенским језицима присутна моциона образовања и у понеком од ових случаја, видимо по примерима с различитих портала (нпр. хрв. *marketingašica*, *nerdkinja*, *hajperica*, *frendica*, пољ. *prankerka*, чеш. *reperformerka*).

[13] Односно, и када постоје значењске, оне се лако превазилазе, за шта је добар пример постојање појединих именица какве су *ламберсексуалка и шоуменка*.

[14] Наравно, под условом да се овакав њихов тренутни статус већ сада не може приписати нашем превиду или недовољно добром увиду у стање присутно у савременом српском језику.

[15] Ово *свега* отуд што је, примера ради, у Ајџановић (Ајџановић, 2008, сс. 94–100) међу 134 моциона образовања женског рода идентификовано девет различитих суфикса.

бекпекерка, *бизнисменка*, *билдерка*, *бинџерка*, *битбоксерка*, *блогерка*, *блокерка*, *бордерка*, *брегзитерка*, *брејкденсерка*, *брејкерка*, *брокерка*, *ваксерка*, *веб-дизајнерка*, *веб-мастерка*, *веганка*, *вејкбордерка*, *влогерка*, *гасерка*, *гејмерка*, *глобтротерка*, *голгетерка*, *грумерка*, *даркерка*, *девелоперка*, *денсерка*, *дизајнерка*, *дилерка*, *диск-џокејка*, *дислајкерка*, *еготриперка*, *инсајдерка*, *инстаграмерка*, *инфлуенсерка*, *јузерка*, *јутјуберка*, *кајтерка*, *кајт-сурферка*, *камперка*, *кечерка*, *клаберка*, *кодерка*, *кокаколичарка*, *конзумерка*, *контролорка*, *концептуалка*, *копирајтерка*, *косплејерка*, *коучерка*, *кросфитерка*, *кулерка*, *лајфкоучерка*, *ламберсексуалка*, *лидерка*, *лузерка*, *мајнерка*, *макетарка*, *маркетарка*, *маркетинг-менаџерка*, *менаџерка*, *микроблогерка*, *миленијалка*, *минглерка*, *моберка*, *модераторка*, *наркодилерка*, *олдтајмерка*, *панкерка*, *партибрејкерка*, *партијанерка*, *партимејкерка*, *перформерка*, *пиар-менаџерка*, *пивотменка*, *плејмејкерка*, *подкастерка*, *предаторка*, *презентерка*, *провајдерка*, *програмерка*, *профајлерка*, *ранчерка*, *регрутерка*, *рејверка*, *рекреативка*, *ренџерка*, *реперка*, *ритернерка*, *рокерка*, *сабскрајберка*, *сајбер-криминалка*, *скамерка*, *скандалмејкерка*, *сквотерка*, *скејтерка*, *скиперка*, *смечерка*, *сниферка*, *спамерка*, *спојлерка*, *спонзорка*, *спринтерка*, *сталкерка*, *стартаперка*, *стартерка*, *стокерка*, *стрејтерка*, *стримерка*, *стронгменка*, *сурферка*, *тајкунка*, *тестерка*, *тик-токерка*, *тим-лидерка*, *тинејџерка*, *топ-менаџерка*, *трансџендерка*, *трафикерка*, *трекерка*, *трендсетерка*, *трешерка*, *ултимат-фајтерка*, *фајтерка*, *фацилитаторка*, *фејкерка*, *фејсбуковка*, *фенсерка*, *филммејкерка*, *финишерка*, *фитнес-инструкторка*, *флуенсерка*, *фоловерка*, *фриленсерка*, *фристајлерка*, *фронтменка*, *фуд-блогерка*, *хајкерка*, *хакерка*, *хедлајнерка*, *хејтерка*, *хендлерка*, *хипстерка*, *хипхоперка*, *хитмејкерка*, *хордерка*, *џамперка*, *џет-сетерка*, *шоперка*, *шопингхоличарка*, *шоуменка*, *шутерка*).

2.4.2. У грађи је на другом месту суфикс -*ица* са свега 12 деривата (односно 6,5% удела у грађи: *антиваксерица*, *баскеташица*, *квизашица*, *компјутерашица*, *линуксашица*, *митингашица*, *наркобосица*, *тајкуница*, *твитерашица*, *трешерица*, *форумашица*, *хакерица*), те -*киња* с 10 (или 5,4%: *википедисткиња*, *колумнисткиња*, *лобисткиња*, *панелисткиња*, *резиденткиња*, *селебреткиња*, *скауткиња*, *скинхеткиња*, *стрит-артисткиња*, *фешнсткиња*), -*уља* (један или 0,5%: *ботуља*) и -*уша* (два или 1,1%: *инстаграмуша*, *фрикуша*).

2.4.3. Иако чињеница да су у анализираној грађи три најфреквентнија суфикса управо -*ка*, -*ица* и -*киња*, није ниуколико изненађујућа, будући да су они и иначе најпродуктивнији мициони форманти у савременом српском језику, оно што изненађује јесте несразмер који се јавља у њиховој продуктивности. Наиме, у нашој монографији посвећеној функционалном оптерећењу

суфикса у српском језику (Ајџановић, 2008) ова три суфикса су такође била најчешћа у творби моционих парњака, али тада је однос међу њима био знатно равномернији: деривата добијених суфиксом -*ица* било је 45, оних помоћу суфикса -*ка* тек нешто више – 54, док је била и 21 именица на -*киња*. Осим тога, Б. Ћорић у својој монографији посвећеној моционим суфиксима (Ћорић, 1982) као основни моциони суфикс у српском/српскохрватском језику одређује суфикс -*ица*, а таквим га сматра и И. Клајн, позивајући се управо на Б. Ћорића и Р. Бошковића (Клајн, 2003, с. 116).[16] Такође, у сасвим рецентном истраживању Рајна Драгићевић и Милош Утвић (Драгићевић & Утвић, 2019), које се бави новом лексиком потврђеном у српским штампаним медијима током 2017. године, три најфреквентнија суфикса су такође -*ка*, -*ица* и -*киња*, али је њихова продуктивност ипак друкчије распоређена: 207 је именица на *ка*, 172 на *ица* и 135 на *киња*.

Дакле, као што видимо, међу посматраним англицизмима ситуација је у знатној мери друкчија. Оваква изразита преваленција суфикса -*ка* у односу на -*ица* може се објаснити (барем) двама разлозима. Као прво и вероватно важније, одраније је познато (исп. нпр. Ћорић, 2008, с. 222) да се суфикс -*ка* показује као продуктивнији у односу на -*ица* уколико су у питање основе с финалним сонантом, што је случај у свим нашим примерима. Као друго, оваква дистрибуција двају форманата могла би бити подржана снажењем својеврсног функционалностилског али и значењског раздвајања ових суфикса које је подржано и већом експресивношћу појединих социјалних фемининатива на -*ица* унутар парова творбених синонима (исп. нпр. *професорка–професорица*, *докторка–докторица*, *директорка–директорица*) као и све изразитијим повезивањем тог форманта с његовом деминутивном функцијом.[17]

2.4.4. Такође, премда је несумњиво да се „као два најчешћа моциона суфикса у српском језику суфикси -ица и -ка често [...] јављају као конкурентска дериванциона средства" (Ајџановић, 2008, с. 99), у анализираној грађи то се дешава сразмерно ретко, у свега четири случаја: *антиваксерица* (= *антиваксерка*), *тајкуница* (= *тајкунка*), *трешерица* (= *трешерка*) и *хакерица* (= *хакерка*). Претпоследњи пример на -*ица* ваљало би истаћи будући да наспрам наведене речи, са значењем 'женска особа која слуша треш метал', постоји и друга, истог облика, али сада атрибутивна – 'женска особа која је треш'.

---

[16] Међутим, касније, непрестано пратећи промене у српском језику, Б. Ћорић као доминантан суфикс у новим фемининативима наводи управо суфикс -*ка* (Ћорић, 2008, с. 222).

[17] Да је исти процес у току у словеначком и словачком језику, чули смо током дискусије од колегиница И. Страмљич-Брезник и Н. Јаночкове, на чему им се захваљујемо.

Заправо, ова две речи не деле исту етимологију: док је прва проистекла из енглеског глагола *to thrash* ʻтући, ударатиʼ, друга је везана за именицу *trash* ʻсмеће, ђубре; нешто безвредноʼ. Занимљиво је да, иако у енглеском постоји именица *trasher*,[18] изгледа да је одговарајућа српска реч настала независно од ње или да је барем променила значење у језику примаоцу.

2.5. Без обзира на бројност анализираних мовираних фемининума, међу њима се уочава још једна безмало заједничка особина: с изузетком свега осам изведеница (или 4,3% од укупног броја анализираних деривата; *ајтијевка* [< *ајтијевац*], *инстаграмуша* [< *инстаграмер*], *концептуалка* [< *концетуалац*], *ламберсексуалка* [< *ламберсексуалац*], *миленијалка* [< *миленијалац*], *рекреативка* [< *рекреативац*], *фејсбуковка* [< *фејсбуковац*]; *инстаграмуша* [< *инстаграмер*]), у свим осталим (177 = 95,7%) моциони се суфикс додаје на пун маскулинум.[19] Другим речима, интегрална именичка моција вишеструко надмашује суплетивну, што је такође у супротности са стањем у Ћорић и Ајџановић (Ајџановић, 2008; Ћорић, 1982).[20] С друге стране, ово је и очекивано будући да далеко највећи број мотиватора спада у англицизме добијене примарном морфолошком адаптацијом, док је пак код суплетивне именичке моције мотиватор само у једном случају резултат примарне адаптације (*инстаграмер* > *инстаграмуша*).

3. Закључне напомене. На основу анализиране грађе можемо закључити да је данас моциона творба код англицизама пре (системско) правило него изузетак, те да чак и тамо где у самој грађи нема потврђених фемининума – само је питање времена када ће они добити своју потврду, на шта нас упућују и примери забележени на хрватским порталима. Оваква ситуација је, међутим, рефлекс стања уопште у српском језику када је у питању тзв. нова лексика, о чему сведочи и литература. Наиме, наведимо само два примера, Ђ. Оташевић као једну од тенденција у њеном развоју, између осталог, истиче и именичко мовирање за жене вршиоце неког посла (Оташевић, 2008, сс. 94, 124), што је сасвим очигледно и на примеру англицизама. С тим се слаже и стање које се бележи у Рајна Драгићевић и Милош Утвић (Драгићевић & Утвић, 2019), не само када су у питању вршиоци какве активности и имаоци

[18] Исп. нпр. значења дата на https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/trasher; приступљено: 14. 11. 2020.

[19] Делимичан изузетак представља именица *селебрити*, код које не бива изостављен формант него финални вокал.

[20] У потоњој монографији била су 34 интегрална моциона образовања на *-ка*, наспрам 20 суплетивних, а код оних деривираних суфиксом *-ица* однос је посве изједначен (23 : 22).

професије него, све више, и носиоци[21] особине. Осим тога, како смо видели, далеко највећи део социјативних фемининатива насталих од англицизма добијен је по једном изразито доминантном моделу: додавањем суфикса *-ка* на нередукован маскулинум, дакле, интегралном именичком моцијом, што је, убеђени смо, модел који ће и убудуће бити изразито доминантан, не само када је у питању мовирање англицизама (исп. Ћорић, 2008, с. 222).

ЛИТЕРАТУРА

Ајџановић, М. (2008). *Функционално оптерећење суфикса за обележавање особа*. Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Драгићевић, Р., & Утвић, М. (2019). Умножавање мовираних фемининума на *(к)иња* у савременом српском језику. *Српски језик: Студије српске и словенске*, *2019*(24), 187–200. https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.9

Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику: Т. 2. Суфиксација и конверзија*. Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Матица српска.

Оташевић, Ђ. (2008). *Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику: Лингвистички аспект*. Алма.

Ћорић, Б. (1982). *Моциони суфикси у српскохрватском језику*. Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Ћорић, Б. (2008). *Творба именица у српском језику: Одабране теме*. Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Zmaj.

Vasić, V., Prćić, T., & Nejgebauer, G. (2001). *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglosrpski?*. Zmaj.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Ajdžanović, M. (2008). *Funkcionalno onterećenje sufiksa za obeležavanje osoba*. Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Ćorić, B. (1982). *Mocioni sufiksi u srpskohrvatskom jeziku.* Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

[21] Односно, да будемо прецизнији али да и сами дамо допринос феминизацији српског језика, *носитељке* особине.

Ćorić, B. (2008). *Tvorba imenica u srpskom jeziku: Odabrane teme*. Društvo za srpski jezik i književnost Srbije.

Dragićević, R., & Utvić, M. (2019). Umnožavanje moviranih femininuma na *(k)inja* u savremenom srpskom jeziku. *Srpski jezik: Studije srpske i slovenske*, *2019*(24), 187–200. https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.9

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Vol. 2. Sufiksacija i konverzija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Matica srpska.

Otašević, Ć. (2008). *Nove reči i značenja u savremenom standardnom srpskom jeziku: Lingvistički aspekt.* Alma.

Prćić, T. (2005). *Engleski u srpskom*. Zmaj.

Vasić, V., Prćić, T., & Nejgebauer, G. (2001). *Rečnik novijih anglicizama: Du yu speak anglo-srpski?*. Zmaj.

Мовирање код новијих англицизама у савременом српском језику (на примеру грађе из *Српског речника новијих англицизама*)

Сажетак

Овај рад се бави грађењем родно сензитивних именица у новијим англицизмима у савременом српском језику, прикупљеним за потребе писања *Српског речника новијих англицизама*. Анализа прикупљене грађе показала је да у поређењу са 231 англицизмом мушког рода који мушкарца означава као извођача неке радње, носиоца занимања или носиоца какве особине, постоји чак 185 деривата који на исти означавају жену. То показује да је такозвана феминизација језика присутна и у овом сегменту српске лексике. Поред тога, као далеко најпродуктивнији творбени модел, са чак 154 потврде, показује се онај код кога се суфикс *-ка* додаје на нередукован облик именице мушког рода (нпр. *админка*, *реперка*, *стокерка*).

Кључне речи: српски језик; англицизми; творба речи; феминизација језика; суфикс; *Српски речник новијих англицизама*

Милан Аџановић

Formation of Feminine Gender-Specific Nouns in New Anglicisms in Contemporary Serbian Language (Based on Material from *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*)

Abstract

This paper deals with the formation of feminine gender-specific nouns in the new Anglicisms in the contemporary Serbian language collected for the purpose of writing *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*. The analysis of the material showed that compared to 231 masculine Anglicisms which denote men as performers of actions, holders of professions or trait bearers, there are as many as 185 their feminine derivatives. This shows that the so-called feminization of language is also present in this segment of the Serbian lexicon. In addition, by far the most productive model is the one where the suffix *-ka* is added to the unreduced form of the masculine noun (e.g. *adminka*, *reperka*, *stokerka*), since the corpus comprises as many as 154 derivatives of the model in question.

Keywords: Serbian language; Anglicisms; word formation; feminization of language; suffix; *A Serbian Dictionary of Recent Anglicisms*

Ivana Bozděchová
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha
E-mail: bozdiaff@ff.cuni.cz
ORCID: 0000-0002-5902-2031

SLOVOTVORNÉ TYPY NEOLOGICKÝCH SUBSTANTIV V *HACKNUTÉ ČEŠTINĚ* (K OTÁZCE ANALOGIE A ANOMÁLIE VE SLOVOTVORBĚ)[1]

Úvod

V návaznosti na některé předchozí práce týkající se nejnovější slovní zásoby češtiny (Bozděchová, 2019; Martincová a kol., 2005 aj.) jsme se v rámci konferenčního tématu (tematického okruhu *Slovotvorné tendence v různých komunikačních sférách*) zaměřili na některé aspekty a souvislosti tvoření vybraných typů neologických a okazionálních výrazů uvedených ve slovníku *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny* (HČ, 2018). Slovník obsahuje přes 3000 substandardních výrazů pocházejících z internetového slovníku *Čeština 2.0*, vytvářeného od roku 2008 uživateli na principech web 2.0. Zachycený slovní materiál odráží jazykovou kreativitu jeho tvůrců a obsahuje slova regionální, slangová, profesionalismy i přejímky. Vzhledem k rozsahovým možnostem příspěvku a jako dílčí sondu jsme zvolili substantiva ženského rodu, tedy pojmenování osob i neosob, a podle potřeby je doplnili příklady substantiv mužského či středního rodu; navazujeme tak na předchozí analýzu neologických názvů osob mužského rodu (Bozděchová, 2020a, 2020b). Naším záměrem je dokumentovat stálost a proměnnost jazykového ztvárnění kategorie substance v okrajové vrstvě slovní zásoby, tvořené specificky: záměrně, „na objednávku“, mnohdy k jedinečnému užití a vesměs především k vyjádření určité pragmatiky. Vzhledem k substandardnímu charakteru těchto názvů

[1] Text vznikl za podpory projektu Univerzity Karlovy Progres Q10, *Jazyk v proměnách času, místa, kultury.*

i jejich pragmatice lze očekávat, že se valná část těchto názvů nestane součástí slovní zásoby češtiny, že nevstoupí do povědomí uživatelů, a buď zůstane omezena na jistý okruh mluvčích, nebo zanikne. I přesto se domníváme, že právě prvek záměrnosti jejich tvoření je vhodným rysem ke konfrontaci s noremním (systémovým) tvořením ve spisovné či běžné slovní zásobě. Nabízí možnosti konfrontace, ověření nosnosti slovotvorných typů a prostředků, obecněji může inspirovat k úvahám o vztahu analogie a anomálie ve slovotvorbě.[2]

Celková charakteristika hacknutých[3] slov

1. Komunikační funkce: jsou to převahou substandardní (tedy příznaková) pojmenování s výraznými pragmatickými funkcemi: nejde u nich o (prosté) pojmenování, ale na pozadí neutrální spisovné slovotvorné normy o pragmatiku v širokém smyslu – denotační význam bývá méně podstatný (řada slov označuje již dříve pojmenované), dominantní je inovovat a vyjádřit emoce, ironii, humor, kritiku, pejorativní či hanlivé hodnocení apod.

2. Velmi silná je jejich kontextovost (vázanost na kontext a situaci) a analogie (nápodoba) tvoření – formální, významová i analogie typu (viz např. analogie: *fakoušek* na sociálních sítích; opak fanouška), časté bývají neosémantismy (viz např. *diskotéka* zapnutý policejní maják; *pivoňka* žena, z níž je silně cítit alkohol; *prales* nejnižší soutěž v kolektivních i individuálních sportech; *nulák* flegmatik; *áčko* anarchista). Poměrně málo se využívá pouhé přejímání (bez slovotvorného procesu v češtině, viz *šminkastle* krabička s líčidly, z něm. *Schminke* líčidlo + rak. něm. *Kästle* krabička) a okrajově jsou zastoupena také slovotvorně (motivačně) neprůhledná a morfologicky neutvořená slova (*bengo, bugr*).

3. Modelovost tvoření, zřetelná až nápadná stavba slova (slovotvorná struktura), využívající slovotvorné prostředky běžné v současné češtině, včetně produktivních derivačních afixů (zejména sufixů, viz např. -*iště*: *buňkoviště*, *havletiště*, *koloviště*,

---

[2] Analogii při tvoření vymezuje např. Ziková (Ziková, 2002, s. 101) tvoření motivované analogií k jiné struktuře, tzn. nové jednotky 1) jsou motivovány vnitřní strukturou pravidelných derivátů, nebo 2) napodobují povrchovou strukturu přejatých slov. Anomálii charakterizuje Čermák v NESČ, 2017: negenerovatelná odchylka od jazykových pravidel různého druhu založených na analogii.

[3] K označení *hacknutý* viz výklad ve *Slovníku neologizmů 2* (*Slovník neologizmů*, 2004, s. 143): *hacknutý* [hek-] příd., slang. napadený, prolomený hackery (osobami neoprávněně pronikajícími do cizích počítačových systémů, programů ap.): hacknutá verze serveru; návštěvníci hacknutých stránek. Srov. HČ, 2018, s. 88: *hack* [hek] **1.** průnik do počítačového systému. **2.** vylepšení, inovace něčeho. – Název slovníku nabízí tedy dvojí výklad a předznamenává jazykovou tvořivost a humor, které může jeho čtenář očekávat.

koziště, *křápiště*, *myšiště*, *narkoviště*, *piviště*, *uhřiště*, *žumpaliště*). Při jejich tvoření se uplatňují slovotvorné způsoby vzhledem k prvkům, ze kterých jsou nová slova tvořena, pravidelné, „regulérní" (založené na derivaci, kompozici, kvazikompozici a abreviaci) a nepravidelné, „neregulérní"[4] – k nim patří různé kontaminace, mechanická krácení a především tzv. blendy[5] (ty jsou zde časté a objevují se v různých kombinacích postupů). I přes průhlednou slovotvornou stavbu závisí porozumění lexikálního významu do značné míry na mimojazykových znalostech (společenské) reality,[6] viz např. *betačtenář* člověk, který čte knihu ještě předtím, než je na pultech knihkupectví; *trenýrkář* nájemník vytápějící dům na maximum; *wowkař* člověk, který intenzívně hraje počítačovou hru World of Warcraft apod. Řada názvů je utvořených analogií podle konkrétní předlohy (konkrétního slova), viz např.:

budulka budoucí přítelkyně (opak *bejvalky*);
hladucinace vidiny z velkého hladu (*halucinace*);
kašlerka bonbón proti kašli (*hašlerka*);
lidština odborné informace podané srozumitelně pro běžné lidi (*čeština*);
ohledublbost přehnaná, zbytečná *ohleduplnost*;
pesemeska pachová stopa jiného psa (*esemeska*);
pivodeň více či méně očekávaný velký příval piva při návštěvě restaurace (povodeň);
rozlada nepříjemná, špatná atmosféra (opak *nálady, naladit*);
socovina stav, kdy člověk pátrá na sociálních sítích, zda nenapáchal něco nepatřičného (*kocovina*);
tříčtvrtinka manžel(ka) kyprých tvarů, analogie k obvyklému expresivnímu názvu *polovička*;
žeremonie slavnostní hostina při zvláštní příležitosti (*ceremonie*);
žroutenka neukojitelný hlad (*žrát, žloutenka*);

---

[4] Z hlediska synchronní dynamiky je kvazikompozice regulérní postup. – K regulérním a neregulérním postupům (regulérnosti a anomálii) viz Bozděchová, 2016, s. 61–62; specifické způsoby a postupy tvoření charakterizuje u okazionalismů: Martincová, 1985.

[5] Blending (blend) je tvoření nových slov z částí dvou nebo více jiných slov, přičemž význam nového slova se neskládá z významů těchto částí, ale z významů celých základových slov. Jak konstatuje Šimandl (Šimandl, 2013, s. 111), blend se typicky skládá z počátku prvního a z konce druhého slova, někdy dochází k „oříznutí" pouze jednoho slova a druhé zůstává nezměněné. Funkcí blendů je (Šimandl, 2013, s. 112) učinit narážku na konkrétní východisková slova. Blending viz dále: Filiačová, 2016; Neprašová, 2015.

[6] Výklad lexikálního významu excerpovaných slov přejímáme ze slovníku HČ, 2018.

4. Hravost, důvtip, humor – hra s jazykem bývá často v kombinaci s analogií, tvořením podle konkrétního modelu, viz např. *imagréna* předstíraná migréna; *imigréna* úporná bolest hlavy způsobená čtením zpráv o imigrantech; *chodníčkovka*, *kabátovka* poslední alkoholický nápoj před odchodem z hospody; *nicovka* neprůjezdná obec, v níž končí silnice; *chlastánek* kiosek s alkoholickými nápoji; *milialhář* velmi bohatý lhář. V rovině pojmenovací / slovotvorné bývá uplatňován princip aluze.[7] Prostředky jazykové hry a jazykového humoru bývají:

1) záměrná formální podobnost s jiným slovem – *lihotka* kompliment ovlivněný přemírou alkoholu; *mucholebka* zpocená pleš; *sbohemia* referendum o vystoupení Česka z EU (*sbohem, Bohemia*);

2) kontrast, protiklad – *lichožka* = *monožka* ponožka, které chybí druhá do páru; *zdelška* zbytečně delší cesta (opak zkratky);

3) nápadná hlásková stavba (onomatopoičnost) – *čančulička* 1. malá vesnička, 2. legrace, žert; *čučka* drobnost; *hlaholka* hlasitě se projevující dívka;

4) záměrná hybridnost pojmenování[8] – viz např. (kvazi)homografie (*budižknietzschemu*), nebo spojování výrazně cizích sufixů s domácími (nebo zdomácnělými) základy běžně mluvených slov jako *-ink/-ing*: *courink*, *čučink*, *gaučink*, *horekopytink*, *kanapink*, *ležink*, *pipink*, *telešlofink*, *týmblbink*, *zevlink*; nebo *-ismus*: *budelípismus*, *hantecismus*, *jetřebismus*, *kliktivismus*, *našismus*, *nechumelismus*, *něcismus*, *odezdikezdismus*, *pangejtismus*; spojování cizích základů s výrazně domácími substandardními sufixy: *flamendrák* noční spoj MHD atd.

5) metajazykové tvoření / hra[9]: *nerušenka* (cedulka s nápisem „Nerušit, prosím"), podobně také např. *janesusák / jánesusák* (Moravák permanentně používající slovní spojení „já nésu" místo „já nejsem"), *jenomák / jenomista* (člověk, který se „jenom přišel zeptat"), *vlastizdárek* (povrchní vlastenec – „Vlasti zdar!") apod.[10]

---

[7] Aluze ve smyslu pojetí v NESČ, 2017: Narážka, implicitní, náznakový odkaz v textu k sociální entitě nebo k jinému textu (pak je prostředkem mezitextového navazování). – Příkladem aluze může být výraz *kochačka* (pomalá jízda krajinou spojená s obdivováním přírody) téměř jednoznačně odkazující k výroku z filmu *Vesničko má středisková* nebo *adéla* (příliš bujně rostoucí popínavá rostlina) podle masožravé rostliny ve filmu *Adéla ještě nevečeřela*.

[8] Na spojování domácích základů s cizími příponami a speciální výrazovou platnost hybridních útvarů upozornili již např. Dokulil & Kuchař, 1977; u těchto slov konstatovali expresívně-emocionální zabarvení, někdy i s příchutí komiky (Dokulil & Kuchař, 1977, s. 171).

[9] Termín viz Dokulil (Dokulil, 1974, s. 57): „metajazykový" postup.

[10] Metajazykový postup je v základu metonymického (a ironického) pojmenování *sobotka* ve významu jednotka pružnosti charakteru označené podle bývalého premiéra B. Sobotky a symbolizující vyhýbání se přímé odpovědi opakováním frází (viz sloveso *sobotkovat*).

Jazykovou tvořivost dokládají i synonymní řady nových názvů, viz např. *kohoutkovice*, *kohoutí vývar*, *dřezian*, *klozet-kola*, *vodovoda*, *wasserovice* apod.

5. Posilování slovotvorných řad či svazků příbuzných slov, vznik nových slovních čeledí / hnízd, viz např. ve slovníku uvedených 15 pojmenování založených na jménu premiéra Babiše nebo slovotvornou řadu *nácek*, *akvanácek* / *aquanácek*, *gramatický nácek*, *kafenácek*, *prokrastinácek*, *telenácek*, *vegenácek* apod. Novými motivanty bývají vedle apelativ i propria, viz *Alza*: *alzaheimer* (stav, kdy zapomenete, co jste si objednali v e-shopu); *alzavo* (počasí odporné jako reklama s maskotem společnosti Alza), nebo dokonce i citoslovce: *čičibar* obchod s prodlouženou otevírací dobou, večerka; *čičičinka* lehká a malá činka pro dívky; *čičingstouns* vozovka ze žulových kostek (kočičí hlavy, *čiči* + angl. *stones*).[11]

Nejčastěji zastoupené slovotvorné základy a slovotvorné formanty (abecední pořadí): *alko-*, *auto-*, *babiš-*, *bez-*, *bio-*, *blb-*, *čech/česk-*, *digi-*, *dobro-*, *euro-*, *fofr-*, *frnd-*, *gastro*, *kafe-*, *ne-*, *piv-*, *roz-*, *sam-*, *techno-*.

6. Tematická (obsahová) příslušnost – nejčastěji pojmenované okruhy:

- alkohol, drogy;
- politika;
- IT, elektrotechnika;
- sex;
- sociální postavení, role;
- společenské a mezinárodní jevy, události a procesy;
- produkty a zboží;
- služby;
- osoby (podobnost, přirovnání k někomu či něčemu).

Substantivní názvy ženského rodu onomaziologicky

Jak již bylo uvedeno, slovník HČ uvádí nové výrazy (v jiných slovnících dosud nezachycené) a jejich valná část patří k lexiku charakterizovanému jako okazionalismy (tj. pojmenování tvořená a užitá příležitostně), pravděpodobně nejde o vlastní (perspektivní) neologismy. Naším cílem není řešit či rozlišovat příslušnost

---

[11] Obdobné využívání proprií a citoslovcí jako základových slov zaznamená také Martincová při tvoření okazionalismů (Martincová, 1985).

hacknutých výrazů do jedné z obou těchto skupin, mj. proto, že jsou to jednotky neustálené a že u nich nevystupuje do popředí okazionalita, nýbrž potřeba inovovat. Přistupujeme k nim jako k projevům tvořivosti jazyka, zaměříme se na ně především onomaziologicky a budeme je chápat jako nová pojmenování.[12]

V přehledu uvádíme typy nových substantivních pojmenování ženského rodu uspořádané podle rysu novosti a podle zastoupení jednotlivých pojmenovacích (slovotvorných) způsobů[13].

I. Nový nocionální význam (nový myšlenkový obsah pojmenovaný novou formou)

1. derivace, kvazikompozice:

autobuška stevardka v autobusech (slovotvorba + analogie: *letuška, vlakuška*);

diskontéka slevová akce v obchodě;

dočaska dočasná péče o dítě, zvíře;

domácovice pálenka různých druhů i kvality (slovotvorba + analogie: *slivovice,* podobně *kohoutkovice*);

dronérie obchod s drony;

chlebovka / chlebařina drobná zakázka k vydělání na jídlo;

ježíškárna firemní večírek s rozdáváním vánočních dárků;

okurkáda domácí limonáda z okurek;

rozpekárna obchod s pečivem, hlavně rozpečenými polotovary z mrazáku;

satelitizace proměna venkova v místo určené pouze k bydlení a rekreaci;

uberizace posilování sdílené ekonomiky narušováním zavedených modelů (podle firmy Uber);

úvodka úvodní fotka na Facebooku aj. sociálních sítích;

výprodejna prodejna s výprodejovým zbožím, outlet;

kavárnokracie demokracie s vládou vyhovující pražské kavárně;

matkomat matčina peněženka fungující jako bankomat;

---

[12] Ve shodě s pojetím a (terminologickým) rozlišením uvedeným v NESČ, 2017 (Martincová, heslo *Neologismus*): z hlediska sémaziologického jde o nová slova / nové výrazy.

[13] Obdobně viz typy nových pojmenování z hlediska genetického (Martincová, 1983): rys novosti náleží 1) v pojmenování nového myšlenkového obsahu novou formou, 2) pouze v pojmenovaném obsahu, 3) v novém slovotvorném zpracování dříve pojmenovaného obsahu.

Zařazení jednotlivých ilustračních příkladů do dané skupiny může být především vzhledem k pojmu novost relativní; v rámci skupin je uvádíme abecedně.

2. kompozice:
   bosobota bota s minimální podrážkou (analogie angl. *barefoot*);
   dobroziskovka firma, která část svého zisku dává na dobročinné účely;
   slevotvorba tvorba cen postavená na různých slevách;
   tatabanka / tátobanka otec jako finanční zdroj;
   technostres nutkavá potřeba být neustále on-line;

3. krácení (krácení + derivace):
   apka / appka počítačová, příp. mobilní aplikace;

4. blending:
   ančeština, ingština poangličtěná čeština;
   telebrita celebrita uměle vyrobená televizními stanicemi;
   vietčerka obchod s prodlouženou otevírací dobou provozovaný vietnamskými občany;
   ževěsta na svatbách homosexuálů ženich a nevěsta dohromady.

II. Nový nocionální význam (nový myšlenkový obsah pojmenovaný novou formou) + expresivně-evaluativní odstín pragmatického rázu

1. derivace, kvazikompozice:
   babicárna hospoda s hroznou kuchyní (podle televizního kuchaře J. Babici);
   babišárna podvod (Babiš);
   bydlenka paní, která neustále zvelebuje byt;
   bykovna těžká práce, velká dřina (podle názvů míst, kde žijí zvířata, typ -*ovna* + metonymie);
   cochcárna stav, kdy si každý dělá, co chce (podle názvů míst, kde se koná určitá aktivita, typ -*árna* + metonymie);
   fitneska žena s vysportovanou postavou;
   furtka / furtšlap / furtošlap bicykl bez volnoběžky, na němž je třeba pořád šlapat;
   guglenka / googlenka žena užívající vyhledávač Google místo zdravého selského rozumu;
   chrusterka opečená houstička přidávaná do polévky;
   kochačka pomalá jízda krajinou spojená s obdivováním přírody;

mačkaráda aktivita lidí, kteří s oblibou mačkají tlačítka pro otevírání dveří vozů MHD;

majlantovka bestseller (z něm. *mein Land*);

parazitovka nezisková organizace založená k čerpání veřejných peněz;

pštrosohlavost permanentní snaha neřešit problémy a vyhýbat se případným konfrontacím;

sebíčko, sebík, sebecvak, samošpulka, selfíčko, soběnka, mojka selfie;

šmakuláda zdánlivě chutné jídlo, uvařené z podřadných surovin;

botoholička žena závislá na nákupu bot;

sockakola levná napodobenina coca-coly;

2. kompozice:

bonzlotynka účtenková loterie mající lidi motivovat k vyžadování EET účtenek a nahlašování; podniků, kde je nedostanou automaticky;

turistolapka turistická atrakce nevalné kvality;

ucholapka melodie, kterou nelze dostat z hlavy;

3. blending:

havlérka skupina osob adorující odkaz V. Havla a protlačující své hodnoty způsoby hodnými galérky;

překlama internetová reklama překrývající obsah článku;

sponzorportáž novinový článek uveřejněný na přání sponzorů.

III. Nově pojmenovaný nocionální význam (nová forma pro myšlenkový obsah již dříve pojmenovaný)

1. derivace:

1.1. sufixace:

běhule běžecká obuv;

bestofka to nejlepší v daném žánru (angl. *best of)*;

bilbordelizace zamořování veřejného prostoru billboardy;

brzděnka zpráva o zpoždění vlaku;

hnusina husí kůže z něčeho opravdu odporného;

jágrovina fyzicky náročný trénink;

lovina romantická dívka (angl. *love*);

luketka pohledná slečna (angl. *look at*);
medikalizace vyrábění nemocí z problémů každodenního života;
mydlinka telenovela (angl. *soap opera*);
nábližka zkratka na cestě;
nejnejka ta vůbec nejlepší kamarádka;
nocovka noční směna;
odrostenka starší dáma, opak dorostenky;
omoklina stav kůže na končetinách příliš dlouho vystavených vlhku (analogie: *oteklina*);
polystyrenizace masívní zateplování domovních fasád;
rapovka rapová píseň;
velchyba obrovská chyba, hrubka;
smutenka špatná zpráva nebo oznámení;
šumachrovina riskantní a potenciálně nebezpečné chování na sjezdovce;
tebekritika kritika protějšku v dialogu;
vánočenka vánoční pohled nebo dopis;

1.2. prefixace – negace:
nekampaň politická kampaň založená na vyhýbání se duelům se soupeři;
nerozhledna věž bez výhledu;
nerušenka cedulka s nápisem „Nerušit, prosím";
nonverzace neužitečná konverzace;

2. krácení:
ana anorexie;
antina antikoncepce;

3. blending:
bublibálka bublinková obálka;
chatiketa etiketa na internetových chatech;
jízdemeska SMS jízdenka na MHD;
maminkatelka žena, která podniká a má zároveň malé dítě;
mužena zarputilá feministka;
nočeře noční večeře.

IV. Nově pojmenovaný nocionální význam (nová forma pro myšlenkový obsah již dříve pojmenovaný) + expresivně-evaluativní odstín pragmatického rázu

1. derivace, kvazikompozice:
   alkalička, žena, která ráda a přes míru pije alkohol;
   bečárna novorozenecké oddělení v porodnici;
   biflárna studovna;
   blběna hloupá žena;
   buchárna, činkárna, tělárna posilovna; *fosilovna* venkovní hřiště pro seniory;
   čmudka cigareta;
   datlárna kancelář;
   drncálnice dálnice v nevyhovujícím stavu;
   chrochtárna snadná záležitost;
   kytovna maskérna sloužící k nalíčení před vstupem do studia;
   lechtačka něco výrazně lehkého (zkouška ve škole, domácí úkol);
   lesana přírodní žena, která o sebe příliš nepečuje;
   lidština odborné informace podané srozumitelně pro běžné lidi;
   ludolfovina nesmysl, hloupost;
   mudra doktorka, lékařka;
   mumlanina podroušený stav, projevující se nezřetelnou artikulací;
   opilština řeč opilců;
   šišlárna logopedická ordinace;
   táckárna systém stravování formou samoobsluhy a nakládání zvolených jídel na tácy;
   tvořilka žena v domácnosti s tvůrčími sklony;
   vařilka žena, která ráda vaří;
   zdoběna žena bez vkusu, ověšená příliš mnoha šperky;
   žrádelna, *šlichtárna*, *blafárna* jídelna nevalné kvality;
   žravenka stravenka;
   parnografie obsah sdělovacích prostředků, pokud teplota vystoupí nad 30 °C;
   sockarta dlouhodobá jízdenka na MHD;

2. skládání – hybridizace:
   blbšulka / blbšule zvláštní škola (něm. *Schule*);

3. blending:
   běchůze střídání chůze a běhu;
   blebata prázdná politická debata;
   drbata debata vedená pouze za účelem sdílení drbů;
   drboportáž publicistický žánr kombinující reportáž a zákulisní drby;
   feminacistka radikální feministka;
   galantetka prodavačka v galanterii;
   odzrůda přešlechtěná odrůda ovoce;
   sonela víkend;
   škrtforma reforma spočívající ve škrtání veřejných výdajů.

Substantivní názvy ženského rodu slovotvorně – vybrané derivační typy

Pro ilustraci zřetelné a často (záměrně či spontánně) analogické slovotvorné struktury hacknutých názvů jsme vybrali několik početně nejvíce zastoupených slovotvorných sufixů. Jimi utvořená substantiva ženského rodu uvádíme v přehledu a klasifikujeme je v zásadě podle významů uvedených ve SA[14].

-ka

I. Odvozování ze substantiv:

   (1) přechylování: *dojmoložka*, *ezařka*, *felačka*, *feminacistka*, *kafeťačka*, *karboholička*, *kávislačka*, *nejnejka* – sufix naznačuje přechýlení a ukazuje na analogii tvoření, anomálie spočívá v tom, že (potenciálně) přechýlený název je odvozen od reduplikovaného prefixu pro tvoření superlativu fungujícího jako slovotvorný základ a nositel lexikální sémantiky (příslušný nepřechýlený název mužské osoby neexistuje)[15];

   (3) názvy nositelů okolnostního příznaku: *podzákonka* (nezletilá dívka);

---

[14] Výklad významu a číslování slovotvorných typů ze SA přejímáme, zaznamenáváme přitom pouze významy zastoupené u slov ve slovníku HČ. Uvádíme také (rozšířené) varianty sufixů.

[15] Alternativní motivací (motivantem) se jeví neologický slabičný akronym *nejka* utvořený z označení *nejlepší kamarádka* jako protějšek angl. *bestie* (*best friend*); při této interpretaci jde o tvoření prefixací.

obdobně nositel časového příznaku a substančního vztahu: *furtka*, *vietčerka*; *důchodka*, *tuberka*.

Kategorii nositelů okolnostního příznaku jsou blízké také názvy osob pojmenovaných na základě substančního vztahu: *autobuška, vlakuška, fitneska, guglenka / googlenka*;

-*ovka*: (1) názvy objektů a dalších substančně pojatých jevů podle jiných objektů, k nimž mají blíže nespecifikovaný vztah: *majlantovka* (něm. *mein Land*), *parazitovka*; (4) některé názvy dokumentů: *babiška / babišenka* (Babiš);

-*enka*: *vánočenka*.

II. Odvozování z adjektiv:

(6) část názvů dokladů: *krndačka* (Krnáčová);

(9) názvy dalších nositelů vlastnosti: *běhavka*, *celonočka*, *dočaska*, *libovka*, *sametovka*, *smíšenka* (obchod), *smogovka*, *účelovka*, *úvodka*, *bestofka*;

-*enka*: *smutenka*;

(15) názvy lidských produktů: *fotovoltajka* (fotovoltaická elektrárna; lze chápat jako univerbizaci).

III. Odvozování ze sloves:

(16) názvy prostředků v širokém smyslu: *nerušenka*, *brzděnka*, *uloženka*, *vyplašenka*;

(17) názvy dějů / událostí / situací odvozené od sloves mnohdy splývají s názvy výsledků dějů: *kochačka*, *bajdačka*, *drbačka*, *chrusterka*, *vyhnívka*, *stažka* (soubor stažený z internetu), *grilovačka*, *hrabka* (místo děje – obchod), *žroutenka*;

(18) názvy osob podle činnosti, vždy vnímány jako expresivní: *vařilka*, *tvořilka*.

IV. Odvozování ze zájmen:

(22) *mojka*;

-*ěnka*: *soběnka*.

V. Tvoření kompozit, pravidelně determinačního rázu:

(24) názvy živých bytostí a názvy prostředků: *turistolapka*, *ucholapka*, *babolapka*, *hlapolapka*, *fotbolístka*, *furtžerka*;

kvazikompozita: *meteodepka*, *samohrajka*.

VI. Tvoření ze zkratek:

(25) *jízdemeska*, *ervéhápka*, *haťapka* (motor 1,2 HTP).

VII. Adaptace přejímek z cizích jazyků, mechanické krácení:

apka / appka, *luketka*.

-árna

I. Od substantiv:

(1) jména míst: (1b) kde se něco prodává, dodává nebo nabízí: *babicárna*, *blafárna*, *šlichtárna*;

(1d) kde se koná nějaká jiná aktivita spojená s názvem objektu zájmu: *činkárna*, *tělárna*; *fosilovna*, *ježíškárna*, *táckárna*;

(3) výrazy pro jednání vnímané víceméně negativně: *babišárna*; analogií utvořené *cochcárna*.

II. Od sloves nedokonavých:

(2) jména míst, kde se koná určitá aktivita, převážně od sloves na *-at*: *boucharna*, *bečárna*; *biflárna*, *datlárna*, *šišlárna*.

-ina

I. Od substantiv:

(1) označení nositelů substančního příznaku, pojmenování podle věcného znaku: *chlebařina*;

(3) hypokoristika nebo jinak citově motivované slovotvorné varianty: *lovina*.

II. Od adjektiv:

názvy objektů podle (6) výrazné vlastnosti: *hnusina*, *socovina*, podobně od příjmení: *šumachrovina*, *ludolfovina*;

(7) názvy jazyků: *lidština*, *opilština*;

(8) označení typického chování: *číčovina*.

III. Od sloves, resp. jejich příčestí trpných nebo minulých:

(9) označení nositelů dějových příznaků: *mumlanina*, *omoklina*.

-ice/-ovice/-izace

I. Od substantiv:

slova přechýlená: *týpčice*;

-*ovice*: nositel substančního příznaku, názvy lihovin: *domácovice*, *kohoutkovice*, *wasserovice*;

-*izace*: procesy zavádění toho, co udává základové slovo: *bilbordelizace*, *hladucinace*, *medikalizace*, *polystyrenizace*, *satelizace*, *uberizace*.

Závěr

Názvy uvedené ve slovníku HČ odrážejí svou slovotvornou utvářeností a vesměs okazionálním charakterem motivaci vzniku i specifickou komunikační funkci; jejich tvůrci je vytvářejí pravděpodobně většinou laicky, bez vědomého či poučeného zřetele k českému slovotvornému systému a bez nutně uvědomovaného ohledu na to, zda jim porozumí i ostatní uživatelé.

Malý vzorek námi analyzovaných výrazů ze slovníku HČ (periferní slovní zásoby) prokázal pojmenovací a slovotvorné shody i odlišnosti s názvy tvořenými systémově a převážně přináležejícími do spisovné slovní zásoby: ve výrazech HČ jsou zastoupeny slovotvorné prostředky a procesy centrální, „regulérní" (derivace, kompozice, abreviace) i periferní, „neregulérní" (blending) a jejich různé, i neústrojné kombinace. Posuzování regulérnosti a neregulérnosti je značně relativní (synchronně) a dynamicky proměnlivé (diachronně); jak jsme se již dříve pokusili ukázat u výrazů užívaných na internetu (Bozděchová, 2016), zdá se, že se dříve neregulérní prostředky začínají prosazovat jako běžnější a „[v] obecnějším aspektu to naznačuje posun od anomálie k analogii." (Bozděchová, 2016, s. 71) Obdobně jazykový materiál z HČ opět ukazuje, že do čistě strukturního protikladu analogie a anomálie vstupuje parametr komunikačního rozvrstvení (jazykových variet) a ten staví tento diachronně strukturní protiklad do přesnějšího světla; zároveň se z komunikačního hlediska ukazuje, že tento protiklad není ostrý, analogie a anomálie nejsou neslučitelné póly.

Formální (morfologické) slovotvorné procesy a prostředky jsou u hacknutých slov užívány do značné míry analogicky se systémovými (viz *tebekritika* podle *sebekritika*), anomální bývá jejich výsledná lexikální sémantika (viz názvy *domácovice*, *kohoutkovice*, *wasserovice* tvořené v rámci slovotvorné kategorie nositele substančního příznaku jako názvy lihovin podle přísad, ačkoli jejich motivantem názvy přísad nejsou) a / nebo neústrojná formální (hlásková) stavba (viz názvy jako *zdelška*, *sonela*, *soběnka*, *mojka*). Značnou roli u nich hraje jejich substandardní povaha a specifická komunikační funkce: jako výraz individuální tvořivosti mají inovovat, upoutat, pobavit, vyjádřit postoj, hodnocení, expresivitu. V souladu s touto funkcí je jejich neústrojnost a hybridnost (mísení prostředků různého

jazykového původu nebo různé stylové platnosti), využívání řídkých či okrajových a příznakových prostředků (afixů), viz např. *-ule*: *běhule*, *-ena/-ěna*: *blběna*, *zdoběna* [SA, 2016: dnes se tímto sufixem nová slova netvoří]: *-enka/-ěnka*: *soběnka* [SA, 2016: deminutiva ze substantiv obvykle územně, stylově či jinak omezené]; *bosobota* (kalkování z angl. *barefoot shoe*; sémanticky nekompatibilní části: *bosý* = neobutý), *kávislačka* (blend *káva* + *závislačka*). Naopak mnohé v běžné slovní zásobě produktivní a frekventované afixy u hacknutých slov nejsou zastoupeny, příp. využívány jen v některých významech, viz např. sufix *-ka* není doložen v deminutivním významu (ve SA je deminutivní význam uveden jako druhý v pořadí, hned za významem přechylování).

Jak jsme se pokusili ilustrovat, okazionální tvoření zároveň reprodukuje i rozšiřuje existující slovotvorný repertoár češtiny pro speciální komunikační funkce; většina názvů excerpovaných z *Hacknuté češtiny* je příznakových svou substandardností a různého rázu pragmatických: na pozadí neutrální spisovné slovotvorné normy vystupuje do popředí jejich expresivita a evaluativnost. Tak jako všechny substandardní názvy jsou tvořeny podle vlastních norem své komunikační sféry, nejsou uzualizované ve spisovném vyjadřování, ale fungují jako reprezentanti neologické tendence v současném jazyce. Zda nebo do jaké míry překročí hranice okazionálního užívání a substandardního tvoření (příp. zda se anomální postupy jejich tvoření zařadí k postupům analogickým), ukáže další jazykový vývoj.

ZKRÁTKY

HČ – *Hacknutá čeština*, 2018.
NESČ – Karlík a kol., 2017.
SA – *Slovník afixů užívaných v češtině*, 2016.

LITERATURA

Bozděchová, I. (2016). Slovotvorná regulérnost a anomálie kompozičních prostředků a postupů v internetových textech. In B. Tošović & A. Wonisch (Eds.), *Wortbildung und Internet* (ss. 61–74). Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Kommission für Wortbildung beim Internationalen Slawistenkomitee.

Bozděchová, I. (2020a). Možnosti a meze slovotvorby češtiny: K neologickým a okazionálním názvům osob. In J. Bílková, I. Kolářová, & M. Vondráček (Eds.), *Lingvistika – korpus – empirie* (ss. 140–150). Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Bozděchová, I. (2020b). Názvy osob v neologických slovnících češtiny. In A. Lukashanets (Ed.), *Slavianskaia deryvatahrafiia: Slavic derivatography* (s. 194–210). Prava i èkanomika.

Dokulil, M. (1974). K jednomu typu slovesných pojmenování. *Naše řeč*, *57*, 57–74.

Dokulil, M., & Kuchař, J. (1977). Slovotvorná charakteristika cizích slov. *Naše řeč*, *60*, 169–185.

Filiačová, S. (2016). Blendy v elektronickém neologickém archivu Neomat. *Jazykovědné aktuality*, *2016*(53(3)), 100–105.

Hacknutá čeština: Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny [HČ]. (2018). Jan Melvil Publishing.

Karlík, P., Nekula, M., & Pleskalová, J. (Eds.). (2017). *Nový encyklopedický slovník češtiny* [NESČ]. https://www.czechency.org

Lotko, E. (2008). O některých vývojových tendencích v současné slovní zásobě a jejich příčinách: Na materiálu češtiny, slovenštiny a polštiny. In E. Lotko, *Srovnávací a bohemistické studie* (ss. 209–224). Vydavatelství Univerzity Palackého.

Martincová, O. (1983). *Problematika neologismů v současné spisovné češtině*. Univerzita Karlova.

Martincová, O. (1985). Okazionální pojmenování a jejich tvoření v současné češtině. *Filologické studie*, *1985*(13), 19–31.

Martincová, O., a kol. (2005). *Neologizmy v dnešní češtině*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Neprašová, R. (2015). Blending v rámci neologické excerpční databáze. In Z. Děngeová, & P. Vališová (Eds.), *Proměna jazyka a jeho výzkumu v době nových médií a technologií* (ss. 60–66). Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky. https://dokumen.tips/documents/promena-jazyka-a-jeho-vyzkumu-v-dobe-novych-medii-a-technologii.html

Nová slova v češtině: Slovník neologizmů. (1998, 2004). T. 1–2. Academia.

Slovník afixů užívaných v češtině [SA]. (2016). Karolinum.

Šimandl, J. (2013). Mechanické krácení a mechanické skládání. In D. Blagoeva, S. Kolkovska, & M. Lishkova (Eds.), *Problemi na neologiiata v slavianskite ezitsi* (ss. 242–256). Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov".

Ziková, M. (2002). Slovotvorně motivované neologismy: Produktivita a pravidelnost jejich tvoření. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity: A. Řada jazykovědná*, *51*, 93–104.

Slovotvorné typy neologických substantiv v *Hacknuté češtině* (K otázce analogie a anomálie ve slovotvorbě)

Resumé

Příspěvek se věnuje slovotvorným typům (slovotvorným procesům a prostředkům) neologických a okazionálních názvů v nejnovější substandardní slovní zásobě češtiny. Jazykový materiál byl excerpován ze slovníku *Hacknutá čeština. Neortodoxní slovník dnešní mateřštiny* (2018). Rozlišují se především následující slovotvorné procesy: (a) tvoření nových pojmenovacích jednotek i modifikace již existujících, (b) centrální („pravidelné") i periferní („nepravidelné"). Vybrané slovotvorné prostředky (afixy) jsou konfrontovány s jejich charakteristikami uvedenými ve *Slovníku afixů užívaných v češtině* (2016). Posuzována je také sémantika, stylová a pragmatická platnost a užívání v současné komunikaci. Příspěvek se tak dotýká otázky analogie a anomálie i problematiky slovotvorné normy.

Klíčová slova: neologická a okazionální substantiva; slovotvorný typ; slovotvorný proces; pragmatika; analogie; anomálie

Word-Formation Types of Neological Nouns in *Hacked Czech* (On the Question of Analogy and Anomaly in Word Formation)

Abstract

This paper is devoted to word-formation types (word-formation processes and means) of neological and occasional nouns in the newest substandard Czech vocabulary. The material was excerpted from *Hacked Czech: An Unorthodox Dictionary of Today's Mother Tongue* (2018). In particular, the following word-formation processes are distinguished: (a) ones on the basis of which completely new naming units are created versus the procedures by which existing units are modified, and (b) central, "regular" versus peripheral, "irregular" procedures. The selected word-formation means (affixes) are confronted with their characteristics as described in the *Dictionary of Affixes Used in Czech* (2016). The semantics, stylistic and pragmatic validity, and application of analysed neological nouns in current communication are also assessed. The paper thus touches on the issue of analogy and anomaly as well as on the issue of the word-formation standard.

Keywords: neological and occasional noun; word-formation type; word-formation procedure; pragmatics; analogy; anomaly

Iwona Burkacka
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
E-mail: i.burkacka@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0002-8595-0173

INNOWACJE SŁOWOTWÓRCZE W POLSKOJĘZYCZNYCH MEMACH INTERNETOWYCH. LUDYCZNOŚĆ I NOWATORSTWO

Wprowadzenie

Memy internetowe stanowią istotny element współczesnej komunikacji i kultury. Bywają opisywane jako semiotyczne kompleksy (Kamińska, 2011, s. 61), jednostki informacji (Kołowiecki, 2012), „mechanizm mediacyjny, dzieki któremu kulturowe pra ktyki powstają, są przyswajane i zachowywane w sieciach społecznościowych" (Burgess, 2006, s. 1, cyt. za: Marak, 2013, s. 133), zjawisko socjokulturowe (Majdzińska, 2014, s. 151), teksty folkloru lub folkloru medialnego (Kajfosz, 2011). Są – jak trafnie zauważyła Marta Juza – rezultatem ludzkiej kreatywności (Juza, 2013, s. 50). Stąd obecność w nich struktur innowacyjnych językowo nie dziwi, neologizmy słowotwórcze są przecież efektem twórczej aktywności człowieka.

Ze względu na atrakcyjność i charakterystyczną dla współczesnej komunikacji ikoniczność memy internetowe idealnie mogą wyrażać oceny, komentować bieżące wydarzenia, kształtować opinię publiczną, służyć wyrażaniu ekspresji oraz wpływać na przekonania i oceny innych. Widoczne w nich odniesienia do tekstów kultury (np. obrazów, powieści) i cytaty (z wypowiedzi polityków, filmów, kreskówek) wymagają od odbiorców orientacji w zjawiskach i tekstach kultury (czasami dość pobieżnej znajomości, a niekiedy pogłębionej wiedzy), świadomości istnienia konwencji i przyjętych sposobów interpretacji. Memy integrują środowisko twórców i odbiorców – osób, dla których zastosowane odniesienia i gry są czytelne. Pełnią więc funkcję grupotwórczą[1], z charakterystycznym wyrażaniem

[1] Por. Nowak, 2013; zwana również funkcją tożsamościową, por. Marak, 2013, s. 147; Wójcicka, 2019, s. 39.

wspólnego przekonania grupy lub środowiska (lub choć akceptowanego oglądu świata). Funkcja ta łączy się z funkcją ludyczną, w której do odczytania różnego typu gier językowych, w tym reinterpretacji słowotwórczych, konieczna jest znajomość kontekstów: aby coś wywoływało uśmiech, przekaz musi być zrozumiały. Badacze memów wskazują także na inne funkcje memów[2]: kulturotwórczą (tworzenie lub modyfikowanie stereotypów i klisz, kreowanie bohaterów i antybohaterów, por. Burkacka, 2018, s. 109; Naruszewicz-Duchlińska, 2017, s. 255), utrwalającą (wykorzystanie i reinterpretacja elementów pochodzących z tekstów kultury oraz rozpowszechnianie wybranych motywów współczesnej kultury, por. Nowak, 2013, ss. 239–256), artystyczną (postmemy), a także komunikacyjne (publicystyczne, por. Naruszewicz-Duchlińska, 2017, ss. 257; Piskorz, 2015, s. 652; konwersacyjne, por. Marak, 2013, s. 140; satyryczne, por. Naruszewicz-Duchlińska, 2017, s. 255) i marketingowe (Kamińska, 2011, s. 68). Memy stanowią zatem świetne źródło innowacji językowych, w tym słowotwórczych, tym bardziej że zawierają materiał często niepoddany korekcie językowej. Wyznacznikiem atrakcyjności memowego neologizmu jest liczba wyświetleń i tworzenie popularnej serii memów z daną formacją słowotwórczą czy wykorzystującą podobny mechanizm nazewniczy, a nie – poprawność czy akceptowalność samej formacji.

Mem jako gatunek

Twórcą słowa *mem* jest w Richard Dawkins, który szukał krótkiej nazwy dla kulturowego odpowiednika genu i w tym celu wykorzystał nawiązanie do trzech słów: greckiego *mimesis* ‘naśladownictwo’, angielskiego *memory* ‘pamięć’ i francuskiego *même* ‘taki sam’. W jego ujęciu termin odnosił się do jednostek kulturowego przekazu[3], którymi mogły być np. „melodie, idee, obiegowe zwroty, fasony ubrań, sposoby tworzenia ceramiki czy wykonywania łuków”, rozpowszechniane przez naśladownictwo i modyfikowane (Dawkins, 1996 (1976)). Oprócz tego znaczenia (funkcjonującego nadal, choć głównie w obiegu naukowym) rozpowszechniło się inne: nazywające nowy gatunek internetowy. To nowe znaczenie zostało zaakceptowane przez R. Dawkinsa jako wpisujące się w jego sposób rozumienia jednostek

---

[2] Klasyfikacje funkcji memów przedstawiają Jakub Nowak (Nowak, 2013, ss. 239–256) oraz Marta Wójcicka (Wójcicka, 2019, ss. 38–40).

[3] Termin mem został przeniesiony na grunt humanistyki przez psycholog Susan Blackmore (Blackmore, 2002), a w Polsce pojawił się dzięki pracy Mariusza Biedrzyńskiego *Genetyka kultury* (Biedrzyński, 1998). Rozpowszechnienie terminu można wiązać z publikacjami zamieszczonymi w czasopiśmie Uniwersytetu Śląskiego „Teksty z Ulicy” („Zeszyty Memetyczne”, wydawane od 2005).

kulturowego przekazu[4] (Solon, 2013; Sroka, 2014, ss. 35, 38) – ze względu na wykorzystanie[5] zastanych tekstów i wzorów kultury, funkcjonujących w pamięci ludzi i budujących ich świadomość, będących częścią ich przekonań i stereotypowego postrzegania świata. Jednak zdaniem niektórych badaczy związki między obu znaczeniami są powierzchowne i ograniczają się tylko do idei rozpowszechniania (Juza, 2013, s. 50) lub dość ogólne, a dominują różnice (Wójcicka, 2019, ss. 19–22). Niekiedy w celu uniknięcia chaosu terminologicznego badacze stosują wyrażenie *mem internetowy*.

Memy są gatunkiem, który ze względu na korzystanie z zasobów repozytorium kultury oraz mechanizmu ich modyfikacji[6] nawiązuje do zjawisk typowych dla kultury coverów i zawłaszczania, procesów zachodzących we współczesnej sztuce: przetworzenia, remiksowania, samplowania kultury, recyklingu kulturowego (por. Gulik i in., 2011; Kowalczyk, 2014; Nowak, 2013). Generatory memów umożliwiają każdemu, kto chce, łatwe modyfikowanie dostępnych w internecie grafik, w tym kopii dzieł sztuki. Przetworzone grafiki opatrywane są komentarzami słownymi, będącymi często cytatami ze znanych dzieł lub popularnych piosenek, fragmentami wypowiedzi polityków, przysłowiami i frazeologizmami (przywołanymi w wersji kanonicznej lub zniekształconej). Występujący w nich żart, humor czy ironia służą podważeniu poważnego podejścia do sztuki i obowiązującego, szkolnego sposobu interpretacji. Memy internetowe cechuje więc zamierzona dysharmonia i intertekstualność, silne sprzężenie z kulturą popularną[7]. Korzystają one z tekstów kultury, ale i same są opisywane jako teksty kultury (Nowak, 2013, s. 238), e-znaki (Kamińska, 2011, s. 60), tworzą semiotyczne kompleksy (Kamińska, 2011, s. 61). Stanowią kompozycję znaków werbalnych i wizualnych (Niekrewicz, 2015d, s. 13), co zbliża je do barokowych emblematów czy wcześniejszych stemmatów (Łoziński, 2014).

Memy są wiązane z kulturą uczestnictwa, umożliwiają udział w niej (Nowak, 2013), jednak dopuszczają wielość czy niejednoznaczność odczytań, na co wskazują Małgorzata Latoch-Zielińska i Anita Kozak (Latoch-Zielińska & Kozak,

---

[4] Zdaniem Magdaleny Kamińskiej nowe znaczenie może stanowić wizualizację lub być metaforą dawkinsowskiej jednostki kulturowego przekazu (Kamińska, 2011, s. 61).

[5] Wykorzystanie zakłada różne możliwości przywoływania danego dzieła, nie musi być to tylko kopiowanie, zwykle w internetową działalność memotwórczą jest wpisana modyfikacja. Zdaniem Dawkinsa celowość zmiany jest istotną cechą memów, por. „Unlike with genes (and Dawkins' original meaning of 'meme'), there is no attempt at accuracy of copying; internet memes are deliberately altered" (Solon, 2013).

[6] Mowa tu o mechanizmie, którego podstawą jest modyfikacja klasyki malarstwa, zniszczenie czy restrukturyzacja oryginalnego układu, swoista degradacja, a nawet w odniesieniu do niektórych memów – profanacja.

[7] Zjawisko to jest charakterystyczne dla wielu gatunków współczesnej komunikacji (por. Mazur i in., 2010; Nowowiejski, 2013).

2016). Gra znaczeń i napięcie między starym a nowym – sugerowanym znaczeniem (wynikającym np. z powiązaniem budowy słowa z innym wyrazem) jest często wykorzystywane w reinterpretacji słowotwórczej.

W prezentowanym tekście przyjęto rozumienie memu internetowego jako gatunku będącego strukturą składającą się z elementów graficznych i tekstowych, zwykle pochodzących z repozytorium kulturowego[8] (w całości lub części), stosowanych w celu komunikacji (np. komentowania wydarzeń), ekspresji (np. informowania o stanach i przeżyciach nadawcy) oraz zabawy (funkcja ludyczna), powielanych i przesyłanych głównie drogą elektroniczną (często za pośrednictwem mediów społecznościowych).

Materiał i metoda opisu

Przedmiotem opisu są wybrane innowacje słowotwórcze, które stanowią typ innowacji językowych. Istotę innowacji słowotwórczej stanowi to, że jest utworzona od jakiejś podstawy (podstaw) na gruncie języka polskiego (Jadacka, 2001, s. 37). Może więc realizować obecny w systemie model słowotwórczy (innowacje systemowe) lub być w pełni nowatorska, odbiegająca od przyjętych sposobów derywacji (innowacje asystemowe, por. Waszakowa, 2017, ss. 115–118). Na temat innowacji słowotwórczych i kryteriów wydzielania poszczególnych ich typów oraz rodzajów neologizmów (np. nominatywnych i ekspresywnych; okazjonalizmów, indywidualizmów i form potencjalnych, także w perspektywie czasowej lub stylistycznej) istnieje bogata literatura przedmiotu (Chruścińska, 1978; Jadacka, 2001, 2006; Koriakowcewa, 2014; Koriakovtseva, 2016; Kreja, 2003; Łuczyński, 2011; Mycawka, 2001; Nagórko, 2002, ss. 159–162; Ożóg, 2007; Ratsiburskaia, 2016, 2019; Satkiewicz, 1981, 1994; Sękowska, 2012; Waszakowa, 1994b, 2005, 2017 – oraz przywołane w tych pracach[9] bibliografie).

Podstawowym elemenetem definicji innowacji jest kategoria nowości (por. definicja A. Markowskiego: innowacja językowa to „każdy nowy element w tekście, uzusie, normie lub systemie" (Markowski, 2005, s. 41)). Jednak posługiwanie się

[8] Choć nie wykluczam tu twórczości oryginalnej, jednak i ona z czasem może się stać elementem przekształceń. Wszystko, co pojawia się w mediach (tradycyjnych i nowych), może zostać wykorzystane w memach (por. historię zdjęcia z giełdy samochodowej, które stało się podstawą serii memów *Niemiec płakał jak sprzedawał*, czy zdjęcia policjanta wykorzystanego do serii memów z Januszem). Każdy mem może stać się również punktem wyjścia do serii i odwołań wewnątrzmemowych (por. Zdunkiewicz-Jedynak, 2016).

[9] Przywołuję wybrane publikacje dotyczące innowacji słowotwórczych, głównie polskojęzyczne, ale mam świadomość bogactwa opracowań dotyczących opisywanego zagadnienia.

tą kategorią wymaga doprecyzowania. Co to bowiem znaczy, że dana jednostka jest nowa? Istnieje kilka sposobów weryfikacji neologiczności. Przedstawiają je w skondensowany sposób Piotr Wierzchoń i Filip Graliński (Wierzchoń & Graliński, 2016). Jedną z najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych metod jest stosowanie kryterium leksykograficznego, które polega na sprawdzeniu, czy daną jednostkę odnotowano w słownikach ogólnych lub specjalistycznych polszczyzny. Rozwinięciem tej metody jest przegląd kartoteki słownika, korpusów, zasobów internetowych i zbiorów rejestrujących nowe słownictwo (*Narodowy Korpus Języka Polskiego*, b.d.) lub zawierających dane dotyczące datacji słów (w tym fotodokumentacyjne, por. *Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego*, b.d.; Wawrzyńczyk, 2010; Wierzchoń, 2010). Stosuje się także inne metody neonimiczności: konsultacji specjalistycznej, sprawdzenia w bazie tekstów (metoda tekstowa), introspekcyjne (intuicji badacza) czy kryterium gniazdowe, w którym przyjmuje się, że „forma pochodna nie może mieć wcześniejszej chronologizacji niż forma fundująca, której chronologizację stwierdza się, obierając inne z kolei kryterium datowania" (Wierzchoń & Graliński, 2016, s. 112).

Jednak stosowanie tych metod weryfikacji nie daje pewności dotyczącej datacji czy stwierdzenia neologiczności danej jednostki. Powstaje też pytanie, czy jednorazowe potwierdzenie obecności jakiegoś słowa jest zaprzeczeniem jego nowości i podstawą przyjęcia tezy, że słowo funkcjonuje we współczesnej polszczyźnie (Dubisz, 2019, s. 118; Burkacka, w druku). Jeśli zaś przywołujemy przykłady reinterpretacji słowotwórczej, to analizowana jednostka nie jest nowa, nowy jest sposób jej słowotwórczego powiązania z innymi jednostkami leksykalnymi.

Analizowane formacje słowotwórcze pochodzą z wybranych polskojęzycznych memów, pochodzących ze zbiorów autorki, gromadzonych w ciągu kilku lat (2014–2019)[10], dobranych w sposób subiektywny (trudno bowiem przeanalizować wszystkie memy polskojęzyczne i zapewnić obiektywność w doborze przykładów[11]). Niewielka ich część została przywołana jako materiał egzemplifikacyjny. Ze względu na obecność w przekazie memowym dwóch różnych systemów semiotycznych, wykorzystano założenia multimodalnej analizy dyskursu (Iedema, 2013; Maćkiewicz, 2017; Stöckl, 2015), przeprowadzanej z perspektywy odbiorcy, który „zgodnie ze swoją wiedzą, doświadczeniami i potrzebami (re)konstruuje globalny sens, poszukuje koherencji, konfigurując dane pochodzące z różnych modusów" (Maćkiewicz,

[10] Zbiór ten powstał dzięki przeglądowi zbiorów memów (np. Demotywatory.pl, Memowisko.com, Kwejk.pl, Memy.pl, Fabryka memów.pl) i zastosowaniu wyszukiwarki Google.Grafika (przeszukiwania tematyczne).

[11] W wyborze materiału nie sposób bowiem pozbyć się własnego poczucia humoru, który wpływa na dobór memów.

2017, s. 38), czyli sposobów przekazywania sensów. Zgodnie z propozycją Hartmuta Stöckla przyjęto, że modusem może być obraz i tekst, natomiast kolor potraktowano jako submodus, którego nie uwzględniono w analizie (podobnie jak cech modusów, np. odcieni). W analizie wyrazów pochodnych wykorzystano zasady słowotwórstwa synchronicznego (Grzegorczykowa & Puzynina, 1979, 1998; Nagórko, 1998; Waszakowa, 1994a, 1996, 2005), pragmatyczne aspekty słowotwórstwa (Kaproń-Charzyńska, 2014; Zemskaia, 1992), prace dotyczących mechanizmu analogii w słowotwórstwie (Kubriakova, 2010; Waszakowa 2017) i aspektów kognitywno-kontekstowych (Kubriakova, 2000; Waszakowa 2017).

Przeprowadzona analiza ma charakter jakościowy i nie pretenduje do pełnego i wyczerpującego opisu zjawisk słowotwórczych występujących w memach – ze względu zarówno na ograniczenia objętości tekstu, jak i na bogactwo materiału oraz na zmienność zasobów memowych. Należy bowiem dodać, że z czasem popularność danej serii memów wygasa, wspominana przez badaczy zaraźliwość – przemija, a innowacje tracą swoją atrakcyjność i albo stają się elementami słownika, albo wychodzą z użycia. Warto także dodać, że memy niekiedy są jedynie pośrednikiem w rozpowszechnianiu słownictwa środowiskowego, a więc leksyki pochodzącej z różnych socjolektów, która bardzo szybko staje się elementem języka młodzieży, a następnie wariantu potocznego polszczyzny, np. *nieogar*, *human* ‘humanista’, *zajarać*. Część z przywołanych przykładów to wyrazy pochodne utworzone w wyniku derywacji ujemnej i paradygmatycznej (np. *human*, *nieogar*), wpisujące się w tendencję do ekonomizacji i skrótowości wypowiedzi[12], charakterystycznych dla polszczyzny środowiskowej i potocznej. Memy raczej je upowszechniły, niż były ich źródłem.

Najpełniejszy opis polszczyzny w memach zawarty jest w pracy A. Niekrewicz *Od schematyzmu do kreacyjności. Jezyk memów internetowych* (Niekrewicz, 2015d) oraz cyklu artykułów tej autorki (np. Niekrewicz, 2015a, 2015b, 2015c, 2016, 2017). Memami w kontekście pamięci zbiorowej zajmowała się Marta Wójcicka (Wójcicka, 2019). W publikacjach dotyczących zjawisk językowych uwaga jest zwykle skoncentrowana na opisie modyfikacji ortograficznych i graficznych wyrazów, przysłów i frazeologizmów (Burkacka, 2018, 2019; Kaproń-Charzyńska, 2017; Kozioł-Chrzanowska, 2014, 2017; Niekrewicz, 2015d; Olas, 2017; Piskorz, 2013; Sieńko, 2009; Sroka, 2014; Szpila, 2017; Zdunkiewicz-Jedynak, 2016). Kwestie dotyczące zjawisk słowotwórczych są poruszane raczej na marginesie innych rozważań, a i to z rzadka (por. Burkacka, 2015, 2020; Niekrewicz, 2015d, ss. 151–156).

---

12 Ujmowanej tak z perspektywy nadawcy tekstu.

Analiza materiału

Przedmiotem opisu są trzy grupy zjawisk: po pierwsze – formacje słowotwórcze utworzone z udziałem przyrostków *-eł* i *-ałk(e)*, które nie były wcześniej notowane w opracowaniach słowotwórczych; po drugie – seria czasowników pochodnych od memowych eponimów, np. *januszować*, *januszyć* (od *janusz*), *karynować* (od *karyna*), *sebiksować* (od *sebix*); oraz po trzecie – przykłady struktur będących efektem wykorzystania mechanizmu analogii: żadnatywka (jak *alternatywka*), *jesieniara* (jak *kociara*) oraz *konserwatyw*, *jesieniar* (wobec *konserwatywka* i *jesieniara*) jako rezultaty uzupełniania elementów par: osobowa nazwa męska – nazwa żeńska.

a) Nowe sufiksy

Memy internetowe są źródłem nowych sufiksów: *-eł* i *-ałk(e)*. Pierwszy przyrostek pojawił się w serii memów z psem, zwanym *piesełem*, które były odpowiedzią na anglojęzyczny cykl z psem – *doge* (Burkacka, 2015; Majdzińska, 2014). Zyskały one bardzo dużą popularność, większą niż ich pierwowzory, a wkrótce zostały uzupełnione o serię memów z kotem – *kotełem*. Twórcą formy *pieseł* jest Randall Kieślowski, administrator forum obrazkowego vichan, autor bardzo popularnego mema „Co ja pacze" oraz właściciel wielu facebookowych stron z memami. Jak sam powiedział w wywiadzie, pomysł utworzenia *piesela* – polskojęzycznego odpowiednika *doge'a* – zrodził się w jego głowie bez głębszego namysłu czy długich poszukiwań[13].

Memy z piesełem i kotełem upowszechniły model tworzenia rzeczowników z formantem *-eł*. Sufiks *-eł* bywa dołączany do tematów imion męskich: *Kuba – Kubeł*, *Jan – Janeł*, *Antek – Anteł*, ale i żeńskich *Kasia – Kasieł*, nazwisk, np. *Duda – Dudeł*, nazw zwierząt: oprócz wymienionych przykładów także *koń – konieł*, *foka – fokeł*, *lis – liseł*, *szop – szopeł*, innych rzeczowników, np. *prezydent – prezydenteł*, *most – mosteł*, *śmiech – śmiecheł*, *nóż – nożeł*, *nos – noseł*.

W niektórych memach zestawia się imię *Paweł* i zdjęcie pawia i w ten sposób wskazuje na możliwą reinterpretację imienia jako derywatu z sufiksem *-eł* (*paw+-eł*) (por. rys. 1), w innych widoczne jest powiązanie wyrazów *sus* i *suseł* lub

---

[13] Por. informacje podane w wywiadzie: „W jakim stopniu nazwa Pieseł nawiązuje do „doge"? Czy były inne pomysły na przetłumaczenie tego na język polski? – Nawiązanie jest dość oczywiste. Nie miałem innych pomysłów, ten był pierwszy i najlepszy. Jak się okazało, nazwa była na tyle trafna, że się przyjęła i poszła w viral" (http://natemat.pl/89497,tworca-piesela-dla-natemat-gdy-wychodze-na-spacer-ze-swoim-psem-ludzie-czesto-krzycza-na-ulicy-piesel-wow; dostęp: 14.04.2014).

poszukiwanie podstawy (*orzeł*, *karzeł*, por. mem zamieszczony na stronie: https://komixxy.pl/1476562; dostęp: 2.11.2020).

Sufiks *-eł* wykazuje prawostronną łączliwość z przyrostkiem *-ow(y)*, por. *piesełowy* (*piesełowy język*), oraz formantami paradygmatycznymi, por. derywat prefiksalno-paradygmatyczno-postfiksalny: *zapiesełować się*, prefiksalno-paradygmatyczny: *odpiesełować*, będące nawiązaniami do czasownika *zakochać się* i czasownika wulgarnego (por. *nie spieprz tego*) (por. rys. 2).

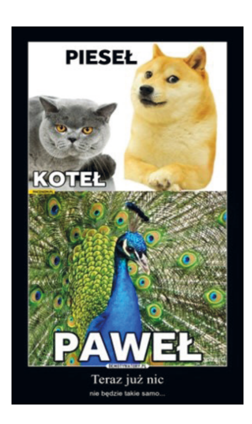

1

2

3

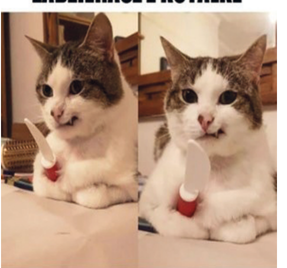

4

Rys. 1. Źródło: https://demotywatory.pl/4426894/Teraz-juz-nic; dostęp: 2.11.2020
Rys. 2. Źródło: https://kwejk.pl/obrazek/2952949/piesel-zakochany.html; dostęp: 2.11.2020
Rys. 3. Źródło: https://demotywatory.pl/3767275/Puchalke-i-Prosialke; dostęp: 2.11.2020
Rys. 4. Źródło: https://besty.pl/4011528; dostęp: 14.11.2019

Sufiksu *-eł* nie traktuję jako formantu nawiązującego do dawnego sufiksu sufiks *-ł* (*-eł*), występującego (zgodnie z opisami zawartymi w podręcznikach gramatyki historycznej języka polskiego: Rospond, 1979, ss. 146, 199, podobnie Klemensiewicz i in., 1955, s. 187) w wyrazach: *węzeł* (ps. *ązlъ), *węgieł* (ps. Ąglъ), staropolskim *pkieł* (dziś *piekło*, od pьkъlъ). Współcześnie odnotowany sufiks można opisać jako formant homonimiczny względem dawnego. Pełni odmienną funkcję, służy do tworzenia struktur nacechowanych stylistycznie, ekspresywnych, właściwych polszczyźnie środowiskowej. Ze względu na memową genezę derywaty z tym sufiksem mogą wprowadzać ironię czy dystans do tekstu, w którym występują, zwłaszcza w formach pochodnych od nazwisk, np. *Dudeł*[14], niekiedy pozytywne nacechowanie, por. *konieł*, *koteł*, zwracają uwagę swoją nowością i z tego powodu są atrakcyjne, por. *Janeł*, *Anteł*.

Drugim przyrostkiem o memowym rodowodzie jest sufiks *-ałke*, np. *nożałke*, *kotałke*. Podstawą serii tych derywatów są imiona bohaterów popularnego komiksu: Puchałke i Prosiałke, będące modyfikacjami imion Puchatek i Prosiaczek (utworzonych przez Irenę Tuwim, pierwszą tłumaczkę książek *Kubuś Puchatek* i *Chatka Puchatka* A. Milne'a) (por. rys. 3).

Autor komiksu nie wyjaśnia mechanizmu nazwotwórczego, wskazuje tylko na przejęcie tych form z sieci internetowej: „Potem w Polsce pojawiły się postacie Puchałke i Prosiałke. Nie wymyśliłem ich, znalazłem w sieci, przejąłem. Skoro Puchałke na razie jest bezpański to czemu go nie wykorzystać" (Bednarek, 2012).

Pochodzenie elementu *-ałke* jest niejasne, być może to nawiązanie do formantów występujących w jidysz, np. do formantu *-ke* służącego do tworzenia zdrobnień i nazw żeńskich (wywodzącego się z polskiego formantu *-ka*, por. Geller, 1994, ss. 212–214; Kondrat, b.d.) lub formantów *-ele*, *-ale* tworzących zdrobnienia od imion (odpowiednio: męskich i żeńskich). Nie bez znaczenia pozostaje wymowa tego elementu: cząstka *-ele* była często wymawiany w jidysz jako *ełe*, np. *Rebeka/Rivka → Rivkele/Rivkełe, Awram/Awrom → Awromczik/Awromczikl/Awromczikełe*[15] (Burkacka, 2015).

Sufiks *-ałke* dołączany jest głownie do tematów rzeczowników nazywających zwierzęta (*kot*, *koń*, *pies*, *prosię*[16]), rzadziej przedmioty (*nóż*) i wprowadza na ogół

[14] Warto dodać, że modyfikacje nazwisk czy tworzenie derywatów od nich zwykle wiąże się z wartościowaniem (poza strukturami z sufiksem *-i/yzm*, *-i/yst(a)* (i ich wariantami) budującymi nazwy kierunków, prądów, ruchów religijnych i zjawisk oraz ich wyznawców i zwolenników, np. *heglizm*, *heglista*, *luteranizm*; choć należy dodać, że derywaty tego typu tworzone od nazwisk polityków, np. *kaczyzm*, *tuskizm*, nie są neutralnie stylistycznie).

[15] Por. hasło: *Zdrobnienia* w skrypcie: *Hebrajski – skrypt zajęć*; zapis z 22.05.2012 (*Zdrobnienia*, b.d.).

[16] Derywat *Prosiałke* nawiazuje do imienia bohatera literackiego – *Prosiaczka*, ale w niektórych memach występuje rzeczownik *prosiałke* zestawiony z grafiką przedstawiającą prosię (lub świnię).

pozytywne (dodatnie) nacechowanie ekspresywne, por. *kotałke, koniałke, piesałke, prosiałke, nożałke* (por. rys. 4). Derywaty mają charakter żartobliwy, służą zabawie i ekspresji.

Atrakcyjność obu sufiksów wiąże się zarówno z ich nowością, jak i odwołaniem do popularnych memów i komiksów. Posługiwanie się wyrazami z tymi przyrostkami oraz tworzenie nowych derywatów świadczy o znajomość konwencji, co jest istotne w kulturze uczestnictwa. Umiejętności wykrycia reguł derywacyjnych i wykorzystania ich w praktyce podkreśla przynależność do wspólnoty i orientację w zjawiskach współczesnej kultury.

b) Czasowniki pochodne od memowych eponimów

Memy są źródłem wielu nowych jednostek leksykalnych lub sposobem na rozpowszechnienie elementów środowiskowych. Dość liczną grupę stanowią eponimy: *janusz*, *grażyna*, *halyna*, *karyna*, *seba*. Są one odnotowywane w zbiorach polszczyzny potocznej lub środowiskowej, neologizmów, np. w *Miejskim słowniku slangu i mowy potocznej* (*Miejski słownik slangu i mowy potocznej*, b.d.), w *Obserwatorium językowym UW. Nowe wyrazy* (*Obserwatorium językowe Uniwersytetu Warszawskiego: Nowe wyrazy*, b.d.), *Vasisdas* (*Vasisdas*, b.d.), *Słowniku języka polskiego* (*Słownik języka polskiego*, b.d.), a część z nich (*janusz*[17] i *grażyna*) została zarejestrowana w słownikach ogólnych polszczyzny – w *Wielkim słowniku języka polskiego* pod redakcją P. Żmigrodzkiego (Żmigrodzki, b.d.), co świadczy o znacznym ich rozpowszechnieniu. Memy albo są źródłem tych eponimów (por. zapis w *Wielkim słowniku języka polskiego*), albo przyczyniły się do ich rozpowszechnienia, na co wskazują Joanna Kaczerzewska (Kaczerzewska, 2018) i Iwona Burkacka (Burkacka, 2019).

Eponim *janusz* stał się podstawą kilkunastu derywatów, w tym czasowników: *januszować*, *januszyć* i pochodnych struktur prefiksalnych: *pojanuszować*, *najanuszować*, *wyjanuszować*, *wyjanuszyć*, *grażyna* – czasownika *grażynować*, *karyna – karynować, sebix (seba) – sebixować* lub *sebiksować*. Czasowniki te powstały w wyniku derywacji paradygmatycznej. Niosą znaczenie ‘zachowywać się x, być jak x’, gdzie x oznacza podstawę słowotwórczą, którą jest eponim. Najbardziej rozpowszechniony jest czasownik *januszować*, który według *Vasisdas* ma kilka znaczeń: „1. Zachowywać sie prostacko, niecywilizowanie; wykazywać się brakiem dobrego wychowania, gustu, kultury, 2. kombinować; kręcić; lawirować, 3. awanturować się; jątrzyć, szukać dziury w całym” (Vasisdas, b.d.). Tworzenie czasowników od eponimów pochodnych od onimów imiennych nie jest zjawiskiem bardzo częstym

[17] Eponim *janusz* został zgłoszony do konkursu na młodzieżowe słowo roku 2016 (Łaziński, 2017).

(por. Burkacka, 2019). B. Dereń notuje zaledwie kilka przykładów takich czasowników, np. *agatyzować* (od: Agata Christie)[18], podczas gdy nazwiska dość często stają się źródłem derywatów (Dereń, 2005, ss. 26–27), np. *poibiszować* (od: Ibisz), *dudować* (od: Duda). W memach znajdujemy liczne neologizmy czasownikowe, np. *smutać*, *śmiechać*, *kawkować*, *rowerować*, *ciastkować*, co niewątpliwie jest związane z korzystaniem z leksyki potocznej i środowiskowej oraz wykorzystywanych w nich mechanizmach nazwotwórczych, w tym tworzenia nowych czasowników odrzeczownikowych, por. potoczne *kamera – kamerować*, *mop – mopować*, środowiskowe np. *gruber – gruberować*, *glebogryzarka – glebogryzować*. Niektóre z memowych neologizmów można rozpatrywać jako struktury odczasownikowe, np. *smutać* od *smucić*, w mniejszym stopniu *śmiechać* od *śmieszyć*[19].

Memowe eponimy są zresztą podstawą bardzo wielu derywatów, nie tylko czasownikowych (por. Burkacka, 2020; Kaczerzewska 2018).

c) Struktury analogiczne

Popularność memu z neologizmem *jesieniara* stała się początkiem serii memów z neologicznymi strukturami, których podstawą są inne pory roku: *zima – zimiara*, *wiosna – wiośniara*, *lato – leciara*, a także inne rzeczowniki: *tlen – tleniara*, *zodiak – zodiakara*, *koń – koniara*, *rzepa – rzepiara*. Oznaczają one osoby, które lubią to, na co wskazuje podstawa (nazwy subiektów i amatorów). Występuje w nich przyrostek *-ar(a)*.

W opracowaniach słowotwórczych sufiks *-ar(a)* jest opisywany jako przyrostek budujący ekspresywne nazwy żeńskie[20] właściwe współczesnej polszczyźnie potocznej i środowiskowej (Grabias, 1981, s. 73). Zdaniem I. Kaproń-Charzyńskiej został wyodrębniony podobnie jak *-ów(a)* w wyniku ucięcia elementu *-k-* z sufiksu *-ówk(a)* (Nagórko, 2002, s. 210) w derywatach zakończonych na *-ark(a)*, a następnie usamodzielnił się. Dziś jest dołączany do tematów podstaw głównie rzeczownikowych (Kaproń-Charzyńska, 2011, s. 200) o różnym wygłosie. Zdaniem I. Kaproń-Charzyńskiej systemowo jest wykluczone dołączanie przyrostka do tematów zakończonych na spółgłoskę *r* (Kaproń-Charzyńska, 2011, s. 202). Sufiks buduje

[18] Przywołany przykład nie wzbudzi wątpliwości, inne podawane przez B. Dereń moga rodzić wątpliwości, ponieważ pochodzą wprawdzie od imion, ale to imiona osób, które posługiwały się tylko imieniem, por. *ezopować* (Ezop), *hamletyzować* (Hamlet) (Dereń, 2005, s. 26).

[19] Może od *śmiech* (wzbudzać śmiech).

[20] Element *-ar(a)* występuje także w zakończeniu odprzymiotnikowych nazw osobowych typu *nudziara*, *cwaniara*, które można traktować jako efekty derywacji paradygmatycznej (od: *nudziarz*) lub ujemno-paradygmatycznej (od: *nudny*), derywacji wymiennej (od: *cwaniak*), oraz nazwach narzędzi typu *kopara* (zgrubienie, efekt derywacji ujemnej od: *koparka*).

struktury wieloznaczne, których podstawami są rzeczowniki nacechowane emocjonalnie i stylistycznie oraz nienacechowane, należące do słownictwa wspólnoodmianowego. Jednak powstałe formacje są niewątpliwie nacechowane ekspresywnie i stylistycznie, np. *blachara*, *kociara*. Zdaniem S. Grabiasa formant słowotwórczy *-ar(a)* wnosi nacechowanie w każdym kontekście słowotwórczym, w którym się pojawia (Grabias, 1981, s. 56), i wprowadza pejoratywność (Grabias, 1981, s. 73). Jednak sądzę, że współcześnie sufiks ten nie musi odpowiadać za jednoznacznie negatywne nacechowanie. Zdaniem I. Kaproń-Charzyńskiej ewokuje odmianę potoczną i środowiskową, wprowadza ekspresywność i jest wyrazem realizacji potrzeby autoekspresji (Kaproń-Charzyńska, 2011, s. 206; por. też Nagórko, 2002, s. 208). Należy też zauważyć, że derywaty z sufiksem *-ar(a)* nie tworzą wyłącznie żeńskich nazw osobowych. W definicjach derywatu *jesieniara genus proximum* stanowią nie tylko rzeczowniki *kobieta*, *dziewczyna* (choć dominują), lecz także rzeczownik *osoba*, por.

Definicja 1: miłośniczka jesieni

Definicja 2: dziewczyna lubiąca jesień, manifestująca sympatię dla tej pory roku, jesiennych ubiorów, nastrojów, napojów

Definicja 3: osoba, która kocha jesień, wieczory spędza pod kocem, pijąc herbatę/kakao i czytając książki. Ma zapas zapachowych świeczek i swetrów (https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/jesieniara;6831640.html, hasło dodane: 5.12.2019; dostęp: 2.11.2020).

W memach dziewczyny o konserwatywnych poglądach nazywane są *konserwatywkami*, a te, które nie podążają za głównym nurtem mody i kultury – *alternatywkami*. Obie te struktury stały się punktem wyjścia do stworzenia trzeciej formacji – *żadnatywka*, która w sposób dość ogólny się do nich odwołuje. W dwóch pierwszych derywatach podstawami są przymiotniki *konserwatywny*, *alternatywny* (można je też potraktować jako struktury zuniwerbizowane ‘osoba o konserwatywnych/alternatywnych poglądach’), zubożone o wygłosowy element *-n-*, do których dołączono sufiks *-k(a)*. Trzecia konstrukcja jest możliwa do zrozumienia tylko w kontekście obu tych struktur. Podstawą jest bowiem wyraz żadna (żaden), który zestawiony z wcześniej wymienionymi przymiotnikami tworzy pewną całość: konserwatywne poglądy, alternatywne poglądy i żadne poglądy (brak poglądów). Derywat ten nawiązuje do budowy i znaczenia obu rzeczowników i dopiero na ich tle może być odczytany, podobnie jak początkowo konieczne było odwołanie do urlopu macierzyńskiego, by mówić o urlopie tacierzyńskim, też *becikowe*, *senioralne*, które K. Waszakowa opisuje jako derywaty asocjacyjne (Waszakowa, 2017,

s. 163) – w kontekście rzeczowników *podymne*, *pogłówne* (nazwy dawnych podatków). Istotne jest więc zrozumienie kontekstu komunikacyjnego, na który zwracała uwagę K. Waszakowa, analizując derywaty tekstowe i omawiając kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa (Waszakowa, 2017). Na ten kontekst składają się zarówno znajomość środowiska, panujących w nich postaw, tekstów kultury, rozumienie leksyki, jak i umiejętność zastosowania podobnych mechanizmów nazwotwórczych, analiza struktur i zastosowanie wykrytych modeli w praktyce. Kultura uczestnictwa, charakterystyczna dla współczesności, nie zakłada tylko biernego uczestnictwa – jedynie obserwacji – ale i aktywność, również tę językową, sprzyja kreatywności językowej i poszukiwaniu nowych sposobów ekspresji językowej.

Mechanizm analogii nie został jednak wykorzystany tylko do tworzenia licznych derywatów wzorowanych na strukturze *jesieniara*, lecz także do uzupełniania elementów pary nazwa męska – nazwa żeńska. W tradycyjnych opisach słowotwórczych nazwy żeńskie zwykle są traktowane jako derywowane od nazw męskich, por. *lekarz – lekarka*, *bałaganiarz – bałaganiara*; opisywane jako derywaty modyfikacyjne. W nowszych propozycjach wskazuje się na możliwość innej interpretacji tych struktur jako derywatów mutacyjnych, np. *leczyć – lekarka*; *bałaganić*, *bałagan – bałaganiara*. Jednak bez względu na przyjęte stosunki derywacyjne istnienie par rzeczowników zdaje się głęboko tkwić w świadomości użytkowników polszczyzny. Stąd również zawody tradycyjnie wykonywane przez kobiety, np. *pielęgniarka*, *położna*, *kosmetyczka*, wraz z wykonywaniem tych zajęć przez mężczyzn zyskują formy męskie: *pielęgniarz*, *położny*, *kosmetyczek* (Burkacka, 2013; Szpyra-Kozłowska, 2020). Pojawiają się również określenia żartobliwe, będące odpowiednikami odmężowskich form, np. *profesorowa – profesorowy*, *doktorowa – doktorowy*. A skoro w memach występuje rzeczownik rodzaju żeńskiego *jesieniara*, ilustrowany zwykle zdjęciami dziewczyn, narzucający skojarzenia z żeńskimi nazwami osób, pojawia się pytanie o męskie odpowiedniki. Proponowane są zatem konstrukcje: *jesion*, *jesieniar* (jako męskie odpowiedniki *jesieniary*), *alternator*, *konserwatyw* (jako odpowiedniki *alternatywki* i *konserwatywki*)[21]. W zabiegach tych widać zamierzony mechanizm gry językowej: wykorzystanie homonimii *jesion* – nazwa drzewa i nazwa osoby, *alternator* – nazwa urządzenia i nazwa osoby. Techniką słowotwórczą jest derywacja ujemno-paradygmatyczna, właściwa dla wielu derywatów środowiskowych i potocznych. Atrakcyjna jest sama kreacja, ale także budowanie napięcia między formami różniącymi się znaczeniem.

[21] Marek Łaziński odnotowuje istnienie męskich odpowiedników, jednak zaznacza, że sa one bardzo rzadkie: *jesieniarz*, *alternatywek* lub (dla zabawy) *alternator* (Łaziński, 2020).

Podsumowanie

Zaprezentowane przykłady innowacji słowotwórczych występujących w memach internetowych i rozpowszechnianych przez tę formę wypowiedzi cieszą się popularnością i jawią jako formy atrakcyjne dla odbiorców. Są to struktury nacechowane ekspresywnie, przynależne do polszczyzny potocznej lub odmian środowiskowych, stosowane przez użytkowników internetu i młodsze pokolenia Polaków. Badacze niejednokrotnie podkreślali, że zasoby słownictwa młodzieżowego i potocznego są pomnażane często w sposób nietypowy dla polszczyzny ogólnej (istnieją odmienne mechanizmy jego derywowania[22], np. Burkacka, 2001, ss. 192–197, 2012, ss. 129–156; Buttler, 1977, s. 91, 1979, s. 89; Grabias, 1974, 1978; Lubaś, 2003, ss. 175–176; Satkiewicz, 1978; Skubalanka, 1995, ss. 68–71; Wróbel, 1980, ss. 11–13). W odmianach środowiskowych funkcja ludyczna odgrywa niebagatelną rolę, a nowe formy nierzadko są wyrazem zabawy słowem, kreatywnego podejścia do istniejących zasobów leksyki i oddziaływania mechanizmów analogii.

Na uwagę zasługuje powołanie nowych sufiksów ekspresywnych, zwłaszcza że współcześnie dużo częściej obserwujemy zapożyczanie afiksów i afiksoidów lub ich wydzielanie w słowach zapożyczonych. Nowe przyrostki można potraktować jako próbę odświeżenia dostępnych zasobów formantów ekspresywnych. W formach innowacyjnych można widzieć także sposób na wyrażenie własnej ekspresji, zaznaczenie odrębności i autoprezentację. Niewątpliwie ich stosowanie służy budowaniu wspólnoty, jest wyrazem znajomości nawiązań intertekstualnych (memowych i pozamemowych), co można powiązać z kulturą uczestnictwa. Mechanizmy reinterpretacji są właściwe dla gier stosowanych w tekstach satyrycznych i wpisują się w zjawiska typowe dla kultury kontrmówienia. Wymagają znajomości kontekstu, bez którego omawiane innowacje są nieczytelne, oraz aktywności odbiorcy.

BIBLIOGRAFIA

Bednarek, M. (2012, Lipiec 11). *Bednarkełe spotyka Puchałke*... Śląskie nasze miasto. https://slaskie.naszemiasto.pl/bednarkele-spotyka-puchalke/ar/c13-3153027

Biedrzyński, M. (1998). *Genetyka kultury*. Prószyński i S-ka.

Blackmore, S. (2002). *Maszyna memowa* (N. Radomski, Tłum.). Rebis.

---

[22] Na przykład: dezintegracja, derywacja ujemna, wyspecjalizowane sufiksy. Służą one w dużym stopniu do pomnażania leksyki potocznej, ekspresywnej i środowiskowej.

Burgess, J. (2006). Hearing ordinary voices: Cultural studies, vernacular creativity and digital storytelling, *Continuum: Journal of Media and Cultural Studies, 20*(2), *201–214.* https://doi.org/10.1080/10304310600641737

Burkacka, I. (2001). *Porównawcza analiza gniazdowa wybranych leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie*. Dom Wydawniczy Elipsa.

Burkacka, I. (2012). *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Burkacka, I. (2013). Czy polszczyznę mogą wzbogacić nowe typy struktur słowotwórczych?, *LingVaria*, *2013*(16), 113–135. https://doi.org/10.12797/LV.08.2013.16.07

Burkacka, I. (2015). Dlaczego pieseł i koteł są lepsze od psa i kota, a nieogar jest nie halo? Uwagi o nowszych neologizmach występujących w słownictwie młodzieżowym. W U. Sokólska (Red.), *Odkrywanie słowa: Historia i współczesność* (ss. 395–408). Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

Burkacka, I. (2018). Niemiec płakał jak sprzedawał: Niemcy i kultura niemiecka w polskich memach internetowych. W J. Godlewska-Adamiec & D. Wyrzykiewicz (Red.), *Pamięć – dyskurs – tożsamość: Rozważania interdyscyplinarne* (ss. 104–126). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. https://doi.org/10.31338/uw.9788323535157.pp.104-128

Burkacka, I. (2019). Przysłowia w polskich memach jako przejaw kultury kontrmówienia. W U. Kolberová & S. Mizerová (Red.), *Parémie národů slovanských* (T. 9, ss. 257–270). Ostravská univerzita.

Burkacka, I. (2020). Janusze, halyny, sebixy i karyny: Memy internetowe jako źródło nowych eponimów. *Poradnik Językowy*, *2020*(4), 21–35. https://doi.org/10.33896/PorJ.2020.4.2

Burkacka, I. (w druku). Słowotwórcze kreacje odmieńców w powieściach Joanny Bator. W E. Biłas-Pleszak, A. Rejter, K. Sujkowska-Sobisz, & W. Wilczek (Red.), *Nie/porozumienie, nie/tolerancja, w(y)kluczenie w języku i kulturze* (ss. 41–63). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Buttler, D. (1977). Neologizmy potoczne powojennej polszczyzny. *Przegląd Humanistyczny*, *1977*(12), 99–105.

Buttler, D. (1979). Powojenne ekspresywizmy polskie. *Prace Filologiczne*, *1979*(29), 85–90.

Chruścińska, K. (1978). O formach potencjalnych i okazjonalizmach. W M. Szymczak (Red.), *Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego* (ss. 69–79). Ossolineum.

Dawkins, R. (1996). *Samolubny gen* (M. Skoneczny, Tłum.). Prószyński i S-ka.

Dereń, B. (2005). *Pochodne nazw własnych w słowniku i tekście*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Dubisz, S. (2019). W odpowiedzi Panu Profesorowi Janowi Wawrzyńczykowi. *Poradnik Językowy*, *2019*(1), 117–119. https://doi.org/10.33896/PorJ.2019.9.10

Geller, E. (1994). *Jidysz – język Żydów polskich*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Grabias, S. (1974). Formacje ekspresywne typu koszul, spodzień. *Prace Filologiczne*, *1974*(25), 42–43.

Grabias, S. (1978). Derywacja a ekspresja. W S. Grabias, J. Mazur, & K. Pisarkowa (Red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej* (ss. 89–102). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Grabias, S. (1981). *O ekspresywności języka: Ekspresja a słowotwórstwo*. Wydawnictwo Lubelskie.

Grzegorczykowa, R., & Puzynina, J. (1979). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Grzegorczykowa, R., & Puzynina, J. (1998). Słowotwórstwo. W R. Grzegorczykowa, R. Laskowski, & H. Wróbel (Red.), *Gramatyka współczesnego języka polskiego* (T. 2, ss. 361–634). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Gulik, M., Kaucz, P., & Onak, L. (Red.). (2011). *Remiks: Teorie i praktyki*. Hub Wydawniczy Rozdzielczość Chleba.

Iedema, R. (2013). Multimodalna analiza dyskursu: Resemiotyzacja na potrzeby dyskursów użytkowych. W A. Duszak & G. Kowalski (Red.), *Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu* (ss. 197–227). Universitas.

Jadacka, H. (2001). *System słowotwórczy polszczyzny: 1945–2000*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jadacka, H. (2006). *Kultura języka polskiego: Fleksja, słowotwórstwo, składnia*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Juza, M. (2013). Memy internetowe: Tworzenie, rozpowszechnianie, znaczenie społeczne. *Studia Medioznawcze*, *2013*(4(55)), 49–60.

Kaczerzewska, J. (2018). Stabilność ekspresywna leksemu *janusz* i jego jednostki derywowane, *Orbis Linguarum*, *2018*(5). http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-adbc5b8b-b630-44cb-af44-7411930292a0.

Kajfosz, J. (2011). Folklor jako tekst w obiegu i jego potencjał konstruowania rzeczywistości. W J. Hajduk-Nijakowska & T. Smolińska (Red.), *Nowe konteksty badań folklorystycznych* (ss. 53–77). Polskie Towarzystwo Ludoznawcze.

Kamińska, M. (2011). *Niecne memy: Dwanaście wykładów o kulturze Internetu*. Galeria Miejska Arsenał.

Kaproń-Charzyńska, I. (2011). O nazwach żeńskich typu kobieciara, samochodziara w komunikacji internetowej. W E. Badyda, J. Maćkiewicz, & E. Rogowska-Cybulska (Red.), *Wokół słów i znaczeń IV: Słowotwórstwo a media* (ss. 197–206). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Kaproń-Charzyńska, I. (2014). *Pragmatyczne aspekty słowotwórstwa: Funkcja ekspresywna i poetycka*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Kaproń-Charzyńska, I. (2017). Słowa do oglądania w komentarzach internetowych. W E. Kołodziejek & R. Sidorowicz (Red.), *Internet jako przedmiot badań językoznawczych* (ss. 27–42). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Klemensiewicz, Z., Lehr-Spławiński, T., & Urbańczyk, S. (1955). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Kołowiecki, W. (2012). Memy internetowe jako nowy język Internetu. *Kultura i Historia*, *2012*(2). http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/3637

Kondrat, A. (b.d.). *Wpływ języków słowiańskich na jidysz*. http://inne-jezyki.amu.edu.pl/Editor/files/WPLYW%20JEZYK%C3%93W%20SLOWIANSKICH%20NA%20JIDYSZ_TW_AK.pdf

Koriakovtseva, E. (2016). *Ocherki o iazyke sovremennykh slavianskikh SMI: Semantiko-slovoobrazovatel'nyĭ i lingvokul'turologicheskiĭ aspekty*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Koriakowcewa, E. (2014). Słowotwórcze zasoby nowych stylów funkcjonalnych w językach słowiańskich. *LingVaria*, *2014*(17), 9–33. https://doi.org/10.12797/LV.09.2014.17.01

Kowalczyk, I. (2014). Przetworzenia w sztuce i Internecie, czyli pochwała sztuki pirackiej. W A. Nowak, D. Dolata, & M. Markowski (Red.), *Czy wszystko już było: Między repetycją a nowością w sztukach wizualnych* (ss. 39–49). E-Naukowiec. http://e-naukowiec.eu/wp-content/uploads/2014/12/Czy_wszystko_juz_bylo.pdf

Kozioł-Chrzanowska, E. (2014). Antyprzysłowia, memy, antyslogany: Kontrmówienie jako strategia komunikacji. *Socjolingwistyka*, *2014*(28), 49–66.

Kozioł-Chrzanowska, E. (2017). Well-known Polish proverbs in internet memes. W W. Mieder (Red.), *Proverbium: Yearbook of international proverb scholarship* (ss. 179–219). DeProverbio.com.

Kreja, B. (2003). Neologizmy i ich rodzaje. W A. Pstyga (Red.), *Wokół struktury słowa* (ss. 37–50). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Kubriakova, E. (2000). Slovoobrazovanie i drugie sfery iazykovoĭ sistemy v strukture nominativnogo akta. W I. Ohnheiser (Red.), *Wortbildung interaktiv im Sprachsystem: Interdisziplinär als Forschungsgegenstand* (ss. 13–26). Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft.

Kubriakova, E. (2010). Rolʹ o analogii v porozhdenii novykh proizvodnykh slov. W E. Petrukhina (Red.), *Novye iavleniia v slavianskom slovoobrazovanii: Sistema i funkcionirovanie* (ss. 14–24). Izdatelʹstvo Moskovskogo universiteta.

Latoch-Zielińska, M., & Kozak, A. (2016). Nowe formy komunikacji na przykładzie serwisu www.demotywatory.pl. W I. Loewe & M. Kita (Red.), *Język w internecie: Antologia* (ss. 158–174). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Lubaś, W. (2003). *Polskie gadanie: Podstawowe cechy i funkcje potocznej odmiany polszczyzny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Łaziński, M. (2017). *Komentarz na tydzień przed końcem trwania plebiscytu*. Słownik języka polskiego PWN. https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/Mlodziezowe-slowo-roku-2017-komentarz-na-tydzien-przed-koncem-trwania-plebiscytu;6368967.html

Łaziński, M. (2020). *Komentarz Marka Łazińskiego*. Słownik języka polskiego PWN. https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/Rozstrzygniecie-plebiscytu-Mlodziezowe-Slowo-Roku-2019-komentarz-Marka-Lazinskiego;6831654.html

Łoziński, Ł. (2014). Memy – emblematy: Typowy Seba i Typowy Mirek. *Polisemia: Czasopismo naukowe antropologów literatury Uniwersytetu Jagiellońskiego*, *2014*(1). https://www.polisemia.com.pl/numery-czasopisma/numer-12014-12-kultura-literacka-kultura-audiowizualna/%C5%82ukasz-%C5%82ozi%C5%84ski-memy-emblematy-typowy-seba-i-typowy-mirek

Łuczyński, E. (2011). O regularnych, pozornie regularnych i nieregularnych formacjach słowotwórczych w mediach. W E. Badyda, J. Maćkiewicz, & E. Rogowska-Cybulska (Red.), *Wokół słów i znaczeń IV: Słowotwórstwo 6a media* (ss. 19–27). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Maćkiewicz, J. (2017). Badanie mediów multimodalnych – multimodalne badanie mediów. *Studia Medioznawcze*, *2017*(2), 33–43. https://doi.org/10.33077/uw.24511617.ms.2017.69.388

Majdzińska, A. (2014). Kreatywność w memie internetowym. W K. Burska & B. Cieśla (Red.), *Kreatywność językowa w przestrzeni medialnej* (ss. 151–162). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. https://doi.org/10.18778/7969-405-1.12

Marak, K. (2013). Mem internetowy: Informacja i transformacja w sieci. W P. Grochowski (Red.), *Netlor: Wiedza cyfrowych tubylców* (ss. 133–164). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Markowski, A. (2005). *Kultura języka polskiego: Teoria: Zagadnienia leksykalne*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Mazur, J., Małysko, A., & Sobstyl, K. (Red.). (2010). *Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Miejski słownik slangu i mowy potocznej. (b.d.). http://www.miejski.pl

Mycawka, M. (2001). Produktywne formanty słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie: Wybrane zagadnienia. W K. Michalewski (Red.), *Współczesna leksyka* (Cz. 2, ss. 16–23). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Nagórko, A. (2002). *Zarys gramatyki polskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Narodowy Fotokorpus Języka Polskiego. (b.d.). www.nfjp.pl

Narodowy Korpus Języka Polskiego. (b.d.). http://monco.frazeo.pl/

Naruszewicz-Duchlińska, A. (2017). Kilka refleksji na temat memów internetowych. W I. Hofman & D. Kępa-Figura (Red.), *Współczesne media: Gatunki w mediach: Prace dedykowane Profesor Marii Wojtak: T. 2. Gatunki w mediach elektronicznych* (ss. 251–263). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Niekrewicz, A. (2015a). Językowe i wizualne sposoby deprecjonowania polskich symboli narodowych, kulturowych i religijnych w memach internetowych. W G. Cyran & E. Skorupska-Raczyńska (Red.), *Język, religia, tożsamość: T. 9. Język tożsamości* (ss. 109–121). Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Zawodowej imienia Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim.

Niekrewicz, A. (2015b). Językowe sposoby kreowania typów kobiecych w memach internetowych. W L. Mariak & J. Rychter (Red.), *Współczesny i dawny obraz kobiety w języku i literaturze* (ss. 213–227). Volumina.pl Daniel Krzanowski.

Niekrewicz, A. (2015c). *Językowe sposoby zbiorowego kreowania typów bohaterów w memach internetowych*. W M. Hawrysz, M. Uździcka, & A. Wojciechowska (Red.), *Język w życiu wspólnoty* (ss. 117–130). Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.

Niekrewicz, A. (2015d). *Od schematyzmu do kreacyjności: Język memów internetowych*. Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Zawodowej imienia Jakuba z Paradyża Gorzowie Wielkopolskim.

Niekrewicz, A. (2016). Funkcjonalne naruszenia normy ortograficznej w memach internetowych. W A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, & K. Skibski (Red.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze: T. 32. Kultura komunikacji językowej 4: Kultura komunikacji w językach słowiańskich – co nas łączy, co różni, co dziwi* (ss. 93–103). Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. https://doi.org/10.14746/psj.2016.32.7

Niekrewicz, A. (2017). Memy internetowe – kierunki badań. W E. Kołodziejek & R. Sidorowicz (Red.), *Internet jako przedmiot badań językoznawczych* (ss. 72–82). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Nowak, J. (2013). Memy internetowe: Teksty (cyfrowej) kultury językiem krytyki społecznej. W I. Hofman & D. Kępa-Figura (Red.), *Współczesne media: Język mediów* (ss. 239–256). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Nowowiejski, B. (2013). Nowe zjawiska językowe w polskiej publicystyce sportowej. W M. Karwatowska & A. Siwiec (Red.), *Komunikacja: Tradycja i innowacje* (ss. 125–135). Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Chełmie.

Obserwatorium językowe Uniwersytetu Warszawskiego: Nowe wyrazy. (b.d.). http://nowewyrazy.uw.edu.pl

Olas, J. (2017). *Niedaleko pada kokos od palmy, czyli o kreatywności językowej polskich internautów słów kilka*. https://prezi.com/5hh5l37mcepb/niedaleko-pada-kokos-od-palmy-czyli-o-kreatywnosci-jezykowe/?webgl=0

Ożóg, K. (2007). Nowe czasy, nowy język polski. *Kwartalnik Edukacyjny*, *2007*(4(51)), 5–12.

Piskorz, K. (2013). Internetowe memy: Hieroglify XXI wieku. W I. Hofman & D. Kępa-Figura (Red.), *Współczesne media: Język mediów* (ss. 227–237). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Piskorz, K. (2015). Internet nie śpi, Internet reaguje: Memy internetowe jako forma komentarza do bieżących wydarzeń społecznych i politycznych. *Zeszyty Prasoznawcze*, *58*(3), 650–658.

Ratsiburskaia, L. (2016). Osnovnye napravleniia issledovaniia novoobrazovaniĭ v sovremennoĭ lingvistike. W D. Szumska & K. Ozga (Red.), *IAzyk i metod: Russkiĭ iazyk v lingvisticheskikh issledovaniiakh XXI veka* (T. 3, ss. 51–58). Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Ratsiburskaia, L. (2019). *Nowe procesy w słowotwórstwie języka rosyjskiego*. Wydawnictwo Prymat.

Rospond, S. (1979). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Satkiewicz, H. (1978). Wskaźniki słowotwórcze przynależności wyrazów do stylu potocznego. W M. Szymczak (Red.), *Prace Językoznawcze Polskiej Akademii Nauk: T. 91. Z zagadnień słownictwa współczesnego języka polskiego* (ss. 161–167). Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Satkiewicz, H. (1981). Innowacje słowotwórcze w powojennym trzydziestoleciu. W H. Kurkowska (Red.), *Współczesna polszczyzna* (ss. 130–155). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Satkiewicz, H. (1994). Zmiany w zasobie leksykalnym najnowszej polszczyzny. W E. Wrocławska (Red.), *Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych* (ss. 143–147). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Sękowska, E. (2012). Neologizmy słowotwórcze we współczesnej polszczyźnie: Wybrane tendencje, *Eslavística Complutense*, *2012*(12), 97–103. https://doi.org/10.5209/rev_ESLC.2012.v12.38728

Sieńko, M. (2009). Demotywatory: Graficzne makra w komunikacji i kulturze. W M. Filiciak & G. Ptaszek (Red.), *Komunikowanie (się) w mediach elektronicznych* (ss. 127–145). Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.

Skubalanka, T. (1995). *O stylu poetyckim i innych stylach języka*: *Studia i szkice teoretyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Słownik języka polskiego. (b.d.). https://sjp.pl

Solon, O. (2013). *Richard Dawkins on the Internet's hijacking of the word 'meme'*. http://www.wired.co.uk/news/archive/2013-06/20/richard-dawkins-memes

Sroka, J. (2014). *#Obrazkowe #memy #internetowe*. CeDeWu.pl.

Stöckl, H. (2015). Czytanie tekstów językowo-obrazowych? Elementy kompetencji podstawowej. W R. Opiłowski, J. Jarosza, & P. Staniewski (Red.), *Lingwistyka mediów: Antologia tłumaczeń* (ss. 113–137). Atut.

Szpila, G. (2017). Polish paremic demotivators: Tradition in an Internet genre. *The Journal of American Folklore*, *130*(517), 305–334. https://doi.org/10.5406/jamerfolk.130.517.0305

Szpyra-Kozłowska, J. (2020). Pogodyn, pogodynek czy prezenter pogody? Nowe nazwy męskie i językowe mechanizmy ich tworzenia. *Język Polski*, *2020*(2), 60–76. https://doi.org/10.31286/JP.100.2.5

Vasisdas (b.d.). http://vasisdas.pl

Waszakowa, K. (1994a). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksalne obce*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (1994b). Tendencje rozwojowe w słowotwórstwie polszczyzny końca XX wieku. W S. Gajda (Red.), *Przemiany współczesnej polszczyzny* (ss. 53–60). Wyższa Szkoła Pedagogiczna imienia Powstańców Śląskich.

Waszakowa, K. (1996). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (2017). *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa: Wybrane zagadnienia opisu derywacji w jezyku polskim*. Wydawnictwo Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Wawrzyńczyk, J. (2010). *Słownik bibliograficzny języka polskiego*. BEL Studio.

Wierzchoń, P. (2010). *Depozytorium leksykalne języka polskiego: Nowe foto-materiały z lat 1901–2010* (T. 1–10). BEL Studio.

Wierzchoń, P., & Graliński, F. (2016). Z kart historii parcia na neologizmy. *Poradnik Językowy*, *2016*(4), 110–126.

Wójcicka, M. (2019). *Mem internetowy jako multimodalny gatunek pamięci zbiorowej*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. https://doi.org/10.25167/Stylistyka28.2019.6

Wróbel, H. (1980). Uwagi teoretyczno-metodologiczne o badaniu odmian współczesnej polszczyzny. W H. Wróbel (Red.), *Współczesna polszczyzna i jej odmiany* (ss. 9–17). Uniwersytet Śląski.

Zdrobnienia. (b.d.). Hebrajski – skrypt zajęć: Materiały do zajęć prowadzonych na Wydziale Filologicznym. http://iwritbalagan.blogspot.com/2012/05/zdrobnienia.html

Zdunkiewicz-Jedynak, D. (2016). Intertekstualność współczesnej komunikacji internetowej: Intertekstualne odwołania wewnątrzgatunkowe w memach. W W A. Piotrowicz, M. Witaszek-Samborska, & K. Skibski (Red.), *Poznańskie spotkania językoznawcze: T. 32. Kultura komunikacji językowej 4: Kultura komunikacji w językach słowiańskich – co nas łączy, co różni, co dziwi* (ss. 57–73). Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. https://doi.org/10.14746/psj.2016.32.5

Ziemskaia, E. (1992). *Slovoobrazovanie kak deiatel 'nost'*. Nauka.

Żmigrodzki, P. (Red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego* [WSJP]. https://www.wsjp.pl

Innowacje słowotwórcze w polskojęzycznych memach internetowych. Ludyczność i nowatorstwo

Abstrakt

Memy internetowe stanowią istotny element współczesnej komunikacji. Służą do wyrażania ocen, komentowania wydarzeń oraz kształtowania opinii publicznej. Jednym ze sposobów ujawniania ocen i wyrażania emocji są innowacje słowotwórcze, które przyciągają uwagę odbiorcy swoją nowością.

W tekście zaprezentowano nowe sufiksy słowotwórcze i czasowniki pochodne od memowych eponimów, a także przykłady mechanizmu analogii, który stanowi istotny element właściwości tego gatunku internetowego.

Zaraźliwość memów powoduje, że innowacyjne struktury stają się punktem odniesienia do tworzenia serii neologizmów, które współtworzą odmiany środowiskowe, zwłaszcza młodzieżowe, a także wzbogacają polszczyznę potoczną.

W opisie zastosowano metody i terminy słowotwórstwa synchronicznego, z odwołaniem do kontekstu komunikacyjnego, a także podstawowe założenia analizy multimodalnej.

Słowa kluczowe: ludyczność; kultura uczestnictwa; analogia; sufiks; neologizm; komunikacja; potoczność; internet

Derivational Innovations in Polish-Language Internet Memes: Ludicity and Inventiveness

Abstract

Internet memes constitute an essential element of contemporary communication. They serve to express an appraisal, comment on events and shape public opinion. One of the methods of revealing opinions and expressing emotions are derivational innovations which attract the recipient's attention with their novelty.

The text presents new derivational suffixes, verbs derived from meme eponyms as well as examples of lexis formed using the mechanism of analogy, which constitutes a vital element of the properties of this Internet genre.

The contagiousness of memes causes innovative structures to become a point of reference for creating series of neologisms which represent environmental variants, especially youth ones, but also enrich colloquial Polish in general.

The description uses methods and terminology of synchronic word formation, with a focus on the communication context, as well as basic assumptions of multimodal analysis.

Keywords: ludicity; culture of participation; analogy; suffix; neologism; communication; colloquialism; Internet

Рајна Драгићевић
Универзитет у Београду
E-mail: rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

ГЛАГОЛСКИ ДЕМИНУТИВИ ИЗМЕЂУ ТВОРБЕНОГ И УПОТРЕБНОГ ЗНАЧЕЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Подстицај за истраживање

Једна опаска Игора Степановича Улуханова инспирисала нас је на истраживање које је спроведено 2018. године (исп. Dragićević, 2018), а пошто интерес тада није задовољен и питање није закључено, настављамо да се бавимо том темом и у овом раду.

И. С. Улуханов (Улуханов, 2006, сс. 8–9), следећи Д. Арутјунову, приметио је да је позитивна/негативна компонента, тј. субјективна оцена, најупадљивији сегмент прагматичког значења и да се кроз њу испољава максимум контекстне зависности.

> Као пример, И. С. Улуханов наводи руске глаголе са конфиксом *на-* + *-ся*, за које каже да ће позитивно или негативно значење добити у зависности од лексема са којима се употребљавају у истом контексту. Степен те узајамне везе (коју Улуханов назива прагматичком) може бити различит и условљен је ставом говорника о резултату радње, а испољава се кроз асоцијације говорника и може се анализирати у асоцијативним речницима. Тако су, на пример, асоцијације на резултат глагола *играти* чешће позитивне (нпр. *задовољство*) него негативне (нпр. *умор*). Глагол *наиграться* обично се у речницима руског језика дефинише неутралном дефиницијом *довољно се поиграти*, не указујући ни на позитивну ни на негативну оцену радње. Међутим, из реченице *Я сегодня наигрался*, захваљујући прагматичкој вези између радње и субјективног става према њеном резултату, говорник руског језика добиће информацију да се онај ко изговара дотичну реченицу данас и науживао. Овакво значење Улуханов назива *јаким* јер се остварује у сасвим неутралном контексту. Ако игра није пријала и ако је изазвала, на пример, умор, говорник ће морати то да нагласи у контексту, нпр. *Я сегодня наигрался до изнеможения*. Такво значење глагола (које постаје нега-

> тивно захваљајући некој лексеми у улози семантичког детерминатора) Улуханов назива *слабим* (Dragićević, 2018, сс. 66–67).

Инспирисани овим тврдњама И. С. Улуханова, истражили смо значења неколико лексема у српском језику и закључили да има оних које су наизглед неутралне, али њихова употреба показује да говорници српског језика „боје” њихово значење пожељним или непожељним нијансама. Такав је случај са глаголом *починити*.

> Иако ништа у речничким дефиницијама глагола *починити*, а ни у његовој творбеној структури не указује на било какву негативну/непожељну компоненту у његовој семантици, он се, ипак, везује готово искључиво за лексеме са непожељним значењем. Електронски корпус српског језика указује на следеће допуне: починити *злочин*, *геноцид*, *грех*, *грешку*, *кривично дело*, *глупост*, *зло*, *невоље*, *неправду*, *убиство*, *самоубиство*, *крађу*, *прекршај*... Ево каквим су речима-асоцијацијама студенти допунили овај глагол: *злочин* (22), *грех* (7), *грешку* (6), *убиство* (6), *кривично дело* (2), *прекршај* (2), *прељубу* (2), *самоубиство* (2), *злодело*, *крађу*, *неправду*, *преступ*, *штету*. Асоцијације студената указују на чињеницу да је колокација *починити злочин* врло чврста. Она потиче из административног функционалног стила и, преко новинарског, нашла се и у разговорном. Утицала је на валентност глагола *починити* са именицама које означавају манифестацију злочина или су у некој ближој семантичкој вези с том лексемом. Овај пример одлично објашњава како лексеме стичу домен примене (Dragićević, 2018, сс. 69–70).

Неслагање очекивања између семантички неутралних творбених морфема деривата *починити* и „додатка на казано” (Грицкат, 2020b, с. 257) који се добија у реалном животу те лексеме указује на чињеницу да постоје знања о употреби лексема у матерњем језику којих нису свесни чак ни говорници тога језика, иако непогрешиво употребљавају лексему, уважавајући неписана правила њене употребе. Бити говорник неког језика подразумева и нека скривена знања на основу којих се може разликовати матерњи говорник од онога који то није, а матерњи говорник понекад не може чак ни да објасни какву је грешку направио странац у наизглед правилној реченици. Наставом страног језика није могуће покрити сва знања о употреби лексема која поседују матерњи говорници, а такви семантичко-прагматички слојеви до којих можемо доћи само истраживањем контекста представљају велики истраживачки изазов. Зато настављамо да га испитујемо.

2. Класификација грађе

У нашој грађи највише је глагола. Запажамо да их је могуће поделити у три групе према критеријуму степена (не)очекиваности додатних конотативних семантичких компонената.

У првој групи налазе се они који не буде никаква очекивања у вези са „додатком на казано". Глагол *починити* спада у такве лексеме. Додатне конотативне семантичке компоненте представљају право изненађење и изворни говорници српског језика их углавном не региструју у језику.

У другој групи налазе се они који такву могућност остварују у секундарном значењу. Такав је, рецимо, глагол *побрати*, који се у основном значењу односи на брање плодова биљака, али секундарно, метафорички, може означавати и „сабирање неких апстракција". Испоставило се, међутим, да се у том случају, сабирају увек само позитивне појаве. Корпус указује на следеће: „побрати *аплаузе*, *позитивне критике*, *епитете*, *признања*, *симпатије*, *комплименте*, *похвале*, *ловорике*, *добре оцене*, *заслуге*, *овације*... Асоцијације студената: *симпатије* (10), *похвале* (9), *звезде* (3), *успехе* (3), *аплаузе*, *доказе*, *заслуге*, *знање*, *кајмак*, *ловорике* (2), *овације*, *признања*, *тантијеме*" (Dragićević, 2018, с. 73). Пошто се овај неочекивани семантички додатак дешава у метафоричком значењу, додатне семантичке компоненте представљају мање изненађење, јер експресија може бити придодата метафоричности.

У трећу групу спадају глаголи код којих се очекује одређени степен експресивности, као што су, на пример, глаголски деминутиви, на којима ћемо се задржати у овом раду. Експресивност ових глагола најмање изненађује, па су зато сврстани у трећу групу, али изненађују путеви те експресивности, начини на који се она реализује.

3. Опште напомене о глаголским деминутивима

Према Ирени Грицкат (Грицкат, 2020а, с. 205), глаголска деминуција је у српском језику далеко развијенија него у осталим словенским језицима. Док се у другим словенским језицима она постиже малим бројем префикса и скоро да не постоји суфиксна глаголска деминуција, у српском језику је суфиксација глагола врло распрострањена и жива појава.

Задржаћемо се на неколико продуктивних глаголских деминутива: *певуцкати*, *живуцкати*, *читуцкати*, *писуцкати*, *пискарати*, *трчкарати*. Пре

него што пређемо на чињенице од значаја за овај рад, навешћемо неколико општих информација о суфиксима ових глагола.

> Из саме природе глаголских речи проистиче то да њихово ʼумањивањеʼ мора бити друкчије природе него ʼумањивањеʼ било именица било придева. Деминутивни глагол може значити да се радња врши кратко време, повремено а не трајно, учестало а притом с мањим интензитетом, или тренутно, иако јој је природа трајна; или се радња врши са ситнијим резултатом, ако јој је значење резултативно; или се уопште врши нека неважна радња, несавршена, недовршена, или налик на основну радњу. С друге стране су присутни и они моменти који присуствују при деминуцији других речи: посматрање радње са симпатијом или, обратно, с иронијом и сл. Све ово показује да у вези с глаголима назив ʼдеминутивниʼ треба схватити у условном, доста проширеном смислу (Грицкат, 2020а, с. 207).

Деминутивност глагола се у српском језику најчешће постиже додавањем елемента *k*- одмах иза корена речи.[1] Најфреквентнији деминутивни глаголски суфикси у српском језику јесу *-ка*, *-кара*, *-уцка*, *-уца*, *-ука*, *-уши*, *-ушка*. Задржаћемо се на два суфикса: *-кара* и *-уцка*. М. Стевановић (Стевановић, 1989, с. 591) примећује да су глаголи с овим суфиксима веома ретки, појединачни, само их спомиње у својој књизи, не задржавајући се на њима, и каже да су они делимично пејоративног карактера, али да им је „претежнија деминутивна нијанса од пејоративне". И С. Бабић (Babić, 2002, с. 533) набраја суфиксе за грађење глаголских умањеница и констатује да су ретки и да „znače da se radnja vrši u manjoj mjeri od prosječne, normalne radnje, tj. vrši se malo, po malo, sitno, u malim, kratkim pokretima, sa slabijim intenzitetom, lagano. Obično su uz ta značenja povezana i razna osjećajna značenja, posebne stilske vrijednosti." Додаћемо још и да ниску фреквенцију глаголских деминутива бележи Електронски корпус српског језика СрпКор, у којем смо потражили ове лексичке јединице у књижевноуметничком функционалном стилу. Ирена Грицкат је у праву када каже да доста афикса учествује у глаголској деминуцији, али да деривати настали у том процесу нису нарочито фреквентни.

Суфиксом *-уцка* изведени су глаголи *певуцкати*, *живуцкати*, *читуцкати*, *писуцкати*. Према оцени И. Клајна (Клајн, 2003, с. 335), овај суфикс је „данас најпродуктивнији [глаголски] деминутивни суфикс, вероватно захваљујући томе што је и фонетски најизражајнији". И. Грицкат сматра да

[1] О комбиновању елемента *k*- с тематским вокалима или суфиксима исп: Грицкат, 2020а, сс. 205–255.

глаголи са -*цк*- имају јачу деминутивну способност од глагола на -*ц*- јер поседују двоструки знак деминуције.

Глаголи *пискарати* и *трчкарати* изведени су суфиксом -*кара*. И. Клајн (Клајн, 2003, с. 331) примећује да овај суфикс, по свом пореклу, представља суфикс -*арати* проширен елементом *k*-. У глагол обично уноси значење безначајности радње.

3.1. Истраживања која ће бити узета у обзир

При анализи изабраних глагола имаћемо у виду и рад Ирене Грицкат (Грицкат, 2020б), у којем је она истражила значењске „присенке" деминутивних глагола у српском језику, па их је на основу прецизне, врло деликатне анализе класификовала према одликама које се везују за радњу коју означавају. Тако је установила да неки од њих означавају радњу која се врши на разним местима; у кратким временским одсецима; у неједнаким временским размацима; тихо; овлаш; нервозно; кришом; ненаметљиво; изазивачки итд.

Упоредићемо своја запажања и са онима које је изнела Д. Вељковић Станковић (Вељковић Станковић, 2012), која је значењске „присенке" одабраних деминутивних глагола проверила помоћу анкете спроведене 2012. године међу 106 студената друге и треће године србистике Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Један од анкетних задатака био је да испитаници опишу значење типичних деминутивних глагола у српском језику (*певуцкати*, *читуцкати*, *живуцкати* итд.). Највећи број студената описао је глаголску деминутивност као снижену динамику или интензитет радње (56 студената или 43,41%). На другом месту је темпорална сегментација (учесталост) и/или ограниченост (55 студената или 42,64%), док је само 13,95% студената (укупно њих 18) препознало у деминутивним глаголима и значење става говорника – то су „радње које се врше више успут, нехајно, необавезно, овлаш, мирно, опуштено, са лагодношћу, са дозом надахнутости, са раздраганошћу, весело" (Вељковић Станковић, 2012, с. 512).

3.2. Певуцкати

И. Грицкат (Грицкат, 2020б, с. 262) примећује да се „-*уцк*- везује увек за неко умањивање" и да се зато може рећи да је то средство семантизовано, што значи предодређено за типична деминутивна значења. Резултати анкете Д. Вељковић Станковић (Вељковић Станковић, 2012, с. 501) показују да „изворни говорници српског језика највећи потенцијал умањивања препознају

у творбеном форманту *-уцка*". Студенти србистике су глагол *певуцкати* оценили као најбољи пример глаголског деминутива овог глагола. Просечна вредност слободно оцењеног степена умањености на скали од 1 до 10 износи 8,05 (*певушити*: 7,43; *певушкати*: 6,86; *певуцнути*: 5,22; *певкати*: 4,52; *певуцати*: 3,85; *певнути*: 3,47; *певукати*: 3,00).

Из представљених навода закључујемо да је глагол *певуцкати* типичан деминутивни глагол. Имао је ту вредност осамдесетих година XX века, када га је проучавала И. Грицкат, а имао ју је и почетком друге деценије XXI века, када га је истраживала Д. Вељковић Станковић. Очекујемо, дакле, да тај глагол означава снижену динамику или интензитет певања, затим певање које се понавља у кратким одсецима и/или (у најмањој мери, према оцени студената србистике) став говорника – мирно, опуштено, нехајно, необавезно певање или оно које се обавља надахнуто, весело, раздрагано.

Грађа из електронског корпуса СрпКор, из којег смо издвојили само примере из књижевних дела, потврђује очекивања: *Али анђели као да стварно певуцкају с њим* (Е. М. Ремарк). *Предузе по канцеларији малу јутарњу шетњу, певуцкајући и попевајући* (Ј. Хашек). *Деца и бабе играли су се и певуцкали по клупама и по трави* (М. Црњански). *Снег се није топио тужно, него је певуцкао и кикотао и цурио за врат* (М. Црњански). Баш као што је и очекивано, у свим овим примерима радња се одвија смањеним интензитетом, на махове, нехајно и, што је посебно важно за ово истраживање – са задовољством, с уживањем. И управо се тако може описати очекивана експресивност овог глагола. За њу имамо потврду, као што је представљено, у оцени Ирене Грицкат (на основу ситуације у српском језику у другој половини XX века), у језичком осећању стручних говорника српског језика из првих деценија XXI века, а на то указује и понеки пример из књижевноуметничког стила.

Међутим, сасвим другачију ситуацију запажамо у корпусу примера из новинарског и разговорног стила у српском језику данас, на прагу треће деценије XXI века. До најновијих потврда дошли смо тако што смо примере за изабране глаголе пронашли на претраживачу *Гугл*. Појавио се велики број потврда за глагол *певуцкати*, као и за остале деминутивне глаголе, и сви су они препознати на *Гуглу* из српских електронских медија (из електронских издања дневних новина *Новости*, *Блиц*, *Курир*, *Данас* и др.) или са блогова, форума итд. Примећујемо да електронски корпус СрпКор не садржи превише примера за деминутивне глаголе у књижевноуметничком стилу, али запажамо далеко већи број примера за ове глаголе у неформалној комуникацији, а то нас наводи на закључак да се у разговорном језику деминуција глагола користи као ефектно стилско средство за постизање експресивности.

Примери се могу поделити у две групе – на оне који поседују очекивану експресију какву смо управо описали (вршење радње са задовољством, нехајно, успут) и оне који су пејоративно маркирани. Иако примере нисмо бирали, већ смо их преузимали по реду појављивања на претраживачу *Гугл*, приметили смо велики број примера у другој групи, а наметнула се и одређена правилност. Када се глагол *певуцкати* јавља у трећем лицу (а таквих примера је убедљиво највише), онда се готово обавезно употребљава пејоративно. Негативно се оцењује квалитет певања или се исказује непожељан однос према вршиоцу радње. Ако се глагол односи на нечије занимање, онда, по правилу, вршилац радње нема дара за њега:

Да зна да ***певуцка****, зна. Али у Србији сви то знају. Ми се, мало старији, сећамо плејаде аматерских кафанских певача* (https://6yka.com/cyr/novosti/jasno-sonce).

Рече плејбек-певаљка Деки Фејк, која једино може да ***певуцка*** *на караокама са јутјуба.*

Смешно!!! ***Певуцка*** *он, али је километрима испод Ирине, Марије, Исидоре, Николе и још двоје-троје, који су апсолутни слухисти. Вероватно ће му девојчице донети победу.*

Турнеја са једним синтисајзером и певање на плејбек. Ово су све тезге по малим клубовима где ова ***певуцка*** *пред педесетак њених.*

А ако вам кажем да је то, нико други, него Лејди Гага! Студирала, само годину дана, па брзо дигла руке видећи да од тог посла... хм!... па почела да ***певуцка****.*

Даме, да ли бисте радије платиле $300 за ташну или за кабалистичарку која под старе дане врцка у хеланкама и ***певуцка*** *лаке ноте како би остала у шоу--бизнису?*

А пошто ни код бабе нема за џабе, мора макар мало да ***певуцка*** *фрај.*

А да Баја Мали Книнџа сваки дан помало ***певуцка****?*

Када се жели са ниподаштавањем говорити о нечијем таленту за певање, али и о певачу самом, па и о певању као занимању, у разговорном српском језику се све чешће посеже за глаголом *певуцкати*, којим се и без додатних сигнала све лакше постиже експресивни ефекат. Доказ за експанзију тог процеса проналазимо у чињеници да се глагол *певуцкати* у наведеним примерима употребљава без прилошке одредбе која би, као непосредно детерминативно средство, помогла да се саговорнику нагласи пејоративна експресивност глагола. Изузетак су само последња два примера: *певуцкати фрај* и *помало певуцкати*.

И остали примери преузети случајно, редом, са претраживача *Гугл* указују на чињеницу да је певуцкање увек праћено негативним односом према вршиоцу радње или радњи:

> *Сада знамо како изгледа када Буцко* ***певуцка****, руцка и томпус пуцка. Да ли то он крадуцка и корупцка?*

Аутор овог твита поиграо се правећи духовито окружење за глагол *певуцкати*, намерно градећи глаголске деминутиве на недозвољен начин, па је од именице *корупција* настао непостојећи и немогућ глагол **корупцкати* (који је немогућ јер је деноминалан), а од глагола *пушити* начињен је глагол **пуцкати* (који је немогућ и због творбеног поступка и због хомонимичности с већ постојећим глаголом). Ипак, цело то деминутивно окружење служи да се њиме, с изразитом иронијом, укаже на презрив однос према особи која се бави недозвољеним пословима. Ево још једног сличног примера, насталог с истом поруком:

> *Хај хој дружина аматера* ***певуцка****, игруцка, мрмуцка... шта их брига, ионако публика аплаудира.*

Они који не певају, већ певуцкају, па уз то игруцкају и мрмуцкају, названи су *хај-хој дружином* јер нису дорасли задатку и не обављају га професионално.

> *Још да су фонтану пустили да* ***певуцка*** *и пишки по Славији.*

Револт опозиционо настројених Београђана према фонтани која мења боје, свира и прелива се, а у коју је власт уложила много новца, аутор овог примера исказује ироничном употребом деминутивних глагола. Пејоративност глагола *певуцкати* наглашава се његовом употребом у напоредној конструкцији са глаголом *пишкити*. Иронична употреба глаголског деминутива *певуцкати* често се, показују бројни примери, остварује у напоредним конструкцијама. Ево још једног таквог примера:

> *Јеси видео како остају без даха на један његов миг, док он, ноншалантно увијајући се ко мачор,* ***певуцка*** *и пијуцка са све цигаром?*

На безначајност певања, споредност те радње и изостанак квалитета указује глагол *пијуцкати*, јер певуцкање у спрези са пијуцкањем не може дати озбиљан резултат.

> *Не знам зашто баш ту ствар, уопште није у мом фазону, кева зна да ме излуди с њом, док је онако фалш* ***певуцка*** *у кухињи, али ми је због нечега баш она била у глави.*

Лексема *фалш* појављује се у овом примеру да укаже на лош квалитет певања и још једном потврђује да се овај деминутивни глагол у разговорном језику готово увек употребљава за исказивање неквалитетног вршења радње и да је садржи висок степен пејоративне експресивности, која се полако претвара у обавезни сегмент семантичке структуре овог глагола. Чак и када се употреби у ужем контексту чији буквални план подразумева позитивно обојену експресију, шири контекст указује на иронију, подсмевање и пејоративност:

*Они су на време схватили да од чекања да ти Муза слети на раме и заводљивим заносним гласом **певуцка** на уво, нема, напросто, ништа!*

Другачије је, наравно, када човек реферише о својим активностима. О себи обично не говоримо иронично, презриво, с омаловажавањем, нити своје активности оцењујемо као безначајне и неквалитетне. Због тога се примећује другачија доминирајућа експресивност истог глагола када се употреби у првом лицу у односу на маркираност која прати употребу овог глагола у трећем лицу.

*Предвече пребирам по клавиру, свируцкам (и поново сам све боља), **певуцкам** руске романсе, наше староградске, понеку севдалинку* (Мирковић, б.д.).

Према себи смо благонаклони, а употреба деминутива *певуцкати*, заједно са *свируцкати*, означава да радњу обављамо с ужитком, да је дозирамо у мери која нам прија, а да деминутивни облици немају никакве везе с изостанком квалитета, што и експлицитно наглашава аутор овог примера.

*„**Певуцкам** кад ми срце у пријатним тренуцима или у црним неприликама само од себе пева", говорио је Васа Живковић некад* (*Васа Живковић,* б.д.).

*Мени би било кул да **певуцкам** са Бобом Марлијем.*

*Скакућем по соби и **певуцкам** неку песмицу са радија.*

*Па тако **певуцкам** по цео дан, а киша пада ли пада.*

*Па данас цео дан **певуцкам**.*

Читајући ове примере, могло би нам се учинити да није употребљен исти глагол као у примерима у којима се користи у трећем лицу. Из примера произлази наглашена позитивна енергија, добро расположење, топлина и не примећује се потреба да се нагласи снижен интензитет радње у било ком смислу, његова деминутивност, већ искључиво топла емоција коју човек осећа док пева.

Када се глаголом *певуцкати* у првом лицу указује на негативан однос према радњи, онда је то увек у контексту у којем вршилац радње исказује протест према неквалитетном певању и не пристаје да на такав начин обавља ту радњу:

*Након пређених толико километара и потрошених толико пара, немам намеру да **певуцкам** неке песмице с њима. No way!*

*Ја овде не **певуцкам**! Ја штрајкујем певањем. Као што неки штрајкују глађу, тако ја песмом.*

*Свируцкам гитару, певуцкам, мада музичари око мене ме терају да престанем да **певуцкам** и да искористим певачке предиспозиције које имам.*

Понекад се деминутивни глагол у првом лицу користи како би се указало на право деминутивно значење – тихо, успутно, неразговетно вршење радње, али без било какве дозе пејоративних примеса:

*Неке песме **певуцкам** док ходам, за неке куцкам бит на мобилном телефону, а најчешће, тек са људима с којима свирам.*

*Све су волеле да ја поведем, а ја прво **певуцкам** док оне не прихвате, па тек после пустим глас.*

*Знам да данима нешто **певуцкам**, мумлам, артикулишем сваку пету реч и онда се одједном цела песма деси из комада.*

3.3. Читуцкати

Студенти србистике су у анкети коју је спровела Д. Вељковић Станковић (Вељковић Станковић, 2012, с. 511) као типичне прилоге за глагол *читуцкати*, (тј. „најпримереније детерминаторе радње исказане деминутивним глаголом”) навели следеће: (по)мало 44 (41,51%), опуштено 10 (9,43%), лагано 8 (7,55%), повремено 7 (6,60%), често 7, успут 7, споро 6 (5,66%), ретко 3 (2,83%), понекад 3, дуго 3, редовно 2 (1,89%), постепено 1 (0,94%), лако 1, лепо 1, детаљно 1, без разумевања 1, површно 1.

Анкетирани изворни говорници српског језика, који су, уз то, још и студенти српског језика, на основу сопственог језичког осећања, сматрају да се деминутивност глагола *читуцкати* огледа у опуштеном, лаганом, повременом, успутном читању. Такво читање, додаћемо, изазива уживање, задовољство, спокојство вршиоца радње.

Ипак, на интернету читамо примере који указују на чињеницу да је читуцкање (за разлику од читања) празно, плитко, не изазива уживање, не прима се довољно дубоко:

Свако од нас, ма како занесен био, само ***читуцка****, без правог ужитка и искуства.*

Свако од нас само ***читуцка****, док се не појави та јединствена књига која ће нас додирнути довољно дубоко.*

Ови примери представљају само увод у излагање о томе да глагол *читуцкати*, посебно онда када се њиме означава радња коју ради неко други, представља делатност коју је само један студент одредио као *површну*, а други као радњу која се обавља *без разумевања*. Томе би се могло додати да се употребом тог глагола пејоративно оцењује и њен вршилац.

Шта тај тамо Панчић пишуцака и ***читуцка*** *– мамне појма.*

И мала понекад ***читуцка****.*

У првој реклами, за столом седи неки цуричак и ***читуцка*** *неке новине.*

Тренутно борави у малом сеоцету где пискара, ***читуцка*** *и краде Богу дане.*

(То) не значи да се млад човек удобно завали у фотељу и нешто ***читуцка*** *уз музику, него подразумева да он мисли о ономе што чита.*

Када се жели омаловажити нечији интелектуални рад, онда се за њега каже да читуцка и пискара. Ко читуцка, тај не мисли. Негативан однос према девојци у другом примеру исказује се тако што се она назива *малом*, а у трећем *цуричком. Мала* и *цуричак* не могу да читају јер нису дорасле томе. Оне само читуцкају:

Ови његови су много јаки, можда ми жену запосле, а швецу убаце на телевизију да нешто ***читуцка****.*

Читуцкати на телевизији употребљава се значењем *не радити ништа* или *радити без размишљања, површно.*

Далеко мање пејоративно, али такође с наглашеном дозом оцене да се радња обавља без удубљивања, успут, употребљен је глагол *читуцкати* у овим примерима:

Онај ***читуцка****, трчи међу словима, па онда подигне поглед.*

За то време није на одмет да се мало ***читуцка*** *о свим тим факторима, као што су: вода, светло,* CO_2*, температура, влага, земља.*

У служби нема ко да ме погура, а нажалост и политичке везе су ми слабе, па ко велим, ваљда неко из Југохемије ***читуцка*** *наше коментаре.*

Другачије се односимо према читуцкању ако га сами обављамо:

И ево, пијем јутарњу кафицу на новој тераси и ***читуцкам****.*

Малопре сам устао, лепо се наспавао и сад ***читуцкам****.*

Ја ћу још мало да ***читуцкам****, па ћу на спавањац.*

Из ових примера се види да глаголски деминутив *читуцкати* има сасвим другачију експресију када се употребљава у првом лицу. Представљено је јутарње или вечерње читуцкање, праћено уживањем и опуштеношћу. Осећа се позитиван став и према садржају онога што се чита. У питању је, вероватно, лагодно штиво чији је избор прилагођен добу дана.

Дакле, и деминутив *читуцкати*, попут глагола *певуцкати*, развија пејоративну експресивност која је изражена онда када се оцењује активност неког трећег лица.

3.4. Писуцкати

Од глагола *писати* настала су два продуктивна деминутива – *писуцкати* и *пискарати.* У књижевним делима у Електронском корпусу српског језика није забележен ниједан пример за ове глаголе, а то значи да се они у књижевности не употребљавају фреквентно. И. Грицкат (Грицкат, 2020а, с. 263) истиче да „извесни деминуирани глаголи индицирају ограничено значење у исходишној речи (пискарати, писуцкати је „умањено", „проређено" писати = „бити писац", „имати неко занимање везано за писање", али не и у вези са основним значењем тога глагола)".

У неформалним функционалним стиловима (разговорном и новинарско-таблоидном), ови глаголи су учесталији и служе као стилско средство за изражавање презривог односа према радњи, њеном учинку и смислу и/или према вршиоцу радње.

Нема ништа горе него се информисати искључиво по интернету о здравственим проблемима јер тамо може да ***писуцка*** *(серуцка) ко хоће.*

Фотографише београдске мурале, ламентира над духом града, некад нешто ***писуцка*** *против власти, а олако се заборавља да је учествовао у хајици.*

Фрајер је из чаршије и ***писуцка*** *о неким градским темама.*

Писуцка *по форуму.*

Уместо да ради посао за који је масно плаћен од пореских обвезника, господин Конаковић ***писуцка*** *фејсбук коментаре.*

Писуцкање је безопасно, не обавезује, нема тежину. Време интернета је донело могућност да се сваки појединац јавно оглашава, а да не мора да

сноси никакву одговорност за написану реч. Зато се у сајбер свету све мање пише, а све више писуцка, па овај глагол постаје све заступљенији да означи ту необавезност, коју по правилу прати празнословље:

*Теодор дошао на власт, тај би учинио јако пуно зла, патње и муке људима око себе, али овако, док се само **писуцка**, не бих рекао да је опасно.*

*Тако се барем **писуцка** по свим живим форумима.*

*Други заузео корисничко име и наставио да **писуцка** по форуму.*

*Познајеш можда тату Ивана, **писуцка** повремено у Данасу?*

*Покушава да нешто сликуцка и **писуцка**, ама то не превазилази хобистички ниво.*

*Хтео је још више да олакша себи, а и другима живот, па је ту нешто црткао, **писуцкао**, коментарисао.*

3.5. Пискарати

Очекивали смо да ће се деминутиви *писуцкати* и *пискарати* међусобно семантички удаљити и да ће један од њих (вероватно *писуцкати*) бити задужен за именовање радње која се оцењује пожељним оценама, за разлику од другог (можда *пискарати*), који ће остати задужен за исказивање непожељног односа према радњи и/или њеном вршиоцу. Испоставило се да није тако – оба глагола у неформалној комуникацији имају исту улогу: њима се исказује неповољан однос према ономе на шта се односе, али и према околностима и вршиоцу. У шестотомном Речнику МС, глагол *писуцкати* уопште није регистрован, што указује да се половином XX века ретко употребљавао или се уопште није користио, а за *пискарати* се везује негативна експресија: *лоше писати књижевне саставе; писати без уверења, ради плате, из таштине, из злобе* итд.

Никаква промена у значење глагола *пискарати* није унесена увођењем деминутива *писуцкати*. Ево примера из неформалног функционалног стила:

*По цео дан **пискараш** и млатиш празну сламу уместо да нешто радиш.*

*Имате исту ситуацију као пре 150 година када је Карл Маркс **пискарао** Манифест.*

*Јањушевић оштро одговорио на Обрадовићево срамно **пискарање**.*

*На Твитеру **пискарао** вулгарне поруке о Вучићу.*

Чини се да има доста примера у којима нема изразито негативног односа према радњи, већ истицања њене безначајности и бесмислености:

А не то моје неисплативо студирање, ***пискарање****, измотавање!*

Ето, ***пискарам*** *и ја понешто.*

Питате се шта ми је ***пискарање*** *на блогу донело?*

Пискарам *овде, радим, па мало телефонирам са драгим ми људима.*

Пискарам *из досаде или кад се осећам усамљено.*

Волим да ***пискарам*** *по форумима.*

Када је глагол *пискарати* употребљен у првом лицу, деминутив добија примесе изражавања скромности. У реченици: *Ето, пискарам и ја понешто*, изразитије се уочава ова нијанса (појачава је и речца *ето*), али и у другим наведеним примерима, она је заступљена у мањој или већој мери.

3.6. Живуцкати

Ирена Грицкат (Грицкат, 2020б, с. 261) запажа да деминутив *живуцкати* садржи у свом значењу компоненту ненаметљивости, коју потврђује овим примерима: *Како ми тамо живуцате*? *Живуцкали ми тако, добро*. У електронском корпусу проналазимо само један пример из језика књижевности, и то из превода Пушкинове *Капетанове кћери*: *У тврђави ти ми живуцкамо, хлеб једемо, воду пијуцкамо*. И овај би се пример могао придружити наведеним. Постоји могућност да је И. Грицкат тумачила употребу глагола *живуцкати* својим руским језичким осећањем, јер у наведеним примерима не опажамо ненаметљивост, већ намеру да се ослика скроман живот, без великих прохтева, као и прихватање таквог живота, проналажење спокојства, можда и задовољства у скромним околностима.

Студенти србистике су у анкети Д. Вељковић Станковић (Вељковић Станковић, 2012, с. 511) побројали следеће прилошке детерминаторе које сматрају најпримеренијим за глагол *живуцкати*: *лепо* 26 (24,53%), (по)мало 18 (16,98%), полако, лагано 9 (8,49%), весело 8 (7,55%), добро 7 (6,60%), срећно 6 (5,66%), невесело (6), мирно 4 (3,77%), без тензије 4, често 3 (2,83%), једва 3, тешко 3, невољно 2 (1,89%), опуштено 1 (0,94%), уобичајено 1, некако 1, скромно 1, не живети пуним плућима 1, брзо 1, премало 1.

Примери из неформалне комуникације прикупљени са претраживача *Гугл* указују на чињеницу да глагол *живуцкати* значи исто што и *преживљавати* или *животарити*, у значењу *с муком састављати крај с крајем*. У неким примерима експлицитно се и истиче семантички паралелизам између тих глагола, а потврђује га и дефиниција у Речнику МС (дем. и пеј. *живети, животарити*):

*Обавезан је да се вечито захваљује врховном властелину што му дозвољава да животари или **живуцка**, што би рекао наш добри Душко Радовић.*

*Све се ту ради: **живуцка се** и животари... само се не живи. Како већина житеља нема своје животе, живи се од туђих.*

И други примери откривају да глагол *живуцкати* не значи *живети лепо*, како су, углавном, оценили говорници српског језика, већ *једва*, *бедно*, *тешко*, како су проценили само неки испитаници:

*Изгледа да су навикли да живе у некој врсти симбиозе са конфликтом. Отприлике онако као што се човек навикне да **живуцка** са (својом) болешћу.*

*Повремено се на екранима могу видети бројна напуштена села у којима ту и тамо још страчад **живуцка**.*

*То је једна одрпана и неписмена земља која углавном **живуцка** на инфузији империјалистичких дарова и кредита и на несврстаном хладноратовском профитерству.*

***Живуцка** се помало, а умируцка се мало више. У свом последњем часу, сваки Србин зна од чега умире, али не зна од чега је живео.*

*И десетак година касније, све је (практично) пропало, али је још по некој инерцији наставило да **живуцка**.*

*Знатна већина „Европејаца" **живуцка** са тристотинак еврића плате и труцка се у распаднутим градским аутобусима.*

*Само је питање како ко лаже и обмањује свој народ и има ли неке материјалне заоставштине да тај народ може помало и да **живуцка**.*

*Осећај да смо мали, мали, мали, много мањи од малог Мише из малог живота који ситно **живуцка**.*

Чак и када се глагол употреби у првом лицу, углавном се задржава иста семантичка компонента непотпуног, недоличног живота:

*Хвала ти за музику и за текст. Да мало живим уместо да **живуцкам** вечерас.*

*Извини понекад, лицемерни свете, али нећу да **живуцкам**. И лажуцкам.*

*Као што ти живиш тај свој живот, тако исто и ја **живуцкам** ово што ме је запало.*

У неким од наведених примера заједно се употребљавају глаголи *живети и живуцкати*, с јасном намером да се истакне да се живети може у различитом интензитету и да је живуцкање тек почетни стадијум живљења. Када је глагол употребљен у првом лицу, чини се да се улога глаголског деминутива

у неким примерима огледа у томе да нагласи да је субјекат жив, упркос свему, а то је обојено позитивном маркираношћу:

То осећање слободе и опуштености без икаквих обавеза ипак ме радује, и онда обавезно одјурим на неко далеко место и тако живуцкам.

Субјекат, дакле, преживљава, проналази некакав смисао, ипак се радује, ипак је жив.

*Скромно, мирно, али ипак **живуцкам**.*

*Још **живуцкам**... Нисам био сигуран, али ОК сам.*

*Живим у деминутивима: **живуцкам**, ходуцкам, радуцкам, пијуцкам, једуцкам.*

Анализирајући примере за глагол *живуцкати*, али и за остале деминутиве, запазили смо да контекст „тражи” уланчавање деминутива и да се често појављују у пару или се нижу као у последњем наведеном примеру. Понекад се, видели смо и то у примерима у овом раду, граде непостојећи деминутиви (**корупцкати*, **мрмуцкати*), само да би се упарили с постојећима.

3.7. Трчкарати

Као прилог или прилошку конструкцију која би најтипичније одредила глагол *трчкарати*, 106 студената србистике је у анкети коју је спровела Д. Вељковић Станковић (Вељковић Станковић, 2012, с. 512) навело следеће: *полако/лагано* 27 (25,47%), *весело* 14 (13,21%), *(по)мало* 12 (11,32%), *често* 9 (8,49%), *споро* 9, *брзо* 7 (6,60%), *разиграно* 6 (5,66%), *срећно* 5 (4,71%), *живахно* 4 (3,77%), *раздрагано* 3 (2,83%), *у различитим правцима* 2 (1,89%), *около* 2, *опрезно* 2, *ситним кораком* 2, *понекад* 1 (0,94%), *сваки час* 1.

На основу прилога који доминирају (*весело*, *разиграно*, *срећно*, *живахно*, *раздрагано*) може се закључити да је дете прототипичан вршилац ове радње и да се за њу везује изразито позитивна експресивност, за шта потврду проналазимо и у књижевноуметничком стилу.

За разлику од других деминутивних глагола које смо испитивали, деминутив *трчкарати* је потврђен у СрпКору у књижевноуметничком стилу са више од 90 примера. Вршиоци радње су у тим примерима најчешће деца, на шта указује, пре свега, фреквенција таквих именица, нпр. *деца*, *голишава деца*, *срећна деца*, *неумивена деца*, *девојчице*, *жгољави момчић*, *умазан малишан*, *чобанче*, *дечкић од 4–5 година*. Понекад су у улози вршиоца радње одрасле особе које се понашају као деца: *матора девојка*, *детињасти људи*. И животиње по својој живахности подсећају на децу, па и оне трчкарају: *козе*, *пси*,

риђе стенице, *ружичастоцрни слончићи*, *вукови*, *кученце*, *мали пацови*. Нашу пажњу, за потребе овог рада, посебно привлаче одрасли људи као вршиоци ове радње, а примери показују да су то обично, мада не и обавезно, носиоци занимања: *руководиоци*, *бербери*, *писари*, *минерски вод*, *слуге*, *робови*, *кавaљери*, *старешине*, *чиновници*, *купци*, *представници закона*, *некакав грађанин*, *преплашене комшије*, *црнци*.

Примери показују, да додамо и то, иако није у фокусу нашег интересовања, да се чешће за групу каже да трчкара него за појединца. Како видимо, на трчкарање указују и прилози које су писци користили употребљавајући овај глагол у својим делима. Пре свега, упадљиво је да се глагол *трчкарати* често користи без одредбе, што би се могло протумачити као уверење писца да деминутивни суфикс носи довољно јаку информацију о начину вршења радње. Издвојили смо следеће прилоге, од којих се неки (посебно *весело* и *радосно*) понављају неколико пута: *радосно*, *акробатски*, *весело*, *слободно*, *тамо-амо*, *горе-доле*, *тамо-овамо*, *уморно*, *беспомоћно*, *бесмислено*, *нервозно*, *ужурбано*, *једнолично*, *бескрајно*, *по кући*, *мирно*, *понизно*. У првој групи су они прилози који указују на чињеницу да је трчкарање живахна, енергична радња, коју прати добра енергија, али има и оних прилога који нас уводе у анализу употребе глагола *трчкарати* у неформалном (разговорно-таблоидном) функционалном стилу, а то су они који показују да трчкарање може бити праћено негативним емоцијама. Учесталост оваквих примера упадљиво је мања и чешће се у форми придева (и функцији атрибута) везује за глаголску именицу *трчкарање* него као прилог глаголу *трчкарати*.

Електронски корпус српског језика указује нам на још једну чињеницу, а то је фреквентност пејоративне именице *трчкарало*. И глагол *пискарати* производи именицу *пискарало*, док од осталих глагола које смо испитали не настају такве именице или нам бар није познато да постоје (**живуцкало*, **певуцкало*, **писуцкало*, **читуцкало*).

Именица *трчкарало* одређена је овим придевима: *несташни трчкарало*, *опште трчкарало*, *омражено трчкарало*, *новинарско*, *немоћно и неспособно*, *дућанско трчкарало*. Могли бисмо закључити да су они деминутивни глаголи који су први почели развијати и пејоративну маркираност и који су са том маркираношћу потврђени и у књижевноуметничком стилу произвели и пејоративне именице са значењем вршиоца радње.

Примери из неформалног језика (разговорно-таблоидног) указују на чињеницу да се трчкарање све мање везује за децу, а све више за животиње. Због тога глагол *трчкарати* губи позитивну маркираност и када се односи

на људе, све се чешће употребљава у контекстима који указују на радњу која се врши без размишљања, празноглаво, а уз то и понизно, без достојанства, за неким, са слепом покорношћу.

Навешћемо прво неколико примера употребе глагола *трчкарати* у којима је животиња у улози вршиоца радње:

Специјални Вучићев поклон за Путина ***трчкара*** *по Председништву Србије.*

У центру града ***трчкара*** *штене црног кокер шпанијела са црвеном огрлицом, старо највише три месеца.*

Наша мачка једе, онда сат-два скакуће и ***трчкара****, лицка се, оде до посипа.*

Миш слободно ***трчкара*** *по полици са сухомеснатим производима.*

Пас никада неће одбити да иде у шетњу, да ***трчкара*** *и да се добацује лоптицом или фризбијем.*

Дуго је научнике копкало како ове животињице ***трчкарају*** *по површини глаткој као лед.*

Данас су ретка дворишта у којима можете видети ждребе како ***трчкара****.*

Дивљи вепар ***трчкара*** *центром Шапца!*

У примерима који следе може се пратити како се експресивност из управо наведених примера трансформише када се глагол *трчкарати* употребљава да означи људску активност:

Зашто Обрадовић не одржи само један говор на камиону за којим ***трчкара****?*

Трчкара *Синиша за њом кроз онај парк и виче.*

Понашам се заљубљено, видиш да цео дан ***трчкарам*** *за њом.*

Можда зато што сам био принуђен да, поред свега, сада и по цео дан ***трчкарам*** *за њим.*

Не могу да замислим себе да ***трчкарам*** *по паркићима и песку са дететом.*

Никад нисам ***трчкарао*** *за рибама.*

Не желим бити премијер који ***ће трчкарати*** *за нечијим темама које нам намећу из дана у дан.*

Има и оних примера у којима *трчкарати* носи информацију о томе да се радња обавља немарно, да нема значаја, да се обавља без емоционалног уношења у њу:

По цео дан ***трчакара*** *и размишља о Драгани.*

Најлепше ми је било када ***сам трчкарао*** *по дворишту своје основне школе.*

Трчкарам *улицама, разгледам излоге, читам натписе.*

Плаћали су ми доста новца да се забављам и ***трчкарам*** *по плажи.*

Тамо углавном лежим и мало ***трчкарам****.*

Сви ови примери показују да се деминутивни глагол *трчкарати*, као и сви остали најтипичнији деминутивни глаголи у српском језику, у неформалном стилу употребљавају без очекиване позитивне експресивности.

4. Закључци

Анализа употребе деминутивних глагола *певуцкати*, *читуцкати*, *писуцкати*, *пискарати*, *живуцкати* и *трчкарати* показује да су, без сумње, врло експресивни, али да њихова експресивност нема исту вредност у књижевно-уметничком стилу и неформалном (разговорно-таблоидном). Ови глаголи су позитивно маркирани у језику књижевности, одређују радње које се обављају са лагодношћу, раздраганошћу, уживањем, лакоћом. Оваква њихова маркираност потврђена је и у анкети у којој је учествовало 106 студената србистике Филолошког факултета Универзитета у Београду. Очекивани су овакви резултати испитивања језичког осећања студената јер се деминутивност далеко чешће везује за хипокористичност него за пејоративност. Међутим, употреба ових глагола на блоговима, форумима, на сајтовима, у електронским издањима таблоида, тј. у неформалној комуникацији, сведочи да се они углавном употребљавају са негативном експресивношћу. Њихова је улога да пренесу негативну острашћеност, ниподаштавање, понекад и презир према начину вршења радње или према вршиоцу радње. Презривост је посебно изражена ако је глагол употребљен у трећем лицу једнине или множине. Ако се користи у првом лицу, онда се у њега уноси информација о необавезности радње и о немарном вршењу. У сваком случају, позитивне маркираности готово да нема.

Овај налаз се у потпуности уклапа у резултате нашег истраживања о именичким оказионализмима у српским медијима (Драгићевић, 2019), за које се испоставило да најчешће служе да с омаловажавањем именују лица и појаве.

Закључујемо следеће:

Прво. Домен примене лексеме представља најдиректнији мост између језика и говорника који њиме говоре. Стање у друштву, пад моралних вредности, низак степен самопоуздања, сиромаштво и лична несигурност утичу на јавни

језик тако што се у њему увећава број пејоратива и сличних јединица чији је циљ да унизе, осрамоте, омаловаже неистомишљенике и њихово делање. За те потребе настају бројни оказионализми, али се користи и потенцијал постојећих јединица у језичком фонду и злоупотребљава се њихова и најмања могућност да именују непожељне садржаје. Један од таквих механизама склоних злоупотребљавању јесу деминутиви, који су одувек, у ретким приликама, могли да послуже за именовање лица, појава и радњи које непожељно оцењујемо. Све се чешће преобраћа основна улога деминутивно-хипокористичних јединица, па уместо да именују пожељне садржаје, оне се употребљавају иронично, с крајњим циљем да омаловаже и вређају оне о којима се говори.

Друго. Спроведено истраживање показује да домен примене лексема може да се промени под утицајем друштвених промена, онда када се мења говорна заједница. Ако употреба лексема претрпи промену, промениће се и део њиховог значења. Те значењске промене врше се неприметно, а ово истраживање нам показује да га у неким фазама не региструју чак ни говорници у чијем матерњем језику долази до таквих новѝна.

Треће. Запажања изнесена у овом раду треба примити с пажњом и забринутошћу јер је много пута до сада речено да језик медија игра кључну улогу у развоју свих језика, па и српског, и да се данас улога књижевности у ширењу утицаја на све функционалне стилове не може поредити са значајем медија. То значи да ће се пејоративизација глаголских деминутива вероватно проширити и на језик књижевности, а затим и на стандардни језик. Овај процес није добродошао јер се кроз увећавање броја језичких јединица за негативне појаве и радње шири негативна васпитна порука из српског језика ка његовим корисницима о томе да смо увек спремни да негативно оцењујемо и да имамо истанчан и прецизан систем за изражавање пејоративних семантичких и стилских нијанси, а да смо све мање спремни или смо сасвим неспремни да нијансирамо језички израз за афирмативну оцену света око себе.

Четврто. Приметили смо да електронски корпус СрпКор не садржи превише примера за деминутивне глаголе у књижевноуметничком стилу, али запажамо далеко већи број примера за ове глаголе у неформалној комуникацији, а то нас наводи на закључак да се у разговорном језику деминуција глагола користи као ефектно стилско средство за постизање експресивности и да су ови глаголи све фреквентнији у српском језику.

Пето. Запазили смо да се „додаци на смисао" код деминутивних глагола у српском језику не остварују на исти начин у свим лицима. Није нам познато да је до сада у литератури примећена ова дистинкција. Један исти глагол је

маркиран негативно када се употреби у трећем лицу, а позитивно када се употреби у првом лицу.

Шесто. Пошто се овакве промене одвијају неприметно, важно је стално испитивати реалан живот језика и регистровати промене, јер је немогуће утицати на заустављање процеса ако га претходно нисмо регистровали. Када се појаве региструју, не треба их на силу одстрањивати из језика, али кроз образовни систем, медије, часописе о језичким питањима, треба освешћивати говорнике о њима и њиховим узроцима, а они ће, и без присиле, спознати да не желе да се језик којим воле, негују децу, уче и живе претвори у складиште језичких јединица погодних само за изражавање мржње, вулгарности и баналности.

ИЗВОРИ

Блиц. (б.д.). https://www.blic.rs/

Васа Живковић. (б.д.). Википедија. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B0_%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B

Данас. (б.д.). https://www.danas.rs/

Корпус савременог српског језика [СрпКор]. (2013). http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus

Курир. (б.д.). https://www.kurir.rs/

Мирковић, М. (б.д.). *Пребирам по успоменама и упознајем своју кућу: Радмила Смиљанић налази начин да ужива*. https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.487.html:856786-Prebiram-po-uspomenama-i-upoznajem-svoju-kucu-Radmila-Smiljanic-nalazi-nacin-da-uziva

Новости. (б.д.). https://www.novosti.rs/

Стевановић, М. и ин. (Ур.). (1967–1976). *Речник српскохрватскога књижевног језика* (Т. 1–6) [Речник МС]. Матица српска.

Google. (б.д.). https://www.google.pl/

ЛИТЕРАТУРА

Вељковић Станковић, Д. (2012). Когнитивни аспекти деминуције глагола у српском језику. У Р. Драгићевић (Ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима* (сс. 497–515). Универзитет у Београду.

Грицкат, И. (2020a). Деминутивни глаголи у српскохрватском језику. У Р. Драгићевић (Ур.), *Кругови Ирене Грицкат: Семантичко-граматичка истраживања савременог српског језика* (сс. 205–255). Савез славистичких друштава Србије.

Грицкат, И. (2020b). Значења афиксалне глаголске деминуције. У Р. Драгићевић (Ур.), *Кругови Ирене Грицкат: Семантичко-граматичка истраживања савременог српског језика* (сс. 255–265). Савез славистичких друштава Србије.

Драгићевић, Р. (2019). Допринос глобализације банализацији лексичког фонда српског језика. У А. Лукашанец (Ур.), *Глабалізацыя і славянскае словаўтварэнне: 16. Міжнародны з'езд славістаў (Бялград, 19–27. 08. 2018): Тэматычны блок* (сс. 74–84). Права і эканоміка.

Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Матица српска.

Стевановић, М. (1989). *Савремени српскохрватски језик* (Т. 1.). Научна књига.

Улуханов, И. (2006). Состояние и перспективы изучения функционального словообразования. У А. Лукашанец (Ур.), *Функцыянальныя аспекты словаўтварэння: Даклады 9. Міжнароднай канферэнцыі Камісіі па славянскаму словаўтварэнню пры Міжнародным камітэце славістаў* (сс. 7–22). Нацыянальная акадэмія навук Беларусі.

Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Dragićević, R. (2018). Domen primene lekseme kao segment leksičkog značenja. У Р. Košutar & M. Kovačić (Ур.), *Od dvojbe do razdvojbe: Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri* (сс. 65–81). Ibis grafika.

SOURCES (TRANSLITERATION)

Blic. (n.d.). https://www.blic.rs/

Danas. (n.d.). https://www.danas.rs/

Google. (n.d.). https://www.google.pl/

Korpus savremenog srpskog jezika [SrpKor]. (2013). http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus

Kurir. (n.d.). https://www.kurir.rs/

Mirković, M. (n.d.). *Prebiram po uspomenama i upoznajem svoju kuću: Radmila Smiljanić nalazi način da uživa*. https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0.487.html:856786-Prebiram-po-uspomenama-i-upoznajem-svoju-kucu-Radmila-Smiljanic-nalazi-nacin-da-uziva

Novosti. (n.d.). https://www.novosti.rs/

Stevanović, M. et al. (Eds.). (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatckoga književnog jezika* (Vols. 1–6) [Rečnik MC]. Matica srpska.

Vasa Živković. (n.d.). Vikipedija. https://sr.wikipedia.org/sr-ec/%D0%92%D0%B0%D1%81%D0%B0_%D0%96%D0%B8%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Dragićević, R. (2018). Domen primene lekseme kao segment leksičkog značenja. In P. Košutar & M. Kovačić (Eds.), *Od dvojbe do razdvojbe: Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri* (pp. 65–81). Ibis grafika.

Dragićević, R. (2019). Doprinos globalizacije banalizaciji leksičkog fonda srpskog jezika. In A. Lukashanets (Ed.), *Glabalizatsyia i slavianskae slovaŭtvarėnne: 16. Mižnarodny z'ezd slavistaŭ (Bialgrad, 19–27. 08. 2018): Tėmatychny blok* (pp. 74–84). Prava i ėkanomika.

Grickat, I. (2020a). Deminutivni glagoli u srpskohrvatskom jeziku. In R. Dragićević (Ed.), *Krugovi Irene Grickat: Semantičko-gramatička ictraživanja savremenog srpskog jezika* (pp. 205–255). Savez slavističkih društava Srbije.

Grickat, I. (2020b). Značenja afiksalne glagolske deminucije. In R. Dragićević (Ed.), *Krugovi Irene Grickat: Semantičko-gramatička istraživanja savremenog srpskog jezika* (pp. 255–265). Savez slavictičkih društava Srbije.

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Matica srpska.

Stevanović, M. (1989). *Savremeni srpskohrvatcki jezik* (Vol. 1.). Naučna knjiga.

Ulukhanov, I. (2006). Sostoianie i perspektivy izucheniia funktsional'nogo slovoobrazovaniia. In A. Lukashanets (Ed.), *Funktsyianal'nyia aspekty slovaŭtvarėnnia: Daklady 9. Mižnarodnaŭ kanferėntsyi Kamisii pa slavianskamu slovaўtvarėnniu pry Mižnarodnym kamitėtse slavistaў* (pp. 7–22). Natsyianal'naia akadėmiia navuk Belarusi.

Veljković Stanković, D. (2012). Kognitivni aspekti deminucije glagola u srpskom jeziku. In R. Dragićević (Ed.), *Tvorba reči i njeni recurci u slovenskim jezicima* (pp. 497–515). Univerzitet u Beogradu.

Глаголски деминутиви између творбеног и употребног значења у српском језику

Сажетак

У раду се анализира значење шест глаголских деминутива у српском језику: *певуцкати*, *читуцкати*, *писуцкати*, *пискарати*, *живуцкати*, *трчкарати*. У ранијим

истраживањима је показано да су глаголски деминутиви у другој половини XX века и на почетку XXI века имали искључиво деминутивно значење. Примери са интернета који репрезентују новинарски и разговорни стил у српском језику показују да се деминутивни глаголи користе за пејоративно означавање радње, па чак и за пејоративни однос према вршиоцу радње.

Кључне речи: глаголски деминутиви; пејоратив; српски језик

Verbal Diminutives With Respect to Word Formation and to Their Usage in the Serbian Language

Abstract

The paper analyses the meanings of six verb diminutives in the Serbian language: *pevuckati*, *čituckati*, *pisuckati*, *piskarati*, *živuckati*, *trčkarati*. Older scientific papers demonstrate that in the second half of the 20th and the beginning of the 21st century, these verbs had an almost exclusively diminutive meaning. The material from the Internet, which represents the conversational and journalistic functional style of the Serbian language, shows that diminutive verbs are increasingly used in order to pejoratively characterise an action and even its performer him- or herself.

Keywords: verbal diminutive; pejorative; Serbian language

Лідія П. Гнатюк
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ
E-mail: lidahnatjuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8318-3900

ОКАЗІОНАЛІЗМИ З УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЙ XIX СТОЛІТТЯ: СЕМАНТИКА, СПОСОБИ ТВОРЕННЯ, ДОЛЯ В СУЧАСНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Оскільки оказіоналізми не втрачають із плином часу своєї новизни, вони є надзвичайно цікавим та інформативним об'єктом для історика мови, дозволяючи йому доторкнутися до живої мовної матерії минулого, у черговий раз пережити захоплення словотвірними можливостями української мови, які виявилися несподівано в певному контексті, й водночас – розчарування через те, що частина досконалих із погляду змісту й форми новотворів так і не прижилася в сучасній мові, не стала її загальнонаціональним надбанням.

Нашу увагу привернули оказіоналізми, засвідчені у складі паремiологічних одиниць, які зібрав і видав Матвій Номис у збірці *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, що вийшла 1864 року. Ми поставили перед собою завдання не лише виявити, як вони виникли в народному мовленні в XIX ст. і що позначали, а й простежити їхню долю в лексикографічних джерелах XIX–XX ст. і в сучасній комунікації.

Оказіональні іменники на позначення осіб

Виявити оказіоналізми допоміг *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.* (УЛ, 2017), новий словник-індекс, який інтегрує цінну мовознавчу інформацію – слова і фразеологізми з 18 авторитетних словників, що дозволило нам, проаналізувавши лише один чи кілька рядків у названій лексикографічній праці, з'ясувати, чи було слово, яке з позицій сучасної мовної свідомості видається оказіоналізмом, таким насправді в часовому проміжку понад два століття з урахуванням просторових параметрів його

вживання, а вже потім шукати докладнішу інформацію в зазначених у Лексиконі джерелах.

Яскравими є оказіоналізми на позначення осіб за різними ознаками, утворені переважно суфіксальним способом*: Син як син, та* ***синиха*** *лиха* (Н., 1993, с. 412); *Такий* ***даюн,*** *що куди!* (Н., 1993, с. 111); *Ішла роззявляка, а їхав* ***непроворняка****, та мені дишлем в рот* (Н., 1993, с. 306); *Будеш* ***дахарь*** *– будеш і* ***взяхарь*** (Н., 1993, с. 472).

Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст. наводить лексему *синиха* з покликанням на відповідні словники (УЛ, 2017, т. 3, с. 341), до яких ми і звернулися. Одинадцятитомний *Словник української мови* (1970–1980) подає цю лексичну одиницю з позначками «діалектне», «застаріле», тлумачачи її як «невістка» й ілюструючи лише висловом *Син як син, та синиха лиха* з відсиланням до збірника *Українські прислів'я* 1955 р. (СУМ-11, 1970–1980, т. 9, с. 182). Це та сама паремія, яку зафіксував М. Номис. У реєстровій частині *Малорусько-німецького словника* Є. Желехівського та С. Недільського (1886) *синиха* наведено як відповідник до німецького *Gattin des Sohnes, Schwiegertochter* (Ж., 1886, т. 2, с. 864). У *Словарі української мови* Б. Грінченка (1907–1909) засвідчено *синиха = синова* з єдиною ілюстрацією – покликанням на ту саму паремію зі збірки М. Номиса за № 9298 (Г., 1996–1997, т. 4, с. 121).

Оказіоналізм *даюн* «той, хто дає», який не засвідчений жодним із розглядaних словників, утворено також суфіксальним способом від твірної основи **дај**- інфінітива *даювати (даивати)*, зафіксованого у *Словнику української мови XVI – першої пол. XVII ст.* з такими значеннями: «1. (що) *(у дар, як вияв ласки)* дарувати, надавати. 2. (що кому) *(податок, данину, мито і т. ін.)* платити, сплачувати. 3. (що) виконувати повинності. 4. (що) *(спеціально призначати для використання чогось комусь)* виділяти» (СЛУМ XVI, 1994–2017, вип. 7, сс. 162–163). Наведена М. Номисом за № 1628 паремія *Такий* ***даюн,*** *що куди!* має виразно іронічне забарвлення.

Лексему *непроворняка < непроворний*, за даними *Українського лексикону кінця XVIII – початку XXI ст.*, засвідчено лише у двох джерелах (УЛ, 2017, т. 2, с. 362). У словнику Б. Грінченка її пояснено як «непроворный человѣкъ» з ілюстрацією *Ішла роззявляка, а їхав непроворняка* з покликанням на паремію зі збірки М. Номиса за № 6594 (Г., 1996–1997, т. 2, с. 556). У реєстровій частині *Малорусько-німецького словника* подано *непроворняка, непроворний* як відповідники до німецького *unbehend, ungeschickt* (Ж., 1886, т. 1, с. 521). Цю лексему наводить і сучасний 20-томний словник української мови знову ж таки із прикладом тільки з названої збірки М. Номиса (СУМ-20, 2010–2020, https://slovnyk.me/dict/newsum/непроворняка).

У *Приповістях посполитих* К. Зіновієва, зібраних і укладених ним у кінці XVII – на поч. XVIII ст., засвідчено паремію *Коли даха, то и взяха* (Зіновіїв, 1971, с. 229). У *Малорусько-німецькому лексиконі* Є. Желехівського і С. Недільського зафіксовано омоніми: *Даха I* – «kurzes Pelzkleid mit dem Pelz nach aussen» (Ж., 1886, т. 1, с. 173) і *Даха II* – як іменник чоловічого і жіночого роду поряд з іменником чоловічого роду *дахар* без перекладу і пояснення значення (Ж., 1886, т. 1, с. 173). У *Словарі української мови* Б. Грінченка також наведено обидва омоніми; другий із них – *даха* – подано як іменник спільного роду, який має те саме значення, що й *давець*; цю реєстрову статтю проілюстровано тільки одним прикладом – наведеною вище паремією з покликанням на М. Номиса: *Коли даха, так будеш і взяха. Ном. № 10650* (Г., 1996–1997, т. 1, с. 360). Тут же як іменник чоловічого роду засвідчено *дахарь = давець* теж із відсиланням до розгляданої збірки: *Будеш дахарь, будеш і взяхарь. Ном. № 10650* (Г., 1996–1997, т. 1, с. 360). Сучасні фразеологічні словники української мови згаданих паремій не фіксують. *Словник української мови XVI – першої пол. XVII ст.* не засвідчує *даха, браха, взяха.* Невідомі ці лексеми й українським говіркам, зокрема бойківським, західнополіським, буковинським, гуцульським.

В *Етимологічному словнику української мови* зазначено: «*даха* „давалець", *дахар* „тс."; [...] похідні утворення від дієслова *давати*; форми, подібні до *знахар*, р. *жихарь* „житель", можливо, пов'язані з давньою основою сигматичного аориста на *-х-* (пор. аорист 1 ос. одн. *дахъ*)» (ЕСУМ, 1979–1994, т. 2, с. 15).

Шляхом усічення основ утворено назву особи, яка нікого не боїться: *І **небоя** вовки їдять* (Н., 1993, с. 215). Цього іменника не фіксує жоден зі словників, як і двох яскраво конотованих наведених нижче оказіоналізмів XIX ст., утворених шляхом композиції та композиції із суфіксацією: *Хто хоче полюбить суддю **грошозаплода**, про його розпитай панів, а не простого народа* (Н., 1993, с. 338); *Пани наші, пани **голоколінці**: ми у вас служим, а ви у нас хліба просите* (Н., 1993, с. 93); Ці оказіоналізми мотивовані відповідно сполуками *грошима заплодити* та *голі коліна.*

Іменники з оказіональною семантикою

В аналізованій збірці М. Номиса привертають увагу лексеми, які засвідчені зі значеннями, відмінними від тих, що зафіксовані в тогочасних словниках. Ці оказіональні значення постали, на нашу думку, внаслідок ігрового переосмислення прозорої внутрішньої форми таких одиниць, як, наприклад, у паремії *Прийшов **гарбар**, та все загарбав* (Н., 1993, с. 338). Лексема *гарбар*

засвідчена у *Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст.* зі значенням «кушнір» (СЛУМ XVI, 1994–2017, вип. 6, с. 192); із цією семантикою її вживали й упродовж наступних століть. Б. Грінченко наводить *гарбарь* «скорнякъ, кожевникъ» (Г., 1996–1997, т. 1, с. 272), СУМ-11 – із позначкою «застаріле» *гарбар* «кушнір» (СУМ-11, 1970–1980, т. 2, с. 29). У збірці М. Номиса зафіксовано витворений колективною свідомістю тогочасного українця неосемантизм: *гарбар* – «той, хто загарбує».

У схожий спосіб постав і неосемантизм *кеп*, засвідчений у паремії *Було б не кпити з Микити, бо Микита і сам **кеп*** (Н., 1993, с. 325). П. Білецький-Носенко пояснює *кеп* як «дуракъ», а *кепковати*, *кпити* як «дурачить» (БН, 1966, сс. 182, 195). Б. Грінченко тлумачить *кеп* в одному зі значень як «дуракъ, глупецъ», подаючи як ілюстрацію наведену паремію зі збірки М. Номиса за № 6815 (Г., 1996–1997, т. 2, с. 235). Водночас *кпити* у *Словарі української мови* пояснено як «трунить, насмѣхаться», а проілюстровано цією самою паремією (але за № 7093) (Г., 1996–1997, т. 2, с. 297). На нашу думку, наведене Б. Грінченком тлумачення хибне: у розгляданій паремії *кеп* означає не «дурень» (бо тоді вислів втрачає сенс), а «людина, яка й сама може дотепно насміхатися з когось».

Привертає увагу паремія *Не займай **гида,** не каляй вида* (Н., 1993, с. 177). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* фіксує *гида* «огида», *гидити* «гидити, паплюжити» (СЛУМ XVI, 1994–2017, вип. 6, с. 209). У словнику Б. Грінченка лексему *гид* наведено з такими значеннями: «1) Гадость, мерзость. 2) Гадкій, мерзкій человѣкъ» (Г., 1996–1997, т. 1, с. 281). Другий лексико-семантичний варіант проілюстровано лише наведеною вище паремією № 3291 зі збірки М. Номиса. СУМ-11 також подає одним зі значень *гид* «погана, мерзенна людина», покликаючись на ту ж таки паремію *Не займай гида, не каляй вида* із відсиланням до словника Б. Грінченка (СУМ-11, 1970–1980, т. 2, с. 60). Це саме повторює і сучасний 20-томний словник української мови (СУМ-20, 2010–2020, https://slovnyk.me/dict/newsum/гид). Інших прикладів із лексемою *гид* у такому значенні ми ніде не знайшли.

Оказіональні іменники, виникнення яких зумовлене потребою римування

Потреба римування спричинила появу оказіоналізму *жилба* в паремії *Добра **жилба**, коли сварки нема* (Н., 1993, с. 176). У словнику Є. Желехівського і С. Недільського цю лексему наведено з відсиланням до М. Номиса, а її значення пояснено через «див. *житє*, *пожитє*» (Ж., 1886, т. 1, с. 222).

У словнику Б. Грінченка іменник *жилба* витлумачено як «житье» з покликанням лише на наведену вище паремію зі збірки М. Номиса за № 3277. Цікаво, що лексикограф наводить і зменшено-пестливу форму *жилбонька* без будь-яких ілюстрацій (Г., 1996–1997, т. 1, с. 484), яку, напевно, чув з народних уст.

На колоритний іменниковий оказіоналізм, виникнення якого спричинене потребою римування, натрапляємо в паремії *Спасівка – **ласівка**, а Петрівка – голодівка* (Н., 1993, с. 61). У реєстровій частині *Малорусько-німецького словаря* лексему *спасівка* пояснено як «wenn man viel zu essen und zu naschen hat» (протилежне *петрівка – голодівка*, «die Zeit des Darbens von der Ernte)» (Ж., 1886, т. 1, с. 397). Поданий у цьому словнику як опозиція вислів *петрівка – голодівка* чітко вказує на джерело, з якого було взято лексему *спасівка*, – наведену вище паремію, яку, напевно, часто вживали в народі в ХІХ ст. Б. Грінченко витлумачив оказіоналізм *ласівка,* мотивований дієсловом *ласувати*, як «время, обильное лакомой пищей», проілюструвавши її лише згаданою паремією М. Номиса за № 483 (Г., 1996–1997, т. 2, с. 345). Одинадцятитомний словник цієї лексеми не фіксує.

Оказіональні прикметники

Привертає увагу оказіональний прикметник *собацький*, засвідчений у паремії *Звання козацьке, а життя **собацьке*** (Н., 1993, с. 75), виникнення якого може бути зумовлене потребою римування. Б. Грінченко подає *собацький = собачий*, ілюструючи цю одиницю висловом *життя собацьке* із покликанням на паремію № 790 зі збірки М. Номиса (Г., 1996–1997, т. 4, с. 163). Прикметно, що в одинадцятитомному *Словнику української мови* єдиним прикладом, яким проілюстровано прикметник *собацький* із позначкою «рідко», є наведена вище паремія, яку подано за збірником *Українські народні прислів'я та приказки* 1963 р. (СУМ-11, т. 9, 1970–1980, с. 431).

Виразно конотованими є оказіональні присвійні прикметники *зятній*, засвідчений у паремії № 4910 *Прибулося тещі **зятнії** діти колихати* (Н., 1993, с. 240), і *синній*, зафіксований у паремії № 9301 *Батькова кобила – худа* […] *у двір везе, а **синняя** – борздая* […] *з двора имчить* (Н., 1993, с. 412). Прикметник *зятній* подано у словнику Б. Грінченка і в одинадцятитомному *Словнику української мови* тільки з покликанням на наведену паремію (Г., 1996–1997, т. 2, с. 191; СУМ-11, 1970–1980, т. 3, с. 744). Нетиповий для присвійних прикметників суфікс -**н**-, використаний для утворення наведених одиниць, надає їм негативної оцінності.

У складі засвідчених у збірці М. Номиса сполук *день* ***денський****, ніч* ***ніцька****, зіма* ***зімська*** (Н., 1993, с. 351) наявні оказіональні прикметники, похідні від іменників, із якими вони поєднуються. *Денський* не потрапив до лексиконів; вислів *ніцька ніч* у словнику Є. Желехівського і С. Недільського наведено із покликанням на розглядану збірку і пояснено як «ganze Nacht» (Ж., 1886, т. 1, с. 531); у Б. Грінченка прикметник із кореневим наголосом *ніцька* проілюстровано цим самим висловом *ніч ніцька* із відсиланням до М. Номиса (за № 7789) і витлумачено як «всю ночь» (Г., 1996–1997, т. 2, с. 567). Оказіональний прикметник *зїмський* у словнику Є. Желехівського і С. Недільського проілюстровано сполукою *зїма зїмска* із покликанням на аналізовану збірку паремій і поясненням «der ganze, volle (starke) Winter» (Ж., 1886, т. 1, с. 301); у Б. Грінченка наведено *зімський = зімовий;* прикладами слугують *зіма зімська* із М. Номиса (за № 7790) і *Такеньки уся зіма зімська перезімувалась* із оповідання Марка Вовчка *Від себе не втечеш* (опубліковане 1862 року) (Г., 1996–1997, т. 1, с. 153), що дає підстави припустити, що цей вислів був поширеним у народі.

Оказіональні дієслова

У розгляданій збірці М. Номиса натрапляємо на цікаві оказіональні дієслова, утворені від імен святих: *амбросити* «не працювати на день святого Амвросія», *савити* «не працювати на день святого Сави» і *варварити* «святкувати день святої Варвари», засвідчені в пареміях № 4007 *Було не* ***савити****, не* ***варварити****, та на сорочку сурганити*; *Було не* ***савити****, не* ***варварити****, ні* ***амбросити,*** *але куделю було кундосити* (Н., 1993, с. 203).

У реєстровій частині *Малорусько-німецького словника* Є. Желехівського та С. Недільського подано *амбросити* з поясненням «den Tag der heil. Ambros feiern» (Ж., 1886, т. 1, с. 4), *варварити* – «den Tag der heil. Варвара feiern» (Ж., 1886, т. 1, с. 56) і *савити* «den Tag der heil. Cáва feiern» (Ж., 1886, т. 2, с. 846), у всіх випадках із відсиланням до згаданої збірки М. Номиса та літературного збірника «Галичанин», який виходив у 1862–63 рр. Б. Грінченко наводить *амбросити* «праздновать день св. Амвросія» (Г., 1996–1997, т. 1, с. 7) і *савити* «праздновать день св. Саввы», ілюструючи обидва оказіоналізми паремією *Було не* ***савити****, не* ***варварити****, ні* ***амбросити,*** *але куделю було кундосити* з покликанням на М. Номиса (Г., 1996–1997, т. 4, с. 95), а також *варварити* «праздновать день св. Варвары (4-го декабря)» з ілюстрацією *Було не* ***савити****, не* ***варварити****, та на сорочку сурганити* з тієї самої збірки (Г., 1996–1997, т. 1, с. 126). До реєстрового слова *амбросити* лексикограф дав таке пояснення: «Встрѣчается только в анкдотѣ о лѣнивой женѣ,

отговаривавшейся от работы праздниками, за что она была побита съ такимъ поученіемъ: *„Було не **савити**, не **варварити**, ні **амбросити**, але куделю було кундосити“.* Ном. № 4007» (Г., 1996–1997, т. 1, с. 7). Сучасні словники української мови названих лексем уже не фіксують.

В аналізованій збірці натрапляємо на цікаву паремію *Е, вже **посуботіло** (можна скором їсти)* (Н., 1993, с. 64). *Посуботіти* з наголосом на четвертому складі наведено в *Малорусько-німецькому словарі* з покликанням на М. Номиса і поясненням «es hat schon Samstag angefangen» (Ж., 1886, т. 2, с. 720). Б. Грінченко тлумачить *посуботіти* як «наступить субботѣ», наводячи як ілюстрацію згадану вище паремію № 541 з того самого джерела (Г., 1996–1997, т. 3, с. 373).

Впадає в око дієслівний оказіоналізм, похідний від назви виду хліба – *паляниці*: *Так наша піч пече!* [...] *глевко! – Так вже его піч спекла, так его **паляничить*** (Н., 1993, с. 130). Цю лексему наведено у словнику Є. Желехівського та С. Недільського з покликанням на М. Номиса, проте автори не були впевнені у значенні: «паляниці formen?». Вони пропонують також тлумачення «паляниці bäckt u. verkauft», відсилаючи до збірки М. Закревського *Старосвѣтскій бандуриста. Словарь малороссійскихъ идіомовъ* (Москва, 1861) (Ж., 1886, т. 2, с. 598). ***Паляничити*** подає і Б. Грінченко, також ставлячи знак питання щодо семантики цієї лексеми: «печь паляниці?» і пояснюючи її походження: «Встрѣчено в слѣд. пословицѣ: *Так вже його піч спекла, так його паляничить*» із покликанням на паремію зі збірки М. Номиса за № 2131 (Г., 1996–1997, т. 3, с. 90). Іншими словниками української мови ця лексема не засвідчена.

Потрібно зауважити, що окремі зафіксовані в пареміях зі збірки М. Номиса одиниці мовною свідомістю сучасного україномовного реципієнта можуть сприйматися як оказіоналізми, проте насправді вони були колись загальновживаними словами: *Поки щастє **плужить**, поти приятель служить* (Н., 1993, с. 136). У словнику Б. Грінченка цю лексему подано з двома значеннями: «1) Пахать плугомъ. [...] 2) Везти, идти хорошо» (Г., 1996–1997, т. 3, с. 19). Ілюстрацією до другого значення є наведена з покликанням на М. Номиса (без зазначення номера вислову) паремія *Поки щастя **плужить**, поти й ворог служить*, а також інший приклад зі збірки народних переказів, зібраних і опублікованих М. Драгомановим у 1876 році: «*Не **плужило** йому якось: чи скотину заведе, чи свининку, чи кобилу* [...] *– гледи й похохне, або вовк поїсть*» (Г., 1996–1997, т. 3, с. 198). Ці ілюстрації повторено і в одинадцятитомному *Словнику української мови*, причому вислів ***щастя плужить*** подано як стійкий із тлумаченням «доля сприяє кому-небудь» (СУМ-11, 1970–1980, т. 6, с. 595).

Яскравими є дієслівні оказіоналізми, утворені конфіксальним способом від назв тварин *пес* і *рак*: *Ей, то-то ти дуже вже* ***розпсотився*** (Н., 1993, с. 163); *Бодай тебе курка вбрикнула або добре рак* ***урачив*** (Н., 1993, с. 175). Оказіоналізм *розпсотитися* не зафіксований у жодній відомій нам лексикографічній праці. Цей новотвір, на нашу думку, ужито із семантикою «нахабніти, поводитися зухвало». Лексему *урачити* засвідчено у двох лексиконах: у словнику Є. Желехівського і С. Недільського її наведено без покликання (з формою недоконаного виду *урачувати*) із дивним поясненням «reichlich bewirten»; форму зі зворотною часткою **-ся** витлумачено як «sich gütlich thun» (Ж., 1886, т. 2, с. 1014). Напевно, йдеться про омонім до оказіоналізму *урачити*, похідного від *рак*, проте це питання ще потребує вивчення. У *Словарі української мови* за редакцією Б. Грінченка *урачити* зафіксовано лише із покликанням на наведену вище паремію зі збірки М. Номиса (за № 3249) із таким поясненням: «Шутливое слово: ущипнуть (о ракѣ)» (Г., 1996–1997, т. 4, с. 350). Отже, у цьому випадку йдеться, безперечно, про оказіоналізм.

Дієслова з оказіональним значенням

Яскравий дієслівний неосемантизм засвідчено в пареміях *Коли не періг, то й не* ***пирожися****; Коли* ***пиріг****, то й* ***пирожися*** (Н., 1993, с. 86); *Коли не періг, то й не* ***перожися****; коли не тямиш, то й не берися* (Н., 1993, с. 426). Написання *періг, перожися* відбиває народну вимову, коли в ненаголошеній позиції [**и**] вимовляли з наближенням до [**е**]. У словнику Б. Грінченка лексему *пирожитися* наведено у двох значеннях: «1) О слоѣ чего-либо, напр., глины: вздуваться […]. 2) Важничать. *Коли не пиріг, то й не пирожися*. Ном. № 1002» (Г., 1996–1997, т. 3, с. 152). Як бачимо, друге значення проілюстровано єдиним прикладом – розгляданою паремією. В одинадцятитомному *Словнику української мови пирожитися* зафіксовано із семантикою «здійматися (переважно про тісто)», а також зазначено, що це слово може вживатися образно. Як ілюстрацію до образного використання названої лексеми наведено ту саму паремію та роздуми над нею героя повісті Ігоря Муратова *Свіже повітря для матері* (Київ, 1962): «Одруження з Катрею – єдиний випадок, котрий порушив ненависну йому з дитинства мораль: „*Як не пиріг, то й не пирожися*“. А що робити, коли й не *пирогові пирожитися* хочеться?» (СУМ-11, 1970–1980, т. 6, с. 357).

Оказіональні прислівники

У жодних словниках не зафіксовано прислівника *по-песьки* (хоча прикметник *песький* був уживаним, переважно в народному мовленні (Г., 1996–1997, т. 3, с. 148)), засвідченого в пареміях № 3546 *З тобою почеськи, а ти все* ***попеськи****. Зійшлись почеськи, а розійдемось* ***попеськи*** (Н., 1993, с. 186). Цікаво, що *по-чеськи*, за свідченням Б. Грінченка, означало «честью, какъ слѣдуетъ»; лексикограф навів ілюстрацію з матеріалів, зібраних П. Чубинським і опублікованих у С.-Петербурзі в 1872–1878 рр: *Коли прийшов, вражий сину, то по чеськи сядь* (Г., 1996–1997, т. 4, с. 460). Є очевидним, що вживання оказіоналізму *по-песьки* зумовлене потребою римування з *по-чеськи*. Розгляданий вислів у дещо трансформованій формі вжила Марко Вовочок у своїй повісті *Чортова пригода*: «Нікуди дітись, випиваю, бо як тебе частують, ***то треба ж не по-песьки, а по-чеськи*** […]» (Вовчок, М., 2011).

Цікавим є те, як цей вислів обіграв неперевершений знавець скарбів української мови М. Лукаш у своєму перекладі *Декамерона* Дж. Боккаччо, уперше надрукованому 1964 року (цей переклад зазнав тоді критики за «надмірну українізацію»):

> А ми вам здоров’я не зичимо, навпаки, благаємо Бога, щоб послав вам усякого лиха, щоб скарав злою смертю такого невірника і зрадника! *Бажаючи услужити вам* ***по-чеськи****, ми трохи не загинули* ***по-песьки.*** Через Вашу зраду ми такого минулої ночі в боки дістали, що тими ударами осла до Рима догнати можна […] (Бокаччо, 2005, с. 492).

Можливо, наслідуючи М. Лукаша, А. Перепадя також використав цю паремію у своєму перекладі з французької творів М. Монтеня:

> Кожен важить своєю головою ради самого себе, і не гоже, щоб він важив нею заради когось іншого; з нього стане й клопоту про те, як би врятувати свого живота власноруч, не віддаючи такої коштовної речі до чужих рук. Справді-бо, оскільки в даному разі не обумовлено іншого, такий бій точитиметься між чотирма бійцями. Якщо упаде твій секундант, то ти матимеш на карку вже двох. *Хіба це* ***по-чеськи****, а не* ***по-песьки****?* Адже це все одно, що, бувши добре озброєним, нападати на чоловіка, в котрого тільки уламок шпаги, або, здоровим і цілим, на вже надвередженого (Монтень, 2012, с. 237).

Доля оказіоналізмів із паремій у сучасній комунікації

Спроба виявити долю розгляданих пареміологічних одиниць з оказіоналізмами в сучасній комунікації засвідчила, що частина з них залишилася явищем фольклору й історії мови, проте окремі вислови, за нашими спостереженнями, побутують і нині в усному спілкуванні та інтернет-комунікації: «*Коли не пиріг, то не **пирожися***», – приказувала у таких випадках моя світлої пам'яті мудра тітка Савета. Вона […] достеменно знала: не хочеш вселюдського поганьбиська – не берися за діло, яке тобі не по раменах (https://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/arseniada-klinichna-forma-nezaminnosti/#.X0PoOWhR02w; доступ: 1.09.2020). За нашими спостереженнями, цей вислів часто вживають у Галичині.

Дійшла до нас і сполука *день **денський*** (на відміну від *ніч **ніцька**, зима **зимська***, зафіксованих у пареміях і класичній літературі XIX ст., але відсутніх у сучасному просторі спілкування). Наприклад: *У цей вересневий день ми приймаємо до нашої великої студентської родини* [...] *А якщо ти будеш прогулювати пари, то **день денський** можна спати* [...] (https://kpt.sumdu.edu.ua › attachments › article).

Деякі оказіоналізми отримали «друге життя» в неймінгу: наприклад, учасники популярного етногурту «ДахаБраха» (серед яких є й філологи) свідомо утворили його назву з одиниць засвідченої в М. Номиса паремії *Коли **даха**, то й **взяха***, мотивованих дієсловами *дати* і *взяти*, замінивши доконаний вид дієслова на недоконаний (***браха*** < *брати*).

Висновки

Отже, оказіоналізми з паремій збірки М. Номиса *Українські приказки, прислів'я і таке інше* відображають мовотворчість українців XIX ст. Оказіональні лексеми на позначення осіб, ознак, дій є елементами багатої мовної картини світу народу. Найпоширенішим способом творення таких одиниць був суфіксальний (*синиха* «дружина сина»; *даюн* «той, хто дає»; *собацький* «собачий»; *варварити* «святкувати день святої Варвари»), проте засвідчені також конфіксальний (*посуботіти* «настала субота», *по-песьки* «у спосіб, властивий псові»), композиція із суфіксацією (*голоколінці* «ті, хто має голі коліна»), усічення (*небой* «той, хто нічого не боїться»), а також уживання відомих слів з іншою семантикою, яка виникла внаслідок переосмислення внутрішньої форми (*гарбар* «той, хто загарбує»). Наведені способи творення

оказіоналізмів репрезентують основні механізми словотворення, притаманні українській мові XIX ст. й успадковані українською мовою XX і XXI ст.

Оказіональні лексеми з паремій збірки М. Номиса *Українські приказки, прислів'я і таке інше* (1864) здебільшого залишилися явищами історії української мови. Є. Желехівський і С. Недільський, а також Б. Грінченко наводили такі одиниці у своїх словниках із покликанням на названу працю. Деякі оказіоналізми були зафіксовані в одинадцятитомному *Словнику української мови* й проілюстровані відповідними пареміями з названої збірки. Лише окремі новотвори XIX ст. засвідчені в сучасній комунікації.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

БН	– Білецький-Носенко, П. (1966).
Г.	– Грінченко, Б. (Ред.). (1996–1997).
Ж.	– Желеховский, Є., & Недільский, С. (1886).
ЕСУМ	– Мельничук, О., та ін. (Ред.). (1982–2012).
Н.	– Номис, М. (1993).
СЛУМ XVI	– Гринчишин, Д., та ін. (Ред.). (1994–2017).
СУМ-11	– Білодід, І., та ін. (Ред.). (1970–1980).
СУМ-20	– Русанівський В. М., та ін. (Ред). (2010–2020).
СФУМ	– Білоноженко, В., та ін. (Ред.). (2003).
УЛ	– Гриценко, П., та ін. (Ред.). (2017).

БІБЛІОГРАФІЯ

Білецький-Носенко, П. (1966). *Словник української мови.* Наукова думка.

Білодід, І., та ін. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11). Наукова думка.

Бокаччо, Дж. (2005). *Декамерон* (М. Лукаш, Пер.). Фоліо.

Вовчок, М. (2011). *Три долі: Повісті: Оповідання: Казки.* Фоліо. http://ukrlit.org/vovchok_marko/chortova_prygoda/2

Гринчишин, Д., та ін. (Ред.). (1994–2017). *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.* (Вип. 1–17). Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича.

Гриценко, П., та ін. (Ред.). (2017). *Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: Словник-індекс* (Т. 1–3). Видавничий дім Дмитра Бураго.

Грінченко, Б. (Ред.). (1996–1997). *Словарь української мови* (Т. 1–4). Наукова думка.

Железовский, Є., & Недільский, С. (1886). *Малоруско-німецкий словар* (Т. 1–2). Друкарня товариства імені Тараса Шевченка.

Зіновіїв, К. (1971). *Вірші: Приповісті посполиті.* Наукова думка.

Мельничук, О., та ін. (Ред.). (1982–2012). *Етимологічний словник української мови* (Т. 1–7). Наукова думка.

Монтень де, М. (2012). *Проби: Вибране (*А. Перепадя, Пер.). Фоліо.

Номис, М. (1993). *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Либідь.

Русанівський В. М., та ін. (Ред). (2010–2020). *Словник української мови* (Т. 1–20). https://slovnyk.me/dict/newsum

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Bilets'kyĭ-Nosenko, P. (1966). *Slovnyk ukraïns'koï movy.* Naukova dumka.

Bilodid, I., et al. (Eds.). (1970–1980). *Slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–11). Naukova dumka.

Bokachcho, Dzh. (2005). *Dekameron* (M. Lukash, Trans.). Folio.

Hrinchenko, B. (Ed.). (1996–1997). *Slovar' ukraïns'koï movy* (Vols. 1–4). Naukova dumka.

Hrynchyshyn, D., et al. (Eds.). (1994–2017). *Slovnyk ukraïns'koï movy XVI – pershoï polovyny XVII st.* Instytut ukraïnoznavstva imeni Ivana Kryp'iakevycha.

Hrytsenko, P., et al. (Ed.). (2017). *Ukraïns'kyĭ leksykon kintsia XVIII – pochatku XXI st.: Slovnyk-indeks* (Vols. 1–3). Vydavnychyĭ dim Dmytra Buraho.

Mel'nychuk, O., et al. (Eds.). (1982–2012). *Etymolohichnyĭ slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–7). Naukova dumka.

Monten' de, M. (2012). *Proby: Vybrane (*A. Perepadia, Trans.). Folio.

Nomys, M. (1993). *Ukraïns'ki prykazky, prysliv'ia i take inshe*. Lybid'.

Rusanivs'kyĭ V. M., et al. (Eds.). (2010–2020). *Slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–20). https://slovnyk.me/dict/newsum

Vovchok, M. (2011). *Try doli: Povisti: Opovidannia: Kazky.* Folio. http://ukrlit.org/vovchok_marko/chortova_prygoda/2

ZHelechovs'kyĭ, IE., & Nedil'skyĭ, S. (1886). *Malorusko-nimetskyĭ slovar'* (Vols. 1–2). Drukarnia tovarystva imeni Tarasa SHevchenka.

Zinoviïv, K. (1971). *Virshi: Prypovisti pospolyti.* Naukova dumka.

Оказіоналізми з українських паремій XIX століття: семантика, способи творення, доля в сучасній комунікації

Анотація

Статтю присвячено розгляду оказіоналізмів із паремій збірки Матвія Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» (1864). Виникнення новотворів часто було зумовлене потребою римування, що спричинило появу оказіональних словотвірних варіантів до поширених у мовленні іменників, прикметників, дієслів, які відбивають елементи мовної картини світу українців XIX ст. Найпоширенішим способом словотворення був суфіксальний, проте наявні також конфіксальний, композиція із суфіксацією, усічення, які відображають основні механізми словотворення, притаманні українській мові XIX ст. й успадковані українською мовою XX і XXI ст. Спроба виявити долю розгляданих паремій з оказіоналізмами в сучасній комунікації засвідчила, що частина з них залишилася явищем фольклору й історії мови, проте окремі вислови побутують і нині в усному спілкуванні та інтернет-комунікації, деякі паремії використано майстрами художнього слова, а кілька оказіоналізмів отримали «друге життя» в неймінгу.

Ключові слова: оказіоналізми; способи словотворення; словотвірні варіанти; пареміологічні одиниці; українська мова XIX ст.

Occasionalisms in 19th Century Ukrainian Paroemias: Their Meaning, Derivation, and Use in Modern Communication

Abstract

The article discusses occiasionalisms (nonce words) found in Matviy Nomys' 1864 paroemia collection *Ukrainian Proverbs, Sayings, and the Like*. Their emergence can often be attributed to rhyming, which necessitated the coining of occasional derivational variants of those nouns, adjectives, and verbs that were generally used in the speech of the 19th century Ukrainians and reflected elements of their linguistic picture of the world. The occasionalisms were mostly derived by means of suffixation, although there were also items formed by the joint use of a suffix and a prefix, by stem composition combined with suffixation, and by truncation, i.e. by the principal models of word-formation of the Ukrainian language of the 19th as well as 20th and 21st centuries. Tracing the subsequent history of paroemias that features of this kind has shown that some of them remained restricted to folklore and were

not passed on to the present-day language, whereas other continue to occur in colloquial speech as well as in the Internet, in artistic language and in naming.

Keywords: occasional coinages; word-formation models; derivation variants; paroemias; 19th century Ukrainian language

Aleksandra Janowska
Uniwersytet Śląski w Katowicach
E-mail: aleksandra.janowska@us.edu.pl
ORCID: 0000-0001-6597-8729

EKSPRESYWNE DERYWATY PRZYMIOTNIKOWE W POTOCZNEJ POLSZCZYŹNIE (NA PRZYKŁADZIE JĘZYKA INTERNETU)

Ekspresja mocno związana jest z potocznością, a sposób jej wyrażania, jak się powszechnie uważa – z kreatywnością użytkowników języka. Pytanie, na ile owa inwencja użytkowników burzy zastane normy językowe i na ile może wpływać na ich zmiany, towarzyszy często (choć niekoniecznie wyrażane jest explicite) rozważaniom na temat form ekspresywnych. Z punktu widzenia historyka języka – a taki punkt widzenia przyjmuję, choć mowa będzie o polszczyźnie współczesnej – to właśnie tego typu pytania powinny być stawiane w centrum uwagi. I taką perspektywę badań proponuję w niniejszym artykule.

W tytule zaznaczyłam, że interesują mnie ekspresywne derywaty przymiotnikowe. Wymaga to jednak pewnego sprecyzowania i uszczegółowienia. Klasę derywatów przymiotnikowych emotywnych tworzą głównie przymiotniki odprzymiotnikowe oceniające typu *śliczniasty*, *brzydaśny*, *superancki* i one też, ze względu na to, że wyznaczają specyfikę potocznej polszczyzny, stanowić będą podstawę analizy. Rzadko, co właściwie nie dziwi, formacje wspomnianego typu są notowane w podstawowych opracowaniach leksykograficznych, także żargonowych, i rzadko pojawiają się w korpusach językowych, są natomiast dobrze udokumentowane w tekstach internetowych, w których potoczność odgrywa pierwszorzędną rolę. Chodzi przede wszystkim o dyskusje na portalach społecznościowych, prywatne blogi, różnego typu komentarze.

W tym miejscu konieczne jest jeszcze jedno wyjaśnienie, dotyczące źródła ekscerpcji. Leksyka ekspresywna sprawia wiele problemów badawczych ze względu na trudności w zebraniu materiału językowego związanego z nieoficjalnymi kontaktami. Baza internetowa staje się zatem dla lingwisty ciekawą alternatywą badawczą. Duża swoboda, spontaniczność wypowiedzi internetowych pozwala

uznać te teksty za dobry probierz współczesnych własności języka potocznego, dobry tym bardziej, że umożliwia szerokie spektrum badań, szersze niż do tej pory było to możliwe. Nic zatem dziwnego, że coraz częściej właśnie to medium wybierane jest jako podstawa materiałowa (por. np. Kucharzyk, 2019).

Problematyka przymiotnikowych formacji ekspresywnych w potocznej polszczyźnie zajmuje językoznawców od wielu lat, zwykle jednak badania mają charakter cząstkowy, opisywane są albo pojedyncze leksemy, albo język wybranej grupy ludzi, najczęściej młodzieży. Już jednak pobieżny ogląd materiału internetowego pokazuje, że opisywane zjawiska dotyczą również języka pokolenia zdecydowanie starszego. Wydaje się zatem, że problem wart jest ogólniejszego spojrzenia, szerszej perspektywy opisu.

Wspomniane ekspresywne konstrukcje słowotwórcze tworzą dość długie pasma bliskoznacznych formacji. I tak przykładowo, mamy obok znanych wszystkim form typu *piękniutki*, z powszechnie stosowanym sufiksem deminutywnymi, także: *piękniasty*, *pięknisty*, *pięknowaty*, *piękniarski*, *piękniachny.*

A oto inne wybrane pasma synonimów:

– *cudniasty, cudniaty, cudniowaty, cudnisty, cudniarski,*

– *superancki, superowy, superowski, superaśny, superaśki, superarski, przesuperaśny, superusi, superowaty, superutki.*

Pozostawiam nieco z boku problem różnic semantycznych, choć z pewnością miał rację Andrzej Bogusławski, że „formanty zwane «ekspresywnymi» są często traktowane w sposób sumaryczny […]. Tymczasem każdy taki formant ma, podobnie jak wyrazy lub formanty bardziej eksponowane w opisach języka, swą własną, niepowtarzalną «fizjonomię», która zasługuje na dokładny ogląd" (Bogusławski, 1991, s. 174). Dokładniejsza analiza semantyczna wymagałaby jednak nieco innego rodzaju omówienia; mnie interesują przede wszystkim zastosowane techniki słowotwórcze.

Szeroki wachlarz możliwości derywacyjnych w omawianym zakresie oczywiście wynika z istoty derywacji ekspresywnej, dla której ważna jest „nowość", a tym samym i wspomniana już wcześniej inwencja językowa użytkowników, która ujawnia się głównie w odmianie kolokwialnej, nieskrępowanej tak sztywnymi normami języka oficjalnego[1].

Warto też pamiętać, że słowotwórstwo przymiotników odprzymiotnikowych to głównie derywacja związana z intensywnością i ekspresją. Tym samym każdy nowy model słowotwórczy pojawiający się w obrębie tego typu derywacji mechanicznie

[1] Przypomnieć warto, że np. rzeczowniki ekspresywne tworzone są aż kilkudziesięcioma różnymi przyrostkami (zob. Rejter, 2006).

przypisywany jest wskazanym kategoriom. Inaczej mówiąc, kiedy do podstawy przymiotnikowej dodamy jakikolwiek sufiks, formacja łatwo wiąże się z gradacją lub ekspresją. Stąd też spora potencjalność formacji i łatwość ich tworzenia. To bardzo ciekawy aspekt badań, który z pewnością wymaga większej uwagi i odrębnego opisu.

Szczególnie interesujące są jednak, wbrew pozorom, nie formy ekscentryczne, wyjątkowe, na które zwykle zwraca się uwagę, ale szeregi słowotwórcze o pewnych regularnych rysach. One bowiem dla „systemu słowotwórczego" są ważne.

Zanim przejdziemy do ogólniejszych rozważań, konieczna jest krótka charakterystyka materiału.

1. Jak wspomniałam, podstawę omówienia stanowią przymiotniki oceniające odprzymiotnikowe. Są to zwykle adjectiva rodzime, często o wyraźnym ładunku emocjonalnym: *ładny*, *cudny*, *brzydki*, *olbrzymi*, *fantastyczny*, *wyborny*, *porządny*, *mądry.* Ale pojawiają się również bazy obce typu *sweet*, *big*, *cute*, *cool* (por. Burkacka, 2010; Ochman, 2014), charakterystyczne głównie dla języka młodzieżowego. Jak pisze Donata Ochman, analizując ten język:

> Dość oczywiste jest, że w omawianej tu kluczowej dla młodzieżowego slangu sferze leksyki oceniającej silnie rysuje się tendencja do przejmowania zapożyczeń z języka angielskiego i poddawania ich różnorodnym przekształceniom adaptacyjnym: fonetycznym, graficznym, słowotwórczym […] (Ochman, 2014, s. 96).

Szczególną grupę wśród baz o obcej proweniencji stanowią cząstki *super*, *ekstra*, dodajmy do tego *mega*, *ultra*, *hiper*. Wymienione jednostki łączy geneza w języku polskim: wszystkie przedostały się do polszczyzny jako elementy wiązane, traktowane przez badaczy różnie: jako prefiksy, prefiksoidy czy wreszcie człony złożenia. Dwa z nich – *super* i *ekstra* – uznawane są obecnie przynajmniej w niektórych kontekstach za odrębne wyrazy (przymiotniki i intensyfikatory, przysłówki) i tak rejestrowane są we współczesnych słownikach języka polskiego (por. np. *Wielki słownik języka polskiego*; Żmigrodzki, b.d.). Żadnej jednak z omawianych form status tak naprawdę nie jest do końca pewny. Z jednej strony dyskusyjne są połączenia typu *superbogacz*, z drugiej cząstki takie jak *mega* pojawiają się również w tekstach potocznych w funkcji samodzielnych jednostek leksykalnych jako przymiotniki i przysłówki (por. np. częste *Ona jest mega*). Proces przeobrażania się cząstek prefiksalnych w odrębne leksemy znany jest już w historii polszczyzny[2], nie jest to więc specyficzne zjawisko dla współczesnego języka, ale pełnienie funkcji podstaw słowotwórczych, do której dodawany jest sufiks, już tak.

---

[2] Por. uwagi dotyczące prefiksu *arcy-* w: Zarębski, 2012.

2. Interesujące nas formacje ekspresywne tworzone są dużą liczbą przyrostków. Z jednej strony są to sufiksy deminutywne znane, używane powszechnie w języku ogólnym typu *-utki* (np. *piękniutki*)[3], z drugiej formanty specyficzne tylko dla języka potocznego, zaskakujące często ze względu bądź na pełnioną funkcję, bądź na dystrybucję. Na temat pierwszej grupy pisano już wiele, proponuję przyjrzeć się dokładniej drugiej.

Oto jedynie wybrane sufiksy, tworzące choćby niewielkie serie derywatów: -***aśny*** **(***brzydaśny*, *mądraśny*), ***-asty*** (*piękniasty*, *potworniasty*), -***isty*** (*strasznisty*, *cudnisty*), -***owaty*** (*brzydowaty*, *pięknowaty*), ***-aty*** (*cudniaty*, *ogromniaty*), -***achny*** (*piękniachny*, *superachny*), -***arski*** (*śliczniarski*, *piękniarski*), ***-ancki*** **(***superancki*, *hiperancki*).

Dla wszystkich podanych formantów charakterystyczna jest przede wszystkim szeroko rozumiana funkcja pragmatyczna: stylistyczna, formanty te bowiem zawsze implikują potoczność, ale też ekspresywna, ściśle ze stylistyczną w tym wypadku związana (por. Kaproń-Charzyńska, 2014)[4]. Ekspresywność jednak w moim przekonaniu jest najważniejsza, ekspresywność, którą wprowadza i formant, i często też jednocześnie podstawa. Potrzeba wzmacniania przekazu to bardzo charakterystyczny rys współczesnej polszczyzny, por. np. zdanie *Było mega megaśnie!* (*https://www.facebook.com*).

Jakiego typu formantów używa się w tego typu derywacji potocznej, na ile ich użycie jest innowacyjne? Spróbujmy odpowiedzieć na te pytania.

2.1. Pierwszą grupę stanowią sufiksy o pierwotnej, podstawowej funkcji ekspresywnej, ale funkcjonujące głównie w gwarach. Pojawienie się ich w kolokwialnej odmianie polszczyzny można byłoby wiązać zatem przynajmniej w pewnym zakresie z wpływem gwarowym. Dodajmy, że tego typu procesy widoczne są także w innych obszarach derywacyjnych i leksykalnych[5].

Znamiennym przykładem jest przyrostek *-aśny*, którego jedynie ślady odnajdujemy w odmianie standardowej. W *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* zarejestrowano zaledwie trzy przymiotniki nim budowane (*długaśny*, *grubaśny*, *wielgaśny*).

---

[3] Z pewnością jednak jest to zagadnienie wymagające również dokładniejszego opisu. Według Grzegorczykowej (Grzegorczykowa, 1984, s. 70) nie istnieją w języku takie przymiotniki, jak *brzydziutki*. Okazuje się jednak, że w materiale internetowym bez trudu znajdziemy sporo poświadczeń tej konstrukcji.

[4] Skomplikowany problem funkcji pragmatycznej, stylistycznej, ekspresywnej doczekał się sporego zainteresowania. Opisu toczącej się dyskusji wraz z własnymi propozycjami badawczymi podjęła się m.in. Iwona Kaproń-Charzyńska (Kaproń-Charzyńska, 2007, 2014). Jej też założenia dotyczące funkcji pragmatycznej przyjęłam w artykule.

[5] Formantem gwarowym jest również np. rzeczownikowy *-icha* (Kucharzyk, 2019).

W mowie potocznej obecnie tworzy się za pomocą wymienionego sufiksu formacje zarówno od podstaw rodzimych (np. *cudaśny*, *brzydaśny*, *mądraśny*, *głupaśny*), jak obcych, nawet takich, które nie zaadaptowały się w pełni w polszczyźnie. Za Iwoną Burkacką podaję: *sweetaśny* (od *sweet*), *bigaśny*, *kjutaśny* (a. *cute'aśny*) (Burkacka, 2010, s. 230). Charakterystyczny jest też przy wspominanych wyżej przymiotnikach *super* i *ekstra* oraz cząstkach *hiper*, *mega* czy nawet *ultra*. Mamy zatem: *superaśny*, *hiperaśny*, *megaśny*, *ekstraśny*, *ultraśny* (ten ostatni dość rzadki[6]). To świadectwo ekspansywności omawianego modelu słowotwórczego. Oto garść przykładów użycia:

*Waga: 15 kg. Typ: owczarkowy – **pięknaśny i mądraśny**!!* (https://pl-pl.facebook.com/).

*Już widzę, że film będzie **ekstraśny**! Fajnie by było iść do kina na wersję oryginalną, z napisami. Benedict Cumberbatch jako Tajny? Mrr. I z resztą często animacje tracą przy dubbingu. Ach, marzenia…* (https://www.filmweb.pl/).

*Jak strollować **słitaśny** tekst ;)* (https://pl-pl.facebook.com/).

Do analizowanej grupy formantów zaliczyć należy też *-achny*. Co prawda w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego odnajdziemy formacje odprzymiotnikowe z tym formantem (np. *wielgachny*, *długachny*, *grubachny*), ale w wielu opracowaniach podkreśla się, że jest to sufiks typowo gwarowy. Tak opisuje ten formant Henryk Gaertner (Gaertber, 1938, s. 364) w latach trzydziestych i za taki uważa go m.in. Władysław Cyran, jeszcze w latach siedemdziesiątych (Cyran, 1977, s. 106).

W większości zebranych przeze mnie przykładów zanika odcień pejoratywny, który zwykle towarzyszył temu sufiksowi. Zwróćmy uwagę na to, że przyrostek ten może wiązać się z przymiotnikami o wyrazistym pozytywnym nacechowaniu. Tym samym cała konstrukcja przyjmuje też taką wartość[7], por. np.

*wzięłam zdj z fejsiora, bo innych twoich nie posiadam, a to jest **śliczniachne*** (https://www.photoblog.pl/).

*Anula długo u ciebie rośnie ten trzcinnik, bo wielgachny i **piękniachny*** (https://www.ogrodowisko.pl/).

W tym wypadku widzimy zatem pewne charakterystyczne modyfikacje dotyczące wyrażania ekspresji.

[6] Według Burkackiej (Burkacka, 2010) przy podstawach obcych mamy do czynienia z adaptacją morfologiczną.

[7] Jako ciekawostkę można dodać, że SXVI podaje jeden przykład konstrukcji odprzymiotnikowych z wykładnikiem *-achny*: *cieniachny*, określając tę formację jako deminutywną i intensyfikacyjną.

2.2. Odrębną grupę stanowią formanty typu *-owaty*, *-asty*, *-aty*, w swej podstawowej funkcji wskazujące na podobieństwo lub charakterystyczne cechy przypisywane desygnatowi. Tworzą głównie formacje symilatywne, partytywne i najczęściej wiążą się w języku standardowym z podstawami rzeczownikowymi, por. np. *krzaczasty*, *gruszkowaty*. Na bazie tej funkcji mogły ukształtować się funkcje: gradacyjna i ekspresywna. Przymiotniki odprzymiotnikowe z tymi przyrostkami są jednak rzadkie w języku ogólnym; w wypadku *-asty* w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* (Grzegorczykowa i in., 1994, s. 507) odnajdujemy wręcz adnotację, że leksem *ogromniasty* jako formacja odprzymiotnikowa jest izolowany słowotwórczo. Więcej przykładów tego typu konstrukcji, co należy odnotować, odnajdujemy w gwarach (por. np. Jaros 2016, 2017; Winkler-Leszczyńska, 1964).

W badanych źródłach internetowych spotykamy sporo interesujących nas wyrazów pochodnych tworzonych przyrostkiem *-asty* (np. *zacniasty*, *śliczniasty*, *superasty*, *fantastyczniasty*), ale też innymi wymienionymi wcześniej formantami, zob. np. *ślicznowaty*, *ślicznaty*, *ogromniaty*, *pięknowaty*, *brzydowaty*, *superowaty*, *wspaniałowaty.*

Ze względu jednak na podstawową funkcję sufiksów można byłoby spodziewać się raczej wskazania na osłabienie cechy. I rzeczywiście taką wartość możemy dostrzec w konstrukcjach typu *głupowaty*, znanych od dawna w polszczyźnie. W większości jednak przykładów wybranych z internetowych wypowiedzi formant intensyfikuje treści wyznaczane przez podstawy i pełni funkcję pragmatyczną, por. np.

> *Z plakatem w ręku byłbym **zacniasty**, tak jak me wszystkie chloroplasty* (http://poezja--grzegorza.blogspot.com/).
>
> […] *to piknie, najfantastyczniejsze liceum w Łodzi, to i nie dziw, że poziom nauczania **fantastyczniasty*** (https://chetkowski.blog.polityka.pl/).
>
> ***Ślicznowate**, muszę sobie coś takiego podobnego zmajstrować. Ala widoczek kawałka Kalisza* (http://www.norma.fremo.pl/).
>
> *Przesliczne makro, **cudniaty** kwiat* (https://galeria.swiatkwiatow.pl/).

2.3. Ciekawe w tym kontekście są formacje ekspresywne z przyrostkiem *-isty*, semantycznie związanym z derywatami omawianymi wyżej. Jakim jednak własnościom zawdzięcza swą produktywność, trudno jednoznacznie określić. Ten wielofunkcyjny formant w derywatach odrzeczownikowych typu *gwieździsty* wnosi często wartość kwantytywną. Mamy więc tu sygnalizację możliwości funkcyjnych przyrostka.

W tworzeniu przymiotników odprzymiotnikowych w języku standardowym występuje rzadko, por. *wodnisty*, *złocisty.* I znów należałoby podkreślić, że ciekawe derywaty tego typu notują opracowania dotyczące słowotwórstwa gwarowego, por *zielenisty* (np. Jaros, 2016). Przypomnijmy, że Gaertner wymienił kilka derywatów odprzymiotnikowych z tym formantem, część z nich określił właśnie jako „ludowe", m.in. *okropnisty* (Gaertner, 1938, ss. 357–358). Co ciekawe, wspomniany przymiotnik zarejestrowany jest w *Słowniku warszawskim*, współczesne opracowania leksykograficzne ogólnej polszczyzny pomijają go, a jednak w tekstach internetowych odnajdziemy sporo jego poświadczeń.

Z funkcję ekspresywną spotykamy się przykładowo w takich wyekscerpowanych formacjach, jak: *fajnisty*, *strasznisty*, *cudnisty*, *pięknisty*, *grzecznisty*, *przyjemnisty*, *zabawnisty*:

Lubię witrażyki a ten jest ***cudnisty*** (krainakasi.blogspot.com).

Nowy, ***pięknisty*** *kolor sportowca już u nas!* (https://m.facebook.com).

Zwracam uwagę na leksem *fajnisty* (od niem. *fein*), który – choć wydaje się nowy – odnotowany został już w *słowniku warszawskim* (Karłowicz, i in., 1900–1927). Brak przykładów utrudnia jednak analizę semantyczną czy pragmatyczną. Być może mamy do czynienia np. z funkcją strukturalną. Niewykluczone, że w tej formacji należy szukać początku pasma współczesnych derywatów z *-isty*, przynależących do przymiotników oceniających pozytywnie (np. *ładnisty*).

2.4. Ostatnia grupa sufiksów, o której należy wspomnieć, to przyrostki, które uczestniczą w budowaniu omawianych formacji na zasadzie analogii. Tym razem jest to struktura słowotwórcza niemająca umocowania w „systemie" i – jak sądzę – najnowsza. Chodzi o derywaty z *-arski* (np. *śliczniarski*, *ładniarski, świetniarski, wybitniarski*) i z bardzo rzadkim *-ancki* (*superancki*, *hiperancki*), powstałych być może na wzór leksemów typu *elegancki*, *debeściarski* (od *debeściarz*). Trudno jednak jednoznacznie określić wyjściową konstrukcję słowotwórczą. Przypomnieć warto, że pierwotnie wymienione formanty wiązały jedynie podstawy odrzeczownikowe, a derywaty w ten sposób utworzone były w języku ogólnym neutralne pod względem ekspresji (np. *lniarski*), choć zdarzają się i takie przykłady, jak leksem *efekciarski,* w którym w odróżnieniu od *efektowny* ten naddatek ekspresywny odnajdujemy. Oto wybrane z internetowych tekstów przymiotniki:

Porządny? No jasne! Jestem ***porządniarski*** (https://dieperfektehetalia.forumpolish.com).

Szampon ma ***cudniarski*** *zapach, ale niestety przy dłuższym stosowaniu nieco przeciąża mi włosy* (https://wizaz.pl/kosmetyki/).

Śliczniarski. *Jak wyjęty z bajki* (o pałacu) (https://www.polskieszlaki.pl/).

3. Omówione przykłady pokazują dwa podstawowe mechanizmy tworzenia interesujących nas potocznych form ekspresywnych: przejęcie substratu gwarowego oraz modyfikacje funkcji sufiksów. Co warto podkreślić, nie ma tu, co trochę zaskakuje, formantów nowych, a jedynie następują pewne przesunięcia funkcyjne, kategorialne czy przepływy międzyodmianowe. To zatem jeden z wielu przykładów ciągłych przewartościowań w języku.

Podłoże gwarowe niewątpliwie odgrywa dużą rolę w derywacji omawianego typu. Styk gwara – język potoczny jest oczywisty, granica między tymi odmianami zwłaszcza współcześnie jest na tyle płynna, że łatwo o przesunięcia w ich obrębie. Wykorzystanie elementów gwarowych związane jest nie tylko z bogactwem form ekspresywnych w gwarach[8], lecz także z „określoną ich wartością funkcjonalną" (Kucharzyk, 2016, s. 25), podkreślają bowiem nieoficjalność relacji, służą zmniejszaniu dystansu między rozmówcami, sygnalizują „swojskość", a to we współczesnych kontaktach nieoficjalnych jest szczególnie cenione. Z tego też względu takie konstrukcje wykorzystywane są, mniej lub bardziej świadomie, w ogłoszeniach, reklamach.

Przekształcenia funkcyjne sufiksów, przejęcie roli wyznacznika ekspresji, intensyfikacji cechy czy też inne modyfikacje semantyczne wyraźnie związane są, co należy podkreślić, z pierwotną funkcją formantów. Mamy zatem do czynienia z dającymi się przewidzieć zmianami. I tak przykładowo odprzymiotnikowe formacje z *-asty*, *-owaty* nawiązują do konstrukcji odrzeczownikowych o znaczeniu podobieństwa. Relacja ta, w odróżnieniu od tożsamości, zasadza się na wskazaniu jedynie wybranych wspólnych własności Owa niekompletność implikuje osłabienie cechy. Oscylowanie jednak między różnymi wartościami związanymi z intensywnością, czy to osłabieniem, czy wzmocnieniem, to naturalne zjawisko, mieszczące się w dość regularnych procesach (por. Jadacka 1978). A przypomnijmy, że wartości te ściśle współgrają z wartościami ekspresywnymi. Przykłady można mnożyć. Formant –*awy* sygnalizujący zwykle osłabienie cechy, w zebranym przeze mnie materiale tworzy jednak konstrukcje ekspresywne, wzmacniające cechy, zob. np. wypowiedź

Ładniawy *i na pewno piekielnie celny* (http://forum-bron.pl/).

Podobne wahania widzimy przy formacjach z *-isty*, por. gw. *okropnisty* (intensyfikacja, ekspresywność) i gw. *czerwonisty* ('nieco czerwony') (por. Jaros 2016, s. 25) oraz innych konstrukcjach słowotwórczych, o których już była mowa.

---

[8] O bogactwie gwar, jeśli chodzi o środki wyrażania ekspresji, pisano wielokrotnie, por. np. Kowalska, 1990.

Ogólnie moglibyśmy powiedzieć, że w potocznej polszczyźnie dochodzi jedynie do wyeksponowania pewnych cech sufiksalnych i ich modulacji, modulacji związanej m.in. z rozszerzeniem łączliwości derywacyjnej. To niestandardowe powiązania z podstawami przymiotnikowymi, które nie brały do tej pory udziału w derywacji omawianego typu, daje poczucie wyłamywania się z dotychczasowych reguł słowotwórczych przyjętych w polszczyźnie ogólnej, a zatem i poczucie nieoficjalności, potoczności, otwiera też miejsce na wyrażanie ekspresji (por. uwagi Grabias, 1981; Kaproń-Charzyńska, 2014). Bardzo ciekawe w tym kontekście są formacje na *-arski,* które zaskakują połączeniem tego sufiksu z bazą przymiotnikową. To właśnie daje efekt pragmatyczny, wiąże z odmianami nieoficjalnymi.

Z pewnością ekspresywne formacje odprzymiotnikowe w polszczyźnie potocznej (ale nie tylko) wymagają dokładniejszych badań. Omawiane przykłady stanowią zaledwie fragment znacznie większego pola derywacyjnego. Wiele się tu zmienia, ale jednocześnie wbrew pozorom wiele tu również form stabilnych.

SŁOWNIKI

Doroszewski, W. (Red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego* (T. 1–10). Wiedza Powszechna; Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dubisz, S. (Red.). 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego* (T. 1–4). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Karłowicz, J., Kryński, A., & Niedźwiedzki, W. (Red.). (1900–1927). *Słownik języka polskiego* (T. 1–8) [*słownik warszawski*]. Kasa imienia Mianowskiego.

Mayenowa, M. R., & Pepłowski, F. (Red.). (1956–2016). *Słownik polszczyzny XVI wieku* (T. 1–37) [SXVI]. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Żmigrodzki, P. (Red.). (b.d.). *Wielki słownik języka polskiego.* https://www.wsjp.pl/

BIBLIOGRAFIA

Bogusławski, A. (1991). Polski sufiks *-utki*, *Poradnik Językowy*, *1991*(5–6), 174–179.

Burkacka, I. (2010). Klasyfikacja słowotwórcza nowszych zapożyczeń, *Linguistica Copernicana*, *4*(2), 229–240. https://doi.org/10.12775/LinCop.2010.029

Cyran, W. (1977). *Tendencje słowotwórcze w gwarach polskich*. Łódzkie Towarzystwo Naukowe.

Gaertner, H. (1938). *Gramatyka współczesnego jezyka polskiego.* Książnica.

Grabias, S. (1981). *O ekspresywności języka: Ekspresja a słowotwórstwo*. Wydawnictwo Lubelskie.

Grzegorczykowa, R. (1984). *Zarys słowotwórstwa polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Grzegorczykowa, R., Laskowski, R., & Wróbel, H. (Red.). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego.* Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jadacka, H. (1978). O interpretacji derywatów odprzymiotnikowych z sufiksem -awy, *Poradnik Językowy*, *1978*(4), 146–159.

Jaros, I. (2016). Przymiotnikowe derywaty o znaczeniu niepełnej cechy i ich prefigowane synonimy w gwarach Polski centralnej, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *63*, 17–34.

Jaros, I. (2017). Różne oblicza tautologii słowotwórczej w polskich gwarach, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, *64*, 87–101.

Kaproń-Charzyńska, I. (2007). Pragmatyczna funkcja formantów w opisie derywatów, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *63*, 147–156.

Kaproń-Charzyńska, I. (2014). *Pragmatyczne aspekty słowotwórstwa: Funkcja ekspresywna i poetycka.* Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Kowalska, A. (1990). Ludowe słownictwo ekspresywne a polszczyzna ogólna. W J. Reichan (Red.), *Studia Linguistica Polono-Slovaca*: *T. 3. Dynamika rozwoju słownictwa: Referaty z konferencji w Paszkówce* 22–25 VI 1987 (ss. 175–181). Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Kucharzyk, R. (2016). Miejsce dialektyzmów w języku potocznym: Na przykładzie forów internetowych, *Język Polski*, *2016*(3), 15–25.

Kucharzyk, R. (2019). Formacje z sufiksem *-icha*/*-ycha* w wypowiedziach internautów, *Język Polski*, *2019*(4), 5–15. https://doi.org/10.31286/JP.99.4.1

Ochmann, D. (2014). Czy fajny jest fajny? Współczesne leksemy młodzieżowe o znaczeniu taki, który mi się (bardzo) podoba, *LingVaria*, *2014*(2), 91–102. https://doi.org/10.12797/LV.09.2014.18.07

Rejter, A. (2006). *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego: Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności.* Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Winkler-Leszczyńska, I. (1964). *Sufiksy przymiotnikowe* -ity, -isty, -aty, -asty *w języku polskim na tle ogólnosłowiańskim*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

Zarębski, R. (2012). *Rzeczownikowe prefiksy obcego pochodzenia w historii języka polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Ekspresywne derywaty przymiotnikowe w potocznej polszczyźnie (na przykładzie języka internetu)

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest ekspresywnym przymiotnikom odprzymiotnikowym we współczesnej potocznej polszczyźnie. Analizie poddano konstrukcje słowotwórcze tworzone za pomocą przyrostków *-asty*, *-aty*, *-isty*, *-achny*, *-aśny*, *-isty*, *-ancki* (*brzydaśny*, *piękniasty*, *strasznisty*, *pięknowaty*, *cudniaty*, *superachny*, *hiperancki*). Dla wszystkich podanych formantów charakterystyczna jest przede wszystkim szeroko rozumiana funkcja pragmatyczna: stylistyczna (formanty implikują potoczność) i ekspresywna. Omawiane formacje rzadko notowane są w opracowaniach leksykograficznych i również rzadko pojawiają się w korpusach językowych, są natomiast stosunkowo dobrze udokumentowane w różnego typu tekstach internetowych (forach, blogach itd.). Autorka stawia pytania: jakiego typu formanty wykorzystywane są w opisywanym typie derywacji potocznej, na ile ich użycie jest innowacyjne? Zwraca uwagę, z jednej strony, na proweniencję gwarową, z drugiej – na modyfikacje funkcji sufiksów, a także innowacyjne konstrukcje w polszczyźnie potocznej.

Słowa kluczowe: leksyka ekspresywna; polszczyzna potoczna; słowotwórstwo przymiotników

Expressive Adjectival Derivatives in Colloquial Polish Language (The Case of Internet Language)

Abstract

The article is devoted to the expressive deadjectival adjectives in the modern colloquial Polish language. It analyses words formed using the suffixes *-asty*, *-aty*, *-isty*, *-achny*, *-aśny*, *-isty*, *-ancki* (*brzydaśny*, *piękniasty*, *strasznisty*, *pięknowaty*, *cudniaty*, *superachny*, *hiperancki*). As far as the above-mentioned formants are concerned, one is struck above all by the broadly conceived pragmatic function, both stylistic (the formants imply colloquiality) and expressive. The formations in question have rarely been featured in lexicographical works and also rarely featured in linguistic corpora. However, they are relatively well-documented in various types of Internet texts (forums, blogs etc.). The author poses the following question: what types of formants are used in this type of colloquial derivation and how innovative is their use? She points out, on the one hand, the dialectal provenance of certain elements and, on the other hand, modifications in the functions of the suffixes as well as the emergence of innovative constructions in the colloquial Polish language.

Keywords: expressive vocabulary; colloquial Polish language; word formation of adjectives

Євгенія А. Карпіловська
Інститут української мови Національної академії наук України, Київ
E-mail: karpilovska@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1921-9021

КОМУНІКАТИВНІ ФІЛЬТРИ ДЕРИВАЦІЇ

1. Дериват у комунікації

Комунікація як обмін інформацією між мовцями постійно перевіряє словотвірну систему національної мови на придатність забезпечувати когнітивні потреби мовців, тобто надавати ресурси для позначення нових реалій, процесів, явищ дійсності, їхньої оцінки. Таким чином комунікація, мовна практика регулюють уживання та розвиток словотворчих ресурсів мови. Перевірці підлягають не лише готові деривати як результат певного акту словотворення, наявний склад твірних основ і словотворчих формантів, а й самі правила їхньої побудови, моделі, типи і способи словотворення, дериваційна граматика мови загалом як зведення правил реалізації словотворчих ресурсів мови у мовній діяльності суспільства. І. І. Ковалик у своєму *Вченні про словотвір* словотворчі ресурси мови й визначив як сукупність усіх засобів творення нового похідного слова (Ковалик, 2007, с. 92). Н. Ф. Клименко вимоги до такого творення слова, яке відповідає словотвірній нормі мови, визначила як *дериваційні правила*, або *правила деривації*. У спеціальній статті в енциклопедії *Українська мова* вона дала їм таке тлумачення: «**Дериваційне правило**, **правило деривації** – різновид правил, що регулюють відношення між одиницями словотвірної системи мови і процес творення похідних слів» (Клименко, 2007, с. 142).

В українській лінгвістичній традиції виділяють два різновиди дериваційних правил; правила заборони, або обмеження і правила переваг, або вибору. Перші передбачають заборону певних можливостей системи, наприклад, правила поєднання окремих морфем. Другі – регулюють розподіл у словотвірній системі мови і в текстах якогось із ресурсів словотворення в разі їхнього конкурування. Наприклад, за правилами української дериваційної граматики, у післякореневій частині простих афіксальних слів неможливе зяяння,

або поєднання голосних звуків і літер, що їх позначають. Отже, дериваційне правило забороняє формальні структури слів на зразок **стук**_**а-от**_*-а-ти* (від *стука-ти*) – дозволено лише *стук-от-а-ти* з усіченням тематичного голосного дієслівної основи, **какао-ов-ий* (від *какао*) – за правилом відбувається накладання кінця твірної основи іменника й початку форманта (за іншого підходу – усічення голосного основи твірного невідмінюваного іменника) і похідний прикметник має форму *какаовий*. Натомість у префіксальній частині українських слів і на стику префікса й кореня чи двох основ дериваційні правила дозволяють зяяння: *пер**е+о**-бирати, прот**и+а**том-н-ий.*

Правила переваг на відміну від правил заборони зберігають усі деривати, можливі за законами словотвірної морфотактики, або сполучення морфем під час словотворення, лише регулюють їхнє вживання. Так, від прикметників в українській мові можна утворювати низки найменувань особи-словотвірних синонімів, проте такі деривати мають здебільшого різний стилістичний ореол, оцінні конотації чи приховані додаткові значення, пор.: *мудр(ий) – мудр-ець, мудр-ак, мудр-ій, мудр-агель*. Деривати із суфіксами **-ець, -ій** та **-ак**, за нашими підрахунками, виявляють різну активність у створенні назв особи за такою ознакою. Післякореневий компонент **-агель** взагалі властивий лише одному цьому слову й становить так званий уніфікс в українському словотворенні. Із суфіксом **-ак** у зведеному реєстрі комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови Інституту української мови НАН України в Києві (далі – МСФ), який налічує понад 170 тис. слів, засвідчено 17 слів з прикметниковою основою (крім *мудр-ак*, також *нім-ак, чуж-ак, юн-ак* тощо), з **-ій** та **-ець** – по 9 (відповідно, крім *мудр-ій*, також *багат-ій, горд-ій, скуп-ій*, а крім *мудр-ець*, – *зухвал-ець, молод-ець, стар-ець* та інші).

Крім показників, за термінами М. Докуліла, системної продуктивності цих суфіксів, яку засвідчує кількість слів з ними в певних словотвірних рядах, за кількісний показник міри їхньої участі в категоризації похідної лексики може слугувати й ступінь активності вживання слів з ними в текстах різних стилів і сфер функціонування мови, або, у термінах М. Докуліла, їхня емпірична продуктивність (Dokulil, 1962). Наприклад, за даними *Частотного словника сучасної української художньої прози* у 2-х томах (Київ, 1981), у його півмільйонній текстовій вибірці жодного разу не зустрілися слова *мудрак* і *мудрій*, щоправда, й слово *мудрець* зафіксовано лише 2 рази. Іменника *мудрагель* цей словник взагалі не зафіксував. Натомість, Корпус текстів української мови на порталі www.mova.info (КТУМ, б.р.), підкорпус художньої прози якого на початок 2018 року налічує 35 948 599 слововживань, подає таку картину співіснування в текстах цих словотвірних синонімів: іменники

мудрак і *мудрій* засвідчено, відповідно, 3 і 4 рази, натомість, по висхідній в цьому ряду словотвірних синонімів за їхньою емпіричною продуктивністю розташувалися іменники *мудрагель* (96 разів) і *мудрець* (123 рази). Такі цифри відзначають переваги вживання в сучасній мовній практиці цих спільнокореневих синонімів, припустимих за дериваційними правилами української граматики.

Оскільки словотворення в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, зберігає позиції провідного способу номінації, то з'ясування потенціалу словотворчих ресурсів набуває особливої ваги. Для найменування нових явищ і понять слід насамперед перевірити, наскільки придатні для цього засоби, які вже є у словотвірній системі мови. Мовцям, утім, потрібні засоби не лише для задоволення нових когнітивних потреб, для називання нових понять, а й ресурси для успішного здійснення комунікації у нових умовах суспільного життя, для нових комунікативних потреб. Такі запити потребують особливих, образних, засобів, що надаються для вираження експресії, гри, каламбуру, іронії. У зв'язку з цим зростає увага мовців і мовознавців до прихованого експресивно-оцінного, образного потенціалу моделей українського словотворення, до його прихованої граматики. Крім пошуку нових виражальних можливостей словотворчих ресурсів мови, появі новотворів потужно сприяє й намагання стримати дедалі сильніший вплив англійської мови на український лексикон, зокрема професійний. Пропоновані на заміну запозичень питомі деривати також потребують уваги мовознавців і перевірки відповідності чинним нормам літературної мови, правилам її деривації.

2. Поняття комунікативного фільтру та його роль в успішній комунікації

Будь-який новий дериват у комунікації потрапляє в канал обміну інформацією між відправником та одержувачем. При цьому відбуваються взаємопов'язані процеси, які дослідники словотвору визначають як кодування відправником інформації у формальній структурі деривата та її декодування одержувачем (Puzynina, 1967), породження форми й семантики деривата і розпізнавання семантики слова через його форму (Клименко, 1973; Соболева, 1970), словотворчий синтез та словотворчий аналіз (Карпіловська, 1990; Милославский, 1980). Успіх комунікації, зокрема адекватне задуму відправника сприйняття одержувачем форми та семантики деривата, забезпечують

загальнокультурна і мовна компетенція обох учасників комунікації у конкретній ситуації. Сукупність знань, необхідних для здійснення розпізнавання деривата одержувачем, відповідного когнітивному й комунікативному задуму відправника, називаю далі *комунікативними фільтрами*. Визначаю їх як знання відправника й одержувача інформації про 1) позамовну дійсність, 2) правила дериваційної граматики національної мови та 3) регістр, структуру і зміст конкретної комунікативної ситуації. Такі фільтри використовує як відправник певного деривата, так і його одержувач. Сумірність наповнення фільтрів в обох комунікантів забезпечує успішність функціонування певного деривата в процесі їхнього спілкування.

Комп'ютеризація опрацювання мовної інформації, нові моделі мовної діяльності спільноти у глибоко анотованих і структурованих корпусах національних мов і лінгвістичних базах даних різного типу, насамперед в електронних картотеках створили для мовознавців нові можливості вивчення мовної комунікації (Карпіловська, 2017). Корпуси, інтернет-ресурси й пошукові машини, які на сьогодні є в розпорядженні українських дериватологів, разом зі словниками, граматиками й текстами уможливлюють масштабне моделювання української комунікації в широкій часовій і просторовій перспективі. Наприклад, Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК, uacorpus.org) на сьогодні містить 500 млн. токенів з понад 50 тисяч текстів близько 18 тисяч авторів з материкової України та діаспори за період 1816–2020 рр. Корпус текстів української мови (КТУМ, б.р.), розміщений на лінгвістичному порталі mova.info, менший за обсягом (близько 100 млн слововживань), проте він подає ширший спектр анотування текстів: крім морфологічної, також синтаксичну і частково семантичну анотацію. Ці лінгвістичні інструменти вивчення реального функціонування лексики, зокрема похідної, у різних стилях і сферах уживання української мови взаємодоповняльні. Корпуси разом з ресурсами українського сегменту Інтернету (Укрнету) подають реальну картину функціонування того чи того слова, зокрема похідного, ефективність певних дериваційних правил і комунікативних фільтрів.

3. Фільтр повноти (фільтр відповідності семантики деривата обсягу позначуваного поняття)

Прагнення мовця уточнити найменування того чи того поняття, відшукати таку його назву, яка б найповніше і водночас найяскравіше відображала

б його вирізняльні, посутні ознаки, певну когнітивну структуру загалом, неминуче призводить у певних сферах до бурхливої словотворчості. Цей процес особливо інтенсивно відбувається в тих галузях діяльності суспільства, які переживають етап свого становлення або оновлення, а отже, й закономірний етап вироблення свого термінологічного апарату. Для сучасної української мови така активна словотворчість властива тим сферам суспільного життя, виробничої й інтелектуальної діяльності, державного управління, де до 1991 р., року проголошення незалежності України, переважала російська мова. У нових суспільно-політичних умовах державний статус української мови, закріплений ст. 10 Конституції України 1996 року, став реальністю. Специфіка побутування сучасної української мови надає інтенсивності й стрімкості перебігу процесів оновлення й поповнення її лексикону, однак самі такі процеси є спільними для всіх слов'янських мов.

У сучасній українській, як і загалом слов'янській, мовній практиці спостерігаємо такий процес активної словотворчості, зокрема випрацювання питомих відповідників англійських запозичень у сфері обчислювальної техніки й комп'ютерних технологій опрацювання інформації. У тому, наскільки стрімко змінюється термінологічний апарат цих галузей життя сучасного українського суспільства, можна пересвідчитися на прикладі неосемантизму *планшет*, його функціонування як у фаховій, так і в загальній мовній практиці. *Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування* Е. М. Пройдакова і Л. А. Теплицького, який за підтримки компанії «Майкрософт Україна» вийшов уже двома виданнями у 2005 і 2006 роках, зафіксував цей давно відомий українській мові галіцизм як відповідник уже до англ. *pad* у його другому з виділених у цьому джерелі термінологічних значень. Таке спеціальне нове значення цього повторного прихованого запозичення упрозорює уміщена тут же синонімічна словосполука *mouse pad (mousepad)* «килимок для миші» з поясненням далі «килимок, який забезпечує рух миші без ковзання коліщатка, що реєструє її переміщення» (АУТС, 2006, с. 341). Натомість нині для широкого користувацького загалу українська Вікіпедія вмістила це слово вже з таким значенням і з іншими відповідниками в англійській мові:

> *Планшетний комп'ютер* (*планшетний персональний комп'ютер* або скорочена версія (частіше вживається) *планшет таблет* (англ. *tablet PC*)) – клас ноутбуків, обладнаних планшетним пристроєм рукописного введення, об'єднаним з екраном. Планшетний комп'ютер дозволяє працювати за допомогою спеціального пера, стилуса, або пальців, без використання клавіатури і миші (*Планшетний комп'ютер*, б.р.).

Щодо ремарки *частіше вживається*, поданої до назви *планшет таблет*, то тут, очевидно, треба зробити застереження, у якій ситуації та якими комунікантами. Наші пошуки в різностильових ресурсах українського Інтернету доводять, що максимально скорочена назва такого різновиду комп'ютерів *планшет* фігурує і у фаховій, і в загальній комунікації. Натомість гібридна сполука *планшет Tablet* або *планшет Tablet PC* уживана в комунікації як номенклатура, торгівельний знак – найменування марок таких ноутбуків, пор. у торгівельній українській інтернет-рекламі *планшет SANEI Tablet PC, android планшет Tablet PC.*

Визначення, яке новому терміну інформатики *планшет* подала українська Вікіпедія, показове для нас окресленими в ньому диференційними ознаками того об'єкта, який він називає. Воно важливе для зіставлення з тими питомими новотворами, які сучасні мовці пропонують на заміну цього англіцизма й пояснення причин їхньої успішності/неуспішності в сучасній українськомовній комунікації. Візьмімо для прикладу один з таких новотворів – *гортач*, запропонований користувачами популярного сайту журналіста Юрка Зеленого «Словотвір» (slovotvir.org.ua). Зауважу відразу, що це «коване» слово не прижилося в українській мовній не лише фаховій, а й загальній практиці і спробую пояснити, чому воно не виконало когнітивного завдання своїх творців, не пройшло перевірку на успішність у комунікативних фільтрах. *Гортач* – іменник, утворений від дієслова *гортати* за допомогою суфікса **-ач**, має словотвірне категорійне значення «виконавець дії». *Гортач* – той (істота) чи те (предмет), хто/що гортає (послідовно перекладає) що-небудь (сторінки книги, аркуші паперу). Подана вище дефініція терміна *планшет* переконує в тому, що для мовців важливі інші ознаки об'єкта, який він позначає. Це – 1) різновид портативних персональних комп'ютерів (ноутбуків або лептопів) 2) з пристроєм, який нагадує планшет – дошку з натягнутим на неї папером для нанесення на неї карти місцевості під час знімання, 3) слугує для рукописного введення тексту, об'єднаний з екраном; 4) на якому можна працювати без клавіатури й миші. Отже, дериват *гортач* не містить інформації про такі сутнісні ознаки цього пристрою, оскільки гортання сторінок з інформацією не становить головну дію, яку користувач здійснює на планшеті і для якої його призначено. Таким чином, семантика цього новотвору несумірна з обсягом поняття про об'єкт, який він називає, а отже, не сприяє його успішному розпізнаванню одержувачем в процесі комунікації. Успішному виконанню когнітивного завдання, поставленого відправником інформації, заважає й прозора для одержувача семантична структура деривата *гортач.* У таких випадках оптимальним

для реалізації певного когнітивного задуму виявляється запозичення з непрозорою на українському мовному ґрунті внутрішньою формою, якому можна приписати задану семантичну структуру. Перевагу запозичень над питомими лексемами саме у фаховій комунікації завдяки їхній свободі від небажаних асоціацій доводив свого часу В. Г. Гак на прикладі конкурування питомої російської основи-суфіксоїда -**воз** і запозиченої з англійської мови основи -**бус** (Гак, 1966, с. 43).

Комунікативний фільтр повноти відображення позначуваного поняття блокує дериват *гортач* саме з причини широти, загальності його семантики, відсутності в ній компонентів, які б конкретизували дію, виконувану суб'єктом (особою чи предметом). Як свідчить словотвірна система сучасної української мови, чинні правила дериваційної граматики, іменники із суфіксом **-ач** на позначення виконавця дії не потребують уточнювальних компонентів, коли конкретизовано саму таку дію: *читач* (той, хто читає) від *читати* «сприймати що-небудь записане літерами, письмовими знаками» (СУМ, 1970–1980, Т. 11, с. 337). Проте і в таких прозорих, здавалось би, випадках семантики деривата як суми значень його твірної основи і форманта виникає потреба в уточненні можливого характеру виконання такої дії. Це в українській мові доводить дериват *читець*, похідний від того ж дієслова *читати*, з уточнювачем способу виконання такої дії, пор. *читець* –Той, хто читає кому-небудь <u>вголос</u>; Той, хто <u>бере участь у художньому</u> читанні, <u>фахівець із художнього</u> читання (СУМ, 1970–1980, Т. 11, с. 339). У такому значенні дериват *читець* синонімічний слову *декламатор* і сполуці *майстер художнього читання*.

Якщо ж дія має узагальнений характер і охоплює широке коло об'єктів, похідні іменники цього словотвірного типу набувають додаткових компонентів-конкретизаторів семантики твірного дієслова: пор. *нюхач* від *нюхати* зі значенням «експерт з визначення запахів» або вживане як жартівлива назва нишпорки, вивідача. Загальний характер семантики дії, названої певними дієсловами, і необхідність її уточнення доводить можливість використання таких дієслів як основ-категоризаторів композитів. Це доводять такі складні іменники з категорійним значенням «виконавець дії», утворені від дієслова *тягати*, як *паротяг, порохотяг, самотяг, сінотяг*. Їхня перша основа уточнює об'єкт (що тягнуть – сіно, порох) або спосіб виконання дії названим предметом (механізмом, приладом) – за допомогою пару, самочинно. Отже, успішне проходження того чи того деривата крізь комунікативний фільтр повноти вимагає від його відправника й одержувача знання правил деривації іменників із певними суфіксами від дієслів загальної семантики.

4. Фільтр словотвірної категоризації (фільтр відповідності правилу деривації)

Результат проходження певного деривата крізь комунікативний фільтр доводить його відповідність чинним правилам деривації і великою мірою слугує внутрішньомовним чинником забезпечення його успішності в комунікації усталення в системі мови. Це доводять оказіоналізми *україночитний, українонімий, українонемовний,* що, як метеор, промайнули в текстах українських ЗМІ і залишилися авторськими новотворами-одноденками, продуктом мовної гри. Причина їхнього блокування нормативною системою мови – невідповідність правилам української деривації. Подані вище деривати-композитні прикметники засвідчують варіабельність кінцевої основи **-мов-н(ий)**.

Згідно з чинними правилами української деривації і словотвірної категоризації лексики кінцева основа **-мовн(ий)** в композитах є неваріабельною, виступаючи в ролі ономасіологічного базиса таких складних слів. Отже, такі новотвори порушують чинне дериваційне правило творення складних прикметників з такою кінцевою основою. Їхня поява в сучасній українській комунікації є реакцією мовців на зміну суспільних обставин функціонування української мови від 1991 року: важливим для учасників певних комунікативних ситуацій стало номінування особи за її здатністю мовити або читати по-українському.

Хоча для українського мовця формально-семантична структура дериватів *українонімий, україночитний* і *українонемовний* є прозорою, цілком «прочитуваною», їхня невідповідність нормам української словотвірної категоризації лексики, правилам побудови дериватів за певною моделлю словотворення або й відсутність такої моделі блокують їхнє входження до загальної системи мови, їхню узуалізацію. Вони залишаються надбанням мовної практики, фактом певної комунікативної ситуації.

5. Когнітивний фільтр (фільтр відповідності концептосфері мови)

У певних комунікативних ситуаціях у мовця виникає потреба позначити такий аспект відомих понять, який не вербалізовано в узусі, у нормі мови. Такі поняття, як правило, українці позначають описово. Наприклад, у нормі сучасної української мови вербалізовано поняття «учасник виборів» – *виборець*, «особа, що має право участі в голосуванні на виборах, право голосу»

– *голосувальник*, розм. *голосуючий*, метонімічний дериват *голос* (*рішення пройшло більшістю голосів*), а також збірний іменник-галіцизм *електорат.* Одиничний іменник *електор* сучасні українські словники фіксують як архаїзм часів Великої Французької революції кінця XVIII ст. Описово українці можуть уточнити певні ознаки виборців, зокрема їхню належність до більшості чи меншості (*більшість виборців (електорату : меншість виборців (електорату)*, позицію, яку вони займають стосовно певних кандидатів (*протестна більшість, опозиційний електорат*), їхнє ставлення до виборів (*найбільш вмотивовані, найбільш натхненні виборці, сумлінні виборці*), статус у виборчому процесі (*«невидимі виборці»*). Утім, на потребу мовці утворюють й інші номінації, заповнюючи таким чином однослівними назвами пусті «ніші» в когнітивному просторі сучасної української мови.

До 2011 року у виборчих бюлетенях в Україні була графа «Проти всіх», що надавала виборцям можливість не підтримувати жодного з кандидатів. У розмовній практиці таких виборців і назвали *противсіх.* Як засвідчив словник А. М. Нелюби *Словотворчість незалежної України. 1991–2011*, від цього оказіоналізму-зрощення з'явилися й похідні *противсіхівець, противсіхство* (Нелюба, 2012, с. 439). Унікальна й форма цього слова, оскільки в сучасній українській мові зрощення становить малопродуктивний спосіб словотворення, до того ж, у такі складні слова згортаються здебільшого предикативні конструкції або субстантивно-атрибутивні сполуки на зразок *не-руш-мене, не займай мене* – народних назв декоративної рослини *розрив-трава* (лат. *Impatiens noli-tangere* з *Noli me tangere* «не торкайся мене» – перших слів Ісуса Христа після воскресіння, звернених, за Євангелієм від Іоанна, до Марії Магдаліни) або *Великдень, святвечір* – українських назв церковних свят. Проте й такі прозорі кількаслівні номінації-результати голофразису в українській мові лічені. Саме їхнє написання з дефісом засвідчує зв'язок із синтаксичною основою і вказує на незавершене перетворення їхніх базових сполук на однослівну номінацію. Як правило, процес згортання базових сполук дає композити, оформлені флексіями відповідних словозмінних класів української мови, пор. такі назви осіб, як *паливода, вернигора, вітрогон.* Голофразис, супроводжений дефісизацією, як спосіб неузуального словотворення (Колоїз, 2015) становить відмітну рису мови деяких сучасних українських письменників. Наприклад, його уподобала О. Забужко в своїх есе *Хроніки від Фортінбраса* (Забужко, 1999): *забава-для-власне-літератури*, *місце-куди-можна-повернутися* та інші.

Пішла з життя реалія і разом з нею на периферію системи мови відійшов оказіоналізм *противсіх* як вербалізація поняття «виборець, який

голосує проти всіх кандидатів у бюлетені». Однак його поява свідчить про можливість такого уточнення поняття «виборець» у когнітивному просторі сучасної української мови, про його потенційно можливий аспект. Нині українському мовцеві потрібне пояснення слова *противсіх*, оскільки поняття не актуалізовано в його мовній свідомості, а отже, когнітивний фільтр комунікації блокує цей дериват. Поява цього оказіоналізму значуща, оскільки доводить ширший склад ознак у когнітивній структурі «виборець», ніж ті, що засвідчені в дериватах, унормованих і кодифікованих у корпусі сучасної української літературної мови.

6. Регістровий фільтр (фільтр відповідності нормам комунікації у певній ситуації)

Кожна комунікативна ситуація залежно від складу учасників, предмета та мети спілкування передбачає певну тональність, або регістр комунікації. Це насамперед правила вибору позначень реалій, явищ, процесів, їхніх оцінок, які прийнято вживати в такому типі комунікативної ситуації. Від понять «функціональний стиль» або «сфера вживання мови» регістр комунікації відрізняється більшою прив'язаністю саме до типу ситуації мовлення, її складу. *Англо-російський словник з лінгвістики та семіотики* подає три англійські терміни-омоніми *register*. У значенні, стосовному безпосередньої ситуації розмови, його потлумачено як «комплекс мовних засобів – фонетичних, морфологічних, синтаксичних, лексичних, що характеризують функціонування мови в типологічно схожих комунікативних ситуаціях (наприклад, у дискурсі аргументації, навчання, політичної комунікації тощо» (АРС, 2001, с. 302). Спектр можливих комунікативних регістрів формують серед іншого й деривати-кореференти, тобто позначення того самого поняття. Кореферентні деривати, які я засвідчила в сучасній українській різностильовій комунікації, унаочнюють насамперед регістри 1) офіційно-ділової; фахової 2) унормованої і 3) розмовної, сленгової, 4) загальної унормованої, 5) групової сленгової і 6) індивідуальної комунікації. Подам лише кілька прикладів. У сучасній українській загальній мовній практиці вживають композит *паркомат*, натомість офіційно-ділова, зокрема законодавча мовна практика перевагу надає прозорим словосполукам – аналітичним номінаціям такого пристрою *паркувальний автомат* або *паркувальний термінал (пристрій).* У загальному розмовному мовленні на позначення коротких повідомлень у мережі мобільного

зв’язку поширено лексикалізовані абревіатури: англійське вкраплення *SMS/sms* та, транслітеровані абревіатури – звукову *есемес* чи буквену *СМС/смс*. Лексикалізацію цієї адаптованої абревіатури в розмовній практиці закріпила її суфіксація – поява деривата *есемеска*. Натомість фахова й ділова комунікація потребують у певних ситуаціях позначення типу короткого повідомлення, передаваного в мережі мобільного зв’язку, а отже, заміни категорійного словотвірного значення, вираженого суфіксом об’єктності **-к(а)**, розрядними значеннями певних типів таких об’єктів. Такі розрядні словотвірні значення виражають слова-назви типів повідомлень у складі іменників-юкстапозитів *SMS-відповідь, sms-голосування, SMS-довідка, SMS-замовлення, SMS-інструкція, SMS-конкурс*, причому переважає написання першої абревіатурної основи латиницею для уникнення можливих омонімів в українській мові на зразок *СМС – Спілка молодих соціалістів*.

Найактивніше групи кореферентних номінацій загалом і дериватів зокрема поповнюють розмовні, сленгові номінації на зразок нейтральних *народний депутат, депутат Верховної Ради України* і розмовних *нардеп, кнопкодав*. У певних комунікативних спільнотах такі кореференти, паралельні загальновживаним номінаціям, утворюють уже самостійні ідіоми української мови, її комунікативно спрямовані підмови. Зразком такої підмови може слугувати мова інтернет-комунікації (Чемеркін, 2009). Такі деривати не лише демонструють механізми засвоєння запозичень, пор. дієслова *спамити, майнити, френдити, хейтити, лайкнути*, іменники *спамер, нетизен, фейсбуківець, гуглянин, чатянин*, а й засвідчують можливості українського словотворення, нереалізовані доти в загальній мовній практиці. Це можна проілюструвати похідними від питомого українського слова *Мережа/мережа* в його новому спеціальному значенні «об’єднання регіональних і локальних комп’ютерних мереж; глобальна комп’ютерна мережа». Саме в мові інтернет-комунікації від цього іменника утворили іменники *мережник* і *мережевик* «програміст, який забезпечує роботу мережі Інтернет» або «об’єкт, розміщений у мережі Інтернет (магазин, сховище товарів, кабінет тощо)», *мережанин/мережанка* «користувачі Інтернету», прикметники *мережний* і *мережевий*, дієслово *мережитися* «працювати або спілкуватися в мережі Інтернет». Усі такі деривати мають кореференти в загальному й професійному лексиконі, пор. *мережевик* і *інтернет-магазин, онлайн-магазин, е-магазин, електронний магазин* або *магазин у мережі Інтернет; френдити* і *дружити, підтримувати добрі стосунки, знайомство, охоче спілкуватися у соціальних мережах Інтернету.*

7. Комунікативні фільтри як важелі узуалізації дериватів

Мовна практика, приймаючи або відкидаючи певні деривати, перевіряє дієвість правил дериваційної граматики мови. Такі правила в комунікації реалізують різнотипні комунікативні фільтри. Як я спробувала показати на прикладі різних «неуспішних» дериватів, комунікація, а саме: адекватне сприйняття одержувачем того, що повідомляє відправник, висуває широкий спектр вимог до конкретного деривата і до дериваційної граматики загалом. Це насамперед відповідність форми та семантики похідного слова реальним моделям словотворення, а також повнота відображення в певному дериваті обсягу змісту позначуваного ним поняття, наявність такого поняття у концептосфері мови. Потреби мовців у регіструванні спілкування сприяють появі різностильових дериватів-кореферентів. Разом з тим активність словотворення не виключає взаємодії з іншими типами мовних ресурсів і способів поповнення українського лексикону. Урахування цього убезпечує від творення штучних слів, не підкріплених реальними потребами комунікації, чинними лексичною і словотвірною нормами сучасної української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

Баранов, А., & Добровольский, Д. (Ред.). (2001). *Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике* [АРС]. Азбуковник.

Білодід, І., та ін. (Ред.). (1970–1980). *Словник української мови* (Т. 1–11) [СУМ]. Наукова думка.

Гак, В. (1966). *Беседы о французском слове*. Международные отношения.

Забужко, О. (1999). *Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстика 90-х*. Факт.

Карпіловська, Є. (1990). *Конструювання складних словотворчих одиниць*. Наукова думка.

Карпіловська, Є. (2017). Роль картотеки «портретів слів» в укладанні словників нового покоління. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *52*, 93–109. https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005

Карпіловська, Є. (2018). Універбація в колі інших способів мовної компресії. В A. Šehović (Ред.), *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima: Zbornik radova Osamnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista* (сс. 169–180). Slavistički komitet.

Клименко, Н. (1973). *Система афіксального словотворення сучасної української мови*. Наукова думка.

Клименко, Н. (2007). Дериваційне правило, правило деривації. В В. Русанівський & О. Тараненко (Ред.), *Українська мова: Енциклопедія* (сс. 142–143). Енциклопедичне видавництво.

Ковалик, І. (2007). Вчення про словотвір. В І. Ковалик, *Вчення про словотвір: Вибрані праці* (Т. 1, сс. 21–169). Місто НВ.

Колоїз, Ж. (2015). *Неузуальне словотворення*. Астерікс.

Корпус текстів української мови [КТУМ]. (б.р.). http://www.mova.info

Милославский, И. (1980). *Вопросы словообразовательного синтеза*. Издательство Московского государственного университета.

Нелюба, А. (2012). *Словотворчість незалежної України: 1991–2011*. Харківське історико-філологічне товариство.

Планшетний комп'ютер. (б.р.). *Вікіпедія.* https://uk.wikipedia.org/wiki/Планшетний_комп%27ютер

Пройдаков, Е., & Теплицький, Л. (2006). *Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування* [АУТС]. Видавничий дім «СофтПрес».

Соболева, П. (1970). *Аппликативная грамматика и моделирование словообразования* [Автореф. канд. дис.]. Институт русского языка Академии наук Союза Советских Социалистических Республик.

Чемеркін, С. (2009). *Українська мова в Інтернеті: Позамовні та внутрішньоструктурні процеси*. Інститут української мови Національної академії наук України.

Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině: T. 1. Teorie odvozování slo*v. Akademie věd České republiky.

Puzynina, J. (1967). Pojęcie regularnej i nieregularnej konstrukcji morfemowej a fakty słowotwórcze. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *25*(2), 91–102.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Baranov, A., & Dobrovol'skiĭ, D. (Eds.). (2001). *Anglo-russkiĭ slovar' po lingvistike i semiotike* [ARS]. Azbukovnik.

Bilodid, I., et al. (Eds.). (1970–1980). *Slovnyk ukraïns'koï movy* (Vols. 1–11) [SUM]. Naukova dumka.

CHemerkin, S. (2009). *Ukraïns'ka mova v Interneti: Pozamovni ta vnutrishn'ostrukturni protsesy*. Instytut ukraïns'koï movy Natsional'noï akademiï nauk Ukraïny.

Dokulil, M. (1962). *Tvoření slov v češtině: Vol. 1. Teorie odvozování slo*v. Akademie věd České republiky.

Hak, V. (1966). *Besedy o frantsuzskom slove*. Mezhdunarodnye otnosheniia.

Karpilovsʹka, IE. (1990). *Konstruiuvannia skladnykh slovotvorchykh odynytsʹ*. Naukova dumka.

Karpilovsʹka, IE. (2017). Rolʹ kartoteky "portretiv sliv" v ukladanni slovnykiv novoho pokolinnia. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, *52*, 93–109. https://doi.org/10.11649/sfps.2017.005

Karpilovsʹka, IE. (2018). Univerbatsiia v koli inshykh sposobiv movnoï kompresiï. In A. Šehović (Ed.), *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima: Zbornik radova Osamnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista* (pp. 169–180). Slavistički komitet.

Klymenko, N. (1973). *Systema afiksalʹnoho slovotvorennia suchasnoï ukraïnsʹkoï movy*. Naukova dumka.

Klymenko, N. (2007). Deryvatsiĭne pravylo, pravylo deryvatsiï. In V. Rusanivsʹkyĭ & O. Taranenko (Eds.), *Ukraïnsʹka mova: Entsyklopediia* (pp. 142–143). Entsyklopedychne vydavnytstvo.

Koloïz, ZH. (2015). *Neuzualʹne slovotvorennia*. Asteriks.

Korpus tekstiv ukraïnsʹkoï movy [KTUM]. (n.d.). https://www.mova.info

Kovalyk, I. (2007). Vchennia pro slovotvir. In I. Kovalyk, *Vchennia pro slovotvir: Vybrani pratsi* (Vol. 1, pp. 21–169). Misto NV.

Miloslavskiĭ, I. (1980). *Voprosy slovoobrazovatelʹnogo sinteza*. Izdatelʹstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.

Neliuba, A. (2012). *Slovotvorchistʹ nezalezhnoï Ukraïny: 1991–2011*. KHarkivsʹke istoryko-filolohichne tovarystvo.

Planshetnyĭ kompʼiuter (n.d.). *Vikipediia.* https://uk.wikipedia.org/wiki/Planshetnyĭ_komp%27юter

Proĭdakov, E., & Teplytsʹkyĭ, L. (2006). *Anhlo-ukraïnsʹkyĭ tlumachnyĭ slovnyk z obchysliuvalʹnoï tekhniky, Internetu i prohramuvannia*. Vydavnychyĭ dim "SoftPres".

Puzynina, J. (1967). Pojęcie regularnej i nieregularnej konstrukcji morfemowej a fakty słowotwórcze. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *25*(2), 91–102.

Soboleva, P. (1970). *Applikativnaia grammatika i modelirovanie slovoobrazovaniia* [Unpublished summary of doctoral dissertation]. Institut russkogo iazyka Akademii nauk Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik.

Zabuzhko, O. (1999). *CHroniky vid Fortinbrasa: Vybrana eseïstyka 90-kh.* Fakt.

Комунікативні фільтри деривації

Анотація

Розвиток української мови наприкінці XX – на початку XXI століття доводить, що стабільність деривата залежить від активності його ролі в комунікації. Адекватне сприйняття комунікантами слова, зокрема похідного, свідчить про наявність у них спільної мовної та культурної компетенції. Складники такої компетенції, які визначають успішність вживання деривата в комунікації, називаю *комунікативними фільтрами*. Виділяю чотири типи комунікативних фільтрів: (1) фільтр повноти (відповідності семантики деривата обсягу позначуваного поняття); (2) фільтр словотвірної категоризації (відповідності дериваційному правилу); (3) когнітивний фільтр (фільтр відповідності концептосфері мови) та (4) регістровий фільтр (відповідність правилам комунікації у певній ситуації). Сьогодні є нові комп'ютерні інструменти перевірки активності дериватів в українській мовній практиці: корпуси української мови, електронні картотеки та пошукові машини Укрнету.

Ключові слова: українська мова; словотворення; комунікація; комунікативний фільтр; дериваційна граматика; дериваційне правило

Communicative Filters of Derivation

Abstract

The development of the Ukrainian language at the turn of the 20th and the 21st centuries proves once again that the stability of a derivative in the language system depends on its active role in communication. Adequate perception of a word, particularly a derived one, by communicants testifies to the presence between them of a common linguistic and cultural competence. The components of such competence, which determine the success of the derivative's usage in communication, are called communicative filters. I single out for types of communicative filters: (1) the filter of completeness (correspondence of a derivative's semantics to the scope of the designated concept); (2) word-formative categorization filter (correspondence to a derivation rule); (3) cognitive filter (accordance with the conceptosphere of the language as a whole) and (4) register filter (accordance with communication standards in a certain situation). Today, there are new computer tools for testing the communicative activity of derivatives in the Ukrainian language practice, including corpora of the Ukrainian language, electronic card indexes, and search engines of the UAnet.

Keywords: Ukrainian language; word formation; communication; communicative filter; derivational grammar; derivation rule

Зинаида Харитончик
Минский государственный лингвистический университет, Минск
E-mail: zkharitonchik@mail.ru
ORCID: 0000-0003-2166-4271

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОИЗВОДНЫХ КОМПАРАТИВНОГО ТИПА СКВОЗЬ ПРИЗМУ ИХ КОНТЕКСТУАЛЬНОГО ОКРУЖЕНИЯ

Семантика отсубстантивных производных прилагательных, как известно, определяется двумя магистральными линиями. Одна из них связана с выражаемыми этими прилагательными относительными значениями, другая – качественными. Логическим фундаментом значений первого типа является соотнесенность с объектом, предметом, явлением, обозначаемым производящей базой, что и отражает их лексикографическое описание в виде формулы «относящийся к, связанный с». Сравнение, уподобление, которое лежит в основе второго типа значений, приводит к вытягиванию из общей системы свойств, присущих обозначаемой производящей базой субстанции, тех или иных признаков, лексикографическая дефиниция которых в большинстве словарей приобретает вид «свойственный…; характерный для …; такой, как…; подобный тому, что обозначает производящая база». См., например, описание прилагательных *перепелиный*, *гусиный*, *лебединый*, *куриный*, *петушиный*, *голубиной*, *воробьиный*, *сорочий*, *соловьиный*, *журавлиный* и др. в *Большом толковом словаре русского языка* (Кузнецов, 1998) и других словарях русского языка. Из этих толкований, а также дефиниций производящих баз, к которым пользователей словарей отсылают их авторы, явствует, насколько лексикографы, пытаясь подсказать носителям языка значение лексической единицы, опираются на их знание мира, их знакомство с релевантными и салиентными свойствами обозначаемых категорий, и именно это знание помогает правильно декодировать искомые значения. Нельзя не заметить, однако, что амбивалентность производных прилагательных, относительные и качественные значения которых сплетаются в единстве семантических структур формируемого ими класса качественно-относительных прилагательных, весьма часто становится причиной серьезных затруднений

их семантического прочтения, поскольку оба типа значений – и относительные, и качественные – не только скрываются за одной и той же формой производного слова, но и актуализируются в одних и тех же атрибутивных словосочетаниях, составляющих их непосредственное окружение. Так, словосочетания *генеральский смех*, *волчьи зубы*, *цыплячьи ножки*, *птичье щебетанье* и многие другие требуют гораздо более широкого контекста для определения референциального или метафорического характера семантики прилагательного. Так, в высказываниях *Генералу ужасно понравился анекдот, и **генеральский смех** густой нотой вырвался из кабинета* [Д. Н. Мамин-Сибиряк. Верный раб (1891)], […] *еще выше взял ноту дребезжащий **генеральский голос*** [Ф. Д. Крюков. Счастье // «Русское Богатство», 1911][1] речь идет о голосе и смехе отдельного лица – генерала. В высказывании же *Какие-то величественные жесты, **генеральский смех**, снисходительный тон!* [А. П. Чехов. Именины (1888)] описываются те же черты, но они предстают как отдельный специфический тип атрибутов. Ср. также:

> […] *два волка гнали коня, который, видя за собой неумолимые **волчьи зубы**, бросился съ утеса на берегъ р* [А. А. Черкасов. Записки охотника Восточной Сибири // «Дело», No 4, 1867] и *Владимир хищно улыбнулся, обнажив белые **волчьи зубы*** [А. П. Ладинский. Голубь над Понтом (1937)]; *Образование и культура стали предметом импорта, как **цыплячьи ножки** и «Стиморол»* [М. Н. Задорнов. Фантазии сатирика (2000) // «Октябрь», 2001] и *Процедура подходила к завершению: медбратья нахлобучивали на сухонькие **цыплячьи ножки** почившего старика брюки с лампасами* [Олег Павлов. Карагандинские девятины, или Повесть последних дней // «Октябрь», 2001]; *Клим плохо слышал ее **птичье щебетанье**, заглушаемое треском колес и визгом вагонов трамвая на закруглениях рельс* [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 1 (1925)] и *Они и поют в церкви некоторые молитвы на своем языке, похожем на **птичье щебетанье*** [К. П. Победоносцев. Письма Александру III (1881–1889)] и т. д.

Контексты, в которых производные отсубстантивные прилагательные употребляются в разных – относительном или качественном – значениях, многочисленны. Из них становится очевидным, что разрешающая сила и достаточность/недостаточность контекста, ограниченного рамками атрибутивных словосочетаний, напрямую зависят от своеобразия характеристик, выделяющих класс объектов среди других (например, *клюв* (птицы), *лапы* (зверя)), и категоризации тех или иных сущностей, например, частей

[1] Здесь и далее в целях экономии места контексты из Национального корпуса русского языка (НКРЯ, б.г.) даны в сокращенном виде.

тела человека и животных как принадлежащих к одному классу и соответственно получающих одно наименование, или же как формирующих разные категории, называемые в языке индивидуальными разными именами, ср. в русском языке *зубы, ноги* и т. д. (человека, лошади, волка и т. д.) и *руки, лицо* (человека)[2]. Так, однозначная денотативная отнесенность слова *физиономия*, означающего выражение лица человека, позволяет легко распознать качественные значения прилагательных *ястребиный*, *орлиный* в следующих высказываниях: ***ястребиные физиономии*** *принадлежат по большей части трактирным героям* […] *Другое дело* ***физиономия орлиная****, которую только слишком неопытный наблюдатель не различит от* ***ястребиной*** [А. А. Григорьев. Один из многих (1846)].

В контексте обсуждаемой проблематики важно подчеркнуть, что и в первом, и во втором случае установление связи и/или общности свойств с тем, что именуют производящие базы, является лишь верхушкой семантического айсберга, присущего данному классу производных прилагательных. Об этом в своих работах писала Е. А. Земская, убедительно продемонстрировав семантическую безбрежность относительных прилагательных на примере словосочетания *автомобильные деньги*: ‘деньги, накопленные на покупку автомобиля’, ‘деньги, полученные за продажу автомобиля’, ‘деньги, забытые в автомобиле’, ‘деньги, найденные в автомобиле’, ‘деньги, хранящиеся в автомобиле’ и т. д. и т. п., которые актуализируются в многочисленных его употреблениях, отражая многообразие и сложность репрезентируемых ситуаций (Земская, 1973, сс. 187–189). На это указывала Е. С. Кубрякова, раскрывая на примере деривата *лесной* множество вариантов относительных значений отсубстантивных прилагательных (Кубрякова, 2002). Очевидно, что связь с субстанцией в относительных прилагательных приобретает самые разные очертания, вследствие чего они могут выражать огромную гамму всевозможных отношений, и лишь контекст, включающий не только непосредственное грамматическое и лексическое окружение, но и конкретную ситуацию и сложившуюся социальную практику (Чернявская, 2021), подсказывает, какое из них актуализируется с помощью реконструируемого предиката атрибутивного словосочетания в коммуникативном акте.

---

[2] Сопоставительные исследования дают немало примеров разной категоризации языками одних и тех же частей тела у человека и животных. Так, в английском языке нижние конечности и людей, и животных обозначаются одним и тем же словом – *legs* ‘ноги’, в испанском же нижние конечности животных называются *patas*, людей – *piernas*. Идентичны в английском и обозначения спины и шеи у животных и у людей – *backs* ‘спины’ и *necks* ‘шеи’, в то время как в испанском животные имеют соответственно *lomo* и *pescuezo*, а люди – *espalda* и *cuello*. См. также Ладо, 1989.

Не менее широким является и семантический диапазон качественных значений имен прилагательных, представленный в их многочисленных исследованиях в виде реестра перцептивных, моральных, поведенческих и т. д. признаков, как это было показано нами ранее на примере качественных значений прилагательного *кошачий* (Харитончик, 2014).

Описание семантического богатства отсубстантивных прилагательных ставит перед дериватологами ряд чрезвычайно сложных задач. Во-первых, продолжая линию рассмотрения производных слов, предложенную на конференции Комиссии в г. Минске в 2019 году, хотелось бы напомнить, что перед учеными стоит трудная исследовательская задача определения принципиальной сущности деривационного процесса, лежащего в основе множества вариаций относительных и качественных значений, интерпретации его природы как единого или многократно повторяемого деривационного акта и соответственно единства относительного и/или компаративного значения в его вариативности или же, напротив, признания отдельности каждого варианта и вытекающей из этого множественности относительных и качественных значений производных адъективных слов. Отвечая сегодня на данный вопрос, можно предложить следующее решение. Производные отсубстантивные прилагательные характеризуются двумя словообразовательными значениями – относительным и качественным. Количество же их лексических значений, в которых закрепляется тот или иной тип связи (принадлежность, локативность и т. д.) или признак (размер, форма, цвет и др.), определяется речевой практикой, приводящей к укоренению из открытой системы семантически возможных разных типов связи и признаков наиболее значимых и коммуникативно наиболее востребованных. Становление социально закрепленной семантической структуры адъективных слов данного класса и линии ее семантических изменений и модификаций соответственно лежат в функциональной плоскости языка.

В контексте проблем, обсуждаемых на данной конференции, представляется значимой и вторая, не менее важная, на наш взгляд, задача выявления тех семантических опор, которыми регулируется эта безбрежная и, казалось бы, хаотичная практика вариативности как относительных, так и качественных значений адъективных дериватов. Избрав для детального анализа именно этот ракурс и используя в качестве языкового материала компаративные прилагательные в современном русском языке, мы опираемся на ряд основополагающих теоретических положений. Исходным для нас является, во-первых, тезис о том, что открытость семантического потенциала данного класса производных единиц детерминирована как устоявшимися и укорененными

в сознании носителей языка семантическими характеристиками (Malmkjaer, 2006, с. 401) субстантивных производящих баз, так и их многочисленными латентными, «спящими» семантическими составляющими, ожидающими своего часа актуализации (Харитончик, 2019). Это означает, что коммуниканты в деривационных актах, ведущих к созданию производных единиц, или в многочисленных контекстах использования готовых производных слов для выражения тех или иных отношений и свойств могут апеллировать как к постоянно используемым стабильным (т. е. устоявшимся и укорененным) характеристикам, наследуемым от производящих баз, так и к более широкому знанию об обозначаемых базами сущностях, хранимому в концептуальных структурах. (Попутно заметим, что демаркационная линия между стабильными семантическими свойствами, составляющими фундамент значений лексических единиц, и латентными, формирующими их прагматический потенциал, весьма зыбкая и диффузная. Не случайно в когнитивистике в последние десятилетия стала распространенной точка зрения об отсутствии грани между семантикой и прагматикой, основанная на практической невозможности дифференциации языкового и энциклопедического знания и соответственно установления границ между семантикой и прагматикой).

Еще одним важным исходным теоретическим положением является признание организации семантических и прагматических свойств производящих баз в виде некоторой семантической модели, или стержня, объединяющего многие, если не все концепты того или иного домена. Она называется А. Вежбицкой семантическим скелетом (*semantic skeleton*) (Wierzbicka, 1985, с. 332), и представляет собой, по образному выражению А. Вежбицкой, ответы на один и тот же базовый концептуальный вопросник. В этой модели объединяются в виде узловых точек разнообразные семантические характеристики слов того или иного лексического поля, отражающие прототипические свойства объектов, поименованных конституентами поля, и их возможные индивидуальные модификации в значениях конкретных лексических единиц.

Именно семантическая модель может стать, по нашему мнению, главным ориентиром в описании широких, как реализованных, так и потенциальных, значений производных компаративных прилагательных. Убедительным примером целесообразности данной методологической установки являются компаративные прилагательные, образованные от конкретных имен существительных, наиболее активно, как многократно отмечалось в научных трудах, используемых в качестве производящих баз для адъективной лексики и в целом в деривационных процессах. Возьмем в качестве примера имена прилагательные от единиц гиперо-гипонимического ряда, в вершине

которого стоит слово *птица*, и для сравнения прилагательные от названий рыб, также образующих своеобразную таксономическую иерархию. Первое, что привлекает внимание, это способность практически всех членов данных иерархий быть производящими базами для адъективных слов. Из 146 наименований птиц, приведенных в *Русском семантическом словаре* (Шведова, 1998, сс. 432–441), прилагательных не образуют, в основном, названия только таких экзотических для русского языкового сообщества птиц, как *какаду, колибри, киви, марабу, нанду, фламинго, эму*. Из 93 наименований рыб (Шведова, 1998, сс. 446–450) в этом же словаре отсутствуют адъективные слова от *путассу, латиметрия, ледяная, меч-рыб*а и некоторые другие. Если причины деривационной пассивности (этимологические, фонологические, морфологические) данных слов очевидны, то отсутствие качественных значений, основанных на сравнении, у многих прилагательных, образованных от членов данных рядов, не столь ясно. Так, например, в Национальном корпусе русского языка (НКРЯ, б.г.) не зафиксированы употребления в качественных значениях производных *жаворонковый, горличий, дятловый, филиновый* и др., *вобловый, осетровый, белужий, стерляжья, окуневая, карасевая*[3], несмотря на то, что виды этих птиц и рыб хорошо известны носителям русского языка. Данное обстоятельство наводит на мысль о том, что, по-видимому, место в категории – центральность или периферийность – не всегда является определяющим фактором выбора членов категории для сравнения. Несомненно, что самым значимый – категориальный статус единицы, объединяющей все члены категории. Полученные нами языковые данные полностью подтверждают данный вывод. Наибольшее число свойств, обозначаемых гиперонимами *птичий* и *рыбий*, самый широкий диапазон их лексической сочетаемости и самая высокая частотность употребления – яркое тому доказательство. Значимо, как можно судить по полученным данным, и наличие у обозначаемого словом объекта каких-то салиентных признаков, знание которых и приводит говорящих к использованию их для обозначения некоторых специфических свойств. Вряд ли можно отнести пингвинов к центральным членам категории птиц, однако характерные для них походка и неразвитые крылья вызывают к жизни сравнения, зафиксированные в следующих выражениях:

> *Их притягивала стесненная* ***пингвинья походка****, таившая странный соблазн, суетливые, дразнящие покачиванья сумки, парфюмерия воздушного платочка,*

---

[3] Возможно, в других корпусах русского языка встретятся употребления перечисленных прилагательных в качественных значениях. Однако это не меняет общей тенденции употребления их преимущественно в относительных значениях.

вызов женских вещей, о которых девочка в смятении забывала и несла их, ворованные, у всех на виду [Ольга Славникова. Стрекоза, увеличенная до размеров собаки (1995–1999)]; *Маленький человечек обреченно стоял возле кровати, иззябший, с покрасневшим носиком, куцые, чужие,* ***пингвиньи крылышки-руки*** [Е. И. Замятин. Мамай (1920)].

Однако каков бы ни был набор качественных значений, передаваемых компаративными прилагательными, – многочисленным и разделяемым многими словами того или иного гиперо-гипонимического адъективного ряда или же, напротив, единственным для прилагательного – его члена, все обозначаемые признаки находят соответствия в концептуальной схеме и группируются вокруг ее центральных узлов – структурных (конститутивных, морфологических) и поведенческих характеристик. Так, все признаки, актуализованные в употреблениях компаративных производных от наименований птиц (включая как гипероним *птица*, так и многочисленные гипонимы – наименования конкретных видов птиц: *голубь*, *соловей*, *журавль*, *сорока*, *воробей*, *синица*, *ястреб*, *сокол* и др.) включаются в семантическую модель – набор прототипических характеристик, свойственных птицам. Их конститутивные свойства (наличие клюва, перьев, крыльев, ножек, характеризуемых определенными перцептивными признаками и различающихся по форме, цвету, размеру и т. д.), поведенческие (пение, умение летать, особенности передвижения) (Rosch, 1978) выполняют, как можно судить по типу и количеству словосочетаний, а также частотности их употребления (данные получены из НКРЯ (НКРЯ, б.г.)), роль главных когнитивных аттракторов при формировании семантики соответствующих производных. Руководствуясь знаниями о прототипических свойствах данного подкласса живых существ, об их особенностях (форме, цвете, размере и т. д.), носители языка используют слова этого гиперо-гипонимического ряда и производные от них единицы в целях характеризации человека, его частей тела, движений, поведения, интеллектуальных и моральных свойств. Поскольку у говорящих есть возможность выбора или общей отсылки к свойствам базового классификатора (слову *птица*), или использования более точных дескрипторов – производных от наименований конкретных видов птиц, создается общий для гиперонима *птичий* и его гипонимов типа *голубиный*, *журавлиный*, *соловьиный*, *ястребиный*, *соколиный*, *орлиный* и др. круг описываемых с их помощью объектов и соответственно круг имен существительных, с которыми сочетаются данные адъективные слова. Наследуя гиперо-гипонимические иерархические отношения, они употребляются для характеризации общего облика, фигуры, частей тела человека.

Ср.: *Физиономия этого господина была такова, что, взглянувши на нее в первый раз, всякий начнет припоминать: где он видел такую птицу? Совершенно* ***птичий облик****! И нос, и рот, и борода у него как-то побежали книзу, согнулись и образовали что-то вроде клюва. – Кого вам надо видеть?* [Е. Э. Дриянский. Записки мелкотравчатого (1857)]; […] *их лица не стирались, давно знакомые, но от них оставалось не все, а что-нибудь одно, яркое для каждого лица: белый цвет волос Ялового, опущенные углы губ Швана, острый* ***птичий нос*** *Ирликова* […] [С. Н. Сергеев-Ценский. Бабаев (1906–1907)]; *И в самом деле, похож на Забана, продолжал Винитар, рассматривая тяжёлое лицо,* ***ястребиный нос*** *и рыжеватые с густой проседью волосы Зоралика* [Мария Семенова. Волкодав: Знамение пути (2003)]; *Цвет лица его бледно-желтоватый* […]*, ноги слабы, поступь неровна,* ***нос соколиный****, губы улыбающиеся* [А. К. Толстой. Проект постановки на сцену трагедии «Царь Федор Иоанович» (1868)]; *Ее профиль застрял у меня в мозгу – высокий пучок и локоны вдоль висков, она казалась молодой дамой, а не шикарной спортивного стиля девочкой,* ***орлиный носик*** *при ней, но в целом – совсем не она* [Мария Голованивская. Противоречие по сути (2000)]; ***Орлиный*** *взор или* ***нос*** *– это что-то кавказское* [Владислав Липатов. «Взвейтесь, соколы, орлами...» // «Родина», 1994]; *Пышные щеки,* […] *маленький* ***голубиный носик****, волнистая светло-русая бородка* […] *– все привлекало в нем* [А. И. Эртель. Записки Степняка (1883)]; *а Алеша – вот он, вот его теплые слезы, его круглый* ***птичий глаз*** [Ирина Полянская. Пенал (1992)]; […] *а взгляд его был снова прикован к сумрачному углу, где отчетливо был виден на старом полотне* ***ястребиный глаз*** *седого лобастого старика* [Аркадий Вайнер, Георгий Вайнер. Лекарство против страха (1987)]; *Я видел это смело очерченное лицо с* ***орлиным носом****, этот высокий лоб, эти* ***соколиные глаза*** *и энергичный рот* [М. К. Первухин. Вторая жизнь Наполеона // «Журнал приключений» (Книги VI и VII), Типография Товарищества И. Д. Сытина, 1917]; *Старушка, держа в руках по бутылке, приподняла голову и кивнула ею,* ***лицо*** *у нее было остроносое,* ***птичье****, и* ***глаза*** *тоже* ***птичьи,*** *кругленькие, черные* [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 4 (1928–1935)]; *Но, злобясь на коварную вдову, только вспомнит про* ***очи*** *ее* ***соколиные****, про брови ее соболиные, про высокую* ***грудь лебединую*** [П. И. Мельников-Печерский. В лесах. Книга вторая (1871–1874)]; *ты чувствуешь тепло* ***птичьей*** *своей* ***шеей*** […] [Владимир Маканин. Голоса (1977)]; «***Птичья***» *голова, почти без шеи, была крепко посажена прямо на сгорбленные плечи* […] [Вадим Громов. Компромат для олигарха (2000)]; *Вчерашний вечер, длинная ночь,* ***птичья*** *головка Людмилы Гасиловой, холодный край стакана – все сошлось, сцепилось, взяло Женьку за горло* […] [Виль Липатов. И это все о нем (1984)] и др.

Естественно, что значимым среди значений компаративных производных этого ряда является характеризация звуков, издаваемых человеком:

*Из деканата, открытым текстом сообщил, растолковал значение таинственных сигналов знакомый **птичий голос*** […] [Сергей Солоух. Клуб одиноких сердец унтера Пришибеева (1991–1995)]; *Зажимала уши, чтобы не слышать его клекочущий, какой-то **птичий голос**. Потом заухал как филин Константин Сергеевич* [Семен Лунгин. Виденное наяву (1989–1996)]; *Принц издал некий **птичий звук**, и тогда евнухи, переменив места, вознесли балдахин над головой царицы* [В. Я. Шишков. Емельян Пугачев. Книга вторая. Ч. 1–2 (1939–1945); […] *а из-под закрывавших лицо рук прорвался тоненький, будто **птичий, писк*** [Евгений Шкловский. Медовый месяц (1990–1996)]; *Рюмин издал **птичий писк** горлом и выпрямился*, […] [Константин Воробьев. Убиты под Москвой (1963)]; […] *и ты, издав **птичий крик**, начинаешь судорожно выбираться* [...] [Владимир Маканин. Голоса (1977)]; *Иногда слышался **птичий свист** мальчишек-пастухов, собиравших по кустарникам хворост* [И. А. Бунин. Маленький роман (1909–1926)]; […] *Алена издала какой-то **стон, словно птичий**, и уронила на ковер золотые часы* […] [А. П. Чехов. В родном углу (1897)]; […] *и дамы приветствовали друг дружку восторженными междометиями. Но вот замер их **птичий щебет**, натужно скрипнула пролетка* […] [Ю. М. Нагибин. У Крестовского перевоза (1972–1979)]; […] *а в прочие дни не приставал к нам со своими **птичье-жучиными вскриками**, дабы нам читать под партою* [Андрей Белый. На рубеже двух столетий (1929)]; *Был голос, как **крик ястребиный**, Но странно на чей-то похожий* [В. В. Виноградов. О поэзии Анны Ахматовой (стилистические наброски) (1923–1925)]; *Старик заметил яд улыбки в густых усах и бороде Зыкова и голосом звенящим, как **соколиный крик**, рванул ему в лицо* […] [В. Я. Шишков. Ватага (1923)]; *Их **говор гортанно-голубиный** замер. Какое-то всеобщее «ц» пронеслось среди этой публики* [...] [Лазарь Карелин. Последний переулок (1983)]; ***Орлиный клекот** в горле! – это я в походе по Кавказу проговариваю имена вершин и перевалов: Джантуган, Кюркютлюкол-баши, Уллу-тау-чана, Джаловчат!* [Георгий Гачев. Жизнемысли // Библиотека «Огонек», 1989]; *С каким унынием озирала она теперь свою просторную спальню, свои большие комнаты, где почти никогда не было тишины, где с утра до ночи раздавался **павлиний голос** ее мужа,* [...] [С. Т. Славутинский. Читальщица // «Русский вестник», 1858, № 10, 1858] и т. д.

Концептуальную схему, лежащую в основе семантики данных прилагательных, пополняют, расширяя палитру признаков, ими обозначаемых, также и знания о таких свойствах, отмеченных в наблюдениях за птицами, как длительность существования, зоркость, повадки, походка, память, робость, кокетство, верность, неверие, легкомыслие и др., актуализируемые в контекстах употребления адъективных слов указанного типа. При этом наиболее широким по диапазону характеризуемых явлений и самым частотным вновь оказывается дериват *птичий*:

И переломленные вниз, к переносице, глаза. Разные: левый от зрителя – сухая ***птичья зоркость****. Правый: большой, скорбящий, со слезой. Облик* [Александр Терехов. Коммуналка (1995–2005)]; *Новое поколение соименников окружает тебя, и с удивлением смотришь ты на скороспелую молодежь: какой важный, надменный вид, какие толки об опытности, о разочаровании, хотя весь-то* ***век*** *их* ***птичий*** *без году шесть недель* […] [И. Т. Кокорев. Самовар (1849)]; *На священный огонь и ангельскую чистоту в его чертах не было и намека. Клочковатая борода, сбивчивая речь, каша во рту – и эта дикая,* ***птичья манера*** *вскидывать голову после особенно эффектной трели: зрелища более жалкого нельзя было вообразить* [Дмитрий Быков. Орфография (2002)]; *Посудите сами, если Чарли не ангел, откуда у него эта* ***воробьиная походка****,* ***птичьи повороты*** *головы,* ***голубиное кокетство*** [Божественный Чарли // «Экран и сцена», 2004.05.06]; *Исчезли нервные подёргивания, пугливые* ***птичьи повадки*** [И. Грекова. Перелом (1987)]; *Из его детей мне особенно памятна одна дочь его, Авдотья* […] *Со взором дикого зверя, имела она туловище коровы и* ***птичий вкус*** […] [Ф. Ф. Вигель. Записки (1850–1860)]; *Но, видимо, есть в нас и другая,* ***птичья память.*** *Способная удерживать тысячи перелетных миль* [Игорь Ефимов. Суд да дело // «Звезда», 2001]; […] *Из себя вроде ничего – лицо приятное, в черных глазах какая-то* ***птичья робость****, парни бы не прочь побаловать* […] [Владимир Тендряков. Находка (1965)]; *Они, брат, только и знают, что жрут да пьют, да по разным городам разъезжают. Легкая у них* ***жизня****,* ***птичья****, можно сказать* [М. А. Шолохов. Поднятая целина. Книга 2 (1959)]; […] *сотни людей спешат его поздравить.* ***Птичья верность*** [Мозаика // «Знание – сила», 1998]; *но ее спасало детское ли,* ***птичье неверие****, что этот мир может жить без нее* [Борис Екимов. Прошлым летом // «Новый Мир», 2001]; [...] *Его какая-то женская распущенность и* ***птичье легкомыслие*** *были не лишены системы. У него настоящая повадка художника* [...] [В. Б. Шкловский. Сентиментальное путешествие (1923); – *У тебя, Таня,* ***птичий ум****, ты этого не замечаешь, это твое счастье* [...] [К. К. Вагинов. Гарпагониада (1934)]; *А Иегуда был нищ и гол.* ***Птичья душа*** *была у него, и жил он, как птица: неразумно и ясно* [Лев Лунц. Родина (1922)] и др.

Пополняют этот перечень характеристик и словосочетания *птичий нрав*, *птичья беззаботность*, *птичья боязнь*, *птичья мораль*, *птичье остроумие* и многие другие.

Производные от наименований конкретных видов птиц концентрируются чаще всего на некоторых салиентных характеристиках того или иного вида птиц. Так, для прилагательного *цыплячий* ведущим признаком среди перцептивных свойств является цвет:

[…] *на обороте она своим мелким бациллообразным почерком расписывала и расхваливала картинку с лицевой стороны, обращая внимание учительницы*

*то на «**цыплячьи пупырышки» мимозы**, то на «прелесть» мясистых роз*) [Ольга Славникова. Стрекоза, увеличенная до размеров собаки (1995–1999)]; *Они вышли на поляну, покрытую **цыплячье-зеленой травкой** и желтыми, треплющимися от ветра лютиками* [А. Н. Толстой. Хождение по мукам/ Книга первая. Сестры (1922)]; *В одуванчиках сидел ребенок – он был этим ребенком, а также этими блестящими **цыплячье-желтыми цветами**, к которым тянулись детские ручки* [В. П. Катаев. Белеет парус одинокий (1936)]; *Нет, они были не просто желтые. Они были **цыплячьи**, канареечные, попугаистые, подсолнуховые и одуванчиковые – верный маячок, по которому Петю можно будет отыскать в любой толпе. К чудо-штанам прилагалась футболка* [Екатерина Завершнева. Высотка (2012)].

Это, однако, не исключает употребления данного прилагательного для характеризации формы частей тела человека и артефактов, звуков, интеллекта и т. д.:

*Ирина обняла дочь, ощутила её **цыплячьи плечики*** [Токарева Виктория. Своя правда // «Новый Мир», 2002]; *А то я вам **шеи** ваши **цыплячьи** посворачиваю! Парень с девушкой быстренько убрались* [...] [Алексей Слаповский. Большая Книга Перемен // «Волга», 2010]; *Сейчас подойти, обнять, взять на руки теплое, сладкое тельце. Узенькие плечики, **цыплячьи лопатки**, прижать к груди, вдохнуть русую макушку, ручеек волос на шейке, горячие пуговки позвонков* [...] [А. А. Андронова. Золотая рыбка (2008)]; [...] *она стягивает из-под пальто кое-какую одежку и протягивает через нее голые **цыплячьи ноги*** [Людмила Улицкая. Бедная счастливая Колыванова (1998)]; *Женщины, господин гимназист, нас не поймут. У них **цыплячьи мозги*** [К. Г. Паустовский. Книга о жизни. Далекие годы (1946)]; [...] *глаза сверкали из-под насупленных бровей, желваки играли на резко обозначившихся скулах, **цыплячья грудь** по-соколиному взбугрилась* [Юрий Нагибин. Тьма в конце туннеля (1994)]; [...] *С кроватей раздается жалобное кряхтенье, **цыплячий писк**:* – Холодно, Боря! [...] [Л. Р. Кабо. Повесть о Борисе Беклешове (1962)]; *Видно, она шла в магазин, потому что чей-то **цыплячий голос** крикнул из-за двери* [...] [Владимир Железников. Каждый мечтает о собаке].

Соколиный, *орлиный* связываются чаще всего с зоркостью, проницательностью глаз, взора, взгляда, с полетом, хваткой:

*Ну, Данилыч, **глаз*** у тебя, верно, ***соколиный***. Сразу узрел [Ю. П. Герман. Россия молодая. Часть вторая (1952)]; *Они особая статья, особая порода, которой дана **зоркость соколиная*** [Сергей Есин. Стоящая в дверях // «Наш современник», 1992]; *Жуков всё это исполнял, но как бы с ленью, как бы засыпая: уже никогда не возвращался прежний его **орлиный полёт** – разгадок противника и по-*

стройки своих замыслов [...] [А. И. Солженицын. На краях (1994–1995)]; *Эхъ, не прежняя-то моя* ***полеточка орлиная****! Да не прежняя моя* ***ухваточка соколиная****!..* [А. В. Амфитеатров. Чортушка. Драматические сцены в 4-х действиях (1907)]; *благодаря Бомелиусу дрожали руки царя и дергалось лицо; благодаря Бомелиусу сделался таким пугливым властный* ***соколиный взгляд*** […] [Ал. Алтаев (М. В. Ямщикова). Гроза на Москве (1914)].

Громкий крик грачей, подмеченный человеком, становится отправной точкой для обозначения своеобразного звучания голоса (*Громкая она,* ***голос*** *у нее* ***грачиный****, как у строгой учительницы* [Н. Б. Черных. Мелкая сошка // «Волга», 2009]), а форма хвоста ласточки – база для семантики прилагательного *ласточкин* (*Лекманов разменял* ***ласточкин раструб*** *своего публичного пера* [Игорь Бондарь-Терещенко. А я люблю женатого // «Волга», 2012]).

Как только мы переходим к гиперо-гипонимическому ряду *рыбий*, картина, сохраняя принципиальные линии, несколько меняется. Из языковых данных явствует, что люди гораздо реже обращаются в целях характеризации к рыбьему царству, нежели птичьему. Об этом говорит тот факт, что качественные значения зафиксированы в НКРЯ только у слов *рыбий, щучий, акулий* и *судачий* (НКРЯ, б.г.). Более узким оказывается и круг носителей свойств, обозначаемых с помощью производных прилагательных этого ряда. В него входят скелет, лицо, рот, глаза, зубы, голова, стан человека:

Как тело женское не обходится без жирка – даже у Актерки, на что ***скелет рыбий****, и то найдется – так и разговор между бабами без пустой болтовни не клеится* [Елена Хаецкая. Синие стрекозы Вавилона/ Прах (1997)]; *Цыцаркин затрясся, его* ***щучья морда*** *расплылась от тихого смеха* [В. Ф. Панова. Времена года. Из летописей города Энска (1953)]; *Интересно мне знать, Самгин, о чем вы думаете, когда у вас делается такое* ***щучье лицо***? [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 1 (1925)]; *Роман в изумлении остановился и раскрыл* ***рыбий рот*** [А. П. Ладинский. Голубь над Понтом (1937)]; *Схватило ее цепкими пальчиками, потащило куда-то, ткнуло себе в лоб, в щеку, наконец попало в маленький* ***рыбий ротик*** *и начало жадно сосать* [Елена Хаецкая. Синие стрекозы Вавилона/ Семеро праведных в раю господина (2004)]; *и оба, раздевшись при всем честном народе, два часа резвились в воде, являя публике то белый* ***рыбий живот*** *Малины, то его могучие плечи* [Юрий Буйда. Город палачей // «Знамя», 2003]; *У него был голый желтоватый череп,* ***рыбий рот*** *и нежно-розовый толстый подбородок* [Даниил Гранин. Иду на грозу (1962)]; […] *оба рвали* ***акульи*** *какие-то* ***рты*** *и стояли, оскаляся долго и нежно; и после уж слышалось: «Помните, Фет говорит* […]» [Андрей Белый. Начало века (1930)]; […] ***акулья щель*** *рта у Артемия, который улыбчато провожал Пирмана* [...] [Л. М. Леонов. Вор. Части 1–2 (1927–1959)]; *Тотчас же в двери тускло заблестел* ***рыбий глаз*** […]

[Максим Горький. Тюрьма (1904)]; *Он моментально сделал* ***акульи глаза*** *– их этому где-то в райкоме с отрочества учат* […] [Анатолий Найман. Славный конец бесславных поколений (1994)]; *Вытаращил свои* ***щучьи глазищи*** *и думаешь – испужался!* [А. П. Чехов. На большой дороге (1885)]; *Злые* ***щучьи глаза****, обозрев окрестности, уставились на неизвестного нахала, дерзнувшего нарушить ее покой* [В. Кузьменко. Первая охота (юмористический рассказ) // «Спортсмен-подводник», 1965]; *Узкая, сдавленная в висках голова Сосунова походила на щучью (в горном правлении его так и называли «****щучья голова****»), да и сам он смахивал на какую-то очень подозрительную рыбу* [Д. Н. Мамин-Сибиряк. Верный раб (1891)]; *Да вы,* ***головы судачьи****, глаза-то сперва мылом промойте* […] [И. С. Шмелев. Солнце мертвых (1923)]; *Он смеется, показывая невозможно острые,* ***акульи зубы*** […] [Мариам Петросян. Дом, в котором... (2009)]; *Воображаю себе, как это она озлится!.. сейчас* ***щучьи зубы*** *свои выставит и вся позеленеет* […] [В. В. Крестовский. Панургово стадо (Ч. 3–4) (1869)]; […] *Здесь и люди-то, брат, не люди, а так, какие-то сирены, только навыворот: хвост человечий, а* ***стан рыбий*** […] [М. Е. Салтыков-Щедрин. Приезд ревизора (1857)]; *Волнует Зоечку взор Диего, и смех, и* ***щучья улыбка****: нет, нет, не бандит – он Дубровский* [О. Д. Форш. Салтычихин грот (1926)].

Знание о щуке как хищной рыбе лежит в основе следующих словосочетаний:

– Так у этого светоча какая же ***совесть****?* ***Щучья****? – Э-э, нет. Она у него профессорская!* [Ю. О. Домбровский. Факультет ненужных вещей, часть 4 (1978)]; *Мы ведь знаем, что и у теперешних капиталистов* ***щучьи наклонности****, но ведь давно известно, что на то и щука в море, чтобы карась не дремал* [А. В. Чаянов. Путешествие моего брата Алексея в страну крестьянской утопии (1920)]; *мой народ хитро, как осетр,* […] *после* ***щучье-разбойничьих подвигов*** *в узком проливе, нырнуть в море частыми ударами весел* […] [Велимир Хлебников. «Нужно ли начинать рассказ с детства?» (1916–1918)].

Наблюдения над специфическими движениями рыб, их выпрыгиванием из воды, производя определенный звук, привели к следующим употреблениям:

она будет хорошо танцевать ***рыбий танец****, во время которого, самой собой разумеется, нужно демонстрировать именно «отсутствие ног»* [Рыбий танец (1913.07.23) // «Раннее утро», 1913]; *Оратору аплодировали, мешая говорить, но он кричал сквозь* ***рыбий плеск ладоней*** [Максим Горький. Жизнь Клима Самгина. Часть 4 (1928–1935)].

Палитру признаков, обозначаемых компаративными производными указанных типов, пополняют образования от наименований лиц. Например:

В ее резком голосе часто звучали командные, ***генеральские нотки*** [Петр Алешковский. Седьмой чемоданчик (1997–1998)]; *И в ее голоске прозвучала* ***генеральская нотка*** [В. П. Катаев. Юношеский роман (1980–1981)]; *Откуда у тридцатичетырехлетнего человека эта солидная,* ***генеральская походка****?* [А. П. Чехов. Именины (1888)]; *Они шли, переваливаясь из стороны в сторону, и связанные сзади руки придавали им торжественный, почти* ***профессорский вид*** [Евгений Водолазкин. Лавр (2012)]; *Несмотря на* ***профессорский тон*** *Куропаткина, я почувствовал, что он чем-то встревожен* [А. А. Игнатьев. Пятьдесят лет в строю. Кн. 1–2 (1947–1953)]; […] *продолжал кипятиться Собашников. Какой-то апломб, снисходительность,* ***профессорский тон*** […] *Паршивый трехкопеечный писака! Бутербродник!* [А. И. Куприн. Яма (1909–1915)]; *Петька ждал на колокольне, ждал* […] *–* ***тон*** *у меня вполне* ***учительский****. – А он и не ждал! – обрадовался нарушитель* [Геннадий Башкуев. Маленькая война // «Сибирские огни», 2013]; Слышу, *– отозвалась она строгим* ***голосом****, тоже похожим на* ***учительский*** [Юлия Лавряшина. Улитка в тарелке (2011)]; *При этом была проявлена в высшей мере эффективная «****солдатская находчивость****», вообще свойственная Капице* [В. М. Бродянский. «Кислородная эпопея» (1994)]; *В нем сочетаются желание успеха, желание массовости и* ***чиновничья покорность****, заставляющая не только соответствовать требованиям рынка, но и соблюдать лояльность господствующей идеологии* [О. В. Аронсон. Коммуникативный образ. Кино. Литература. Философия. Ч. III (2007)].

Однако, как свидетельствуют приведенные выше контексты, коммуниканты в этом случае руководствуются совершенно иными типами знаний, полагаясь не столько на конститутивные характеристики, сколько на свойства, присущие отношениям, деятельности того или иного лица, приобретаемые в ходе деятельности особенности одежды, облика, речи и т. д. Они, как правило, не регистрируются в лексикографических дефинициях, составляя фон скрытых, латентных признаков.

Таким образом, подмечая своеобразие и индивидуальность характеристик объектов в окружающей среде, говорящие используют их имена для выражения с помощью производных от них адъективных слов самых причудливых форм, звуков, движений, типов поведения и т. д. Это значительно расширяет языковую палитру дескрипторов, делает ее открытой и оптимальным образом отвечающей нуждам коммуникации. Лежащие в основе значений компаративных дериватов концептуальные схемы-модели, подобно концептуальным моделям метафоры (Kövecses, 2010; Lakoff & Johnson, 1980/2003), регулируют их семантику, лексическую сочетаемость и предопределяют семантическую общность дериватов от определенных классов производящих баз, которая становится очевидной при переходе от атомарного рассмотрения индивидуальных

единиц к их системным объединениям. Следуя за основными принципами структурации мира, эти модели раскрывают магистральные линии формирования компаративных значений производных прилагательных в современном русском языке, одновременно демонстрируя практическую неограниченность их семантического потенциала, возникающего в результате творческих по своей природе, гибких динамических когнитивных процессов (Fauconnier & Turner, 2003, с. 79), вызываемых к жизни производящим словом.

БИБЛИОГРАФИЯ

Земская, Е. А. (1973). *Современный русский язык: Словообразование*. Просвещение.

Кубрякова, Е. С. (2002). Об особенностях композиционной семантики у производных слов. В S. Mengel (Ред.), *Slavische Wortbildung: Semantik und Kombinatorik* (сс. 55–71). Lit. Verlag.

Кузнецов, С. А. (1998). *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт. https//www.gramota.ru

Ладо, Р. (1989). Лингвистика поверх границ культур (В. А. Виноградов, Пер.). В В. П. Нерознак (Ред.), *Новое в зарубежной лингвистике: Т. 25. Контрастивная лингвистика* (сс. 32–62). Прогресс.

Национальный корпус русского языка. (б.г.). http://www.ruscorpora.ru

Харитончик, З. А. (2014). *Семантика и прагматика лексических единиц в зеркале деривационных процессов*. В S. Mengel (Ред.), *Slavische Wortbildung im Vergleich: Theoretische und pragmatische Aspekte* (сс. 17–33). LIT-Verlag.

Харитончик, З. А. (2019). «Спящие» компоненты семантики лексических единиц. В А. Н. Еремин (Ред.), *Семантика и прагматика языковых единиц: Доклады Международной научной конференции, Калужский государственный университет им. К. Э. Циолковского, г. Калуга, 20-22 сентября 2019 г.* (сс. 286–299). Калужский государственный университет имени К. Э. Циолковского.

Чернявская, В. Е. (2021). *Текст и социальный контекст: Социолингвистический и дискурсивный анализ смыслопорождения*. Ленанд.

Шведова, Н. Ю. (1998). *Русский семантический словарь: Т. 1. Слова указующие (местоимения): Слова именующие: Имена существительные*. Азбуковник.

Fauconnier, G., & Turner, M. (2003). Polysemy and conceptual blending. В B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman, & D. D. Clarke (Ред.), *Polysemy: Flexible patterns of meaning in mind and language* (сс. 79–94). Mouton de Gruyter.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2-е изд.). Oxford University Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors we Live by*. University of Chicago Press.

Malmkjaer, K. (2006). *The linguistics encyclopedia*. Routledge.

Rosch, E. (1978). Principles of categorization. В E. Rosch & B. Lloyd (Ред.), *Cognition and categorization* (сс. 27–48). Lawrence Erlbaum Associates.

Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and conceptual analysis*. Karoma Publishers.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

CHerniavskaia, V. E. (2021). *Tekst i sotsial'nyĭ kontekst: Sotsiolingvisticheskiĭ i diskursivnyĭ analiz smysloporozhdeniia*. Lenand.

Fauconnier, G., & Turner, M. (2003). Polysemy and conceptual blending. In B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman, & D. D. Clarke (Eds.), *Polysemy: Flexible patterns of meaning in mind and language* (pp. 79–94). Mouton de Gruyter.

KHaritonchik, Z. A. (2014). *Semantika i pragmatika leksicheskikh edinits v zerkale derivatsionnykh protsessov*. In S. Mengel (Ed.), *Slavisiue Wortbildung im Vergleiiu: Theoretisiue und pragmatisiue Aspekte* (pp. 17–33). LIT-Verlag.

KHaritonchik, Z. A. (2019). "Spiashchie" komponenty semantiki leksicheskikh edinits. In A. N. Eremin (Ed.), *Semantika i pragmatika iazykovykh edinits*: *Doklady Mezhdunarodnoĭ nauchnoĭ konferentsii, Kaluzhskiĭ gosudarstvennyĭ universitet im. K. Ė. TSiolkovskogo, g. Kaluga, 20-22 sentiabria 2019 g.* (pp. 286–299). Kaluzhskiĭ gosudarstvennyĭ universitet imeni K. Ė. TSiolkovskogo.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.). Oxford University Press.

Kubriakova, E. S. (2002). Ob osobennostiakh kompozitsionnoĭ semantiki u proizvodnykh slov. In S. Mengel (Ed.), *Slavisiue Wortbildung: Semantik und Kombinatorik* (pp. 55–71). Lit. Verlag.

Kuznetsov, S. A. (1998). *Bol'shoĭ tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka*. Norint. https//www.gramota.ru

Lado, R. (1989). Lingvistika poverkh granits kulʹtur (V. A. Vinogradov, Trans.). In V. P. Neroznak (Ed.), *Novoe v zarubezhnoĭ lingvistike: Vol. 25. Kontrastivnaia lingvistika* (pp. 32–62). Progress.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors we Live by*. University of Chicago Press.

Malmkjaer, K. (2006). *The linguistics encyclopedia*. Routledge.

Natsional'nyĭ korpus russkogo iazyka. (n.d.). http://www.ruscorpora.ru

Rosch, E. (1978). Principles of categorization. In E. Rosch & B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization* (pp. 27–48). Lawrence Erlbaum Appociates.

SHvedova, N. IU. (1998). *Russkiĭ semanticheskiĭ slovar': Vol. 1. Slova ukazuiushchie (mestoimeniia): Slova imenuiushchie: Imena sushchestvitel'nye*. Azbukovnik.

Wierzbicka, A. (1985). *Lexicography and Conceptual Analysis*. Karoma Publishers.

Zemskaia, E. A. (1973). *Sovremennyĭ russkiĭ iazyk: Slovoobrazovanie*. Prosveshchenie.

Семантический потенциал производных компаративного типа сквозь призму их контекстуального окружения

Анотація

Операция сравнения, лежащая в основе словообразовательного значения подобия компаративных производных (например, прилагательных *генеральский*, *братский*, *рыбий* и др., имеющих значения «такой, как, характерный для генерала, брата, рыбы» соответственно), открывает широкие возможности для актуализации многочисленных смыслов, скрытых в концептуальных структурах их производящих баз. Контекстуальное окружение производных данного типа ярко демонстрирует выбор для сравнения разных качеств (внешности, поведения, социальных ролей, стереотипных свойств) и раскрывает таким образом богатство знаний носителей языка об окружающем мире. Актуализация латентных, «спящих» компонентов семантики производящих баз в значениях компаративных дериватов предопределяет их семантическую открытость, границы которой тем не менее регулируются концептуальными моделями, общими для единиц одного лексического поля.

Ключевые слова: имя прилагательное; производное слово; производящая база; относительные и качественные значения; концептуальная модель

The Semantic Potential of Comparative Derivatives in the Light of Their Contextual Properties

Abstract

The operation of comparison which underlies the word-formation meanings of similarity in comparative derivatives (e.g. the Russian adjectives *генеральский*, *братский*, *рыбий*, etc. with meanings 'such as', 'characteristic of' – a general, brother, or fish, respectively) opens wide possibilities for the actualisation of numerous senses present in the conceptual structures of their derivational bases. The contextual usage of derivatives of this type vividly demonstrates the selection of various properties (appearance, behaviour, social roles, stereotype characteristics, etc.) as foundations for comparison and thus reveals the wealth of knowledge which language speakers possess about the surrounding world. The actualisation of latent, "sleeping" semantic components of the underlying bases in the meanings of comparative derivatives determines their semantic openness, the limits of which are nevertheless regulated by the conceptual pattern common to the units of the given lexical field.

Keywords: adjective; derivative; derivational base; relative and qualitative meanings; conceptual pattern

Krystyna Kleszczowa
Emerytowana profesor Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach
E-mail: krystyna.kleszcz@us.edu.pl
ORCID: 0000-0003-4872-5484

SYNONIMIA SŁOWOTWÓRCZA – JEJ ISTOTA, MECHANIZMY POWSTAWANIA I LIKWIDOWANIA

Język jest w wysokim stopniu redundantny, na każdym jego poziomie, również słowotwórczym. Słowotwórstwo to jedna z technik wzbogacania słownictwa, nic więc dziwnego, że derywaty rywalizują z pożyczkami (por. *adorator – wielbiciel*, *działacz – aktywista*, *objaśniacz – interpretator*, *zapowiadacz – prezenter*, *szef – zwierzchnik*), że wchodzą w relację synonimii z wyrazami powstałymi w różnym czasie i w różny sposób, też innymi technikami słowotwórczymi (*łgarz – kłamca – oszust*; *bijatyka – rękoczyny – utarczka – okładanie się*). Przejawem redundancji wewnątrz systemu słowotwórczego jest synonimia derywatów powstałych na tej samej bazie, choć utworzonych różnymi formantami, por. *wędrowi**ec*** *– wędrow**nik***, *moral**ista*** *– moraliz**ator***, *chłopi**ec*** *– chłop**ak***. Celem niniejszego tekstu jest refleksja nad istotą zjawiska synonimii słowotwórczej, nad rodzącymi ją mechanizmami. Na drugim miejscu stawiam szanse stabilizowania się jednego z elementów pasma synonimów, zatem – problem likwidowania synonimii słowotwórczej.

W tym miejscu trzeba podkreślić ogólny charakter kategorii słowotwórczej. Derywaty mieszczące formuły typu ‘ktoś, kto wykonuje jakąś czynność’, ‘coś, czym się wykonuje czynność’, ‘miejsce, gdzie się coś dzieje’ mogą wiązać dodatkowe znaczenia, derywaty o tej samej kategorii słowotwórczej przejawiają nieraz różne nacechowanie funkcjonalne (potoczne, techniczne, urzędowe, książkowe…). I tu warto zapytać: czy w takim wypadku powinno się mówić o synonimii? Mocno trzeba podkreślić, że synonimia słowotwórcza dotyczy **kategorii** słowotwórczej, a nie konkretnych leksemów, te mogą różnić się swoim zakresem znaczeniowym i funkcjonalnym bądź nacechowaniem stylistycznym. W artykule przyjmuję, że synonimia słowotwórcza to zgodność kategorii słowoform powstałych na jednej

bazie słowotwórczej[1] różniących się formantem; dokładna zgodność znaczenia i funkcji jednostek jako leksemów to dziedzina leksykologii.

1. Synonimia słowotwórcza jest stałą właściwością poziomu słowotwórczego. Problem zauważany i opisywany był w polskiej literaturze słowotwórczej, zwłaszcza tej o nachyleniu diachronicznym (Kaszewski, 2015; Pepłowski, 1974; Szczaus, 2005; Szczyszek, 2006). Studia staropolskie (do XVI wieku) ujawniają szereg pasm takich synonimów, niektóre ich elementy zachowały się do dzisiaj, por. *kłamacz*, *kłamaki*, *KŁAMCA*; *naśladca*, *NAŚLADOWCA*; *cudzołożca*, *CUDZOŁOŻNIK* (SStp, 1953-2002), dla innych powstawały synonimy i właśnie one utrwaliły się do dnia dzisiejszego, por. *NABYWCA* (w staropolszczyźnie *nabywacz*); *ŁGARZ* (w staropolszczyźnie *łgacz*); *BUDOWNICZY* (w staropolszczyźnie *budowacz*)[2]. W następnych stuleciach tych synonimicznych pasm jest jeszcze więcej, co wynika nie tyle ze specyfiki tych okresów polszczyzny, ile z dostępności materiału językowego. Wiadomo, że zarówno liczba, jak i jakość tekstów staropolskich były mocno ograniczone (to głównie teksty religijne i prawnicze).

Powody powstawania dubletów słowotwórczych w pierwszych wiekach polszczyzny pisanej w dużym stopniu leżały w zróżnicowaniu dialektycznym polszczyzny. Czy ustabilizowanie się normy językowej usunęło synonimię ze współczesnej polszczyzny? Nawet pobieżny wgląd w materiał słownikowy pokazuje, że dublety słowotwórcze nadal istnieją, por. *negocj**ant*** – *negocj**ator***, *moskw**iczanin*** – *moskwi**anin***, *krewni**ak*** – *krewn**y***, *łapow**nik*** – *łapówk**arz***. Mocno trzeba podkreślić, że nowe wyrazy powstają nie tylko dlatego, że brak nazwy dla obiektu czy zjawiska, lecz także wtedy, kiedy taka nazwa funkcjonuje. Dziś również powstają nowe wyrazy o tej samej wartości kategorialnej i tej samej podstawie słowotwórczej. Jakie mechanizmy budują synonimię słowotwórczą? O tym mowa będzie w następnym fragmencie artykułu.

2. W nauce często się zdarza, że omawiając jakieś zjawisko, wyszczególniamy różne jego przyczyny, każdą z osobna, choć w rzeczywistości krzyżują się one nawzajem, a nawet – wzajemnie warunkują. Wiadomo, że język jest układem

---

[1] Poza obserwacją stawiam efekty niezależnej derywacji – derywaty formalnie te same, ale powstałe od podstaw homonimicznych, np. *borowik* < *BOR* (skrót nazwy *Biuro Ochrony Rządu*) i *borowik* 'grzyb rosnący w borze' (Waszakowa, 2009, s. 216). Jako przykład synonimii słowotwórczej można dać: *programista* i *programator* w znaczeniu 'pracownik zatrudniony w dziale programowym radia, telewizji, filmu itp.'; w obu derywatach podstawą jest *program* 'spis pozycji nadawanych przez telewizję lub radio; zestaw tych audycji'. Ale *program* to rzeczownik polisemiczny i pochodny od niego *programista* w znaczeniu 'osoba opracowująca programy komputerowe' już nie jest dubletem *programatora*.

[2] Twierdzenie, że *nabywca, łgarz, budowniczy* powstały po XV wieku, jest konkluzją wynikającą z obserwacji zachowanego materiału.

ekwifinalnym – identyczny skutek może być rezultatem wielu przyczyn (Bertalanffy, 1984, ss. 177–181). Mam zatem świadomość, że wskazane w dalszym ciągu mechanizmy rodzące dublety słowotwórcze to zabieg sztuczny, z drugiej jednak strony – łączne ich omawianie dawałoby obraz nieklarowny.

Generalnie powiedzieć można, że synonimia słowotwórcza jest **przejawem ludzkiej kreatywności**. Bo niejednokrotnie tworzymy neologizm, gdy dobrze znamy słowoformę funkcjonującą już w języku. Dotyczy to głównie indywidualizmów, okazjonalizmów, żartów słownych, tworzenia neologizmów pozasystemowych w różnych grupach społecznych – język jest wtedy jednym z elementów więzi grupowej. Z drugiej strony, znając różne środki budowania wyrazów, użytkownik języka może utworzyć neologizm, gdy zapomniał czy nigdy wcześniej nie spotkał się z potrzebną mu w danej chwili nazwą obiektu bądź zjawiska. Mamy zatem dwa podstawowe powody powstawania synonimów słowotwórczych: z jednej strony celowe ich tworzenie, z drugiej zaś strony tworzenie wskutek nieznajomości nazwy.

Analiza narodzin konkretnych elementów pasm synonimów słowotwórczych wykracza poza ramy niniejszego tekstu. Trzeba by wówczas zajmować się historią poszczególnych słowoform. Nam chodzi raczej o ogólne zasady, które budują synonimię słowotwórczą[3].

2.1. W sposób wręcz regularny stykamy się z synonimią słowotwórczą w kategorii nazw czynności, o ile te przyjmują inne niż gerundialne zakończenia *-nie*, *-enie*, *-cie*. Mam tu na uwadze formacje rodzime, które funkcjonują od najdawniejszych czasów: *groźba – grożenie*, *wywóz – wywożenie*, *bitka – bicie*, ale przede wszystkim olbrzymią klasę pożyczonych nazw czynności z formantami *-acja*, *-ada*, *-aż*, w czasach obecnych *-ing*. Pożyczamy nazwy czynności, po czym następuje etap tworzenia na ich bazie czasowników. Magdalena Pastuchowa zjawisko to traktuje jako adaptację – dostosowanie nazwy czynności do ogólnych zasad słowiańskiego słowotwórstwa, wszak nazwy czynności derywowane są od czasowników (Pastuchowa, 2000, ss. 102–115). Kiedy utworzy się czasownik od pożyczonej nazwy czynności, to powstanie nazwy gerundialnej daje w efekcie synonimię słowotwórczą, por. *błazenada* (> *błaznować* >) *błaznowanie*; *konkurencja* (> *konkurować* >) *konkurowanie*; *masaż* (> *masować* >) *masowanie*; *trening* (> *trenować* >) *trenowanie.*

---

[3] Teoretycznie zsumowanie historii pojedynczych leksemów dałoby obraz tych ogólnych zasad. Jednak, pomijając trud gromadzenia takich danych, skomplikowane losy konkretnych słowoform, przy lukach materiałowych, co normalne w badaniach diachronicznych, dałoby ten sam efekt, jaki proponowany jest w niniejszym tekście.

Opisany tu powód powstawania synonimii słowotwórczej jest powszechnie znany wśród derywatologów. Ale problem można przenieść do interpretacji innych kategorii słowotwórczych.

2.2. Na bazie wskazanej wyżej synonimii opiera się nieraz synonimia w obrębie kategorii, które w dużej części tworzone są z nazw czynności poprzez derywację semantyczną. Mam na uwadze nazwy rezultatów oraz nazwy obiektów czynności. I mamy w nazwach rezultatów pary synonimiczne takie jak w nazwach czynności: *produkcja – produkt (gospodarki leśnej)*; *utarg – utargowanie (z dziennej sprzedaży)*; *ekranizacja – ekranizowanie (powieści).* Granica między nazwą rezultatu a nazwą czynności nie zawsze jest ostra, choć można wskazać właściwości różniące obie kategorie (Danielewiczowa, 2017), a tym samym – przenieść synonimię pokazaną we fragmencie 2.1. w obręb nazw rezultatywnych. Problem synonimii słowotwórczej wśród nazw rezultatywnych wyraźniej widać, gdy formacja typowa dla nazw wytworów wchodzi w parę z pierwotną nazwą czynności, np. *oparzel**ina** – oparz**enie***, *mieszan**ina** – miesza**nie** (gatunków)*, *gmatwan**ina** – gmatwa**nie** (zdarzeń)*, *kołatan**ina** – kołata**nie** (się) (wokół problemu).* Podobnie rzecz ma się w nazwach obiektów, np. *dopłacenie/dopłata* – ‘czynność’ i ‘dopłacone pieniądze’, *wypłata/wypłacenie*, *opatrunek/opatrzenie*, *darowizna/darowanie*, *przydział/przydzielenie.* Czasami obok nazwy obiektu pojawia się wskutek derywacji semantycznej pierwotna nazwa czynności, por. *jadło – jedzenie, naklejka – naklejenie*, *spoiwo – spojenie*.

Rozdzielenie odczasownikowych nazw rezultatów od nazw obiektów nie zawsze jest oczywiste. Oto co piszą autorki syntezy słowotwórstwa rzeczowników:

> Rzeczowniki takie jak *odmrożenie, ugryzienie* zaliczamy do nazw rezultatów, a zarazem i obiektów czynności, podobnie znaczenia treści komunikatów słownych i treści psychicznej, takie jak *wyznanie* ‘to, ktoś opowiada lub opowiedział’ […], *przywidzenie* ‘to, co się przywidziało’. Przedmiot jest w tych wypadkach wobec czynności wewnętrzny, jako że treść, o której tu mowa, wchodzi w obręb znaczenia tych czynności, jak *zwierzanie się* czy *przywidzenie* (Grzegorczykowa & Puzynina, 1979, s. 268).

Szansą na sprecyzowanie podziału jest ogląd semantyki fundujących je czasowników oraz wymagań kontekstowych (Czelakowska, 2019).

2.3. Na konferencji w Mińsku mówiłam o sposobach definiowania derywatów w *Wielkim słowniku języka polskiego* (Kleszczowa, 2020). Podkreślałam skalarność w relacji ‘wyraz pochodny – podstawa słowotwórcza’. W definicji niektórych tkwiła podstawa słowotwórcza zgodna z zasadami współczesnej derywatologii, ale były i takie słowoformy, w definicji których pojawiał się jakiś element gniazda słowotwórczego. Można tu mówić o reinterpretacji. I właśnie w ten sposób rodzi się

podwójna motywacja, ta może skutkować tworzeniem nowego typu słowotwórczego, synonimu słowotwórczego.

Weźmy dla przykładu nazwy wykonawców czynności, bo w tej klasie jest wiele pożyczek. Do pożyczonej nazwy bardzo często „podkładamy” czasownik rzekomo motywujący nazwę wykonawcy czynności. A skoro mamy czasownik, może na jego bazie powstać nazwa agentywna z innym formantem niż ta wyjściowa:

*manipul**ator*** (fr. *manipulateur*) – *manipulować* – *manipul**ant***;
*defraud**ant*** (niem. *Defraudant*) – *defraudować* – *defraud**ator***.

Dobierając przykłady, celowo na pierwszym miejscu dałam formy raz z formantem *-ator*, potem z *-ant*. Bo przeciętny użytkownik języka nie zna źródeł pożyczki, ma tylko poczucie obcości, na tym opiera wymienność formantu. A dodać warto, że kategoria nazw wykonawców czynności ma bardzo wyraziste formanty, dla których znaczenie osobowego wykonawcy jest dominujące: *-acz*, *-ca*, *-ciel*, *-ator*, *-arz*, por. *biegacz*, *kierowca*, *oskarżyciel*, *demonstrator*, *tokarz*[4].

Przykładów na synonimię w ramach tej kategorii znajdziemy wiele we współczesnej polszczyźnie:

brygadzista (110) – *brygadier* (282),
manipulant (16) – *manipulator* (88),
eksternista (4) – *ekstern* (24),
awangardysta (2) – *awangardzista* (8).

Obok elementów dubletów słowotwórczych w nawiasach podawałam liczbę przykładów za Narodowym Korpusem Języka Polskiego (NKJP, b.d.). Ciekawsze wydają się te pary, dla których brak poświadczeń w NKJP, choć można je odnaleźć wyszukiwarką Google w Internecie:

negocjator (307) – *negocjant*,
ekolog (263) – *ekologista*,
radykał (70) – *radykalista*,
akwarysta (12) – *akwariarz*,
manifestant (3) – *manifestowicz*.

Wysoką frekwencję w NKJP ma angielska pożyczka *mobbing* (458)[5]. I już w internetowym *Słowniku języka polskiego* PWN odnotowany jest czasownik *mobbingować/mobingować*, także przymiotnik *mobbingowy.* Osoba, która dopuszcza się mobbingu, to *mobber* (12). Ale obok tej pożyczki pojawił się już derywat odczasownikowy

[4] Jest to cecha znamienna dla wszystkich języków słowiańskich, por. rosyjskie: *-арь*, *-тель*, *-чик*, *-щик*, *-ец*, *-ун*; czeskie: *-ec*, *-ař*, *-eč*, *-íř*, *-ník*, *-or*, *-tel*, *-č*; bułgarskie: *-ар*, *-ач*, *-ец*, *-ник*, *-чик*, *-тел*.
[5] Dodać warto, że spotykamy już spolszczoną formę *mobing* (12).

mobingowiec: *Brawo, Katarzynko, walcz dalej o szkołę dobrej historii Torunia. Bądź mocna w walce z* ***mobingowcami*** *i ich, mówiąc ogólnie, nagannymi zachowaniami.* [...] (https://nowosci.com.pl/po-rozstaniu-z-muzeum-okregowym-dzieli-sie-wiedza-w--internecie/ar/10892555). Widzimy, że pożyczka *mobbing* organizuje wokół siebie gniazdo, a w nim pojawiają się dublety słowotwórcze.

Jak wyżej podkreślałam, formanty nazw wykonawców czynności są czytelne. Dodać warto, że rozumienie wspomaga również otoczenie syntaktyczne tych derywatów. Często się zdarza bowiem, że w tekście nazwa wykonawcy czynności obligatoryjnie wiąże nazwę obiektu czynności: *zdobywca medalu*, *twórca poematu*, *wyznawca prawosławia*. Wszystko to (czytelność formantów, wysoka frekwencja kategorii, obligatoryjne wiązanie dookreśleń) sprawia, że kategoria nazw wykonawców czynności obfituje w synonimię słowotwórczą.

2.4. W każdej kategorii słowotwórczej spotykamy różnorodność formantów, choć oczywiście można wskazać typ dominujący. I np. dla kolektywów najczęstszy jest sufiks *-stwo*, chociaż są też nazwy z przyrostkami *-eria*, *-izna/-yzna*, *-cja* (*chuliganeria*, *rogacizna*, *starszyzna*, *delegacja*). Siła typu z przyrostkiem *-stwo* była zapewne przyczyną zaniku drugich elementów par: *chłopstwo – chłopia*, *matactwo – mataczyzna*, *Kozactwo – Kozaczyzna*, *ubóstwo – uboż* (Habrajska, 1995, ss. 258–264). Ale mimo usuwania elementu pary i dziś funkcjonują dublety: *husarstwo – husaria*, *inżynierstwo – inżynieria*, *generalstwo – generalicja*, *profesorstwo – profesura*, *starszeństwo – starszyzna*, *szlachectwo – szlachta*.

2.5. Zdarza się, że derywaty powstałe różną drogą zlewają się funkcyjnie, tworząc kategorię słowotwórczą naznaczoną dubletami. Tu warto wspomnieć o przysłówkach odprzymiotnikowych, nacechowanych zakończeniem *-o* oraz *-e*. Wśród staropolskich przysłówków odnotowano ok. 100 takich dubletów, por. *bujnie – bujno*, *daremnie – daremno*, *dostatecznie – dostateczno*, *dostojnie – dostojno*, *dziwnie* – *dziwno* itd. (Kleszczowa, 2021, w druku). W dalszym rozwoju polszczyzny dochodzi do redukcji tego nadmiaru i we współczesnej polszczyźnie, choć nadal funkcjonują dwa zakończenia, dubletów jest niewiele, por. *mile* (2499) – *miło* (4507), *leniwie* (1114) – *leniwo* (12), *łakomie* (190) – *łakomo* (1), *tęsknie* (272) – *tęskno* (198), *litościwie* (112) – *litościwo* (1). W nawiasach podana jest liczba przykładów odnotowanych w NKJP (PELCRA). Łatwo zauważyć dysproporcje we frekwencji, a czasami wręcz zanikanie – dla *łakomo* i *litościwo* tylko po jednym przykładzie.

3. Tworzeniu neologizmów dających w efekcie synonimię słowotwórczą towarzyszą zjawiska usuwania synonimów. Przyczyn ich rugowania jest wiele, w niniejszym tekście wskażę tylko trzy – leksykalizację jednego z elementów ciągu

synonimicznego, wchodzenie elementu dubletu słowotwórczego w krąg terminologii, także rolę frekwencji w stabilizowaniu się elementu synonimii słowotwórczej.

3.1. Pisząc o synonimii słowotwórczej, brałam pod uwagę znaczenia kategorialne, ale wiadomo, że niejednokrotnie jednostki powstałe jako efekt aktu derywacyjnego ulegają leksykalizacji, a to prowadzi do zerwania związku z elementem, z którym dany wyraz tworzył dublet słowotwórczy. Przykładów na takie zjawiska jest wiele, przytoczę tu kilka najbardziej oczywistych.

W SStp odnotowana jest para *myśliwy* i *myśliciel*, choć przykłady nie potwierdzają synonimii słowotwórczej. *Myśliwy* to jeszcze przymiotnik od *myśleć*: *K czemu myśli przyłożyła, barzo rychło się nauczyła, bo była barzo silno* ***myśliwa*** […] Rozm 17 (SStp, 1953-2002). Ale już w SPXVI mamy przykład na substantywizację tego przymiotnika, a tym samym – na status synonimu słowotwórczego wobec *myśliciel*: *Bo dasz* ***myśliwemu*** *lutnią / staremu drumlę / kupcowi jastrząba /* […] *tedy to żadnemu z tych nie będą wdzięczne upominki* RejZwierc 97v (SPXVI, 1956-2011). W tym czasie *myśliwy* 'łowca' funkcjonował obok synonimu *myśliwiec*, z czasem nastąpiło zerwanie związków obu rzeczowników z gniazdem czasownikiem *myśleć*.

Inny charakter miała emancypacja leksemów *zagadka* i *zgadywać*. Podczas gdy *myśliwy* to rzeczownik, który wskutek leksykalizacji oderwał się od gniazda *MYŚLEĆ, zagadka* i *zgadywać* zachowały starą wartość rdzenia -*gad*- (psł. **gadati*), którego podstawowym znaczeniem było 'domyślać się; zgadywać, wróżyć' (SE, 1952-1982). Inne leksemy gniazda *GADAĆ* (np. *pogadanka*, *gaduła*, *obgadać, dogadać*) specyfikują zleksykalizowane *gadać* jako 'mówić'[6]. Jak widać, leksykalizacja może spowodować powstanie nowego gniazda (*myśliwy*, *myśliwiec*, *myślistwo*), ale też oderwać większość gniazda od pierwotnego sensu podstawy słowotwórczej.

Leksykalizacji może sprzyjać wygasaniu funkcji jakiegoś formantu. Tu przykładem może być pierwotnie deminutywny formant -*ec*, zachowany w zleksykalizowanych: *palec* (wobec *palik*), *stolec* (wobec *stołek*).

3.2. Zakres synonimii słowotwórczej jest różny w zależności od odmiany języka. Najczęstsza jest synonimia w języku potocznym. Dobrym przykładem może być tu pasmo synonimów od skrótu LGBT (z ang. ***L****esbian,* ***G****ay,* ***B****isexual,* ***T****ransgender*): *elgiebetowiec*, *elgiebecista*, *elgiebeciarz*. Wyrazy te nie są notowane w NKJP, ale łatwo je odnaleźć w Internecie[7].

---

[6] Czasownik *gadać* jest bazą derywatów mieszczących się w *Słowniku gniazdowym* na dwóch stronach (SGS, 2004, ss. 207–209).

[7] *W mieście moim pięknym idzie sobie jutro parada* ***elgiebetowców*** *pod hasłem.* [...] *a w ogóle to nie wiem kto to jest* ***elgiebetowiec***; *A co proponuje ta banda schetyny prócz* ***elgiebecisty*** *w każdym przedszkolu i egzaminu z walenia konia przed rozpoczęciem podstawówki?*; *ja nikomu do sypialni nie*

Natomiast synonimia słowotwórcza jest rzadka w odmianach specjalistycznych. I może się zdarzyć, że użytkownicy języka ograniczają synonimię słowotwórczą, ponieważ jeden z elementów pasma wszedł w obręb terminologii. Termin ma nie tylko arbitralnie zakreślone znaczenie, lecz także ściśle wyznaczoną formę. I tak z dwóch derywatów, *tokarka* i *tokarnia* ‘obrabiarka skrawająca, służąca do toczenia wałków, tulei, pierścieni itp. oraz do wiercenia […]’ , pozostał tylko pierwszy jako termin techniczny; z trzech nazw dla znaczenia: ‘maszyna, która służy do zgniatania czegoś’ (*zgniatarka*, *zgniataczka*, *zgniatacz*) status terminu uzyskał derywat *zgniatarka*.

Rzecz ciekawa, mimo specjalizacji formy w słownictwie technicznym, użytkownicy języka tworzą czasami ich synonimy formalne. Tu przykładem może być informatyczna *wyszukiwarka* ‘program komputerowy służący do wyszukiwania danych […]’. W Internecie spotkamy *wyszukiwaczkę*, a w SJP znaleźć można derywat *wyszukiwacz* (SJP, b.d.). Dla użytkowników języka status terminu nie jest istotny, o ile znają jego podstawę słowotwórczą, znają kategorię słowotwórczą, są w stanie utworzyć synonim słowotwórczy. Oczywiście wtedy nowo utworzony derywat nie jest terminem.

3.3. O losach rywalizujących ze sobą leksemów zwykliśmy wyrokować na podstawie frekwencji. Przyznać trzeba, że czasami wskazuje ona ogólną tendencję. Przykładów „zwycięstw” frekwencyjnych w historii polszczyzny mamy wiele. Pokazuje to wyraźnie Franciszek Pepłowski w swojej monografii o odczasownikowych nazwach czynności w XVI wieku (Pepłowski, 1974): derywat *wyznawacz*, odnotowany 47 razy, ustąpił leksemowi *wyznawca*, mającym 120 użyć w XVI wieku, *obrońca* (325) wyparł leksem *obroniciel* (11), *sprawca* (445) zastąpił starego *sprawiciela* (1), mówimy dziś *fundator* (25), a nie *fundownik* (9), *kupiec* (744), a nie *kupień* (1), *pochlebca* (152), a nie *pochlebiacz* (1) czy *pochlebnik* (41).

Ale czy frekwencja zawsze decyduje o stabilizacji elementu pasma synonimicznego? Materiał szesnastowieczny w zestawieniu ze współczesną polszczyzną przeczy takiej prawidłowości. Rywalizację wygrał *zwodziciel*, mimo że miał konkurenta *zwodnik* (50)[8], leksem *pijanica* (141) ustąpił derywatowi *pijak* (6), nie mówimy dziś *skrzypiec* (9), tylko *skrzypek*. Język jest tworem o wysokim stopniu komplikacji, na jego ewolucję wpływa bardzo wiele czynników, frekwencja jest tylko jednym z nich.

---

zaglądam, ale ***elgiebeciści*** *chcą mieć prawo do adopcji dzieci, związków małżeńskich*; *Bardziej bawi, że antykościelny* ***elgiebeciarz*** *postanowił poszukać bardziej konserwatywnego elektoratu.*

[8] Też *zwodźca* (27).

Zakończenie

W artykule pokazywałam przyczyny wysokiego stopnia redundancji poziomu słowotwórczego. Omawiałam przyczyny powstawania synonimii słowotwórczej, ale zwracałam też uwagę na usuwanie elementów pasm synonimów słowotwórczych. Z punktu widzenia komunikacji synonimia słowotwórcza jest bowiem zbędnym nadmiarem, tworzącym niejako chaos. Usuwanie synonimii można zatem traktować jako porządkowanie systemu. Nasuwa się tu analogia do fizycznej teorii chaosu deterministycznego. Teoria ta o tyle wydaje się odpowiednim przyrównaniem w interpretowaniu ewolucji języka, że odnosi się do dynamicznych układów o wysokim stopniu komplikacji, a właśnie takim fenomenem jest język naturalny, na każdym poziomie, zwłaszcza na poziomie słowotwórczym (Kleszczowa, 2006).

SŁOWNIKI WRAZ ZE SKRÓTAMI

Mayenowa, M. R., Pepłowski, F., & Mrowcewicz, K. (Red.). (1956–2011). *Słownik polszczyzny XVI wieku* (T. 1–35) [SPXVI]. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Narodowy Korpus Języka Polskiego [NKJP]. (b.d.). http://nkjp.pl/

Skarżyński, M. (Red.). (2004). *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego: T. 3. Gniazda odczasownikowe* [SGS]. Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica".

Sławski, F. (Red.). (1952–1982). *Słownik etymologiczny języka polskiego* (T. 1–5) [SE]. Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.

Słownik języka polskiego PWN [SJP]. (b.d.). https://sjp.pwn.pl/

Urbańczyk, S. (Red.). (1953–2002). *Słownik staropolski* (T. 1–11) [SStp]. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

BIBLIOGRAFIA

Bertalanffy, L. (1984). *Ogólna teoria systemów: Podstawy, rozwój, zastosowania* (E. Woydyłło-Woźniak, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Czelakowska, A. (2019). Nazwy czynności i nazwy rezultatów czynności w derywacji semantycznej. *LingVaria*, *14*(2(28)), 73–92. https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.28.05

Danielewiczowa, M. (2017). Polskie nazwy czynności i wytworów czynności w świetle walencji motywujących je czasowników. *Prace Filologiczne*, *70*, 143–157.

Grzegorczykowa, R., & Puzynina, J. (1979). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Habrajska, G. (1995). *Collectiva w języku polskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Kaszewski, M. (2015). *Polskie agentywne nazwy osobowe w dykcjonarzu Michała Abrahama Troca*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku.

Kleszczowa, K. (2006). Dobrodziejstwo chaosu znaków językowych. W D. Heck & K. Bakuła (Red.), *Efekt motyla* (ss. 47–53). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kleszczowa, K. (2020). Informacje słowotwórcze w *Wielkim słowniku języka polskiego*. W A. Lukashenets (Red.), *Slavianskaia dėryvatahrafiia* (ss. 142–150). Natsyianalʹnaia akadėmiia navuk Belarusi.

Kleszczowa, K. (2021). Dublety słowotwórcze w studiach nad historią polskich przysłówków. *Prace Filologiczne*, *76* (w druku).

Pastuchowa, M. (2000). *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Pepłowski, F. (1974). *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Szczaus, A. (2005). *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.

Szczyszek, M. (2006). *Derywaty z przyrostkiem* -owicz *w języku polskim: Doba nowopolska.* Poznańskie Studia Polonistyczne.

Waszakowa, K. (2009). Derywacja słowotwórcza a semantyczna. W V. Radeva, C. Avramova, & J. Baltova (Red.), *Slovoobrazuvanie i leksikologiia* (ss. 209–219). Bŭlgarska akademiia na naukite.

Synonimia słowotwórcza – jej istota, mechanizmy powstawania i likwidowania

Abstrakt

Przejawem redundancji wewnątrz systemu słowotwórczego jest synonimia – w ramach jednej kategorii słowotwórczej powstają formacje na tej samej bazie, choć tworzone różnymi formantami. W pierwszej części artykułu mowa o mechanizmach budujących synonimię słowotwórczą.

Generalnie powiedzieć można, że synonimia słowotwórcza jest przejawem ludzkiej kreatywności. Owa kreatywność przejawia się w: 1) dostosowywaniu pożyczek do ogólnych zasad słowotwórczych (np. na bazie pożyczonej nazwy czynności *konkurencja* powstaje czasownik *konkurować*, a od niego – gerundialne *konkurowanie*); 2) wskutek derywacji se-

Krystyna Kleszczowa

mantycznej dublet jednej kategorii uzyskuje wartość innej kategorii, por. *dopłacenie/dopłata* – ‘czynność’ i ‘dopłacone pieniądze’; 3) reinterpretacja pożyczek daje podstawy do tworzenia dubletu z innym formantem, por. *brygadier* z fr. *brigadi**er*** < brygada > *brygadz**ista***, *manipul***ator** (fr. *manipulateur*) < manipulować > *manipul**ant***; 4) czasami derywaty powstałe różną drogą zlewają się funkcyjnie, tworząc kategorię słowotwórczą naznaczoną dubletami, por. przysłówki *mil**e*** – *mił**o***, *leniwi**e*** – *leniw**o***.

Tworzeniu neologizmów dających w efekcie synonimię słowotwórczą towarzyszy usuwanie elementu pary synonimicznej. Przyczyn ich rugowania jest wiele, w niniejszym tekście wskazano tylko trzy – 1) leksykalizację jednego z elementów ciągu synonimicznego (*myśliwy* wobec *myśliciel*); 2) wchodzenie elementu dubletu słowotwórczego w krąg terminologii (z pasma *zgniatarka*, *zgniataczka*, *zgniatacz* pozostał tylko pierwszy element); 3) rolę frekwencji w stabilizowaniu się elementu dubletu słowotwórczego (*obrońca* wyparł leksem *obroniciel*, *sprawca* zastąpił stary dublet *sprawiciel*).

Słowa kluczowe: synonimia słowotwórcza; mechanizmy powstawania; mechanizmy usuwania; derywacja semantyczna; leksykalizacja; reinterpretacja; frekwencja

Word-Formative Synonymy – Its Essence and Mechanisms of Development and Elimination

Abstract

One of the manifestations of redundance within a word-formative system is a synonymy whereby within one word-formative category there originate formations with a common base but featuring various formants. The first part of the article discusses the mechanisms which constitute word-formative synonymy.

Generally, one may say that word-formative synonymy is a manifestation of human creativity. This instance of creativity is expressed in the following processes: (1) the adaptation of loanwords to the general word-formative rules (e.g. on the basis of the borrowed nomen actionis *konkurencja* there develops the verb *konkurować*, and from the latter the gerundial *konkurowanie* is formed); (2) as a result of semantic derivation, the doublet of one category assumes the value of another category, cf. *dopłacenie / dopłata* – ‘[the activity of] making an additional payment’ and ‘an additional amount of money that is paid’; (3) a reinterpretation of a loanword provides the foundation for the emergence of a doublet which features a different formant, cf. *brygadier* from Fr. *brigadi**er*** < *brygada* > *brygadz**ista***, *manipul**ator*** (Fr. *manipulateur*) < *manipulować* > *manipul**ant***; (4) in some cases, the derived words undergo functional conflation in various ways, leading to a word-formative category marked by doublets, cf. the adverbs *mil**e*** – *mił**o*** ‘nicely, pleasantly’, *leniwi**e*** – *leniw**o*** ‘lazily, unhurriedly’.

The development of neologisms which eventually yield word-formative synonymy is accompanied by the removal of elemen of synonymous pairs. There are many reasons for

the elimination of such elements; the present text indicates only three of them: (1) lexicalisation of one of the elements of a string of synonyms (*myśliwy*, once 'thoughtful', now 'hunter', as opposed to *myśliciel* 'thinker'); (2) the entry of an element of a word-formative doublet into the field of terminology (of the string *zgniatarka*, *zgniataczka*, *zgniatacz* 'crushing machine' there remained only the first element); (3) stabilisation of an element of a word-formative doublet due to frequency (*obrońca* 'defender' replaced the lexeme *obroniciel*, *sprawca* 'perpetrator' replaced the old doublet *sprawiciel*).

Keywords: word-formative synonyms; mechanisms of development; mechanisms of elimination; semantic derivation; lexicalisation; reinterpretation; frequency

Krystyna Kleszczowa

Елена И. Коряковцева
Естественно-Гуманитарный Университет в г. Седльце
E-mail: elena.koriakowcewa@uph.edu.pl
ORCID: 0000-0003-0701-1506

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ГИБРИДИЗАЦИЯ КАК ЭФФЕКТ ЯЗЫКОВОЙ МАНИПУЛЯЦИИ РОССИЙСКИХ И ПОЛЬСКИХ ИНТЕРНЕТ-СМИ

В условиях глобальной интернационализации и виртуализации общественной жизни многократно усиливается роль средств массовой информации (СМИ), которые благодаря интернет-технологиям успешно используют оборот общественно значимой информации для манипуляции сознанием реципиентов медиатекстов. В XXI веке наиболее эффективным инструментом коммерчески необходимого манипулирования информацией стал культ здоровья, усилившийся в связи с медикализацией общественной жизни. Медикализация – это новый социокультурный феномен, порожденный глобализацией, когда профессиональная медицина приобрела несвойственные ей функции социального контроля, оценки, продуцирования смыслов и ценностей, тиражирования и трансляции профессиональной терминологии в обыденный язык (см. Михель, 2011). Распространение влияния медицины на всё новые сферы общественной жизни привело к тому, что медикализация превратилась в особую политическую технологию и «социально-семантическую стратегию, которая выгодна одним лицам и несет угрозы другим» (см. Zola, 1972). В процессе медикализации общественного сознания, наряду с медиками, политиками, фармацевтической индустрией, активно участвуют средства массовой информации. Ввиду высокой общественной значимости медикализированного медиадискурса, его особенности исследуются не только социологами, но и специалистами по медиалингвистике (см., напр.: Бурганова, 2009; Сасункевич, 2010). В центр внимания лингвистов попадают преимущественно разнообразные усилия СМИ как субъекта манипулятивных действий, активно влияющего на сознание реципиентов медиатекстов и коммуникативные качества их речи. Установлено, что манипулятивный медиадискурс осуществляется его субъектами как на уровне микротекста

(графические, фонетические, деривационные, лексические и синтаксические приемы), так и на уровне макротекста (фрагментарная подача информации, особый подбор и компоновка тем, повторы и др.)[1]. В то же время исследования, посвященные способам оборонительного реагирования, используемым объектами манипуляций СМИ, практически отсутствуют.

Восполняя, хотя и частично, этот пробел, в данной статье мы рассматриваем деривационные приемы языкового реагирования реципиентов текстов российских и польских интернет-СМИ на медийный контент, касающийся коронавируса SARS-CoV-2 и вызванной им пандемии коронавирусной инфекции COVID-19. Цель изучения гибридных неологизмов, образованных на базе актуальных «триггерных» слов-стимулов с высоким индуцирующим потенциалом (*коронавирус/koronawirus, ковид/COVID*, *пандемия/pandemia*), состояла в том, чтобы в ходе сравнительно-сопоставительного анализа выявить их структурно-семантические особенности и прагматико-стилистические свойства. Полагаем, что комплексное исследование неологизмов, «индуцированных» текстами СМИ, не только даст представление об активности и продуктивности новых словообразовательных типов, моделей, аффиксов, но и позволит понять, каким именно образом в языковом сознании русских и поляков в ходе номинации осмысливается беспрецедентная ситуация управления общественной жизнью с помощью медицины, ставшей средством социального контроля в условиях серьезной трансформации способов осуществления государственной власти.

В ходе своеобразного «сканирования» информационно-коммуникативного пространства российского и польского социумов выборка языкового материала для данной статьи проводилась методом т. н. «снежного кома» на основе русских неодериватов, обнаруженных с помощью поисковой системы YANDEX.RU[2] в комментариях к статьям о коронавирусной инфекции, опубликованным новостным агрегатором ЯНДЕКС-НОВОСТИ с февраля по ноябрь 2020 года. К русским неодериватам с помощью поисковой системы GOOGLE.PL[3] подыскивались изофонные польские неодериваты.

1.0. Пандемия COVID-19, объявленная в феврале 2020 года Всемирной организацией здравоохранения, не только интенсифицировала медикализацию общественной жизни во многих странах мира, но и спровоцировала появление множества неологизмов, вероятно, в большинстве языков, в том

---

[1] О способах конструирования манипулятивного медицинского медиа-дискурса см. например: Ахнина, 2016; Галяшина, 2020; Карымшакова, 2015; Bloor, 2007.

[2] Получено из http://yandex.ru; дата последнего обращения: 30.11.2020.

[3] Получено из http://google.pl; дата последнего обращения: 30.11.2020.

числе – русском и польском, в которых в течение десяти месяцев стремительно развились словообразовательные гнезда, где вершинами стали «триггерные» слова *коронавирус/koronawirus*, *ковид/COVID*, *пандемия/pandemia*. Эти медико-биологические термины, широко тиражируемые СМИ в ходе неслыханной прежде в истории человечества глобальной медийной атаки на рассудок и здравый смысл обывателей, стали эмоциогенными стимулами, вызывающими не только психоэмоциональное напряжение, но и ответную лингвокреативную реакцию у реципиентов российских и польских медиатекстов.

Существительные *коронавирус*, *koronawirus* были заимствованы из английского языка путем побуквенной передачи (транслитерации) слова *coronavirus*, этимоном которого является медико-биологический термин *coronavirus*, латинский по происхождению. В разговорном стиле, а затем и в письменной речи русское *коронавирус* и польское *koronawirus* подверглись формальной компрессии путем усечения второй основы *вирус/wirus*. Производные компрессаты *корона*, *korona* – это синонимичные квазитермины, обозначающие коронавирус SARS-CoV-2, шиповидные отростки которого внешне напоминают головной убор, являющийся символом власти монарха. Эти квазитермины-компрессаты функционируют в сотнях тысяч российских и польских медиатекстов и во множестве читательских комментариев к ним. По данным портала ЭКСПЕРТ ON-LINE, уже к началу апреля 2020 года 88% актуальных новостей в российских социальных сетях были посвящены коронавирусу[4], который из медицинской проблемы практически сразу же стал важнейшим фактором глобальной общественно-политической жизни. К информированию об актуальном медико-политическом феномене – пандемии COVID-19 – активно подключились масс-медиа, имитируя фронтовые сводки при описании борьбы с коронавирусом и публикуя отчеты о растущем числе жертв этого невидимого противника.

В контент российских и польских интернет-СМИ проник профессиолект медиков, где в связи с пандемией COVID-19 появились новые наименования – композиты *ковид-бригада*, *ковид-госпиталь*, *ковид-плюс*, *ковид-пневмония*, *ковид-позитивность*, *ковид-статус, ковид-центр*, *корона-проверка*, *коронапроявления*; *korona-ambulans*, *koronabus*, *koronatest*, *koronadomino* ‘lawinowy przyrost zakażeń’. К середине второго квартала 2020 года в российском и польском медиа-пространстве сформировалась *коронаречь/koronajęzyk* со специфической *короналексикой*, включающей *ковидиомы* и *коронаслова*, преимущественно

[4] Получено из: https://expert.ru; дата последнего обращения: 15.10.2020.

koronarzeczowniki. Публицистический стиль *коронаречи* пополнили *коронатермины.* Это в основном англицизмы и гибридные композиты, созданные способом сращения, первым компонентом которого является формально-семантический компрессат *корона/korona*: *корона-дневник*, *коронановости*, *ковидоскандал/ковид-скандал*, *коронахроники*, *коронафейк* (‘ложное сведение о коронавирусе’); *koronafejk*, *koronainfolinia, koronamem, koronanews, koronanewsletter.*

В деловом стиле *коронаречи/koronajęzyka* также появились *коронатермины*, образованные путем сращения либо сложения: *ковидокризис*, *ковид-проект*, *ковид-экономика*, *коронакризис/koronakryzys*, *корона-облигации/koronaobligacje* (ср. англ. *corona-bonds*), *коронарецессия/koronarecesja*, *коронаспрос/koronapopyt*, *короноцены/koronaceny*, *коронакрах/koronakrach.*

На начальном этапе карантинных мероприятий пандемия COVID-19 получила новые, стилистически нейтральные наименования-компрессаты – *коронадемия/koronademia*, *ковидодемия*. К августу 2020 года в ответ на затянувшийся масочно-перчаточный режим противоэпидемического поведения, принудительную самоизоляцию и нагнетание масс-медийной паники в связи с распространением коронавирусной инфекции, т. е. *инфодемии* (англ. *infodemic*) – по определению ВОЗ, российские и польские интернавты, характеризуемые журналистами как *корона-скептики/koronasceptycy*, *ковид-протестанты*, *ковид-экстремалы*, создали пейоративные универбизмы-псевдотермины: *ковидка*, *ковидло*, *ковидятина*, *ковидоз/kowidoza, коронарка/koronka*, – осуществив формально-семантическую компрессию терминологического сочетания *коронавирусная инфекция/infekcja koronawirusem SARS-CoV-2*[5].

Беспрерывные серии российских и польских медиатекстов, предвзято и противоречиво освещающих пандемию, стали мощным стрессовым фактором для их реципиентов, в условиях утраты социальной и финансовой стабильности вызывая в них внутреннее напряжение, раздражение, страх, агрессию (см. Островский & Иванова, 2020). Как следствие, в августе-октябре 2020 года в читательских комментариях к текстам интернет-СМИ, усиленно нагнетающим тревогу, появляются инвективы и пейоративизмы – суффиксальные дериваты и достаточно многочисленные композиты, образованные от «триггерных слов» *коронавирус/koronawirus*, *ковид/COVID*, *пандемия/pandemia*. С учетом экспрессивно-оценочной стилистической окраски, а также принадлежности к определенному лексико-грамматическому разряду эти неодериваты можно классифицировать следующим образом:

[5] «Negatywne konotacje, które ów rzeczownik [*korona* – E.K.] obecnie posiada, są na tyle silne, że wpływają nawet na decyzje marketingowe. Jedna z firm samochodowych zmieniła mającą w swym składzie wyraz *corona* nazwę felg nowej marki samochodów elektrycznych» (Kuligowska, 2020, c. 113).

1) пейоративные личные существительные: *ковидиот/ковидоидиот*, *ковидист/ковидопофигист*, *ковидоголик/covidoholik*, *ковидодебил/covidodebil*, *ковидёр, ковидодурак*, *ковидник/ковидозник/covidowiec*, *ковидозомби/covidozombie*, *ковидоид/covidoid*, *ковид-мошенник*, *ковидокликуша*, *ковидолох*, *ковидон*, *ковидопсих*, *коронаголик*, *коронадебил/koronadebil*, *коронодурак/koronadureń*, *короназавр*, *короназомби/koronazombie*, *коронаидиот/koronaidiota*, *короналох*, *koronamenel*, *koronaoszust*, *koronarabuś*, *коронапсих/koronapsych*, *koronazjeb*, *коронапофигист*;

2) пейоративные nomina loci – названия больниц, где лечат от коронавирусной инфекции: *ковидарий*, *ковидница*, *ковидарник*, *ковидюшник*, *ковидятник*, *ковидарня*, *ковидальня*, *ковид-пансионат*;

3) пейоративные nomina abstracta: *ковидобезумие/ковид-безумие*, *ковидобесие*, *ковидовакханалия*, *ковидоистерия*, *ковидоодержимость*, *ковидопаранойя*, *ковид-проект*, *ковид-режим*, *ковидоступор*, *ковид-террор/ковидотеррор*, *ковидофашизм*, *коронабесие/koronabiesie*, *коронобешенство, koronaburdel*, *коронадепрессия/koronadepresja*, *короноистерия/koronohisteria*, *коронокоррупция*, *коронопаника/koronapanika*, *коронапсихоз/koronapsychoza*, *корона-помешательство/korona-wariactwo*, *коронапофигизм* (‘пренебрежительное отношение к пандемии коронавируса’), *корона-террор/koronaterror*, *коронафашизм/koronafaszyzm*, *koronahejt, пандемиопаника/pandemiopanika*, *пандемиопсихоз/pandemiopsychoza.* В эту группу могут быть включены также новые русские ругательства – абстрактные существительные со значениями ‘психическое расстройство у глупых, наивных и слабонервных людей, вызванное страхом перед коронавирусной инфекцией’ (*ковиддурдом*, *ковидошиза*, *коронадурь*) и ‘обман с целью подавления и разорения легковерных людей под видом борьбы с коронавирусной инфекцией’ (*ковидохрень/коронохрень*, *короналохотрон, хренопандемия/хренодемия*);

4) пейоративные наименования инфекционных агентов (синонимические названия коронавируса SARS-CoV-2): *барановирус/baranowirus*, *болвановирус*, *дебиловирус/debilowirus*, *кармановирус*, *кретиновирус/kretynowirus*, *лоховирус*, *koronaświrus*, *псевдовирус/pseudowirus*, *психовирус*, *теле-шиза-коронавирус*, *фейковирус/fejkowirus*, *фуфловирус*, *хреновирус*, *шизоковид – коронашизус*. Эти квазитермины, созданные путем заменительной деривации, иначе – трансрадиксации[6], появились в блогах и на интернет-форумах, комментирующих медиатексты, посвященные SARS-CoV-2 и коронавирусной инфекции. Пейоративные неодериваты – экспрессивные синонимы медико-биологических

[6] «Трансрадиксация» – термин Анатолия Ф. Журавлева, см. Журавлев, 1982.

терминов *коронавирус*, *koronawirus* – были созданы в процессе словообразовательной языковой игры как средства аффективной разрядки. Семантика пейоративных квазитерминов, контексты их употребления отражают рост духовного и материального неблагополучия социума, его психотизацию в ситуации массовой безработицы, роста бедности, а также отсутствия достоверной, научно обоснованной информации о вирусе SARS-CoV-2, ср.:

«*Кармановирус*, точка наживы для олигархов, народ ставят на колени» https://aif.ru/ health/coronavirus/ virus_zhadnosti_kak_spekulyanty_i_ zhuliki _nazhivayutsya _na_koronaviruse; «На головы массам глобальными аналитиками был спущен *психовирус*, а подконтрольные СМИ включились в режим информирования, […] очень грамотно имитируя сводки с фронта как в Великую Отечественную Войну, пробуждая ужас на генетическом уровне […]» https://www.9111.ru

«Ten *pseudowirus* jest tak groźny, że niektórzy gdyby nie testy to nawet nie wiedzieli, że go mają. Śmiech na sali. To tak jak uwierzyć w czerwonego kapturka» https://semka.dorzeczy.pl/swiat/150311/koronawirus-w-rosji-dobowy-przyrost-zakazen-znow -przekroczyl-5-tysiecy.html; «Powinni wymyślić lepsza propagandę np. *debilowirus*, powinien umierać każdy naiwny, który wierzy w takie bzdury» https://iswinoujscie.pl/artykuly/66298/

2.0. Оценивая пандемию в связи с правительственными мерами по борьбе с ней, в комментариях к медиатекстам лингвокреативные российские и польские интернавты с июня по ноябрь 2020 года создали путем заменительной деривации пейоративные квазитермины: *баранодемия*, *вакцинодемия*, *дебилодемия*, *дуродемия*, *идиотодемия*, *лжедемия* (*барановируса*), *лоходемия*, *маразмодемия*, *паникодемия*, *псевдодемия*, *фальшдемия*, *фейкодемия*, *фуфлодемия*, *хренодемия*, *шизодемия*; *debilodemia*, *fałszdemia*, *fejkodemia*, *idiotodemia*, *kitdemia*, *kłamdemia*, *panikodemia*, *paranojodemia*, *pseudodemia*, *psychodemia*, *srajdemia*, *ściemdemia*. Показательно, что базовыми семантическими признаками ругательств *баранодемия*, *дебилодемия*, *идиотодемия*, *лоходемия*, *маразмодемия*, *debilodemia*, *idiotodemia*, *paranojodemia*, *psychodemia* являются «интеллект» (*баран* – переносн. ‘глупец’, *лох* ‘наивный, умственно ограниченный человек’) и «психические отклонения» (*дебил*, *идиот*, *маразм*, *хрень* ‘чушь’, *шизá* – просторечн. ‘шизофрения’, *debil*, *idiota* ‘идиот’, *paranoja*). Ср.:

«*Баранодемия* в головах населения по всему миру свирепствует, принимаются античеловечные меры по ее усилению» https://diesel.elcat.kg›index.php…; «В мессенджеры ежедневно сыпется всякая ахинея про *фейковирус* и *паникодемию* […]» https://news.rambler.ru› Рамблер/новости›…-vot-tak-oni-i-vymerli

«[…] tak samo przecież wyśmiewano na początku tej *idiotodemii*» https:// www.wykop.pl › #polska; «[…] mamy do czynienia z *pLandemią* – czymś sztucznie rozdmuchanym by wywołać globalną *psychodemię*, strach wykorzystywany przez globalistyczne elity […]» https:// lapidaria.home.blog/tag/biznes/; «Czy się da cokolwiek zrobić przy wszechogarniającej *panikodemii* […]» https://mycastle. video.blog › 2020/05/25 › malutka – historia; «To *srajdemia*, *panikodemia*, *debilodemia*, ale na pewno nie pandemia!» www.facebook.com › jedynie prawdajestciekawa; «Po to ta cała wykreowana *srajdemia*. Celem jest totalne ukatrupienia średniej klasy i firm […]» https://www.rynekzdrowia.pl/Polityka-zdrowotna/Rzad-rozszerzamy-...

В результате сознательной лингвокреативной деятельности российских и польских интернавтов в ходе трансрадиксации были вычленены новые суффиксоиды *-деми*(*я*)/*-demia*, которые пополнили репертуар «евролатинских» терминоэлементов, используемых при гибридной экспрессивной деривации. Так, с помощью «евролатинских» медико-биологических терминоэлементов *-мания/-mania*, *-патия/-patia*, *-фобия/-fobia*, *-френия/-frenia* реципиенты медиатекстов о пандемии COVID-19 в ходе комментирования образовали отрицательно-оценочные наименования, обозначающие психопатические состояния общественного сознания, ср.: *ковидомания/covidomania*, *коронамания/koronatamania*; *ковидофобия/covidofobia*, *коронафобия/koronafobia* (*koronofobia*), *пандемиофобия/pandemiofobia*; *ковидопатия/covidopatia*, *коронапатия*, *ковидофрения*, *коронафрения*.

Неодериваты *ковидомания*, *коронамания/koronatamania*, обозначающие болезненную сосредоточенность на пандемии COVID-19, были созданы с помощью терминологического морфемного комплекса *-мания/-mania* (от др.-греч. μανία 'страсть, безумие, влечение'), функционирующего также в качестве самостоятельного слова, называющего психопатологический синдром, который проявляется в болезненной внутренней сосредоточенности на ком- или чем-либо, сопровождаемой внезапными переходами от возбуждения к подавленности, ср.: *клептомания/kleptomania* (от греч. κλεπτειν 'красть', 'импульсивное воровство, немотивированное влечение к воровству, навязчивое стремление к кражам'). Ср.:

«И какой бы плотной ни была дымовая завеса *ковидомании*, персональные и коллективные промахи чиновников-технократов так или иначе выйдут на всеобщее обозрение» https://19rus.info›Власть и политика›…putina-khotya-kreml-eto…; «Ученые требуют трибунала для политиков, подверженных «*коронамании*» https://3rm.info›Новости›…-politikov-nuzhno-sudit…;

«Ciekawe jak jeszcze całą *korona-mania* na nas wpłynie» https://polskicaravaning.pl/artykuly/rekordowy-maj-wzrost; «Irytuje mnie ta *covidomania*. Zachowują się jak-

by ludzie z innymi chorobami natychmiast ozdrowieli […]» https://zpolskidopolski.blogspot.com/2020/08/q-3-...; «*Covidomania* to ta kurtyna, zasłona = apokalipsa, nie żaden koniec świata a działania za kulisami „władców" tego świata […]» https://bialczynski.pl ›2020/10/21› cepolska-jerzy-zieba-zo.

Изменив экономику и жизненный уклад, пандемия COVID-19 нанесла мощный удар по психическому здоровью населения, став причиной постоянного стресса и духовного неблагополучия в условиях массмедийного террора, провоцирующего у потребителей медиапродукции аномальный, навязчивый страх в форме психоза. Осознавая это и обозначая пандемию COVID-19 как причину тревожных расстройств, эрудированные и лингвокреативные россияне и поляки с помощью радиксоидного терминоэлемента *-фобия/-fobia* (от греч. φόβος 'страх') образовали гибридные неодериваты *ковидофобия/covidofobia*, *ковидлофобия* (от *ковидла* 'пренебрежительное название пандемии коронавирусной инфекции'), *коронафобия/koronafobia* (*koronofobia*), *пандемиофобия/pandemiofobia.* Ср.:

«*Коронафобия* ушла в массы и дала гораздо более страшные последствия, чем сам вирус» https://fithacker.ru› articles/ karantin-strah-i-…; «У меня много близких друзей сошли с ума, *ковидофобия* затмила мозги и лишила их привычного образа жизни, похоже, на многие, многие годы […]» https://smart-lab.ru›tag/ковидофобия/; «Помните, как начинался приступ *ковидлофобии* на территории оккупированной путинизмом?» https://partizan69-balt.livejournal.com›298989.html; «Я лично очень расстроен тем, что наш мир перешел в мрачную эпоху *пандемиофобии*» http://alfisti.ru›phpBB3/viewtopic.php…;

«[…] podkręcanie *covidofobii* u ludzi» https://www.o2.pl /informacje/nowa-mutacja--koronawirusa-...; «Stop *koronafobii*! – koronawirus nie taki straszny, jak go malują...» https:// mamanigdysama.pl › category › kobieta; «A ty co, zapominałeś, że lewak jesteś? Powinieneś popierać *pandemiofobię*» http://www.wykop.pl › link › comment

Морфемные комплексы *-патия/-patia* (от греч. πάθος(*ia*) 'страдание'), связанные терминоэлементы-радиксоиды, которые используются для называния психических расстройств и соматических болезней, послужили лингвокреативным российским и польским блогерам в качестве формантов при создании пейоративных имен состояния *ковидопатия/covidopatia*, *коронапатия*, ср.:

«[…] кто был прав, кто истинно заботился о своем народе, стране, экономике, и т. п.? Наши правители, которые вместе с верноподданными СМИ нагнетают панику, страх, ковидоистерию среди населения, факторы, прямо ухудшающие здоровье населения, и при этом оставляют людей без медицинской помощи, – или Батька, у которого от стресса, инсультов, инфарктов прочих обострений,

спровоцированных *ковидопатией*, никто не помрет?» https://mirtesen.ru›Люди›…/blog/46376559290; «Rodzić kazali w maseczce, ale ściągnęłam ją w trakcie, więc był okropny wrzask […] Ot co *covidopatia*!» https://hi-in.facebook.com › FundacjaMatecznik › posts

Медицинский суффиксоидный термоэлемент *-френия* (от греч. φρήν ‘ум, разум’), обозначающий комплекс симптомов, в котором сочетаются идеи, насыщенные неправдоподобным содержанием, с обманом восприятия из-за патологического аффекта, российские интернавты использовали для создания абстрактных существительных: *ковидофрения*, *ковидлофрения*, *коронафрения* – пейоративных наименований психических расстройств, обусловленных «новой реальностью», спровоцированной интенсивной медикализацией общественного дискурса, ср.:

«Это не выверенный документ, а продукт *ковидофрении*, при которой каждый пытается урвать свои профиты на теме пандемии» https:// conf.7ya.ru›fulltext-thread. aspx…; «*Ковидлофрения* везде, из каждого утюга. Нагнетают зачем-то [...]» https://vk.com›wall-26386119_139356; «*Коронафрения* – это уже не просто страх, а настоящий психоз, грубое нарушение мышления, формирование бредовых идей, одержимость коронавирусом» https://forum. littleone.ru›showthread.php…

Польские пейоративные наименования психопатологических состояний, изофонные русским *ковидофрения*, *коронафрения*, нами не обнаружены, хотя медико-биологический терминоэлемент *-frenia* был неоднократно использован польскими блогерами для создания пейоративных неодериватов – названий психических болезней и ментальных расстройств, типичных для приверженцев политических партий и государственных деятелей, ср.:

«*Pisofrenia* jest nieuleczalna» http://forum.gazeta.pl/ forum/w,902, 54125233, 54140789, «Ta choroba ma już nazwę *tuskofrenia*» http://forum. gazeta.pl/ forum…

Итак, терминоэлементы *-мания/-mania*, *-патия/-patia*, *-фобия/-fobia*, *-френия/-frenia*, типичные для русского и польского подъязыка психиатрии, подверглись метафоризации с целью создания пейоративных неодериватов, обозначающих психопатологические состояния, вызванные ограничением гражданских свобод в связи с пандемией COVID-19. Следовательно, можно говорить о расширении границ морфемной экспрессивности в современных русском и польском языках за счёт включения в реестр экспрессивных морфем метафоризированных радиксоидных и суффиксоидных терминоэлементов, указывающих на негативно-эмоциональное отношение социума к тому, что названо производящей основой.

3.0. Еще в 2010 году Кристина Вашакова писала о том, что сложение основ является одной из самых продуктивных деривационных техник в современном польском языке, объясняя продуктивность этого способа словообразования усилением тенденций к точности и экономии языковых средств[7]. Анализ неологизмов, рассмотренных в данной статье, подтверждает мнение Кристины Вашаковой: из 195 русских неологизмов-существительных 144 – это композиты, 15 же неологизмов образованы способом суффиксоидации, при котором, как и при сложении основ, используется соединительная гласная *-о-*. Среди 112 проанализированных польских неологизмов с производящими основами *covid*, *korona*[8], *pandemia* композитами являются 96 существительных, а 14 неодериватов образованы способом суффиксоидации.

Примечательно, что в производных сложных словах, где первой производящей корневой основой является компрессат *корона/korona*, как правило, сохраняется флексия *-а-*, в то время как композиты с первой производящей корневой основой *ковид-/covid-* нередко создаются без помощи соединительной гласной (интерфикса *-о-*), ср.:

русск. *ковидгеноцид*, *коронагеноцид*, *коронамор* 'человеконенавистнические, т. н. меры по борьбе с пандемией, ведущие к уничтожению человечества', *ковид-деградация*, *ковиддурдом*, *ковиддиссидент*, *ковид-инструктаж*, *ковид-мораль*, *ковидоступор*, *ковид-проект*, *ковид-террор*, *ковид-фашизм*, *коронабесие*, *коронадебил*, *корона-диссиденты*, *коронодурак*, *коронадурь*, *короназомби*, *коронаидиот*, *коронаизоляция*, *коронаистерия*, *короналох*, *короналохотрон*, *коронопаника*, *корона-помешательство*, *коронапофигист*, *коронапсихоз*, *корона-сериал*, *корона-скептик*, *коронафашизм*, *коронашизус* и др.;

польск. *covidiota*, *koronabajka*, *koronabot*, *koronabezduszność*, *koronabiesie*, *koronabunt*, *koronaburdel*, *koronabus*, *koronabzdura*, *koronacelebryta*, *koronachaos*, *koronadebil*, *koronaczas*, *koronademokracja*, *koronadepresja*, *koronadureń*, *koronadyktatura*, *koronafaszyzm*, *koronaferie*, *koronagłuptas*, *koronagrill*, *koronahiena*, *koronaidiota*, *koronahisteria*, *koronamajówka*, *koronamenel*, *koronakomunia*, *koronamarketing*, *koronamatura*, *koronamit*, *koronamitologia*, *koronanuda*, *koronaoszust*, *koronapanika*, *koronapolityka*, *koronaproblem*, *koronapsychoza*, *koronarzeczywistość*, *koronasceptyk*,

[7] «[…] zwiększona liczba wyrazów złożonych jest interpretowana przez badaczy jako jeden z wyraźnych przejawów uintensywnienia się tendencji do precyzji i wyrazistości semantycznej struktur wyrazowych albo tendencji do skrótu, albo też jako wyraz jednoczesnego działania obu tych czynników» (Waszakowa, 2010, c. 352).

[8] По данным Агнешки Черплих-Козел, только в период с 5 марта по 1 мая 2020 года на польских сайтах появились 52 неологизма с производящей основой *korona-*, см. Cierpich-Kozieł, 2020.

koronaspotkanie, *koronaświrus*, *koronaszaleństwo*, *koronaśmieci*, *koronatransport*, *koronaurlop*, *koronaustawa*, *koronawakacje*, *korona-wariactwo*, *koronawybory* и др.

Логично предположить, что под воздействием английской агглютинативной модели образования композитов в современных русском и польском языках активизировался прежде малопродуктивный способ агглютинативного сращения производящих основ. Отличия славянских композитов от английских проявляются в характере производящих основ, в специфике словообразовательного значения. Это особый тип субстантивных композитов, которым присущи: а) цельнооформленность слов; б) общность словообразовательного значения синтагматического типа, которое заключается в выражении неконкретизированных атрибутивно-объектных отношений в рамках сложного понятия об объекте, процессе или ситуации; в) общность способа словообразования, который состоит в грамматически неоформленном «сцеплении» двух существительных, преимущественно иноязычных по происхождению.

Действие механизма словообразовательной агглютинации обусловлено следующими факторами: 1) тенденцией к сращиванию компонентов внутри одного фонетического слова путем склеивания опорного компонента и стоящего перед ним клитика, т. е. просодически несамостоятельной словоформы; 2) стремлением к понятийной компрессии[9]. Количественный рост композитов, образованных без помощи соединительной гласной, показывает, что в русском и польском языках усиливается способность к вербализации новых структурно сложных понятий без участия формальных средств выражения смысловых связей, путем своеобразного «склеивания» отдельных лексических единиц, несущих эти смыслы.

4.0. Тенденция к агглютинации проявилась также в словотворчестве с помощью терминоэлементов *-изация*/*-yzacja*, *гейт-*/*-gate*. Реципиенты российского и польского медиа-контента, столкнувшись с небывалым информационным давлением, с помощью «евролатинского» суффиксального терминоэлемента *-изация*/*-yzacja*, обладающего автономным процессуальным значением, создали «реактивные» неодериваты – nomina actionis: *ковидизация* (*мозгов*), *коронавирусизация*, *пандемизация* (*мозгов*), *covidyzacja* (*społeczeństwa*), *pandemizacja*. Ср.:

---

[9] Механизм понятийной компрессии детально описан Ж. Фоконье и М. Тернером в рамках теории концептуальной интеграции, см. Fauconnier & Turner, 1998.

> «[…] судя по комментариям, операция „*Ковидизация* мозга“ проходит успешно» https://liveinternet.ru› community /d-z/post470072979/; «Естественно, данную стратегию планомерной шоковой „*ковидизации*“ по всему миру создавали очень неглупые люди, имеющие конкретные задачи […]» https://russkievesti.ru›Все вести› Геополитика›…-planomernoj-shokovoj…; «Ваши выводы логически обусловлены: *коронавирусизация* – всеобщая вакцинация – чипизация – инвентаризация […]» https://rustod.ru› futurologiya _i_konspirologiya/…; «[…] *пандемизация* головного мозга» https:// forums. kuban.ru› f1641/legal-nyj_offtopic_novosti_…; «Под шумок всей этой „*пандемизации*“ идет массовая „цифрооптимизация“ […]» http:// vk.com›wall-117749682_563831vk.com›wall-117749682_563831;

> «Zgodnie z wszelkim prawdopodobieństwem konsekwencją tych przedsięwzięć byłaby masowa *covidyzacja* społeczeństwa» http:// konstytucyjny.pl › maciej-pach-stan-epidemii-falszywej...; «*Pandemizacja* służby zdrowia to nic innego tylko ciche przerzucenie cost-sharing z NFZ na pacjentów [czyt: cud gospodarczy]» https:// twitter.com › PBasiukiewicz › status.

Реагируя на интернет-публикации о том, что Международная ассоциация врачей и адвокатов собрала свидетельства, дающие право утверждать, что коронавирусная пандемия является преступлением против человечества и у неё имеются конкретные организаторы, заслуживающие уголовного наказания в соответствии с параграфом №7 «Международного уголовного кодекса», российские и польские интернавты создали неодериваты *ковидогейт/ковидгейт/covidgate*, *коронавирусгейт*, *коронагейт/koronagate* с помощью терминоэлемента – радиксоида *-гейт-/-gate*, англо-американского по происхождению, ср.:

> «[…] грядет *ковидогейт*, и мы узнаем имена бенефициаров этого кризиса» https:// smart-lab.ru›blog/635695.php; «В любом случае все это раскроется в июне или позже (как только карантины во ВСЕХ странах закончатся, вот тогда пойдут *коронагейты*, расследования и прочее)» https://disput.az›…все-о-коронавирусе… коронавирус …; «*Коронавирусгейт*, судя по всему, должен был отодвинуть в тень другую информационную повестку дня Украины, речь идёт о Мюнхенской конференции с её позорными предложениями» («Еспресо TV», 27.02.2020);

> «Początek wakacji mamy dokumentnie zepsuty. Nic tylko gejty i gejty: *covidgate*, wyborygate, komudagate, a co przed nami, strach pomyśleć» https://lapsuscalami.pl; «*Koronagate*. Dlaczego zamykać szkoły i robić kwarantannę?» https://trojmiasto.pl › raport › Raport-z- Trojmiasta-rt162386; «[…] Bo najważniejsze, aby nasze państwo, dla dobra obywateli,wyszło z całej *koronagate* obronną ręką» https://www.salon24.pl › diaryusz › 1046306...

5.0. Подводя итоги исследования языкового материала, можно констатировать, что главным экстралингвистическим признаком реактивных неодериватов, созданных российскими и польскими интернавтами в «коронавирусную эпоху», является манипуляторный характер их образования, обусловленный как психоэмоциональным воздействием медикализированных медиатекстов, так и престижностью английского языка-стандарта, его словообразовательных моделей и структурных элементов. «Американоглобализация» и «глобанглизация» информационного интернет-пространства активизировали процессы не только т. н. социокультурной диффузии[10], но также языковой «гибридизации», в которые вовлечены широкие слои населения современных России и Польши благодаря СМИ, активно воздействующим на коммуникативные качества речи в целом и словообразовательную норму в частности. Но как известно, «новый элемент, даже и международного характера, оказывается необходимым только тогда, когда межъязыковые тенденции к его появлению совпадают с собственными внутренними потребностями и возможностями самого языка» (Акуленко, 1972, с. 179). Активизация агглютинативной морфотехники, способствующей появлению полифункциональных гибридных дериватов, связана с последовательным развитием аналитизма в словообразовательных системах русского и польского языков, который обусловливает рост продуктивности интерфиксации, аффиксоидации и безаффиксного сращения. Агглютинативный синтез морфем, предполагающий склеивание разнородных словообразовательных элементов с целью создания сложных образов называемых объектов, отражает изменения в типе мышления и психологии восприятия у русских и поляков, а именно – постепенную деградацию линеарного и парадигмального мышления (ср. Виданов, 2012).

БИБЛИОГРАФИЯ

Акуленко, В. В. (1972). *Вопросы интернационализации словарного состава языка*. Издательство Харьковского университета.

Ахнина, К. В. (2016). *Сетевой медицинский дискурс: Языковые и коммуникативно-прагматические характеристики* [Автореф. канд. дис.]. Российский университет дружбы народов.

---

[10] Точнее – процессы весьма специфичной интернационализации, предполагающей одностороннее влияние одной группы культур и языков (английского) на другую (славянские культуры и языки), ср. Waszakowa, 2019, с. 189.

Бурганова, Л. А. (2009). Медикализация и эстетизация здоровья в рекламной коммуникации. *Социологические исследования*, *2009*(8), 100–107.

Виданов, Е. Ю. (2012). *Развитие аналитизма в современном русском словообразовании*. Вариант–Омск.

Галяшина, Е. И. (2020). Концепция информационной (мировоззренческой) безопасности в интернет-медиа в аспекте речеведческих экспертиз. *Вестник Университета им. О. Е. Кутафина*, *2020*(6), 33–43. https://doi.org/10.17803/2311-5998.2020.70.6.033-043

Журавлев, А. Ф. (1982). Технические возможности русского языка в области предметной номинации. В Д. Н. Шмелев (Ред.), *Способы номинации в современном русском языке* (сс. 45–109). Наука.

Карымшакова, Т. Г. (2015). *Лингвистические технологии речевого воздействия в медицинском дискурсе* [Автореф. канд. дис.]. Бурятский государственный университет.

Михель, Д. В. (2011). Медикализация как социальный феномен. *Вестник Саратовского государственного технического университета*, *2011*(4(2)), 256–269.

Островский, Д. И., & Иванова, Т. И. (2020). Влияние новой коронавирусной инфекции COVID-19 на психическое здоровье человека: Обзор литературы. *Омский психиатрический журнал*, *2020*(2(24)), 4–10.

Сасункевич, О. М. (2010). Медикализация дискурса о материнстве в белорусских медиа. *Журнал исследований социальной политики*, *2010*(7(3)), 405–418.

Bloor, M. (2007). *The practice of critical discourse analysis: An introduction*. Hodder Arnold.

Cierpich-Kozieł, A. (2020). Koronarzeczywistość: O nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii. *Język Polski*, *2020*(4), 102–117. https://doi.org/10.31286/JP.100.4.7

Fauconnier, G., & Turner, M. (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, *22*(2), 133–187. https://doi.org/10.1207/s15516709cog2202_1

Kuligowska, K. (2020). Język w czasach zarazy: O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego. *Acta Polono-Ruthenica*, *25*(3), 109–125. https://doi.org/10.31648/apr.5893

Waszakowa, K. (2010). Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI wieku. В J. Chojrak, T. Korpysz, & K. Waszakowa (Ред.), *Człowiek: Słowo: Świat* (сс. 351–363). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (2019). Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *75*, 179–193. https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6620

Zola, I. K. (1972). Medicine as an Institute of Social Control. *Sociological Rewiew. New Series*, *20*(4), 487–504. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb00220.x

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Akhnina, K. V. (2016). *Setevoĭ meditsinskiĭ diskurs: IAzykovye i kommunikativno-pragmaticheskie kharakteristiki* [Summary of doctoral dissertation]. Rossiĭskiĭ universitet druzhby narodov.

Akulenko, V. V. (1972). *Voprosy internatsionalizatsii slovarnogo sostava iazyka*. Izdatelʹstvo KHarʹkovskogo universiteta.

Bloor, M. (2007). *The practice of critical discourse analysis: An introduction*. Hodder Arnold.

Burganova, L. A. (2009). Medikalizatsiia i ėstetizatsiia zdorovʹia v reklamnoĭ kommunikatsii. *Sotsiologicheskie issledovaniia*, *2009*(8), 100–107.

Cierpich-Kozieł, A. (2020). Koronarzeczywistość: O nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii. *Język Polski*, *2020*(4), 102–117. https://doi.org/10.31286/JP.100.4.7

Fauconnier, G., & Turner, M. (1998). Conceptual integration networks. *Cognitive Science*, *22*(2), 133–187. https://doi.org/10.1207/s15516709cog2202_1

Galiashina, E. I. (2020). Kontseptsiia informatsionnoĭ (mirovozzrencheskoĭ) bezopasnosti v internet-media v aspekte rechevedcheskikh ėkspertiz. *Vestnik Universiteta im. O. E. Kutafina*, *2020*(6), 33–43. https://doi.org/10.17803/2311-5998.2020.70.6.033-043

Karymshakova, T. G. (2015). *Lingvisticheskie tekhnologii rechevogo vozdeĭstviia v meditsinskom diskurse* [Summary of doctoral dissertation]. Buriatskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Kuligowska, K. (2020). Język w czasach zarazy: O wpływie pandemii na system leksykalny języka polskiego i rosyjskiego. *Acta Polono-Ruthenica*, *25*(3), 109–125. https://doi.org/10.31648/apr.5893

Mikhelʹ, D. V. (2011). Medikalizatsiia kak sotsialʹnyĭ fenomen. *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, *2011*(4(2)), 256–269.

Ostrovskiĭ, D. I., & Ivanova, T. (2020). Vliianie novoĭ koronavirusnoĭ infektsii COVID-19 na psikhicheskoe zdorovʹe cheloveka: Obzor literatury. *Omskiĭ psikhiatricheskiĭ zhurnal*, *2020*(2(24)), 4–10.

Sasunkevich, O. M. (2010). Medikalizatsiia diskursa o materinstve v belorusskikh media. *ZHurnal issledovaniĭ sotsialʹnoĭ politiki*, *2010*(7(3)), 405–418.

Vidanov, E. IU. (2012). *Razvitie analitizma v sovremennom russkom slovoobrazovanii*. Variant–Omsk.

Waszakowa, K. (2010). Composita – charakterystyczna struktura przełomu XX/XXI wieku. In J. Chojrak, T. Korpysz, & K. Waszakowa (Eds.), *Człowiek: Słowo: Świat* (pp. 351–363). Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (2019). Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *75*, 179–193. https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.6620

ZHuravlev, A. F. (1982). Tekhnicheskie vozmozhnosti russkogo iazyka v oblasti predmetnoĭ nominatsii. In D. N. SHmelev (Ed.), *Sposoby nominatsii v sovremennom russkom iazyke* (pp. 45–109). Nauka.

Zola, I. K. (1972). Medicine as an Institute of Social Control. *Sociological Rewiew. New Series*, *20*(4), 487–504. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb00220.x

Словообразовательная гибридизация как эффект языковой манипуляции российских и польских интернет-СМИ

Резюме

Статья посвящена деривационной гибридизации как способу языкового реагирования реципиентов российских и польских интернет-СМИ на их манипулятивный медикализированный дискурс. Материалом исследования послужили неологизмы «коронавирусной» тематики, извлеченные в ходе «сканирования» информационно-коммуникативного пространства российского и польского сегментов Интернета. Комплексное исследование неологизмов, «индуцированных» текстами интернет-СМИ, проводилось с учетом специфики деривационных процессов в эпоху «глобанглизации», обусловившей значительные изменения в организации словообразовательных систем русского и польского языков. Особую роль в процессе системной перестройки играют интернациональные аффиксы (аффиксоиды), продуктивность которых обусловлена как вестернизацией славянских культур, так и влиянием глобализирующихся средств массовой информации, прежде всего – интернет-СМИ. Специфика семантики и структуры т.н. «индуцированных» неодериватов во многом отражает особенности менталитета и мировоззрения российских и польских интернет-пользователей.

Ключевые слова: деривационная гибридизация; глобализация; манипуляция интернет-СМИ; медикализация

Derivational Hybridisation as an Effect of Linguistic Manipulation of Russian and Polish Internet Mass Media

Abstract

The article is devoted to manifestations of derivational hybridisation as an effect of linguistic manipulation of the Russian and Polish Internet mass media. The topic is viewed from a broad perspective of derivational processes in an age of rapid globalisation and An-

glicisation. The modern Russian and Polish languages have been undergoing noticeable changes in word-formation models and in the inventory of actively productive derivational affixes. A special role in this process is played by international affixes (affixoids). Their productivity is a result of the influence of the global mass media, and of the medicalisation of social life and the Westernisation of the Slavic cultures. The semantics and structure of lexical innovations are also influenced by the mentality and worldview of Russian and Polish Internet users. The discussion centres around derivational neologisms formed with various affixes and international affixoids. The article is based on a wealth of examples taken from the Internet mass media.

Keywords: derivational hybridisation; globalisation; Internet mass media manipulation; medicalisation

Paweł Kowalski
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa
E-mail: pawel.kowalski@ispan.waw.pl
ORCID: 0000-0001-6459-2621

DERYWATY WE WSPÓŁCZESNEJ KOMUNIKACJI – WYBRANE PROBLEMY W PERSPEKTYWIE POLSKIEJ I SŁOWEŃSKIEJ

1. Wprowadzenie

Zainteresowanie perspektywą funkcjonowania derywatu w komunikacji w słowotwórstwie polskim wzrosło pod koniec XX wieku, kiedy do badań słowotwórczych prowadzonych przede wszystkim w nurcie strukturalistycznym zaczęto włączać zagadnienia pragmalingwistyczne oraz elementy szeroko rozumianego kognitywizmu. Jeszcze silniej zainteresowanie to uwypukliło się w ostatnich kilkunastu latach i choć słowotwórstwo polskie (w mniejszym stopniu polonistyczne[1]) jest obecnie zróżnicowane pod względem podejmowanych tematów, kierunków badawczych, stosowanych paradygmatów[2], to w większości współczesnych ujęć podkreśla się komunikacyjną rolę derywatu. Przy interpretacji znaczeń poszczególnych jednostek uwzględnia się obok cech, które określić można jako wewnątrzjęzykowe, także te zewnątrzjęzykowe, w tym kontekst społeczny i kulturowy (por. np. Pstyga 2016a, 2016b). Dotychczas pojawiło się kilka, różniących się między sobą, propozycji poświęconych opisowi derywatów w komunikacji[3].

---

[1] Słowotwórstwo polskie postrzegam szerzej niż słowotwórstwo polonistyczne, chodzi mi bowiem o te badania, które prowadzone są przede wszystkim w Polsce przez badaczy polskich i zagranicznych tworzących w języku polskim, ale których przedmiotem badań jest nie tylko polszczyzna. Słowotwórstwo polonistyczne rozumiem jako to, którego przedmiotem opisu jest wyłącznie język polski. Zdaję sobie sprawę z pewnego umownego charakteru takiego podziału i możliwych obszarów wspólnych, zachodzących na siebie.

[2] Na ten temat zob. np. Jadacka, 2020; Koriakowcewa, 2015; Skarżyński, 1999.

[3] Opis derywatu w tekście inspirowany badaniami składniowymi i wykorzystaniem struktur predykatowo-argumentowych zaproponowała Viara Maldjieva (Maldjieva, 2007). Słowotwórstwo badaczka traktuje jako składnię morfemiczną. Punktem wyjścia są dla niej struktury semantyczne postrzegane jako struktury predykatowo-argumentowe, których opis wykazuje zbieżność między strukturami derywatu słowotwórczego, zdania i tekstu. Funkcje derywatu sprowadzają się do poziomu

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie wybranych problemów związanych z interpretacją derywatów użytych w komunikacji. Opisywane zjawiska i derywaty stanowią nowe zjawiska związane przede wszystkim z przeobrażeniami współczesnej komunikacji pod wpływem nowych technologii, zwłaszcza internetu. Zestawiany ze sobą materiał polski i słoweński pełni przede wszystkim funkcję egzemplifikacyjną w rozważaniach nad rolą mechanizmów słowotwórczych w komunikacji, nie ma zaś na celu całościowej słowotwórczej konfrontacji tych dwóch języków. Przy opisie derywatów i ich znaczeń odwołuję się do ustalonej terminologii słowotwórczej, wykorzystując elementy komunikatywizmu i kontekstualizmu. Opisywane derywaty, najczęściej mające charakter neologizmów słowotwórczych, są zróżnicowane znaczeniowo i mimo często przejrzystej struktury słowotwórczej ich interpretacja jest trudna do odszyfrowania bez uwzględnienia kontekstu.

Uwagę koncentruję na nowych zjawiskach słowotwórczych, starając się ukazać produktywne w ostatnim czasie elementy i aktualne tematy z zakresu kultury języka. Chodzi mi także o ukazanie pewnego kontinuum, w którym wybrane przykłady

---

zdaniowego, a następnie tekstowego. Pojęcia składowe struktur semantycznych mogą pełnić funkcję nadrzędną (konstytutywną), odnoszoną do predykatu, lub podrzędną, implikowaną przez pojęcie nadrzędne, odnoszoną do argumentu (Maldjieva, 2007, ss. 119–120).

Inną propozycją opisu słowotwórczego, którą przedstawił Sebastian Żurowski, jest koncepcja opisu słowotwórstwa w ramach modelu operacyjnego (Żurowski, 2013). Badacz, inspirowany pracami Andrzeja Bogusławskiego, zwłaszcza gramatyką operacyjną i koncepcją jednostki języka, wyróżnia dwa słowotwórstwa. Jedno, które określa jako operacyjne, odnosi do łączenia jednostek w konkretnych wypowiedziach. Nadawca komunikatu, bazując na skonwencjonalizowanym znaczeniu podstawy słowotwórczej i formantu, wykorzystuje potencjał systemu języka, tworząc derywat, który dzięki znajomości tych skonwencjonalizowanych znaczeń odbiorca odczytuje. Dotyczy to jednak, jak podkreśla badacz, kategorii słowotwórczych najbardziej produktywnych. W takich przypadkach dochodzi do równości między znaczeniem słowotwórczym i realnym powstałej konstrukcji. Słowotwórstwo tego typu określa systemowym. Przeciwstawia je słowotwórstwu drugiego typu, które nazywa etymologicznym. W kręgu zainteresowań słowotwórstwa etymologicznego znajdują się derywaty, w których znaczenie słowotwórcze nie jest równe realnemu. Jako przykład Żurowski przytacza derywat *malarz*, którego znaczenie realne 'osoba zawodowo malująca obrazy' powstało w wyniku przesunięcia znaczeniowego w jakimś punkcie przeszłości, obecnie jednak użytkownik polszczyzny nie tworzy go w wypowiedzi, używając elementów mal i arz, lecz przywołuje w pamięci konkretny znak językowy o gotowej postaci malarz (Żurowski, 2013, s. 44). Taka dychotomia oparta na zbieżności (tożsamości) bądź różnicy między znaczeniami słowotwórczym i realnym pozwala badaczowi wyróżniać morfemowe jednostki języka i przypisać im jednoznaczne znaczenia. Jednostki te funkcjonują obok derywatów także z nieregularnym znaczeniem, które tworzą. Jeszcze w innym kierunku podąża w swoich pracach Krystyna Waszakowa, która, opisując polski system słowotwórczy, przyjmuje konceptualno-dyskursywny niemodularny schemat opisu zjawisk słowotwórczych. Badaczka sięga do koncepcji gramatyki kognitywnej Ronalda Langackera oraz prac Jeleny Kubriakowej, czerpiąc inspiracje również z teorii przestrzeni mentalnych Gillesa Fauconniera i Marka Turnera. Przyjmowaną perspektywę określa, za Kubriakową, jako komunikacyjno-dyskursywną (m.in. Waszakowa, 2017a, 2017b). Perspektywa ta jest również wykorzystywana w polskim słowotwórstwie porównawczym (por. np. Długosz, 2017).

odzwierciedlające współczesne zjawiska na gruncie języka polskiego i słoweńskiego wykraczają poza ramy jednego języka; mogą być obserwowane na obszarze słowiańskim, a także w innych językach europejskich, wpisując się w szeroko pojętą globalizację językową.

2. Różnorodność współczesnej przestrzeni komunikacyjnej

Współczesne kanały komunikacji społecznej w dużej mierze wyznacza przestrzeń cyfrowa wraz ze swoimi różnorodnymi środkami przekazywania informacji. Już kilkanaście lat temu Ewa Szczęsna pisała, że:

> Technologie cyfrowe wprowadzają odmienne od dotychczasowych warunki funkcjonowania tekstu. Kreują takie gatunki i formy tekstowe, jak na przykład SMS-y, e-maile, czaty czy serwisy i fora interne towe, charakteryzujące się odmienną od dotychczasowej strukturą przekazu, modyfikacjami w sferze gramatyki tekstu, specyficzną stylistyką i zmianami w sferze jednostek podstawowych. Te ostatnie poddane zostają polisemiotyzacji, skoro współwystępującymi jednostkami stają się słowo, ikona czy dźwięk (Szczęsna, 2006, s. 222).

Konsekwencje tego widać w dzisiejszej komunikacji poza sferą cyfrową, w której współwystępują, mieszają się elementy rzeczywistości wirtualnej i pozacyfrowej. Ta swoista hybrydyzacja komunikacji wpisuje się w dynamiczne przeobrażenia świata. Przykładów dostarcza współczesna pozacyfrowa potoczna komunikacja mówiona młodzieży, w której wplatane są etykiety wyrazowe symboli, będące wyrazami pochodnymi czy – używając innej terminologii – ekwiwalentami mownymi, emotikony[4]. Dobrze obrazują to poniższe, króciutkie dialogi[5]:

---

[4] Termin *emotikon*, który stanowi kontaminację angielską słów *emotion* i *icon*, oznacza ‘ideogram, który składa się z ciągu znaków typograficznych’ (*emoticon*, b.d.). W języku polskim może funkcjonować jako rzeczownik w rodzaju męskim *emotikon* lub rodzaju żeńskim *emotikona*. Innym, synonimicznym określeniem, jest zapożyczenie *smiley* ‘prosty ideogram zbudowany ze znaków interpunkcyjnych’ :-), stosowany w poczcie i innych formach komunikacji elektronicznej’; też: ‘każdy ideogram tego typu będący zapisem uczuć wyrażanych w mowie intonacją lub mimiką’ (*smiley*, b.d.). W ostatnich latach upowszechnia się także termin *emoji* z japońskiego *e* ‘obraz’ i *moji* ‘znak’, który stosowany jest na określenie piktogramów przedstawiających różne uczucia i emocje (Grannan, 2016).

[5] Ze względu na ramy artykułu ograniczam się jedynie do trzech króciutkich dialogów. Zostały one zasłyszane w transporcie publicznym. Uczestnikami dialogu pierwszego była dorosła kobieta i dziecko, dialogu drugiego – dwie nastolatki, dialogu trzeciego – dwóch nastolatków.

1. – *Dziś na śniadanie będą jajka na twardo.*
   – *Nie lubię jajek, nie będę ich jadł, złość.*
2. – *Jak ci poszedł egzamin?*
   – *Super, wreszcie zdałam, radość (radocha).*
3. – *Jak im poszło?*
   – *Przegrali, wkurw.*

Wyrazy, takie jak *smutek*, *złość*, *radość* (oraz inne o większym nacechowaniu ekspresywnym czy wręcz wulgarnym, a mające status derywatów w polszczyźnie, jak *radocha*, *wkurw*), stosowane najczęściej na końcu wypowiedzi, odzwierciedlają używane w komunikacji internetowej symbole buziek, m.in. smutnej, wesołej, złej. Dochodzi w tym wypadku do transferowania treści między dwoma różnymi systemami semiotycznymi w sensie, w jakim taki mechanizm rozumiał już kilkadziesiąt lat temu Roman Jakobson w artykule *On linguistic aspects of translation* (Jakobson, 1959). O tego typu zjawisku trudno mówić w kontekście tradycyjnie rozumianego słowotwórstwa, rozpatrywanego wyłącznie w płaszczyźnie językowej. Dochodzi tu bowiem do zastępowania konkretnego znaku jednego systemu (pozajęzykowego) znakiem drugim w postaci wyrazu w systemie danego języka. Znaki te, odzwierciedlając stany emocjonalne w odmiennych systemach semiotycznych, przybierać mogą różne formy, przy czym to właśnie znaki graficzne i ich składnia w komunikacji internetowej stanowią punkt wyjścia dla komunikacji mówionej. Zjawisko to można postrzegać jako zjawisko odwrotne do opisanego już w literaturze słowotwórczej zjawiska grafoderywacji (np. Popova, 2008; Stramljič Breznik & Voršič, 2009). W przypadku grafoderywacji kierunek derywacji wyznaczany jest od „zwykłego" wyrazu do grafoderywatu (zmodyfikowanego graficznie derywatu) i pozostaje w obrębie języka. W przypadku językowo wyrażanych emotikon i emoji dochodzi do kierunku odwrotnego – podstawą jest znak graficzny, derywatem zaś „zwykły" wyraz, przy jednoczesnej zmianie systemu semiotycznego. Znak graficzny jako podstawa może mieć różnorodny charakter – składać się ze znaków typograficznych (np. *:)*), liter (np. *xD*) lub piktogramów (np. J, L). Na gruncie językowym zjawisko to może być rozpatrywane w kontekście upraszczania komunikacji i ekonomizacji wypowiedzi pod wpływem języka internetu[6].

W roku 2017 w konkursie na młodzieżowe słowo roku został wybrany wyraz *XD*, wymawiany jako ‘iksde’ z wariantywnymi zapisami, jak m.in. *xD, xd, xP, xp, iks de*. Wyraz ten funkcyjnie może odgrywać rolę rzeczownika, wykrzyknika, przymiotnika, partykuły lub przysłówka (*Plebiscyt PWN: Młodzieżowe słowo*

---

[6] Istotne jest tutaj podkreślenie, że na język internetu składają się z różne systemy znakowe.

roku, b.d.). Stanowi pożyczkę angielską przejętą z języka internetu. Jego struktura, składająca się z dwóch liter *x* i *d*, ma symbolizować uśmiechniętą buzię[7]. O ile graficznie rzeczywiście może być traktowany jako emanacja uśmiechniętej buzi, o tyle w komunikacji ustnej bez znajomości znaczenia tego wyrazu jego zrozumienie może być utrudnione czy wręcz niemożliwe. Występuje obecnie już w różnych kolokacjach, najczęściej w funkcji przymiotnikowej, np. *świat xd*, *stan xd*, *państwo xd*, *filozofia xd*[8]. Zjawisko to z perspektywy słowotwórczej pozostaje w polszczyźnie na razie niezbadane. Wpisuje się w szerszy temat ikoniczności w języku (por. np. Nagórko, 2010).

Zjawiskiem dobrze znanym polszczyźnie jest wykorzystanie jako podstaw słowotwórczych skrótowców powstałych na gruncie polskim. Globalna komunikacja internetowa sprzyja upowszechnianiu się wielu skrótowców innojęzycznych, z których gros to zapożyczenia anglojęzyczne. Dużą popularność w komunikacji młodzieżowej zyskało zapożyczenie angielskie *LOL*. Akronim ten powstał ze skrócenia anglojęzycznego wyrażenia *laughing out loud* ‘śmiać się głośno’[9], wpisuje się więc w zjawisko kompresji językowej na gruncie angielskim. W polszczyźnie funkcjonuje jako skrótowiec, stanowiąc podstawę przynajmniej kilku derywatów: *lol*, *lolek*, *lolowy*, *lolować*, *zlolować*, *lolowanie*. Jego podstawowe znaczenie w języku polskim ‘śmiać się głośno’ wynika ze znaczenia przejętego bezpośrednio z języka angielskiego[10]. Potwierdzają to użycia w komunikacji zarówno samego akronimu, jak i powstałych od niego derywatów: *Kiedyś myślałam, że święty Mikołaj naprawdę istnieje. – LOL*; *Oglądałeś tę komedię? – Tak, na każdej scenie lolowałem jak głupi*.

W komunikacji na gruncie polszczyzny wykształciły się jednak nowe znaczenia, często wiązane z kategorią deprecjatywności: *lol*, *lolek* ‘idiota, głupek,

---

[7] Humorystycznie użytkownicy języka przypisują mu nawet możliwości derywacyjne, które wiązać można ze słowotwórczą kategorią intensywności: „*Serio, mała rzeczy mnie triggeruje tak jak to chore* «*Xd*». Kombinacji x i d można używać na wiele wspaniałych sposobów: „*Coś cię śmieszy? Stawiasz «xD». Coś cię bardzo śmieszy? Śmiało: «XD»! Coś doprowadza cię do płaczu ze śmiechu? «XDDD» i załatwione*. Uśmiechasz się pod nosem «xd». Po kłopocie” (*#iksde*, b.d.).

[8] Nie zawsze nawet przytoczenie kontekstu pozwala dokładnie rozszyfrować treść tego wyrazu czy całej kolokacji, por. „*Nasze władze ostatecznie puściły się poręczy. Pewnie jeszcze nie wiecie, ale wczoraj po kryjomu znowu zmienili to nielegalne rozporządzenie, na podstawie którego wprowadzili w Polsce stan XD*”. Znaczenie tego wyrazu we współczesnej polszczyźnie ze względu na dużą wieloznaczność pozostaje niedookreślone, rozmyte, dzięki czemu w komunikacji nabierać może swoistych treści, kształtowanych przez nadawcę komunikatu, a niekoniecznie skutecznie odbieranych przez odbiorcę.

[9] Homonimiczna postać *LOL* może być także akronimem od nazwy popularnej gry sieciowej *League of Legends* (*Lol*, b.d.).

[10] Słownik Cambridge podaje znaczenie *lol* jako: ‘used, for example on social media and in text messages, when you think something is funny or you intend it as a joke’: *I put my pants on back to front this morning lol* (*lol*, b.d.).

pośmiewisko’: *nie umiesz tego policzyć, jesteś typowym szkolnym lolem*; *lolować* ‘obśmiać kogoś, gardzić kimś’: *poslizgnął się na lodzie, lolowaliśmy z niego cały dzień*; *Jak pisze pewien gracz na forum Tivia.pl: „Nie wiem, gdzie Polacy podziali solidarność. Dobry polski gracz potrafi tylko zLoLować nowego gracza i [...] pokazać, że do wysokolevelowca nie należy się w ogóle odzywać – poprzez ubicie tegoż gracza*”.

Popularność derywacyjna podstawy *lol* w polszczyźnie w porównaniu do innych skrótowców przejętych z angielskiego języka internetu, jak np. *bcnu* ‘be seeing you’, *rotf* ‘rolling on the floor’, wynikać może z podobieństwa do wyrazów rodzimych lub dobrze zakorzenionych funkcjonujących w języku polskim, por. np. regionalizm łódzki *lolek* ‘osoba, którą można oszukać, naiwniak’.

3. E-derywacja i przypadek ‘niechcianej poczty’

Wraz ze wzrostem znaczenia komputeryzacji i internetu jako przestrzeni komunikacyjnej obserwować możemy nie tylko na obszarze całej Słowiańszczyzny, lecz także poza obszarem słowiańskim znaczną aktywność formacji z członem zdezintegrowanym *e*-. Formacje te są dobrze poświadczone w języku polskim i słoweńskim, a również odnotowywane w polskiej i słoweńskiej literaturze słowotwórczej (zob. np. Logar, 2004; Mieczkowska, 2014; Stramljič Breznik, 2009; Voršič, 2013; Žele & Kern 2018). W terminologii polskiej określane są jako e-derywaty, a dokładniej e-złożenia, będące rezultatem e-derywacji, w terminologii słoweńskiej określane również jako *e-tvorjenke*. Człon *e*- jako podstawa derywatów stanowi element wskazujący na ich związek znaczeniowy z internetem, choć może być również traktowany jako zredukowana forma wyrazu ekologiczny (Mieczkowska, 2014, s. 77). To drugie znaczenie częściej jednak realizowane jest przez element *eko*-, o czym świadczą liczne złożenia typu: *eko-počitnice*, *eko-gradnja*, *eko-šotor.* Wariantywność uzualna obu elementów *e*- i *eko*- ulega redukcji, co można tłumaczyć porządkującą rolą słowotwórstwa w zasobach leksykalnych danego języka. Model tworzenia derywatów kompozycyjnych z elementem *e*- w literaturze przedmiotu tłumaczony jest wpływem angielskiego wyrazu *e-mail* i podobieństwem do wyrażeń derywowanych typu *m-commerce* < *mobile commerce*, *m-phone* < *mobile phone* oraz jako model złożeń tzw. letter compounds (złożeń literowych) typu *H-bomb* < *hydrogen bomb*, *A-bomb* < *atom bomb* (Waszakowa, 2005, s. 61). Obok rozpowszechnionych w większości języków derywatów, jak słoweńskie: *e-banka* (ang. *e-bank*, pol. *e-bank*), *e-cigareta* (ang. *e-cigarette*, pol. *e-papieros*), które są powszechnie zrozumiałe, najczęściej z drugim członem złożenia internacjonalnym, na gruncie rodzimym, języka słoweńskiego, powstają wzorem analogii słowotwórczej,

formacje, których semantyka jest bardziej skomplikowana. Odniesienie znaczenia do internetu wprowadza jedynie ogólną ramę semantyczną, a ich rzeczywiste znaczenie może być odkodowane na podstawie inferencji (Kiklewicz, 2006, s. 13).

Jedną z takich formacji może być słoweński derywat *e-slama* 'e-słoma', w którym człon drugi to wyraz rodzimy, słoweński (o charakterze ogólnosłowiańskim). Połączenie cząstki *e-*, która tradycyjnie wnosi do derywatu znaczenie ogólne 'elektroniczny, cyfrowy', 'powiązany z internetem' w połączeniu z wyrazem *słoma* może powodować pewien dysonans poznawczy u odbiorcy, rodzi bowiem pytanie, jak interpretować elektroniczną słomę. Sięgając do znaczeń słownikowych, stwierdzić można, że nie może chodzić tutaj o prymarne znaczenie wyrazu *slama* 'słoma' w języku słoweńskim, czyli 'posušena stebla in listi omlatenega žita' (SSKJ). Znaczenie takiego derywatu ujawnia się dopiero kontekstowo, w ramach konkretnego zdarzenia komunikacyjnego. Oto jeden z przykładów użycia tego derywatu:

> Neposredni tržniki trdijo, da razpošiljajo *e-slamo* samo »nelegitimni posamezniki, ki skrivajo svojo identiteto, goljufajo in ne upoštevajo želja uporabnikov«. Po drugi strani pa pravijo, da bi sami morali imeti zakonsko pravico določenemu naslovniku »vsaj enkrat« poslati nenaročeno komercialno pismo, da bi preverili njegovo zanimanje za ponujane izdelke ali storitve (NB: http://bos.zrc-sazu.si/c/neva.exe?n=a_si_s&ver=0&e=D_03630%201682).

Z kontekstu można wyczytać, że *e-slama* jest rozsyłana pocztą elektroniczną przez osoby, które nie ujawniają swojej tożsamości, wprowadzają w błąd konsumentów. Nadawca wypowiedzi używa wyrażenia synonimicznego *nenaročeno komercialno pismo*. Podaje więc wyrażenie – w tym wypadku frazę rzeczownikową – które aktywizuje konkretną domenę, ułatwiając zidentyfikowanie treści adresatowi. W zrozumieniu derywatu *e-slama* pomocne okazuje się przede wszystkim odwołanie do wiedzy o świecie i wiedzy kulturowej zawartej w języku. Słownik literackiego języka słoweńskiego (SSKJ) odnotowuje jedno ze znaczeń wyrazu *slama* jako 'coś nieważnego, niemądrego, niepotrzebnego'. Wyraz ten w tym znaczeniu poświadczony jest w słoweńskiej frazeologii. Przytoczyć można kilka przykładów: *ta ima pa slamo v glavi* w znaczeniu 'nič ne ve, nič ne zna', pol. 'nic nie wie, nic nie umie', por. też polski frazeologizm „mieć siano w głowie", a także słoweński „mlatiti, otepati prazno slamo", co oznacza 'vsebinsko prazno govoriti', por. pol. *gadać po próżnicy* i *v tem govorjenju je malo zrnja, pa mnogo slame*, gdzie leksem *slama* wyraża coś 'nepomembnega, nespametnega', czyli coś, co jest 'nieważne, niemądre'. Jak widać z powyższych znaczeń, słoweński wyraz *slama* może wystąpić w przenośnym znaczeniu 'coś mało istotnego, nieważnego, pustego, bez treści'. W omawianym tu derywacie właśnie to znaczenie zostaje wyzyskane w treści

całego derywatu *e-slama*. Nadawca treści odsyła więc odbiorcę do konkretnej domeny poznawczej; sam derywat stanowi jednostkę o nacechowaniu ekspresywnym oznaczającą niepotrzebne, nieważne informacje, wysyłane najczęściej anonimowo pocztą elektroniczną, których celem jest chęć przekonania nas do jakiegoś konkretnego działania, najczęściej kupna rzeczy, usługi itp. Interesujące jest nabieranie, tworzenie się znaczenia derywatu formalnie zaliczającego się do rezultatów e-derywacji, w której dochodzi do przyłączenia cząstki *e-* do wyrazu *slama*. Podstawę *slama*, od której tworzony jest e-derywat, można wpisywać w rezultat kompresji frazeologizmu, czyli jako etap mechanizmu derywacji odfrazeologicznej[11], w której najpierw z funkcjonującego frazeologizmu dochodzi do transformacji w leksem *slama*, a następnie do powstania złożenia z członem *e-* (e-derywatu). Derywat ten tworzy niewielkie gniazdo słowotwórcze: *e-slamar*, *e-slamarjenje*, *e-slamarski* (zob. Voršič, 2013). Przytoczone wybrane konteksty sugerują, że posiada nacechowanie deprecjonujące. W języku słoweńskim funkcjonują także bardziej neutralne określenia, jak *neželena elektronska pošta* i internacjonalizm *spam*:

> Obstoječe sodelovanje med vladami na področjih, kot je neželena elektronska pošta, ima lahko koristi od tega, da se obravnava kot del razširjenega sodelovanja na globalni ravni (EUR-Lex.europa.eu, b.d.).
>
> Ob tem ko podpira specifične cilje programa, ki so: omogočiti uporabnikom, da prijavijo nezakonite vsebine (hotlines), razvijati tehnologije filtriranja nezaželenih vsebin, razvrščati vsebine, boriti se proti spamu, spodbujati samoreguliranje te industrije in povečati poznavanje varne rabe tehnologij (EUR-Lex.europa.eu, b.d.).
>
> V zvezi z nezaželenimi komercialnimi sporočili („spam“) EESO ponavlja (18) svoje mnenje, da bi morala zakonodaja jasno temeljiti na načelu izrecnega predhodnega soglasja potrošnika: prevladati morajo interesi potrošnika, da se preprečijo nezaželena komercialna sporočila (EUR-Lex.europa.eu, b.d.).

Spojrzenie na odwzorowanie tej rzeczywistości w polszczyźnie pokazuje, że język polski, podobnie jak słoweńszczyzna, dysponuje zapożyczeniem angielskim o charakterze internacjonalnym *spam*. Przykłady jego użycia w tekstach:

> Spam, czyli przesyłane masowo niechciane i niepotrzebne wiadomości, najczęściej są uciążliwe, ale mogą być również groźne. Mogą bowiem posłużyć do zainfekowania Twojego komputera, przekonać Cię do kliknięcia w podejrzany link lub pobrania niebezpiecznego załącznika (*Co to jest spam i jak zablokować niechciane wiadomości?*, b.d.).

---

[11] Szerzej o derywacji frazeologicznej, odfrazeologicznej i międzyfrazeologicznej zob. np. Jaroszewicz, 2016.

> Spam już w początkach swojego istnienia nabrał negatywnego wydźwięku w świadomości internautów (choć nie tylko), który towarzyszy mu do dzisiaj. Trudno się temu dziwić, skoro pomimo ewolucji tej formy przekazywania informacji do dziś wykorzystywana jest ona w sposób nieetyczny, a nawet nielegalny (*Spam – definicja, rodzaje, historia powstania oraz sposoby ochrony*, 2019).

Sam wyraz angielski *spam*, oznaczający potrawę mięsną ‘mielonkę’ (*spam*, b.d.), upowszechnił się w znaczeniu, w którym funkcjonuje obecnie jako internacjonalizm, pod wpływem jednego ze skeczy angielskiej grupy komediowej Monty Python. Skecz o tej nazwie zaprezentowano po raz pierwszy w telewizji w roku 1970, w latach kolejnych doczekał się różnych interpretacji. Opowiada on historię dwóch mężczyzn, którzy chcą zamówić śniadanie w restauracji. Kiedy kelner czyta kartę dań, zauważają, że niemal do każdego dania dodana jest tytułowa mielonka (ang. *spam*). Zawsze, gdy któryś z mężczyzn wypowiada słowo *spam*, siedzący przy stolikach wikingowie zaczynają śpiewać piosenkę o mielonce (ang. *spam song*). Obecnie wyraz *spam* jest dobrze znany przez użytkowników polszczyzny[12]. W polszczyźnie tworzy nieliczne gniazdo: *spam*, *spamować*, *spamowanie*, *spamer*, *spamerski*. Brakuje jednak w j. polskim odpowiednika słoweńskiego derywatu *e-slama*. Tak więc to mikropole semantyczne związane z niechcianą pocztą, niechcianymi mailami przesyłanymi na skrzynkę pocztową wykazuje większe bogactwo form w języku słoweńskim.

Inną formacją wpisującą się w model e-derywacji jest słoweński derywat *e-pljuvalnik*, który może być przetłumaczony na język polski jako ‘e-spluwaczka’, ‘spluwaczka elektroniczna’ (słń. *elektronski pljuvalnik*). Samo znaczenie strukturalne derywatu nie odzwierciedla jego bogactwa znaczeniowego, ujawnia się ono dopiero w konkretnych komunikatach. W słowniku SSKJ jedno ze znaczeń wyrazu *pljuvalnik* to ‘posoda za pljuvanje’, czyli ‘naczynie służące do wypluwania; naczynie, do którego można pluć’. Użycie tego derywatu w wypowiedziach, w szerszych kontekstach, pokazuje jednak, że nie chodzi wyłącznie o elektroniczne naczynie, na co wskazywać mogłaby sama struktura derywatu. Do aktywacji dochodzi znaczenie przenośne (sekundarne) podstawy czasownikowej derywatu *pljuvalnik* ‘spluwaczka’. SSKJ odnotowuje dla tego czasownika, obok prymarnego ‘wyrzucać ślinę z ust’,

---

[12] Potwierdza to ankieta badawcza przeprowadzona wśród zróżnicowanej wiekowo, lecz niewielkiej grupy respondentów, zawierająca następujące pytania: a) co znaczy w języku polskim słowo *spam*; b) jakie jest pochodzenie słowa *spam*. W odpowiedziach na pierwsze pytanie najczęściej pojawiało się określenie śmieci, śmieci komputerowe. Większość respondentów także dobrze wskazywała źródło pochodzenia wyrazu, a więc język angielski. Natomiast przyczyna popularności wyrazu w języku angielskim niemal w większości przypadków była nieznana.

także znaczenie ekspresywne ‘poniżać, obrażać’, polskie ‘pluć na kogoś, opluwać kogoś’. Znaczenie to poświadczają użycia derywatu w tekstach:

> Zato sem pozival že dvakrat, da se držimo dnevnega reda, imam občutek in bi mogoče celo podprl predlog enega mojih kolegov v koalicijski stranki, ko je rekel, da bi bilo mogoče smotrno in pametno uvesti na dnevni red vsake seje celo tedensko, posebno točko, ki bi se imenovala *pljuvalnik* vlade Republike Slovenije in na kateri bi lahko po milji volji pljuvali počez in podolgem (NB: http://bos.zrc-sazu.si/c/neva.exe?n=a_si_s&ver=0&e=G_DZ_2R0998520%202263).

> Zato bi vas prosil, da naslednjič, ko se obračate meni ali komerkoli v tej dvorani, zbirate besede. Ker če bomo šli na nivo, jaz pa nočem imeti vaš nivo in vam naštevati in vas diskreditirati z vsemi stvarmi, ki jih nosite kot hipoteko tudi vi, potem bo seveda nastal ta Državni zbor *pljuvalnik*, ki ne bo namenjen osnovnemu namenu in sicer sprejemu zakonodaje za to državo (NB: http://bos.zrc-sazu.si/c/neva.exe?n=a_si_s&ver=0&e=G_DZ_2I0997710%201744).

Pljuvalnik to miejsce, gdzie można kogoś zdyskredytować, obrazić. W złożeniu *e-pljuvalnik* człon *e-* wskazuje na konkretne miejsce: przestrzeń cyfrową, internet. Potwierdza to otoczenie tego derywatu w tekście:

> Blogerji so spričo interaktivnosti medija tudi mnogo bolj izpostavljeni kritikam, dostikrat tudi precej pritlehnim – samo nekaj klikov in že se olajšaš v *e-pljuvalnik*. Tudi Crnkovič si je s spodrsljajem pri poimenovanju delov mobitela na preskušnji za svoj blog prislužil oznako »navadno skrpucalo« (NB: http://bos.zrc-sazu.si/c/neva.exe?n=a_si_s&ver=0&e=D_06X27%201845).

Sieć, internet, a więc przestrzeń, w której dochodzi do interakcji między uczestnikami komunikacji, może stać się miejscem, gdzie spotkamy się z krytyką, mową nienawiści, hejtem. W polszczyźnie nie jest poświadczony odpowiedni derywat *e-spluwaczka*, choć w tekstach odnaleźć można derywat *spluwaczka*, także z naddanym, a nie słownikowym znaczeniem ‘naczynie, do którego można splunąć’:

> Im więcej Marta pomagała, tym więcej było kłopotów. Doszło do tego, że po powrocie z pracy natychmiast przyjmowała rolę „spluwaczki” na wszystkie złe rzeczy, które mu się przydarzyły. Zbiera, przetwarza, pociesza i podkłada mężowi emocjonalny śliniaczek, żeby mogło mu się ulać. I nie widzi żadnych sygnałów ostrzegawczych (P, 2019, s. 242).

Wykorzystując mechanizm metafory, autor powyższego fragmentu sygnalizuje podobieństwo między naczyniem, do którego można splunąć, a kobietą, która – wysłuchując od swojego męża utyskiwań – przyjmuje rolę takiego pojemnika,

naczynia. Możliwość zastosowania tej metafory sprowadza się do polisemii czasownika pluć i jego znaczeń przenośnych ‘wymyślać komuś, znieważyć kogoś’ (*pluć*, b.d.), a w odczytaniu prawidłowej intencji nadawcy pomagają takie określenia, jak *emocjonalny śliniaczek* czy *ulać się*.

4. Podsumowanie

Przedstawienie powyżej kilku przykładów funkcjonowania derywatów w komunikacji pozwala na wysnucie pewnych ogólnych wniosków. Przede wszystkim perspektywa komunikacyjna opisu derywatów pozwala ukazać uwikłanie derywatu w sieci powiązań kulturowo-pragmatycznych. Poszczególne elementy wyrazów motywowanych wykorzystywane są do przekazywania naddanych treści, które często mogą być odczytywane przez odbiorcę wyłącznie dzięki kontekstowi. Derywaty stają się swoistymi znakami symbolicznymi, odzwierciedlającymi zarówno jednostkowe postrzeganie świata, jak i postrzeganie wspólnotowe, przejmowane w toku funkcjonowania i egzystencji społeczeństwa w komunikacji. Pobrzmiewają dawne słowa Fernanda de Saussure'a który mówił, że „gdybyśmy mogli ogarnąć sumę obrazów słownych zmagazynowanych u wszystkich jednostek, uchwycilibyśmy więź społeczną, która stanowi język. Jest to skarb złożony dzięki praktyce mówienia w osobach należących do tej samej społeczności" (Saussure, 1991, s. 36). Coraz częściej widać, jak za sprawą komunikacji internetowej i dominującego języka angielskiego (wirtualnej rzeczywistości anglo-amerykańskiej), tworzy się globalny, wspólny kod językowy. Rick Iedema, pisząc o multimodalnej analizie dyskursu twierdzi:

> Oprócz tego, że coraz bardziej polegamy na innych niż język środkach tworzenia znaczeń […], jesteśmy też świadkami przejmowania przez dźwięki i obrazy funkcji, które od czasu wynalezienia druku były kojarzone z językiem. Innymi słowy, obserwujemy dziś zjawisko zastępowania języka […]. Reprezentacja znaczenia w codziennych rzeczach (np. instrukcjach obsługi) oddala od języka na rzecz alternatywnych systemów semiotycznych, takich jak: obraz, kolor, układ graficzny strony (od portretu do krajobrazu) czy plan dokumentu (od książki do broszury) (Iedema, 2013, s. 202).

Zastępowanie języka innymi systemami semiotycznymi, zwłaszcza o charakterze piktograficznym, staje się codziennością komunikacyjną. W płaszczyźnie słowotwórczej ujawniają się zjawiska o zróżnicowanym charakterze. Mogą one zarówno dotyczyć wyłącznie płaszczyzny języka, jak i wykraczać poza język postrzegany jako jeden z systemów semiotycznych.

ŹRÓDŁA (SKRÓTY)

NB – Korpus Nova beseda. (b.d.). http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html

P – *Pani*. (grudzień 2019). *12*(351).

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika. (b.d.). http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html

BIBLIOGRAFIA

#iksde. (b.d.). kwejk.pl. https://kwejk.pl/tag/iksde/strona/3

Co to jest spam i jak zablokować niechciane wiadomości?. (b.d.). Poradnik Orange. https://www.orange.pl/poradnik/twoj-internet/co-to-jest-spam-i-jak-zablokowac-niechciane-wiadomosci/

Długosz, N. (2017). *O znakach ubezwłasnowolnionych, czyli o nowych polskich i bułgarskich compositach bezafiksalnych w medialnym dyskursie publicystycznym*. Wydawnictwo Uniwersytetu imienia Adama Mickiewicza.

emoticon. (b.d.). Lexico: Oxford English and Spanish dictionary, synonyms, and Spanish to English translator. https://www.lexico.com/definition/emoticon

EUR-Lex.europa.eu. (b.d.). https://eur-lex.europa.eu/

Grannan, C. (2016). What's the difference between emoji and emoticons? https://www.britannica.com/story/whats-the-difference-between-emoji-and-emoticons

Iedema, R. (2013). Multimodalna analiza dyskursu: Resemiotyzacja na potrzeby dyskursów użytkowych. W A. Duszak & G. Kowalski (Red.), *Systemowo-funkcjonalna analiza dyskursu* (ss. 197–227). Universitas.

Jadacka, H. (2020). Czy opis synchroniczny systemu słowotwórczego polszczyzny jest kompletny?. *LingVaria*, *2020*(15), 67–77. https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.30.06

Jakobson, R. (1959). On linguistic aspect of translation. W R. A. Brower (Red.), *On translation* (ss. 232–239). Harvard University Press. https://doi.org/10.4159/harvard.9780674731615.c18

Jaroszewicz, H. (2016). *Derywacja frazeologiczna w języku polskim i serbskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Kiklewicz, A. (2006). Dyfuzja semantyczna w języku i tekście. *LingVaria*, *2006*(1), 11–21.

Koriakowcewa, E. (2015). Sovremennaia slavianskaia derivatologiia. *Južnoslovenski filolog*, *2015*(71(3–4)), 267–288. https://doi.org/10.2298/JFI1504267K

Koriakowcewa, E. (2016). *Ocherki o iazyke sovremennykh slavianskikh SMI: Semantiko-slovoobrazovatel'nyĭ i lingvokul'turologicheskiĭ aspekty*. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Logar, N. (2004). Nove tehnologije in nekateri nesistemski besedotvorni postopki. W E. Kržišnik (Red.), *Obdobja 22 Členitev jezikovne resničnosti* (ss. 121–132). Cen-

ter za slovenščino kto drugi jezik. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2015/10/22-Logar.pdf

lol. (b.d.). Cambridge Dictionary. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/lol

Lol. (b.d.). Słownik slangu. Miejski.pl. https://www.miejski.pl/slowo-LOL

Maldjieva, V. (2007). Funkcje derywatów w tekście: Propozycja modelu analizy i opisu. W V. Maldjieva & Z. Rudnik-Karwatowa (Red.), *Słowotwórstwo i tekst* (ss. 119–129). Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk.

Mieczkowska, H. (2014). E-kompozita czy e-zestawienia: Na materiale słowacko-polskim, *Rocznik Slawistyczny*, *2014*(63), 77–89.

Nagórko, A. (2010). Motywacja słowotwórcza a ikoniczność. W E. Petrukhina (Red.), *Novye iavleniia v slavianskom slovoobrazovanii: Sistema i funktsionirovanie* (ss. 175–186). Maks Press.

Plebiscyt PWN: Młodzieżowe słowo roku. (b.d.). https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/rozstrzygniecie-plebiscytu-mlodziezowe-slowo-roku-2017%3B6383058.html.

pluć. (b.d.). Słownik języka polskiego PWN. https://sjp.pwn.pl/slowniki/plu%C4%87.html

Popova, T. (2008). Grafoderivat: Slovo ili tekst? W T. Popova (Red.), *Russkiĭ iazyk: chelovek, kul'tura, kommunikatsiia: Sbornik stateĭ* (ss. 191–198). Ural'skiĭ gosudarstvennyĭ tekhnicheskiĭ universitet.

Pstyga, A. (2016a). Motywacja kulturowa w tekstowej interpretacji derywatów słowotwórczych. W L. Kalita (Red.), *Meandry słowiańskiej kultury: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Tadeuszowi Bogdanowiczowi* (ss. 153–162). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Pstyga, A. (2016b). Problemy interpretacji tekstu: Integracja metodologiczna we współczesnym językoznawstwie słowiańskim. W E. Koriakowcewa (Red.), *Współczesne językoznawstwo słowiańskie teoria i metodologia: T. 2. Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych* (ss. 103–111). Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego.

Saussure, F. de. (1991). *Kurs językoznawstwa ogólnego* (K. Kasprzyk, Tłum.). Wydawnictwo Naukowe PWN.

Skarżyński, M. (1999). *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Universitas.

smiley. (b.d.). Słownik języka polskiego PWN. https://sjp.pwn.pl/sjp/smiley;2575682.html

spam. (b.d.). Merriam-Webster. https://www.merriam-webster.com/dictionary/spam

Spam – definicja, rodzaje, historia powstania oraz sposoby ochrony. (2019, Lipiec). Poradnik Przedsiębiorcy. https://poradnikprzedsiebiorcy.pl/-spam-definicja-rodzaje-historia-powstania-oraz-sposoby-ochrony

Stramljič Breznik, I. (2009). Hibridizacija novejših slovenskih tvorjenk. W E. Koriakowcewa (Red.), *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich* (ss. 165–178). Wydawnictwo Akademii Podlaskiej.

Stramljič Breznik, I., & Voršič, I. (2009). Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Teorija in praksa*, *2009*(46(6)), 826–838.

Szczęsna, E. (2006). Poetyka w świetle domen cyfrowych. *Teksty Drugie*, *2006*(4), 219–238.

Voršič, I. (2013). *Sistemska in nesistemska leksikalna tvorba v novejšem besedju slovenskega jezika*. Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.

Waszakowa, K. (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie*. Uniwersytet Warszawski.

Waszakowa, K. (2017a). Composita kontaminacyjne jako rezultaty procesów analogii i anomalii. W P. Łozowski & A. Głaz (Red.), *Route 66: From deep structures to surface meanings: A festschrift for Henryk Kardela on his 66th birthday* (ss. 93–109). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Waszakowa, K. (2017b). *Kognitywno-komunikacyjne aspekty słowotwórstwa*. Uniwersytet Warszawski.

Żurowski, S. (2013). W stronę słowotwórstwa operacyjnego. *Slavia Meridionalis*, *2013*(13), 41–51. https://doi.org/10.11649/sm.2013.002

Žele, A., & Kern, B. (2018). Sremembe v lekiski in skladnji v sodobni slovenščini. W W. Wysoczański & B. Gasek (Red.), *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich: T. 9. Opis, konfrontacja, przekład* (ss. 461–469). Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. https://doi.org/10.19195/0137-1150.165.42

Derywaty we współczesnej komunikacji – wybrane problemy w perspektywie polskiej i słoweńskiej

Abstrakt

W artykule przedstawiono wybrane problemy związane z interpretacją derywatów stosowanych we współczesnej komunikacji polskiej i słoweńskiej. Ukazane zostały zjawiska związane z przemianami nowoczesnej komunikacji pod wpływem nowych technologii, zwłaszcza internetu. Zestawiony materiał polski i słoweński ma charakter egzemplifikacyjny w ogólnych rozważaniach nad rolą mechanizmów słowotwórczych w komunikacji. Opisując derywaty i ich znaczenia, w pracy odwołano się do przyjętej terminologii słowotwórczej, wykorzystując elementy komunikatywności i kontekstualizmu. Omawiane derywaty, mające najczęściej charakter neologizmów słowotwórczych, są semantycznie zróżnicowane, a ich interpretacja może być trudna do odczytania bez uwzględnienia kontekstu.

Słowa kluczowe: derywacja; komunikacja współczesna; język polski; język słoweński

Paweł Kowalski

Derivatives in Contemporary Communication – Selected Issues in the Polish and Slovenian Perspectives

Abstract

The paper presents some issues related to the interpretation of derivatives used in contemporary Polish and Slovene communication. The derivatives constitute new phenomena related mainly to the transformations of modern communication under the influence of new technologies, especially the Internet. The juxtaposed Polish and Slovenian material serves primarily as an exemplification in the considerations on the role of word-formation mechanisms in communication. When describing derivatives and their meanings, the paper refers to the established word-formation terminology, using elements of communicativism and contextualism. The derivatives, most often having the character of word-formation neologisms, are semantically diversified and their interpretation might be difficult without taking into account the context.

Keywords: derivation; Polish language; Slovene language; current communication

Аляксандр Лукашанец
Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа,
Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Мінск
E-mail: alukashanets@tut.by

ПРАГМАТЫКА-СТЫЛІСТЫЧНЫЯ РЭСУРСЫ СЛОВАЎТВАРЭННЯ Ў СУЧАСНАЙ КАМУНІКАТЫЎНАЙ ПРАСТОРЫ

1. Уводзіны

Славянскае словаўтварэнне характарызуецца разгалінаванай сістэмай словаўтваральных спосабаў і словаўтваральных сродкаў і мае практычна неабмежаваныя магчымасці для папаўнення слоўнікавага складу мовы ў адпаведнасці з намінатыўнымі патрэбамі грамадства, якое карыстаецца той ці іншай славянскай мовай. Ва ўмовах сучаснай глабалізацыі і міжнароднай інтэграцыі, што вядзе да істотнага пашырэння ў нацыянальных лексіконах славянскіх моў іншамоўных запазычанняў, словаўтварэнне па-ранейшаму застаецца асноўнай крыніцай стварэння новых лексічных адзінак для забеспячэння камунікатыўных патрэб носьбітаў славянскіх моў у адпаведнасці з дынамікай развіцця, пашырэння і ўскладнення сфер дзейнасці сучаснага інфармацыйнага грамадства. Больш таго, асаблівасцю сістэм славянскіх моў трэба лічыць іх уласцівасць інтэнсіўнай інтэграцыі актуальных іншамоўных запазычанняў у сістэму нацыянальнага словаўтварэння і ўключэння іх у словаўтваральныя працэсы.

Такім чынам, словаўтваральныя сістэмы славянскіх моў на сённяшнім этапе іх развіцця і функцыянавання выконваюць не толькі намінатыўныя, але і прагматычныя і стылістычныя функцыі. Яны не толькі цалкам забяспечваюць патрэбы сучаснай намінацыі носьбітаў гэтых моў, але і дазваляюць захаваць нацыянальную спецыфіку і адметнасць саміх моў.

У артыкуле на прыкладзе беларускай мовы разглядаюцца прагматыка-стылістычныя рэсурсы славянскага словаўтварэння ў забеспячэнні

камунікатыўных патрэб носьбітаў мовы ў сучасных умовах пашырэння і інтэнсіфікацыі працэсаў міжнароднай інтэграцыі і ўзмацнення міжмоўных кантактаў і ўзаемадзеяння. Асаблівая ўвага ў артыкуле звернута на ролю словаўтварэння ў забеспячэнні нацыянальнай адметнасці мовы ў сітуацыях блізкароднаснага двухмоўя і блізкароднаснага моўнага акружэння.

2. Словаўтварэнне ў кантэксце прагматыкі і стылістыкі

Словаўтварэнне, якое з'яўляецца галоўнай крыніцай папаўнення слоўнікавага складу мовы ў цэлым, безумоўна, мае выключна важнае значэнне для стылістыкі, паколькі забяспечвае кожны функцыянальны стыль неабходнымі сродкамі выражэння. Адначасова бясспрэчным з'яўляецца і той факт, што стылістыка (у тым ліку словаўтваральная) у апошні час разглядаецца пераважна ў аспекце моўнай прагматыкі. Параўн.: «Многія з'явы развіцця слоўнікавага складу і выкарыстання рэсурсаў словаўтваральнай сістэмы, таксама з'явы словаўжывання, традыцыйна звязаныя ў славістыцы з такімі паняццямі, як "інтэлектуалізацыя", "дэмакратызацыя" і – у апошні час – "калаквіялізацыя", маюць ярка выражаную прагматычную накіраванасць. Да гэтага часу яны разглядаліся, перш за ўсё, як прадмет (словаўтваральнай) стылістыкі. Аднак нямала (функцыянальных) стылістык, якія ствараюць уражанне адносна адназначнага аднясення пэўных, у тым ліку, словаўтваральных сродкаў да пэўных стыляў, можа сёння лічыцца свайго роду гістарычнымі стылістыкамі. Гэта тлумачыцца змяненнем камунікатыўных норм, узрастаючай роляй вуснасці і, тым самым, зрухам традыцыйных стылёвых межаў, г. зн. феноменамі, якія адлюстроўваюць прагматыка-стылістычныя тэндэнцыі» (Ohnheiser, 2003b, с. 187). Далей Інгеборг Анхайзер адзначае: «Паметы, якія выкарыстоўваюцца ў граматыках і слоўніках, выразна сведчаць і аб прагматычных уласцівасцях, што прыпісваюцца асобным словаўтваральным афіксам і тыпам, а таксама спосабам словаўтварэння, параўн. побач з паметамі "*кніжн.*", "*газетн.-публ.*", "*спец.*", "*разм.*", такія як: "*разм.-жарт.*", "*фам.*", "*ласкальн.*", "*зневаж.*". Не спыняючыся на разнароднасці і непаслядоўнасці іерархізацыі такіх памет, толькі адзначым, што ўтварэнні, ахарактарызаваныя такімі паметамі, выражаюць пэўныя адносіны да абазначаемага ці да адрасата маўлення, г. зн. станоўчую, адмоўную ці іранічную ацэнку» (Ohnheiser 2003a, с. 200–201).

Таксама на падпарадкаванасць стылістыкі прагматыцы звяртае ўвагу Аліцыя Нагурка, якая піша: "Калі пад стылістыкай разумець сацыяльна

кіруемае рэгуляванне выкарыстання моўных сродкаў у камунікацыі, то з гэтага выцякае, што стылістыка падпарадкавана прагматыцы” (Nagórko, 1997, с. 268). Такой жа пазіцыі прытрымліваецца і вядомы расійскі даследчык М.Н. Кожына, якая разглядае стылістыку як напрамак прагматыкі (Кожина, 1993, с. 22).

Менавіта такая ўзаемасувязь словаўтварэння, стылістыкі і прагматыкі выцякае з сучасных патрэб камунікацыі і не супярэчыць традыцыйнаму разуменню сутнасці гэтых паняццяў і адпаведных раздзелаў (напрамкаў) сучаснага мовазнаўства. Параўнайце:

Словаўтварэнне – утварэнне слоў, якія называюцца вытворнымі і складанымі, звычайна на базе аднакарэнных слоў па існуючых у мове ўзорах і мадэлях з дапамогай афіксацыі, словаскладання, канверсіі і інш. фармальных сродкаў [...]. Словаўтварэнне, забяспечваючы працэс намінацыі і яго вынікі, адыгрывае важную ролю ў класіфікацыйна-пазнавальнай дзейнасці чалавека і выступае як адзін з асноўных сродкаў папаўнення слоўнікавага складу мовы, а таксама ўстанаўлення сувязей паміж асобнымі часцінамі мовы. Словаўтварэнне можа разглядацца як частка анамасіялогіі. Яно вывучае вытворныя і складаныя словы ў дынамічным і ў статычным аспектах (Л.У. Шчэрба), як у дыяхранічных, так і сінхронных адносінах. Існуе, разам з тым, пункт гледжання, што словаўтварэнне заўсёды дыяхроннае (А.М. Трубачоў). Аднак фактычна тэорыя словаўтварэння можа прадказваць з’яўленне новых слоў і ўмовы такога з’яўлення, а таксама выяўляць правілы, па якіх гаворачы стварае новыя вытворныя і складаныя словы ў сінхраніі, на дадзеным этапе развіцця мовы (Кубрякова, 1990, с. 467).

Стылістыка – раздзел мовазнаўства, у якім даследуюцца заканамернасці выкарыстання мовы ў працэсе моўнай камунікацыі, функцыянаванне моўных адзінак (і катэгорый) у межах літаратурнай мовы ў адпаведнасці з яе функцыянальным размежаваннем у розных умовах маўленчых зносін, а таксама функцыянальна-стылявая сістэма, ці “сістэма стыляў”, літаратурнай мовы ў яе сучасным стане і ў дыяхраніі. […]

У залежнасці ад мэтаў аналізу, ад лінгвістычнага і камунікатыўна-маўленчага аб’екта, ад метадалагічных установак даследчыка склалася разгалінаваная сістэма падраздзелаў стылістыкі (напрыклад, стылістыка супастаўляльная, гістарычная, тэарэтычная, вуснага маўлення, пісьмовага маўлення, дэскрыптыўная, прагматычная і г.д.). Разам з тым, з мэтай агляду паняццяў і катэгорый стылістыкі, высвятлення асноўных даследчыцкіх падыходаў да лінгвістычнага матэрыялу звычайна выдзяляюць чатыры асноўныя, цэнтральныя структурныя раздзелы стылістыкі: функцыянальную стылістыку,

стылістыку моўных адзінак, стылістыку тэксту, стылістыку мастацкага маўлення.

Функцыянальная стылістыка даследуе дыферэнцыяцыю літаратурнай мовы па яе гістарычных разнавіднасцях (функцыянальна-слылявых адзінствах), г. зн. вывучае і апісвае сістэму стыляў, заканамернасці яе ўнутрыструктурнай арганізацыі.

Стылістыка моўных адзінак вывучае функцыянаванне ў літаратурнай мове адзінак (і катэгорый) усіх узроўняў мовы ў тыповых маўленчых сітуацыях, у кантэкстах рознага сэнсавага, экспрэсіўнага зместу з улікам існуючых моўных норм (Бельчиков, 2003b, сс. 539–540).

Стыль – грамадска ўсвядомленая, аб'яднаная пэўным функцыянальным прызначэннем сістэма моўных элементаў унутры літаратурнай мовы, спосабаў іх выбару, ужывання, узаемнага спалучэння і суадносін: функцыянальная разнавіднасць, ці варыянт, літаратурнай мовы: паводле В.У. Вінаградава – "функцыянальны стыль" (Бельчиков, 2003b, с. 541).

Паняцце стыль, ці **функцыянальны стыль**, паступова становіцца традыцыйным: звычайна стылем называюць навуковае, публіцыстычнае, афіцыйна-дзелавое маўленне (навуковы стыль, публіцыстычны стыль, афіцыйна-дзелавы стыль) (Бельчиков, 2003b, сс. 539–542).

Практычная стылістыка (стылістыка моўных адзінак) – адзін з асноўных раздзелаў стылістыкі, які вывучае выкарыстанне моўных адзінак у тыповых сітуацыях і кантэкстах паўсядзённых зносін носьбітаў літаратурнай мовы. Практычная стылістыка апісвае стылістычныя ўласцівасці варыянтаў, а таксама ўстанаўлівае найбольш мэтазгоднае і пераважнае іх выкарыстанне ў маўленчых зносінах: у размоўным і кніжным маўленні ў пісьмовых (друкаваных) тэкстах і ў вусных выступленнях, у сродках масавай інфармацыі.

Практычная стылістыка разглядае маўленчыя сродкі, стылістычна афарбаваныя, якія маюць стылістычныя "значэнні" ("сузначэнні", г. зн. экспрэсіўную афарбоўку, эмацыянальную і сацыяльную ацэнку), а таксама іх функцыянальна-стылістычную прымацаванасць ці сферу пераважнага распаўсюджання. Акрамя таго, практычная стылістыка вывучае агульналітаратурныя, ці агульнаўжывальныя, міжстылёвыя маўленчыя сродкі, "нейтральныя" па сваёй экспрэсіўнай характарыстыцы, якія не маюць эмацыянальнай і сацыяльнай ацэнкі. Яна даследуе заканамерныя суадносіны стылістычна афарбаваных моўных адзінак, маўленчых фактаў паміж сабой і са стылістычна нейтральнымі маўленчымі сродкамі ў тыповых умовах маўленчай камунікацыі, у функцыянальна-стылістычных разнавіднасцях літаратурнай мовы, у асноўных тыпах тэкстаў, улічваючы вынікі пошукаў

у сферы функцыянальнай стылістыкі і стылістыкі тэксту. У практычнай стылістыцы супастаўляецца стылістычная характарыстыка моўных адзінак, маўленчых актаў і іх варыянтаў, а таксама паралельных, сінанімічных спосабаў выражэння, перадачы тоеснага ці падобнага сэнсу, мадальнасці, экспрэсіўна-эмацыянальнага зместу. Менавіта таму асаблівую значнасць для практычнай стылістыкі набыве катэгорыя варыянтнасці (варыятыўнасці) і паняцці "варыянт", "сінонім" (Бельчиков, 2003а, сс. 363–364).

Прагматыка – 1) адзін з раздзелаў семіётыкі; 2) раздзел мовазнаўства, які вывучае функцыянаванне моўных утварэнняў у маўленні – адносіны паміж выказваннем, гаворачым і кантэкстам (сітуацыяй) у аспекце чалавечай дзейнасці. Ч. Морыс, адзін з заснавальнікаў семіётыкі, выдзяляў тры тыпы адносін мовы ў працэсе семіятычнага акту і адпаведна тры раздзелы семіётыкі: адносіны знака да абазначаемага аб'екта (семантыка), адносіны знака да іншых знакаў (сінтактыка) і адносіны чалавека да ўдзельнікаў маўленчага акту (прагматыка). Калі семантыка адказвае на пытанне "што гаворыць чалавек?", а сінтактыка – "як ён гаворыць?", то прагматыка дае адказ на пытанне – "навошта (ці чаму) ён так гаворыць?". Вывучаючы моўныя факты непасрэдна ў іх ужыванні, прагматыка збліжаецца з псіхалогіяй, сацыялогіяй, этналінгвістыкай, культуралогіяй. Прагматыка датычыцца як інтэрпрэтацыі выказванняў, так і выбару іх формы ў канкрэтных умовах. Асноўныя праблемы, якія вывучае прагматыка, – структура і класіфікацыя актаў маўлення і інтэрпрэтацыя выказванняў (Гак, 2003, с. 360).

Такім чынам, з прыведзеных вышэй разважанняў і азначэнняў паняццяў "словаўтварэнне", "стылістыка", "практычная стылістыка", "прагматыка" і інш. вынікае наступнае:

1. словаўтварэнне "забяспечвае" наяўнасць у мове дастатковых намінатыўных рэсурсаў рознай стылістычнай афарбоўкі для выкарыстання ў разнастайных камунікатыўных сферах;

2. стылістыка, у першую чаргу практычная стылістыка, рэгулюе выбар з наяўных рэсурсаў і выкарыстанне менавіта тых моўных сродкаў (у тым ліку і словаўтваральна маркіраваных), якія найбольш адпавядаюць камунікатыўнай сітуацыі;

3. прагматыка задае (устанаўлівае) межы выбару стылістычных лексічных сродкаў (у тым ліку словаўтваральна маркіраваных – вытворных слоў) у адпаведнасці з камунікатыўнай мэтай ці задачай;

4. усё славянскае словаўтварэнне неабходна разглядаць у аспекце прагматыкі, што "апраўдвае" пашыранае разуменне стылістычнага словаўтварэння (ці стылістыкі словаўтварэння);

5. сучасныя інавацыйныя з'явы ў славянскім словаўтварэнні ў цэлым падпарадкаваны прагматычным задачам сучаснай камунікатыўнай прасторы.

3. Словаўтварэнне і стылістыка

У сувязі з вышэй адзначаным неабходна больш дэталёва разгледзець праблему суадносін словаўтварэння і стылістыкі, ролі словаўтварэння ў фарміраванні намінатыўнага фонду розных стыляў мовы.

Так, у славянскім словаўтварэнні, пачынаючы з Е. Курыловіча і М. Докуліла, сфарміравалася дастаткова стройная і строгая сістэма відаў словаўтварэння і іерархія функцый словаўтварэння, якія рэалізуюць словаўтваральныя сродкі ў працэсе параджэння новай лексічнай адзінкі. У рускім словаўтварэнні найбольш выразна і паслядоўна, на нашу думку, асноўныя функцыі словаўтварэння прадстаўлены ў працах А.А. Земскай, якая першапачаткова выдзеліла чатыры функцыянальныя віды словаўтварэння (намінатыўнае, канструктыўнае, экспрэсіўнае і кампрэсіўнае), а пазней яшчэ і стылістычнае (гл., напрыклад, Земская, 2007):

a) намінатыўнае словаўтварэнне: *двигатель* → спец. *двигателист* 'специалист по двигателям' (лексічная дэрывацыя);
b) канструктыўнае словаўтварэнне: *забитый* → *забитость* (сінтаксічная дэрывацыя);
c) кампрэсіўнае словаўтварэнне: «*Вечерняя Москва*» → разм. *Вечерка*;
d) экспрэсіўнае словаўтварэнне: *бумага* → разм. *бумаженция*;
e) стылістычнае словаўтварэнне: *сельдь* → разм. *селедка* (Земская, 2007, с. 8).

Як можна бачыць, размежаванне функцыянальных відаў словаўтварэння грунтуецца на асаблівасцях фармальна-структурных і граматыка-семантычных суадносін паміж словаўтваральнай базай і дэрыватам, а кожная словаўтваральная функцыя (функцыянальны від) выразна суадносіцца з пэўнай сферай дэрывацыі: словаўтваральная функцыя a) – з лексічнай дэрывацыяй (мутацыйнае словаўтварэнне); словаўтваральная функцыя b) – з сінтаксічнай (транспазіцыйнае словаўтварэнне); словаўтваральная функцыя c) – з лексічнай (мутацыйнае словаўтварэнне); словаўтваральныя функцыі d) і e) – з лексічнай (мадыфікацыйнае словаўтварэнне). Разам з тым, трэба, відаць, прызнаць дастатковую ўмоўнасць мяжы паміж функцыямі d) і e), паколькі паміж імі можна ўстанавіць толькі мінімальныя адрозненні семантычных адносін паміж утваральнай базай і дэрыватам.

Так, некаторыя даследчыкі звяртаюць увагу на тое, што Е. А. Земская спецыяльна падкрэслівала, што ў «вытворным слове, якое адносіцца да сферы стылістычнай дэрывацыі, “носьбітам стылістычнай афарбоўкі выступае словаўтваральны афікс”» (Клобуков & Янь, 2013, с. 18). Далей яны працягваюць: «Такім чынам, пад стылістычнымі дэрыватамі разумеюцца толькі такія вытворныя словы, якія маюць іншую стылістычную характарыстыку ў параўнанні з утваральнымі (ці іх канкрэтнымі лексіка-семантычнымі варыянтамі). Параўн.: *думец* (разм.) ← *Дума*; *ельцинец* (публ.) ← *Ельцин*; *жириновец* (паліт.) ← *Жириновский*; *дискетка* (разм.) ← *дискета* (інфарм.); *интернет-страничка* (інфарм., разм.) ← *интернет-страница* (інфарм.); *мышка* (інфарм. разм.) ← *мышь* (інфарм.); *обналичка* (разм.) ← *обналичивание* (фін.) і г.д.

Ва ўсіх словаўтваральных парах, прыведзеных вышэй, вытворнае можа быць выкарыстана ў іншых функцыянальных разнавіднасцях рускай мовы ў параўнанні з утваральным. Значыць, стылістычныя ўласцівасці дэрывата ў такіх выпадках не атрыманы ад утваральнага, а з'яўляюцца вынікам дэрывацыйнага акту, характарызуюць менавіта гэты дэрыват, выражаны словаўтваральным сродкам, што ўваходзіць у словаўтваральную структуру дэрывата [...]. Толькі такія дэрываты, а не ўсе вытворныя словы з стылістычнымі паметамі, мы далей і будзем называць стылістычнымі дэрыватамі» (Клобуков & Янь, 2013, с. 18).

Зыходзячы з прыведзеных вышэй меркаванняў можна зрабіць вывад, што стылістычнымі дэрыватамі з'яўляюцца:

а) матываваныя адзінкі, якія адрозніваюцца ад утваральных толькі стылістычнай афарбоўкай: рус. *сельдь* → разм. *селедка* (Земская, 2007, с. 10);

б) матываваныя адзінкі, якія адрозніваюцца ад утваральных семантыкай і стылістычнай афарбоўкай: рус. *думец* (разм.) ← *Дума*; *ельцинец* (публ.) ← *Ельцин*; *дискетка* (разм.) ← *дискета* (інфарм.); *мышка* (інфарм. разм.) ← *мышь* і г.д. (Клобуков & Янь, 2003, с. 18);

в) да сферы стылістычнай дэрывацыі адносяцца толькі тыя вытворныя словы, у якіх “носьбітам стылістычнай афарбоўкі выступае словаўтваральны афікс” (Земская, 2007, с. 10).

Такім чынам, відавочным становіцца адказ на пытанне: як звязаны з стылістычнай сістэмай мовы і прагматыкай вытворныя адзінкі іншых сфер дэрывацыі. Паколькі матываваныя адзінкі ўсіх без выключэння відаў і спосабаў словаўтварэння забяспечваюць намінатыўныя і прагматычныя

патрэбы ўсіх сфер камунікацыі і ўсіх функцыянальных стыляў мовы, усе функцыянальныя віды словаўтварэння і ўсе сферы дэрывацыі ў той ці іншай ступені з'яўляюцца стылістычна значнымі і павінны ўключацца ў сферу словаўтваральнай стылістыкі.

У такім выпадку названыя вышэй чыстыя (прататыпічныя) віды словаўтварэння патрабуюць дэталізацыі, паколькі ў кожным акце словаўтварэння, як правіла, адначасова вырашаецца некалькі функцыянальных задач, напрыклад, намінатыўная і стылістычная, кампрэсіўная і стылістычная і г.д. Нават у выпадку "чыста" стылістычнага словаўтварэння (рус. *сельдь* → разм. *селедка*) дэрыват *селедка* побач са стылічтычнай адначасова выконвае і намінатыўную функцыю. Таму трэба лічыць абсалютна апраўданым камбінаторыку відаў словаўтварэння і пашырэнне раду чыстых (прататыпічных) відаў словаўтварэння за кошт сумешчаных (камбініраваных): намінатыўна-стылістычнага (рус. *думец*; бел. *гулец*); кампрэсіўна-стылістычнага (рус. *комсомолка*: бел. *залікоўка*) і г.д. (Клобуков & Янь, 2003, с. 18). Такая дэталізацыя, як уяўляецца, больш дакладна адлюстроўвае сутнасць славянскага словаўтварэння і прагматыка-стылістычныя функцыі вытворных адзінак.

4. Стылістычныя межы і прагматычныя магчымасці словаўтварэння (словаўтварэнне і стылі мовы)

Такім чынам, стылістычныя межы (стылістычныя магчымасці) славянскага, у тым ліку і беларускага, словаўтварэння могуць быць вызначаны максімальна шырока. Усе функцыянальныя віды словаўтварэння з улікам прагматычнай абумоўленасці моўных сродкаў маюць непасрэдныя адно-сіны да стылістыкі, паколькі забяспечваюць намінатыўныя і прагматычныя патрэбы ўсіх функцыянальных стыляў нацыянальнай мовы. Праілюструем гэта на прыкладзе навуковага стылю беларускай мовы і беларускага маладзёжнага слэнгу.

4.1. Навуковы стыль

Выключна важную ролю словаўтварэння ў фарміраванні навуковага стылю мовы добра ілюструе *Руска-беларускі тлумачальны слоўнік па металургіі і ліцейнай вытворчасці* (Плескачевский, 2020)[1], у якім істотную частку тэрмінаў дадзенай галіны вытворчасці складаюць менавіта вытворныя

[1] Беларускамоўная частка слоўніка распрацавана аўтарам гэтага артыкула.

адзінкі, якія адпавядаюць у асноўным намінатыўна-стылістычнаму і кампрэсіўна-стылістычнаму відам словаўтварэння. Параўнайце:

– назвы працэсаў: *абагачэнне*, *абкатка*, *абцісканне*, *азатаванне*, *барыраванне*, *брынелінгаванне*, *выпрамяненне*, *гамагенізацыя*, *герметызацыя*, *двайнікаванне*, *дэфармаванне*, *загартоўка*, *зносаўстойлівасць*, *кантоўка*, *сульфідызацыя* (канструктыўна-стылістычнае словаўтварэнне);
– назвы ўласцівасцей: *абагачальнасць*, *акісленасць аднаўляльнасць*, *валакністасць*, *дэфармавальнасць*, *халодналомкасць*, *цеплаправоднасць* (намінатыўна-стылістычнае словаўтварэнне);
– назвы прыбораў і абсталявання: *газанагравальнік*, *кантавальнік*, *цеплаабменнік* (намінатыўна-стылістычнае словаўтварэнне);
– назвы рэчываў: *акісляльнік*, *графітызатар*, *дэфасфаратар*, *глянцавальнік*, *каталізатар*, *сульфідызатар* (намінатыўна-стылістычнае словаўтварэнне).

Акрамя таго, вытворныя лексічныя адзінкі-тэрміны ўваходзяць у склад неаднаслоўных тэрміналагічных найменняў, напрыклад: рус. ***закалка*** → *закалка двойная*, *закалка изотермическая*, *закалка импульсная*, *закалка индукционная*, *закалка каустическая*, *закалка мартенситная*, *закалка местная*, *закалка на аустенит*, *закалка неполная*, *закалка объемная*, *закалка повехностная*, *закалка поверхностная пламенная*, *закалка полная*, *закалка прерывистая*, *закалка ступенчатая* – бел. ***загартоўка*** → *загартоўка двайная*, *загартоўка ізатэрмічная*, *загартоўка імпульсная*, *загартоўка каўстычная*, *загартоўка мартэнсітная*, *загартоўка мясцовая*, *загартоўка на аўстэніт*, *загартоўка няпоўная*, *загартоўка аб'ёмная*, *загартоўка паверхневая*, *загартоўка паверхневая полымная*, *загартоўка поўная*, *загартоўка перарывістая*, *загартоўка ступеньчатая*; рус. ***обогащение*** → *обогащение в тяжелых жидкостях*, *обогащение в тяжелых суспензиях*, *обогащение гравитационное*, *обогащение лома*, *обогащение магнитное* – бел. ***абагачэнне*** → *абагачэнне ў цяжкіх вадкасцях*, *абагачэнне ў цяжкіх суспензіях*, *абагачэнне гравітацыйнае*, *абагачэнне лому*, *абагачэнне магнітнае*.

Як уяўляецца, можна сцвярджаць, што ў цэлым словаўтварэнне адыгрывае вядучую ролю ў фарміраванні намінатыўнага складу навуковага стылю славянскіх моў, у тым ліку беларускай і рускай. Параўн., напрыклад, слоўнікавыя артыкулы *закалка – загартоўка* ў *Руска-беларускім тлумачальным слоўніку па металургіі і ліцейнай вытворчасці* (табліца 1):

Табліца 1. Рус. ЗАКАЛКА – бел. ЗАГАРТОЎКА[2]

ЗАКАЛКА – термообработка металлов и сплавов, заключающаяся в их нагреве до температур выше критических, последующей выдержке и охлаждении со скоростью, превышающей критическую, с целью получения неравновесной структуры. Сущность заключается в том, что при нагреве выше критических точек в сплаве происходят фазовые превращения, а при быстром охлаждении не успевают развиться обратные процессы, приводящие к равновесному состоянию сплава.	**ЗАГАРТОЎКА** – тэрмаапрацоўка металаў і сплаваў, якая заключаецца ў іх награванні да тэмператур вышэй крытычных, наступнай вытрымцы і ахалоджванні з хуткасцю, якая перавышае крытычную, з мэтай атрымання нераўнаважнай структуры. Сутнасць заключаецца ў тым, што пры награванні вышэй крытычных кропак у сплаве адбываюцца фазавыя пераўтварэнні, а пры хуткім ахалоджванні не паспяваюць развіцца адваротныя працэсы, якія прыводзяць да раўнаважнага стану сплаву.

Як можна бачыць, вытворныя словы, у тым ліку тэрміны, складаюць істотную частку сучаснага беларускага тэрміналагічнага дыскурсу і забяспечваюць патрэбы беларускамоўнай практыкі і гэтай сучаснай сферы вытворчасці і навукі.

4.2. Маладзёжны слэнг

Беларускамоўны маладзёжны слэнг пачаў фарміравацца параўнальна нядаўна, што ў значнай ступені абумоўлена сітуацыяй блізкароднаснага беларуска-рускага двухмоўя і пераважным выкарыстаннем рускай мовы ў маладзёжным асяроддзі. Тым не менш, сёння беларускі маладзёжны слэнг становіцца прыкметнай часткай агульнай моўнай стыхіі сучаснага беларускага соцыуму. Як паказваюць назіранні, слоўнікавы склад гэтай разнавіднасці беларускіх сацыяльных дыялектаў таксама ў значнай ступені фарміруецца за кошт словаўтварэння. Параўн.: *абламінга* ‘калі нешта не атрымалася’ ← *абламацца*; *бадзялка* ‘вандроўка’ ← *бадзяцца*; *гоніва* ‘падман’ ← *гнаць*; *далькажык* ‘мабільны тэлефон’ ← *далёка* + *казаць*; *дзяк* ← *дзякуй*; *заўзець* ‘спарт. хварэць’ ← *заўзяты*; *заўзятар* ‘спарт. балельшчык’ ← *заўзяты*; *зубрач* ‘батанік’ ← *зубрыць*; *крэйзануцца* ‘паводзіць сябе неадэкватна’← *крэйзі* (англ. *crazy*); *ніштавата* ‘нядрэнна, добра’ ← *ніштo*; *падабайка* ‘лайк’ ← *падабацца*; *паратунка* ‘машына хуткай дапамогі’ ← *ратаваць*; *пупок* ‘эгаіст’ ← *пуп*; *пяршак* ‘першакурснік’ ← *першы курс*; *сеціва* ‘інтэрнэт’ ← *сетка*; *трэшнячок* ‘нешта страшнае’ ← *трэш* (англ. *trasch*); *тэліць* ← *тэлефанаваць*; *шчырдзяк* ← *шчырае дзякуй* і г.д. Як паказваюць прыведеныя прыклады, у беларускім слэнгавым словаўтварэнні рэалізуюцца асноўныя прататыпічныя віды і функцыі словаўтварэння (намінатыўная,

[2] У прыведзеных артыкулах падкрэслены вытворныя словы-тэрміны.

канструктыўная, кампрэсіўная, экспрэсіўная і стылістычная). Аднак, паколькі маладзёжны слэнг па вызначэнні з’яўляецца стылістычна маркіраваным, больш дакладна спецыфіку слэнгавага словаўтварэння характарызуюць менавіта сумешчаныя (камбінаваныя) віды (функцыі) словаўтварэння:

a) намінатыўна-стылістычная: *далькажык* ‘мабільны тэлефон’ ← *далёка* + *казаць*; *заўзятар* ‘спарт. балельшчык’ ← *заўзяты*; *зубрач* ‘батанік’ ← *зубрыць*; *крэйзануцца* ‘паводзіць сябе неадэкватна’ ← *крэйзі*; *падабайка* ‘лайк’ ← *падабацца*; *паратунка* ‘машына хуткай дапамогі’ ← *ратаваць*; *пупок* ‘эгаіст’ ← *пуп*;

b) канструктыўна-стылістычная: *абламінга* ‘калі нешта не атрымалася’ ← *абламацца*; *бадзялка* ‘вандроўка’ ← *бадзяцца*; *гоніва* ‘падман’ ← *гнаць*; *крэйзануцца*, *ніштавата* ‘нядрэнна, добра’ ← *нішто*;

c) кампрэсіўна-стылістычная: *дзяк* ← *дзякуй*; *пяршак* ‘першакурснік’ ← *першы курс*; *тэліць* ← *тэлефанаваць*; *шчырдзяк* ← *шчырае дзякуй*;

d) экспрэсіўна-стылістычная: *паратунка* ‘машына хуткай дапамогі’ ← *ратаваць*; *сеціва* ‘інтэрнэт’ ← *сетка*; *трэшнячок* ‘нешта страшнае’ ← *трэш* (англ. *trash*).

5. Стылістыка-прагматычныя функцыі словаўтварэння ў новых сацыяльна-палітычных умовах

Такім чынам, агульнапрызнаныя пяць асноўных функцый словаўтварэння (намінатыўная, канструктыўная, кампрэсіўная, эмацыянальная і стылістычная), якія карэліруюць з асноўнымі прататыпічнымі відамі словаўтварэння, у цэлым ахопліваюць усё сінхроннае словаўтварэнне нацыянальных славянскіх моў і забяспечваюць намінатыўныя патрэбы і моўную практыку нацыянальнага соцыуму. Разам з тым, новыя сацыяпалітычныя ўмовы развіцця і функцыянавання славянскіх моў у XXI стагоддзі ставяць перад нацыянальнымі словаўтваральнымі сістэмамі новыя прагматыка-стылістычныя задачы. Так, функцыянаванне славянскіх моў у сітуацыях блізкароднаснага двухмоўя і блізкароднаснага моўнага акружэння актуалізуе, на наш погляд, яшчэ адну вельмі важную прагматычную функцыю словаўтварэння – нацыянальна-культурную (**этнапрэзентацыйную**). У канцы XX – пачатку XXI стагоддзя з падобнымі тэндэнцыямі сутыкаюцца беларуская і ўкраінская мовы. Такога роду праблемы, як можна меркаваць, набываюць актуальнасць і для раду паўднёваславянскіх моў (сербскай, харвацкай, баснійскай

і чарнагорскай), якія таксама ў XXI стагоддзі развіваюцца і ўмацоўваюць сваю нацыянальна-культурную адметнасць у новых сацыяпалітычных умовах (Лукашанец, 2019).

Так, ва ўмовах дзяржаўнага беларуска-рускага двухмоўя і рэальнага дамінавання рускай мовы ва ўсіх камунікатыўных сферах этнапрэзентацыйная функцыя намінатыўных і словаўтваральных рэсурсаў беларускай мовы набывае асаблівую актуальнасць. Трэба адразу адзначыць, што менавіта беларускае словаўтварэнне адыгрывае выключную ролю ў забеспячэнні намінатыўнага фонду мовы этнамаркіраванымі моўнымі сродкамі, якія дазваляюць сфарміраваць нацыянальную адметнасць беларускай мовы ў параўнанні з рускай. Так, паводле даных *Руска-беларускага слоўніка* (Лукашанец, 2012) суадноснасць матываваных адзінак рускай мовы з фармантам -***тель*** з адпаведнымі намінатыўнымі адзінкамі беларускай мовы выразна дэманструе этнапрэзентацыйныя магчымасці беларускага словаўтварэння. Як паказвае фактычны матэрыял, беларускія адпаведнікі рускіх найменняў асобы з суфіксам -***тель*** знаходзяцца пераважна ў кампарацыйных зонах адрознення і частковага супадзення (Лукашанец, 2015). Пры гэтым беларускія карэляты з суфіксам -***цель*** займаюць адносна невялікую частку. Гл., напрыклад, схему 1 і табліцу 2.

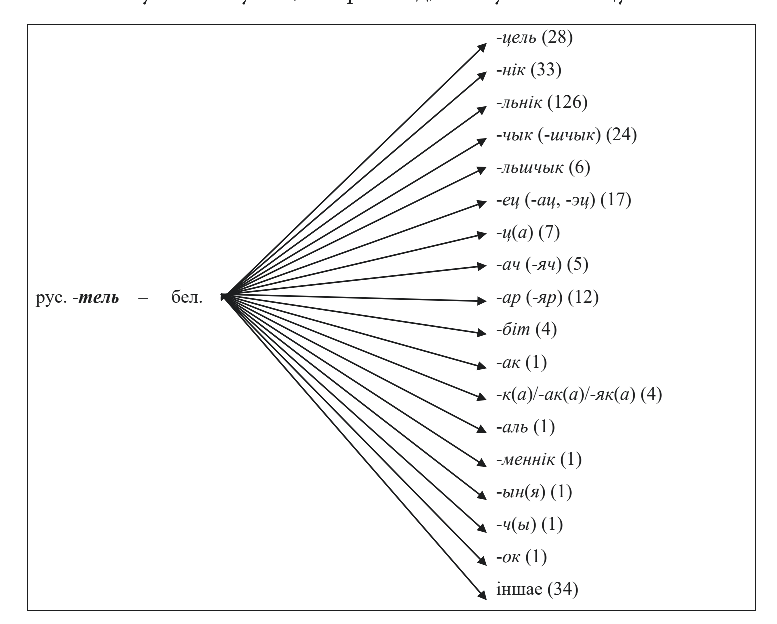

Схема 1. Руска-беларускія міжмоўныя адпаведнікі найменняў асобы (суф. -***тель***)

Табліца 2. Размеркаванне рускіх матываваных найменняў асобы, утвораных з дапамогай суф. -**тель**, і іх беларускіх эквівалентаў па зонах кампарацыі

Зона кампарацыі	Прыклады
1. Зона супадзення:	
1.1. Супадаюць базавыя асновы і словаўтваральныя фарманты:	
	рус. -***тель*** – бел. -***цель***: *мыслитель – мысліцель*
2. Зона частковага супадзення/адрознення:	
2.1. Супадаюць словаўтваральныя фарманты і адрозніваюцца базавыя асновы:	
	рус. -***тель*** – бел. -***цель***: *вдохновитель – натхніцель*
2.2. Супадаюццъ базавыя асновы і адрозніваюцца словаўтваааральныя фарманты:	
	рус. -***тель*** – бел. -***нік***: *завоеватель – заваёўнік*
	рус. -***тель*** – бел. -***льнік***: *копатель – капальнік*
	рус. -***тель*** – бел. -***чык***: *доноситель – даносчык*
	рус. -***тель*** – бел. -***ец***: *мститель – мсцівец*
	рус. -***тель*** – бел. -***ц***(*а*): *обвинитель – абвінаваўца*
	рус. -***тель*** – бел. -***ач***: *слушатель – слухач*
	рус. -***тель*** – бел. -***ар*** (-***яр***): *житель – жыхар*
	рус. -***тель*** – бел. **-*біт***: *носитель – носьбіт*
	рус. -***тель*** – бел. -***меннік***: *писатель – пісьменнік*
	і г.д.
3. Зона адрознення:	
3.1. Адрозніваюцца базавыя асновы і словаўтваральныя фарманты:	
	рус. -***тель*** – бел. -***нік***: *предатель – здраднік*
	рус. -***тель*** – бел. -***льнік***: *вдохновитель – натхняльнік*
	рус. -***тель*** – бел. -***чык*** (-***шчык***): *преподаватель – выкладчык*
	рус. -***тель*** – бел. -***ец*** (-***ац, -эц***)
	рус. -***тель*** – бел. -***ц***(*а*): *изготовитель – вытворца*
	рус. -***тель*** – бел. -***ач*** (-***яч***): *зритель – глядач*
	рус. -***тель*** – бел. -***ар***: *повелитель – уладар*
	рус. -***тель*** – бел. **-*біт***: *гадатель – варажбіт*
	рус. -***тель*** – бел. -***ын***(я): *председатель – старшыня*
	і г.д.
3.2. Адрозніваюцца спосабы словаўтварэння:	
	рус. **суф**. – бел. **складанне+суф.**: *расточитель – марнатраўца*
	рус. **складанне+суф**. – бел. **неаднасл**. **намінацыя**: *вольнослушатель – вольны слухач*
	і г.д.

Такім чынам, словаўтваральны патэнцыял нацыянальнай беларускай мовы і актуалізацыя этнапрэзентацыйнай функцыі беларускага словаўтварэння дазваляюць забяспечыць неабходны ўзровень нацыянальна-культурнай адметнасці беларускай мовы на фоне іншай блізкароднаснай славянскай (рускай) мовы.

Аб важнасці гэтай функцыі беларускага словаўтварэння, у прыватнасці, сведчаць наступныя працэсы, якія знаходзяцца ў рэчышчы сучаснай тэндэнцыі да нацыяналізацыі (беларускага моўнага пурызму / нацыяналізму).

1. Актывізацыя ў маўленні лексічных новаўтварэнняў, якія павінны замяніць супадаючыя з рускімі эквівалентамі найменні. Так, ужо *Руска-беларускі слоўнік* (2012) фіксуе, напрыклад, наступныя намінацыі: бел. *балельшчык* (рус. *болельщик*, спарт.) і новае *заўзятар* (ад *заўзяты*, *заўзець*), бел. *веласіпедыст* (рус. *велосипедист*) і новае *раварыст* (ад *ровар* ‘веласіпед’).

2. Паралельнае функцыянаванне дублетных лексічных адзінак – словаўтваральных сінонімаў: *выступаючы* (рус. *выступающий*) і *выступовец* (*выступоўца*), *выступальнік*; *варатар* (рус. *вратарь*) і *брамнік*; *вучылішча* (рус. *училище*) і *вучэльня*; *мабільнік* (рус. *мобильник*), *далькажык* і *гутарык*. Правыя кампаненты прыведзеных сінанімічных пар і радоў матываваных слоў, як можна бачыць, з’яўляюцца нацыянальна маркіраванымі.

3. Паралельнае суіснаванне запазычанняў і ўласных моўных намінатыўных вытворных адзінак: *тыпаграфія* (рус. *типография*) і *друкарня*; *рукзак* (рус. *рюкзак*) і *заплечнік, пляцак*; *спартсмен* (рус. *спортсмен*) і *спартовец*; *юрыспрудэнцыя* і *правазнаўства*; *сабака* ‘значок у адрасе электроннай пошты’ (рус. *собака*), *малпа* (польск. *małpa*) і *слімак*. Аб’ектыўна гэты працэс таксама абумоўлены ўзмацненнем тэндэнцыі да нацыяналізацыі ў беларускай мове і накіраваны на актуалізацыю ўласна беларускай лексікі, якая садзейнічае прэзентацыі як для ўнутраных, так і для знешніх назіральнікаў нацыянальнай адметнасці беларускай мовы ва ўмовах беларуска-рускага дзяржаўнага двухмоўя.

4. Вяртанне ў актыўны ўжытак устарэлай (*мытня*, *мытнік*, *адсотак*, *аповед*, *мысляр*, *наклад* і інш) і іншамоўнай (*амбасада*, *амбасадар*, *выстава*, *страйковец*, *улётка* і інш.) лексікі, якая адпавядае прагматычным задачам узмацнення нацыянальнай адметнасці беларускай мовы ва ўмовах блізкароднаснага білінгвізму і выконвае этнапрэзентацыйную функцыю.

Заключэнне

Словаўтваральная сістэма беларускай мовы на сучасным этапе яе развіцця і функцыянавання цалкам забяспечвае намінатыўныя і прагматычныя патрэбы камунікацыі і рэалізуе свае асноўныя функцыі: намінатыўную, канструктыўную, кампрэсіўную, экспрэсіўную і стылістычную. Разам з тым, развіццё і пашырэнне сучаснай камунікатыўнай прасторы беларускага соцыуму, спецыфіка моўнай сітуацыі не толькі ўзмацняюць ролю намінатыўных і стылістычных рэсурсаў нацыянальнага словаўтварэння, але і актуалізуюць вельмі важную дадатковую прагматычную функцыю беларускага словаўтварэння – **этнапрэзентацыйную**, накіраваную на ўзмацненне нацыянальнай адметнасці мовы ў сітуацыі блізкароднаснага двухмоўя.

БІБЛІЯГРАФІЯ

Бельчиков, Ю. (2003a). Практическая стилистика. У Ю. Караулова (Рэд.), *Русский язык: Энциклопедия* (с. 363–365). Большая Российская энциклопедия.

Бельчиков, Ю. (2003b). Стилистика. У Ю. Караулова (Рэд.), *Русский язык: Энциклопедия* (с. 539–541). Большая Российская энциклопедия.

Гак, В. (2003). Прагматика. У Ю. Караулова (Рэд.), *Русский язык: Энциклопедия* (с. 360–361). Большая Российская энциклопедия.

Земская, Е. (2007). *Словообразование как деятельность*. Издательство ЛКИ.

Клобуков, Е., & Янь, Ю. (2013). К вопросу о принципах изучения типов стилистической деривации в русском языке начала XXI века. У А. Богомолов (Рэд.), *Вестник Центра международного образования Московского государственного университета: Т. 4. Филология*: *Культурология*: *Педагогика*: *Методика* (с. 17–23). Центр международного образования.

Кожина, М. (1993). *Стилистика русского языка*. Просвещение.

Кубрякова, Е. (1990). Словообразование. У В. Ярцева (Рэд.), *Лингвистический энциклопедический словарь* (с. 467–469). Советская Энциклопедия.

Лукашанец, А. (2015). Категория персональности в русском и белорусском языках: К проблеме комплексного сопоставительного описания словообразовательных систем близкородственных языков. У М. Малыгина (Рэд.), *Осмь десять: Сборник научных статей к юбилею И. С. Улуханова* (с. 130–139). Азбуковник.

Лукашанец, А. (2019). Лексическая вариативность как фактор дифференциации близкородственных языков: К проблеме белорусско-русского языкового взаимодействия. *Јужнословенски филолог*, *2019*(75(2)), 47–62.

Лукашанец, А. (Рэд.). (2012). *Русско-белорусский словарь / Руска-беларускі слоўнік* (Т. 1–3). Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі.

Плескачевский, Ю. (Рэд.). (2020). *Русско-белорусский толковый словарь по металлургии и литейному производству*. Беларуская навука.

Nagórko, A. (1997). Zur (west)slawischen Morphologie aus pragmatischer Perspektive. *Zeitschrift für Slavistik*, *42(3)*, 263–274. https://doi.org/10.1524/slaw.1997.42.3.263

Ohnheiser, I. (2003a). Прагматико-стилистическая дифференциация словообразовательных средств и тенденция ее стирания: Восточнославянские языки. У I. Ohnheiser (Рэд.), *Słowotwórstwo/Nominacja* (с. 198–216). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Ohnheiser, I. (2003b). Прагматико-стилистические тенденции. У I. Ohnheiser (Рэд.), *Słowotwórstwo/Nominacja* (с. 187). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Belʹchikov, IU. (2003a). Prakticheskaia stilistika. In IU. Karaulova (Ed.), *Russkiĭ iazyk: Ėntsiklopediia* (pp. 363–365). Bolʹshaia Rossiĭskaia ėntsiklopediia.

Belʹchikov, IU. (2003b). Stilistika. In IU. Karaulova (Ed.), *Russkiĭ iazyk: Ėntsiklopediia* (pp. 539–541). Bolʹshaia Rossiĭskaia ėntsiklopediia.

Gak, V. (2003). Pragmatika. In IU. Karaulova (Ed.), *Russkiĭ iazyk: Ėntsiklopediia* (pp. 360–361). Bolʹshaia Rossiĭskaia ėntsiklopediia.

Klobukov, E., & IAnʹ, IU. (2013). K voprosu o printsipakh izucheniia tipov stilisticheskoĭ derivatsii v russkom iazyke nachala XXI veka. In A. Bogomolov (Ed.), *Vestnik TSentra mezhdunarodnogo obrazovaniia Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta: Vol. 4. Filologiia: Kulʹturologiia: Pedagogika: Metodika* (pp. 17–23). TSentr mezhdunarodnogo obrazovaniia.

Kozhina, M. (1993). *Stilistika russkogo iazyka*. Prosveshchenie.

Kubriakova, E. (1990). Slovoobrazovanie. In V. IArtseva (Ed.), *Lingvisticheskiĭ ėntsiklopedicheskiĭ slovarʹ* (pp. 467–469). Sovetskaia Ėntsiklopediia.

Lukashanets, A. (2015). Kategoriia personalʹnosti v russkom i belorusskom iazykakh: K probleme kompleksnogo sopostavitelʹnogo opisaniia slovoobrazovatelʹnykh sistem blizkorodstvennykh iazykov. In M. Malygina (Ed.), *Osmʹ desiatʹ: Sbornik nauchnykh stateĭ k iubileiu I. S. Ulukhanova* (pp. 130–139). Azbukovnik.

Lukashanets, A. (2019). Leksicheskaia variativnostʹ kak faktor differentsiatsii blizkorodstvennykh iazykov: K probleme belorussko-russkogo iazykovogo vzaimodeĭstviia. *Južnoslovenski Filolog*, *75*(2), 47–62.

Lukashanets, A. (Ed.). (2012). *Russko-belorusskiĭ slovar' / Ruska-belaruski sloŭnik* (Vols. 1–3). Belaruskaia Ėntsyklapedyia imia Petrusia Broŭki.

Nagórko, A. (1997). Zur (west)slawischen Morphologie aus pragmatischer Perspektive. *Zeitschrift für Slavistik*, *42*(3), 263–274. https://doi.org/10.1524/slaw.1997.42.3.263

Ohnheiser, I. (2003a). Pragmatiko-stilisticheskaia differentsiatsiia slovoobrazovatel'nykh sredstv i tendentsiia ee stiraniia: Vostochnoslavianskie iazyki. In I. Ohnheiser (Ed.), *Słowotwórstwo/Nominacja* (pp. 198–216). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Ohnheiser, I. (2003b). *Pragmatiko-stilisticheskie tendentsii.* In I. Ohnheiser (Ed.), *Słowotwórstwo/Nominacja* (p. 187). Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

Pleskachevskiĭ, IU. (Ed.). (2020). *Russko-belorusskiĭ tolkovyĭ slovar' po metallurgii i liteĭnomu proizvodstvu*. Belaruskaia navuka.

Zemskaia, E. (2007). *Slovoobrazovanie kak deiatel'nost'*. Izdatel'stvo LKI.

Прагматыка-стылістычныя рэсурсы словаўтварэння ў сучаснай камуникатыўнай прасторы

Р э з ю м э

Славянскае словаўтварэнне з'яўляецца важнейшай крыніцай папаўнення слоўнікавага складу славянскіх моў і забяспечвае камунікатыўныя і прагматыка-стылістычныя патрэбы сучаснага соцыуму. У артыкуле на матэрыяле беларускай мовы разглядаюцца суадносіны словаўтварэння, стылістыкі і прагматыкі, асаблівасці рэалізацыі асноўных функцый словаўтварэння (намінатыўнай, канструктыўнай, кампрэсіўнай, экспрэсіўнай і стылістычнай) у працэсе забеспячэння намінатыўнымі сродкамі розных функцыянальных стыляў мовы і прагматычных патрэб сучаснай моўнай практыкі, абгрунтоўваецца пашыранае разуменне стылістычных межаў словаўтварэння. У артыкуле таксама абгрунтоўваецца неабходнасць выдзялення дадатковай этнапрэзентацыйнай функцыі беларускага словаўтварэння, якая набывае асаблівую значнасць ва ўмовах блізкароднаснага беларуска-рускага двухмоўя і накіравана на забеспячэнне нацыянальнай адметнасці беларускай мовы.

Ключавыя словы: словаўтварэнне; стылістыка; прагматыка; функцыі і віды словаўтварэння; двухмоўе; этнапрэзентацыйная функцыя словаўтварэння

Pragmatic and Stylistic Resources of Word Formation in the Modern Communicative Space

A b s t r a c t

Slavic word formation is the most important source of new vocabulary in Slavic languages that allows for meeting the communicative and pragmatic-stylistic needs of the modern society. Based on the material of the Belarusian language, this article (1) examines the correlation of word formation, stylistics and pragmatics, (2) discusses how the main functions of word formation (nominative, constructive, compressive, expressive and stylistic) are implemented in the process of providing the nominative means for various functional styles of the language and meeting the pragmatic needs of modern language practice, and (3) argues for the expediency of an expanded understanding of the stylistic limits of word formation. The article also substantiates the need to identify additional, ethno-representative functions of Belarusian word-formation, which is particularly important in the context of Belarusian-Russian bilingualism and is aimed at ensuring the preservation of the Belarusian language.

Keywords: word formation; stylistics; pragmatics; functions and types of word formation; bilingualism; ethno-representative function of word formation

Елена Лукашанец
Минский государственный лингвистический университет (профессор на пенсии), Минск
E-mail: elukashanets@rambler.ru

МЕЖДУ СЕМАНТИКОЙ И ПРАГМАТИКОЙ: РУССКИЙ СУФФИКС *-УХ(А)* В ИСТОРИИ И СОВРЕМЕННОСТИ

1. Введение. Постановка цели исследования. Краткий обзор литературы. Терминология

К 70-м гг. XX века стала очевидной оформленность словообразования как совершенно отдельного раздела русского языкознания, были разработаны основные его термины, определены основы словообразовательного анализа, установлен состав словообразовательных средств (см. об этом Кадькалова & Кадькалов, 2009, сс. 288–291). Это позволило выдвинуть во главу угла вопрос о природе словообразовательного значения и, в частности, попытаться приблизиться к решению одного из вечных вопросов учения о слове (не важно, является оно производным или нет) – вопроса о соотношении семантики и прагматики, или, говоря другим языком, – соотношении собственно номинативного и экспрессивно-стилистического в значении производного[1] слова.

Этот вопрос долгое время незаслуженно оставался в тени и в синхроническом словообразовании стал разрабатываться с 1970-х гг., начиная с работ В. Н. Виноградовой и, далее, Е. А. Земской и других русских дериватологов (см. об этом Николаев, 2009, сс. 123–135). Между тем к концу XX века стало ясно, что неоспоримое влияние разговорной стихии на современный русский язык проявляется в его растущей экспрессивизации: по меткому выражению

---

[1] Хотя в последнее время сложилась тенденция разделять термины «производность (производное слово)» и «мотивированность (мотивированное слово)» по областям соответственно диахронического и синхронного словообразования, мы все же оставляем первый термин для нашей работы.

В. В. Химика, «культурологическая особенность национального языкового самовыражения» в настоящее время обеспечивает особые качества русской номинационной системы – «не столько экстенсивно-количественной […], сколько интенсивно-модификационной […]» (Химик, 2006, с. 15), что делает исследования в этой области особенно актуальными.

В нашем исследовании мы ставим цель – выявить соотношение номинативного и экспрессивно-стилистического в образованиях с суффиксом *-ух(а)*, что, возможно, поможет в будущем лучше понять семантико-прагматический потенциал слов этого типа. Что привлекло нас именно к такому языковому материалу?

Суффикс *-ух(а)* – один из 10 суффиксов (суффиксальных морфов) существительных русского языка, которые имеют, в соответствии с данными *Русской грамматики* (Шведова, 1980), не менее 6 значений (или, вернее, омонимичных морфов). Однако среди них суффикс *-ух(а)* выделяется следующим. Во-первых, он (точнее, его морфы) не носит, как, например, суффиксы *-ат*, *-ин(а)* и *-ур(а)*, книжного/заимствованного характера. Во-вторых, ни один из его морфов не используется при образовании терминов, как это имеет место у суффиксов *-ик*, *-ищ(е)*, *-к(а)*. Наконец, этот суффикс демонстрирует удивительную «компактность» продуктивности всех своих морфов: если разброс продуктивности морфов других суффиксов колеблется от «единичный» до «продуктивный» (например, *-иц(а)*, кроме того, может быть и непродуктивным, и употребляемым в небольших группах) или от «единичный» до «высокопродуктивный» (*-ок*: единичный, непродуктивный, продуктивный, высокопродуктивный; ср. также суффикс *-ец*, используемый в небольших группах, непродуктивный, продуктивный для названий лиц, продуктивный в разговорной и художественной речи), то суффикс *-ух(а)* может быть либо непродуктивным, либо продуктивным (последнее – в основном в разговорной речи и просторечии). Кроме того, для этого суффикса характерно использование в 6 разных семантических сферах словообразования[2] (см. об этом ниже).

Следовательно, суффикс *-ух(а)* как нельзя лучше подходит для демонстрации словообразовательных процессов, ведущих к смещениям внутри словообразовательного значения по линии «номинативность – экспрессивность / оценочность» и к актуализации какого-либо из них, а довольно значительный

---

[2] Понятие семантической сферы словообразования см. Лукашанец, 2012, сс. 185–186; как и в этой работе, мы выделяем сферу транспозиции, мутации, номинативной модификации (слова со значениями женскости, невзрослости, собирательности и нек. другие) и неноминативной модификации (производные с суффиксами, имеющими субъективно-оценочные значения: ласкательности, уничижительности и др.).

список работ, так или иначе посвященных образованиям с этим суффиксом, лишний раз доказывает это.

Интерес лингвистов к производным с этим суффиксом вылился в написание работ, которые с точки зрения хронологии можно условно разделить на 3 группы: 1) вышедшие до *Русской грамматики*; 2) появившиеся в 1980-х – 2000-х гг.; 3) изданные в последнее десятилетие.

Одна из первых серьезных работ в этой области – диссертация А. С. Герда (Герд, 1962). Несмотря на свое обобщенное название, она посвящена только четырем суффиксам: *-ух(а)*, *-уш(а)*, *-от(а)* и *-б(а)*. Поскольку автор привлекал не только литературный материал, он не совсем согласен с категоричностью академической грамматики русского языка 1950-х гг., отнесшей суффикс *-ух(а)* к непродуктивным (Герд, 1962: 7). Чуть позже именно обращение к языку фольклора (Рымарь, 1978) или разговорной речи (Верещагина, 1980) заставляет исследователей возвращаться к рассмотрению этого суффикса.

В 1980 году выходит *Русская грамматика* (Шведова, 1980), в которой суффикс получает достаточно полное описание. Принятые в этом фундаментальном академическом труде теоретические подходы к описанию русского словообразования имели своим следствием выделение 6 словообразовательных типов существительных с использованием суффикса *-ух(а)* (таблица 1).

Таблица 1. Словообразовательные типы производных с суффиксом *-ух(а)* в *Русской грамматике* 1980-го года

Выражаемое словообразовательное значение			**Продуктивность**	**Пример**
отвлеченный процессуальный признак			прод. в экспрес. РР и прост.	*голодуха*
носитель признака	процессуального	лицо / предмет	прод. в РР и прост.	*стряпуха*
	непроцессуального	лицо / предмет	прод. в РР и прост.	*старуха*
	предметного	предмет / лицо	непрод.	*горюха*
модифи- -кационные	женскость	животное	непрод.	*оленуха*
	субъективно- -оценочные	лицо / предмет	прод.	*комнатуха*

Источник: собственные разработки.

Поскольку в *Русской грамматике* была дана характеристика роли суффикса в синхронном словообразовании общелитературного языка, после этого изучение суффикса идет в двух направлениях: в истории языка, т. е.

в диахроническом аспекте (Рогачева, 1988; Суворова, 1999), либо в диалектной и разговорной речи (Еремеева, 1983; Кривова, 1991).

Обобщим кратко то, что сказано в работах двух первых периодов о суффиксе *-ух(а)*. Суффикс имеет праславянское происхождение, производные с ним есть во всех восточнославянских языках, в западнославянских (польском, чешском, словацком), меньше – в южнославянских языках. Изначально суффикс использовался в отыменных образованиях, чуть позже – в отглагольных. Суффикс продуктивен в народной речи и непродуктивен в книжной, поэтому в истории русского языка и русской лексикографии наблюдается тенденция: чем в большей степени словарь отражает диалектно-просторечную лексику, тем больше он содержит образований на *-ух(а)*. Оценочное значение у суффикса появляется примерно с XVII века – вначале у слов с оценочной основой, позже, в XIX веке, – у слов с нейтральной основой.

После 1991 года усилилось влияние субстандарта на литературную русскую речь, описанное во множестве работ русистов. Вместе с тем активизировался и суффикс *-ух(а)*, для обозначения «отрицательных явлений политической и экономической жизни социума» (Говердовская, 1992, с. 7). В некоторых работах утверждается, что это связано именно с влиянием социолектов (Вепрева & Купина, 2012; Головина, 2017; Зализняк, 2012), однако, на наш взгляд, это не совсем так. В наши задачи не входит точное выяснение путей проникновения производных с этим суффиксом в общий язык, а также линий взаимодействия подсистем русского национального языка относительно судьбы *-ух(а)*, однако выскажем некоторые соображения на этот счет. В русском криминальном арго этот суффикс имел довольно специфическое функционирование. В конце XIX – начале XX веков, по нашим подсчетам по словарям этого времени[3], производных с суффиксом *-ух(а)*, имеющих субъективно-оценочные значения (модификатов), столько же, сколько слов со значением «носитель предметного признака». Эти последние нередко обозначают виды краж: *городуха* ‘магазинная кража’ (*город* ‘магазин’), *домуха* ‘кража из жилого помещения’; при этом мутационных образований со значением «носитель процессуального признака» крайне мало, а названий отвлеченного действия нет вообще. В концу XX века[4] число модификатов растет (например: *амнуха* ‘амнистия’, *граблюхи* ‘руки, пальцы’ от *грабли* ‘руки’, *кликуха* ‘кличка’), одновременно появляются и названия отвлеченных

---

[3] В качестве материала мы брали лексику из словарей, опубликованных в 1 томе *Собрания русских воровских словарей* (Козловский, 1983), а также из некоторых других источников (Даль, 1990; рукописный вариант словаря относят к 1850-м гг.).

[4] Список словарей-источников можно найти в (Лукашанец, 2012, с. 428).

действий (*залепуха* ‘обман’ от *залепить* ‘обмануть’, *скощуха* ‘снижение срока наказания’ от *скостить срок*), в то время как доля арготизмов со значением «носитель предметного признака», соответственно, падает. Поэтому, как нам кажется, не тюремный жаргон повлиял на активизацию слов на *-ух(а)* в литературном языке, а, напротив, активизация и сдвиг к экспрессивным производным произошел более или менее одновременно в разных (!) подсистемах русского языка.

Между тем повышение продуктивности суффикса *-ух(а)* было на протяжении лет 20 (до начала 2010-х гг.) не настолько заметным, чтобы привлечь особое внимание лингвистов. Обычно в работах упоминались одни и те же слова (*бытовуха*, *групповуха*, *пруха*, *расслабуха*), которые впервые зафиксированы только словарями, вышедшими после 1991 года[5].

К концу указанного периода по какой-то причине, установить которую – дело будущих поколений лингвистов, происходит новый «взрыв» продуктивности суффикса *-ух(а)*. После некоторого забвения в лингвистических кругах вновь возникает интерес к данному форманту: появляются три статьи, посвященные почти исключительно ему (Вепрева & Купина, 2012; Головина, 2017; Зализняк, 2012). В центре внимания слово *уважуха*, не отмеченное в указанных выше словарях начала XXI века, – слово, тянущее за собой каскад других, подобных ему, и заставляющее, возможно, пересмотреть сложившиеся взгляды русистов на эти образования.

В этих статьях подводится итог почти четвертьвековому бурному развитию производных с суффиксом *-ух(а)* (начало которому было положено пресловутым *чернуха*) – «победному шествию» словообразовательной модели на *-ух(а)* (Головина, 2017), «взрывообразному перелому», произошедшему в конце прошлого столетия (Зализняк, 2012). Однако нас в данном исследовании интересуют не хронологические рамки этого явления и не его причины, а сущность прагматических элементов в составе словообразовательного значения производных с этим суффиксом.

Отметим, что в работах о суффиксе *-ух(а)* нередко присутствует терминологическая неразбериха. Применительно к образованиям с этим суффиксом говорят о двух типах экспрессии – огрубляющей и смягчающей (Максимов, 1975, с. 36), об оценочной функции суффикса (Рогачева, 1988, сс. 5, 15), о «заряде резкой экспрессивности и оценочности» (Вепрева & Купина, 2012), причем и оценочность, и экспрессия, и эмоциональная окраска

---

[5] Мы имеем в виду наиболее авторитетные из них (Ефремова, 2000; Кузнецов, 2000; Скляревская, 2000).

предполагаются отрицательными, ср. «уничижительная характеристика» (Рогачева, 1988, с. 5), «отрицательная коннотация», «мощный заряд пренебрежительности, грубости, вульгарности» (Зализняк, 2012). Понимая, что термины «экспрессивность», «оценочность», «эмоциональность» не могут считаться абсолютными терминологическими синонимами, мы, тем не менее, не будем ниже придерживаться их строгого разграничения, подводя все эти специальные обозначения под общее понятие «коннотации (в составе лексического значения слова)» или «прагматики (языкового знака – слова)».

2. Методика исследования

Вышеупомянутые исследования были проделаны на материале либо словарей русского языка, либо лексики диалектов, либо (Зализняк, 2012) – Национального корпуса русского языка. Между тем современная русская речь по большей части переместилась в сферу Интернета: в речи его пользователей, как более молодых поколений носителей русского языка, как раз и проявляются те инновации, которые отражают тенденции развития современного русского языка.

В нашем исследовании задействован материал ГИКРЯ – Генерального интернет-корпуса русского языка[6]. Корпус содержит четыре подкорпуса: Живой Журнал, Вконтакте, Новости и Журнальный Зал. В рамках поставленной цели для отбора производных на *-ух(а)* два последних подкорпуса не подходят; подкорпус Вконтакте содержит данные только за два года – 2014–2015 гг. Поэтому мы остановились на подкорпусе Живой Журнал, который, во-первых, содержит достаточно разнообразные по тематике тексты блогов и комментариев к ним, а во-вторых, отражает лексику более чем за 10 лет (точнее, примерно с 2004 по 2015 гг.). В подкорпус входит 8720 млн. словоупотреблений. Поиск осуществлялся по запросам [lemma=“.*уха“ pos=“N.f „] и [lemma=“.*юха“ pos=“N.f „], с тем чтобы были отобраны все слова, заканчивающиеся на *-уха* и *-юха* по всех формах. Понятно, что после получения материала были отсеяны несуществительные типа *вполуха*, формы существительных не ж. р. типа *валух, ухо* и др.; кроме того, были также исключены другие типы слов. Во-первых, это непроизводные существительные, у которых *-ух-* или *-юх-* является элементом корня, например *разруха*, *муха*, *засуха* и др. Во-вторых, не были взяты также слова, суффиксальные с точки

[6] Поиск в нем осуществлялся по ссылке https://int.webcorpora.ru/drake/; даты доступа: 15.07.2020 – 10.08.2020.

зрения их происхождения, но подвергшиеся опрощению (некоторые из них – неясного происхождения; такие слова иногда рассматриваются в работах русистов, однако для нашего исследования мы выбрали строго синхронный подход): *стамуха* ‘большая льдина, занесённая морским течением на отмель’ (Кузнецов, 2000) – от *стоять*?, *жеруха* ‘растение крес, уптрб. в салате, садовый хрен, хренок, Lepidium sativum, жеруха садовая’ (Даль, 1978) – от *жрать*?, *оплеуха* (этимология: **оплевуха*, от *оплевать* – руки перед дракой), также *ряпуха* (рыбка), *чилибуха* (тропическое деревце) – все эти слова признаны непроизводными, см. Тихонов, 1985). Мы также не брали слова *белуха* и *осьмуха*, признанные *Русской грамматикой* суффиксальными производными, но непроизводными в *Словообразовательном словаре* Тихонова; а также те, в которых на суффикс не падает ударение (*черёмуха*), что также может считаться признаком опрощения.

Вся лексика на *-ух(а)*, найденная таким образом в ГИКРЯ, была далее разделена на группы с точки зрения фиксации в авторитетных словарях русского языка. Первую группу составили те лексемы, которые зафиксированы в толковых словарях до 1991 года (т. н. «старых»): В. И. Даля[7], Д. Н. Ушакова (Ушаков, 1935–1940), С. И. Ожегова[8], БАС (Чернышев, 1948–1965), МАС (Евгеньева, 1981). Это, например, слова *братуха*, *везуха*, *голодуха*, *желтуха*, *заваруха*, *краснуха*, *старуха* и некоторые другие. Анализ этих слов содержится в упомянутых выше работах и не представляет для нас интереса.

Вторая группа – это слова, не зафиксированные в «старых» словарях, но имеющиеся в «новых», появившихся с 1991 года (Скляревская, 2000; Кузнецов, 2000; Ефремова, 2000), – всего 26 слов. Несмотря на их небольшое число, средняя частотность их достаточно велика – 170. Это происходит потому, что почти половина из них – 11 – встречаются более чем в 100 случаях (таблица 2).

Таблица 2. Частотность самых частотных слов второй группы

Слово	**Частотность**
бытовуха	854
веселуха	720
групповуха	304

[7] Список словарей-источников можно найти в Лукашанец, 2012, с. 428.

[8] Мы имеем в виду наиболее авторитетные из них (Ефремова, 2000; Кузнецов, 2000; Скляревская, 2000).

заказуха	230
игруха	407
кликуха	181
непруха	175
пруха	134
расслабуха	113
стипуха	117
чернуха	901

Источник: собственные разработки.

Из этих самых частотных слов только три не обозначают отвлеченных понятий – это жаргонные по происхождению *игруха* ‘компьютерная игра’ (компьютерное), *кликуха* ‘кличка’ (воровское), *стипуха* ‘стипендия’ (студенческое). Остальные же являются абстрактными существительными: *бытовуха*, *веселуха*, *групповуха*, *заказуха*, *непруха*, *пруха*, *расслабуха*, *чернуха*. По-видимому, как раз эти слова стали основанием для утверждения некоторых лингвистов об отрицательной экспрессии, уничижительности и т. п., хотя даже среди них явно негативный характер имеет только половина (*бытовуха*, *заказуха*, *непруха*, *чернуха*). Эти слова, подвергшиеся изучению в последние несколько десятилетий, также нами не исследуются.

Наконец, третью группу составляют остальные слова – еще не зафиксированные авторитетными словарями общелитературного русского языка. Именно эти единицы мы далее и анализируем.

Среди них имелись слова, представляющие собой производные от слова на *-ух(а)*. Это либо префиксальные образования (*недочернуха*, *неигровуха*, *неуважуха*, *супер-уважуха*, *экссвекруха*), либо сложные и сложносокращенные слова, часто с интернациональными первыми частями (*порновеселуха*, *гей-движуха*, *киночернуха*, *мотопокатуха*); одно слово мы определили как суффиксальное – *мамухачка* (по-видимому, *мамухочка* ← *мамуха*). Эти слова мы в дальнейшем не учитывали.

В результате мы получили 465 существительных (включая имена собственные). Частотность у них разная (см. таблицу 3)[9].

---

[9] Средняя частотность их более чем в 10 раз ниже, чем у слов второй группы, – 12,6.

Таблица 3. Частотность слов на *-ух(а)* в ГИКРЯ

Частотность	Число слов	%
1	251	54
2–5	125	27
6–14	45	9,5
15–99	32	7
100–1311	12	2,5
Всего	465	100

Источник: собственные разработки.

Несмотря на то что более половины слов имеют единичную частотность, нам не кажется, что здесь собраны исключительно окказионализмы. Хотя мы не ставим себе целью оценить данный список слов с функциональной точки зрения, все же проверка некоторых из единичных слов по Гуглу показывает, что они встречаются не в одном-единственном тексте: например, *шадовуха* (примерно 40 результатов), *трезвуха* (примерно 138 результатов), *накидуха* (примерно 1840 результатов).

3. Проблемы, возникающие при анализе материала

Следующим этапом нашего исследования явилось разделение этих слов по семантическим сферам – модификационные значения (номинативная либо неноминативная модификация), мутационные (носитель признака – предметного, непроцессуального, процессуального), транспозиционные (отвлеченный процессуальный / непроцессуальный признак). Отметим сразу, что в сфере номинативной модификации имеются только немногочисленные наименования лиц женского пола: *лох → лохуха*, *сэр → сэруха*, *панк → панкуха*, причем образований от названий животных среди них всего два (четвертая часть): *зайчуха*, *львуха*. Не зафиксированы также слова со значением «отвлеченный непроцессуальный признак», поэтому далее, говоря о транспозиции, мы будем иметь в виду только отглагольные производные.

Остановимся на тех трудностях в разделении на семантические сферы и особых случаях, которые требовали принятия определенного решения.

1. В ряде случаев нам приходилось разделять словообразовательные омонимы, т. е. слова, образованные с помощью суффикса *-ух(а)* от разных

производящих с разным словообразовательным значением. Например: «[в] стороны похудевшие конечности и вскидывать еще пухлыми частями тела . :) Вот видуха-то была бы. Счастливая» (*вид → видуха*$_1$) и «модами скайрим идет только на компе у мужа, у меня видуха не тянет. Только муж поставил себе Фолаут НВ» (*видео → видуха*$_2$). В других случаях омонимии исходный корень производящего слова один и тот же: *трансуха* («неожиданно заиграло болотно-правозащитными нотками: Примадонна рассказала про подругу-трансуху в Германии») ← *трансгендер* и *трансуха* («поехали за компом к Сереге. Ровный, кстати, тип. Трансуху жесткачевую любит») ← *транс* (музыка). Ср. также три омонима: «Всё-таки оборудование довольно специфическое. Но плат там наковырял [...] Много микрух 133 серии» (←*микросхема*), «сосу мате через трубочку и сыр плавлю в микрухе» (←*микроволновка*), «изволят проживать и воспитывать личинок на моей родной микрухе» (← *микрорайон*); и даже 4 омонима: «СПЕЦУХА – спецобслуживание (свадьбы , юбилеи [...]) в кабаках» (← *спецобслуживание*), «Я СДАЛ ПОСЛЕДНИЙ КАНД.МИН . !!!!! СПЕЦУХА! Надеюсь что это мой последний учебный экзамен в ближайшие года» (← *специальность*), «Помню, как-то по долгу службы пришлось посетить одну спецуху в километре от Кремля – школу эту, как мне рассказали» (← *спецшкола*), «без галстуков, сорочек и т. д. Утром встал, не расчесался, спецуху одел , а тут нтв и еще кто-то. .))) UPD АААААААААААААААА !!» (← *спецовка*). (Правда, последний случай (а возможно, и третий и даже второй) может быть интерпретирован иначе. Слово *спецуха* обозначает ‘что-то специальное’ в качестве широкозначного слова (о широкозначности см. Беляевская, 2007)).

2. В соответствии с описанием словообразовательной системы русского языка в *Русской грамматике* мы не рассматриваем универбацию как особый способ словообразования, включая т. н. универбаты в сферу мутационного словообразования (со значением «носитель непроцессуального признака»). Тем не менее, по нашим подсчетам, случаи универбации занимают в этой сфере очень важное место – их почти половина (47%): «Андроид всего за 3 дня отключения от „беспроводухи“ соскучился по обновлениям и всяким фишкам» (← *беспроводной Интернет*); «домашним вареньем и сладостями – обычная огромная вещевуха со всем тем, что можно встретить на Динамо» (← *вещевой рынок*), «мысли бродят и по апгрейду главного компа и новой многоканальной звуковухе» (← *звуковая карта*), «опять же в школе, потому что уже звонит бывшая класснуха, и спрашивает» (← *классный руководитель*); «А помнишь, раньше ливеруха вкуснячая какая была? Теперь – дрянь голимая или мы зажрались» (← *ливерная колбаса*).

3. Некоторые случаи можно также рассматривать как редеривацию, или десуффиксацию (Улуханов, 1996, сс. 38–52). Таковы, например, слова: *безделуха* (ср. *безделушка*), *ватруха* (ср. *ватрушка*), *вруха* (ср. *врушка*), *зверуха* (ср. *зверушка*) и др. По-видимому, вопрос о том, что первично для современного состояния деривационной системы русского языка, не имеет однозначного ответа. Не признавая редеривацию как способ словообразования, мы относили все такие случаи к суффиксальным модификатам: *зверушка* → *звер-* + *-ух(а)* (с усечением в производящем слове суффикса *-ушк-*).

4. Сложны для анализа и гибридные образования, т. е. слова с заимствованным, чаще всего англоязычным корнем. Рассматривая, например, предложение «Впрочем, учитывая нулевую стоимость GPS-чипа и уже существующую Google Maps аппликуху на iPhone, можно смело ждать появления продвинутого iPhone с GPS‘ом», мы выделяем слово *ап(п)ликуха*, которое можно считать образованием (переоформлением?) от английского *application* ‘приложение’. Поиск в Гугл *ап(п)ликейшн* дает (в кириллическом написании) только элементы номенов – названий лекарств, программ и т. д., например: «Определяющим звеном в процессе безопасной разработки является Application Security Manager (Аппликейшн Секьюрити Менеджер – менеджер по безопасной разработке ПО)» (https://www.securitylab.ru/analytics/499614.php). Классическая русистика обычно не признавала подобные образования производными словами, ввиду отсутствия в русском языке производящего слова. Однако в последнее время, не без влияния хорошо разработанной теории таких образований в германистике, появляются работы, в которых слова такого типа понимаются как гибридные дериваты – с иноязычным (не заимствованным!) корнем и русским суффиксом (Милованова & Терентьева, 2018). Учитывая билингвизм многих русскоязычных пользователей Интернета (русский – английский языки), такая точка зрения имеет право на существование. Приведем еще примеры таких гибридных существительных с суффиксом *-ух(а)*: *зиппуха* ‘зажигалка Zippo’, *икспуха* ‘Windows XP’, *лируха* ‘liveinternet.ru’, *шадовуха* ‘мотоцикл Honda VT600C Shadow’.

5. Самая сложная проблема – множественность мотивации. Рассмотрим, например, слово *завлекуха*: «Я понял, что это беспардонный обман и завлекуха для лохов». Является ли оно отглагольным образованием (←*завлекать*) или модификатом (←*завлечение*)? Еще пример: «Эти парни даже не знали, что когда у тебя есть доказуха (а там была видеозапись, на которой видно, как преступник тиснул» (← *доказать*? ← *доказательство*?). В научной литературе можно найти мнение о том, что в образованиях с суффиксом *-ух(а)*

происходит совмещение модификационных и мутационных или модификационных и транспозиционных типов, например: *толстый → толстуха*, *показать → показуха* (Резанова, 1996, с. 18). Однако для наших целей необходимо все же установить основное значение – транспозиционное / мутационное или модификационное, тем более что, в отличие от слов *толстуха* и *показуха*, в русском языке есть соответствующие отглагольные существительные с другими суффиксами. Мы склоняемся к тому, что слова типа *доказуха* следует считать все же относящимися к сфере неноминативной модификации (т. е. *доказательство → доказуха*), потому что, во-первых, позиция существительного со значением отвлеченного признака в русском языке уже «занята» стилистически нейтральным словом *доказательство* и, как известно, язык старается «избегать» точной синонимии, а во-вторых, суффикс *-ух(а)* имеет явную тенденцию к выражению экспрессивных оттенков разного рода.

Решение этих проблем привело к распределению производных по семантическим сферам словообразования, что будет описано в следующем разделе.

4. Анализ материала

Как уже было сказано, все производные с суффиксом *-ух(а)* имеют 6 разных словообразовательных значений: 1) «отвлеченный процессуальный признак», 2) «носитель процессуального признака», 3) «носитель непроцессуального признака», 4) «носитель предметного признака», 5) «женскость», 6) «субъективно-оценочные значения» (диаграмма 1).

Рассмотрим эти производные подробнее.

1. «Отвлеченный процессуальный признак». Несмотря на то что производных здесь немного (25, т. е. 4,4%), здесь имеется несколько высокочастотных слов, из которых самое частотное среди всех наших производных – *движуха* (1311). Гораздо менее частотно *покатуха* (55). Есть и одиночные: *качуха* (от *качать музыку*), *копошуха*, *обалдуха*. Ср. также: «хоть один пас на край, ети вашу ! Ну наконец-то закидуха влево [...] и кто этот 11-й?»; «Видимо, тело и разум не могут постоянно находиться в сладкой пострадухе, она просто не оставляет после себя ничего. Сплошные пепелища». Как видно из примеров, нельзя сказать, чтобы здесь преобладали названия действий отрицательного характера: много совершенно нейтральных действий, есть и положительно оцениваемые (*завидуха*, *обалдуха*, *повезуха*). В этой группе производных – большое число слов с множественной мотивацией (*движуха* – *двигаться*? *движение*? *завидуха* – *завидовать*? *завидно*? *зависть*?).

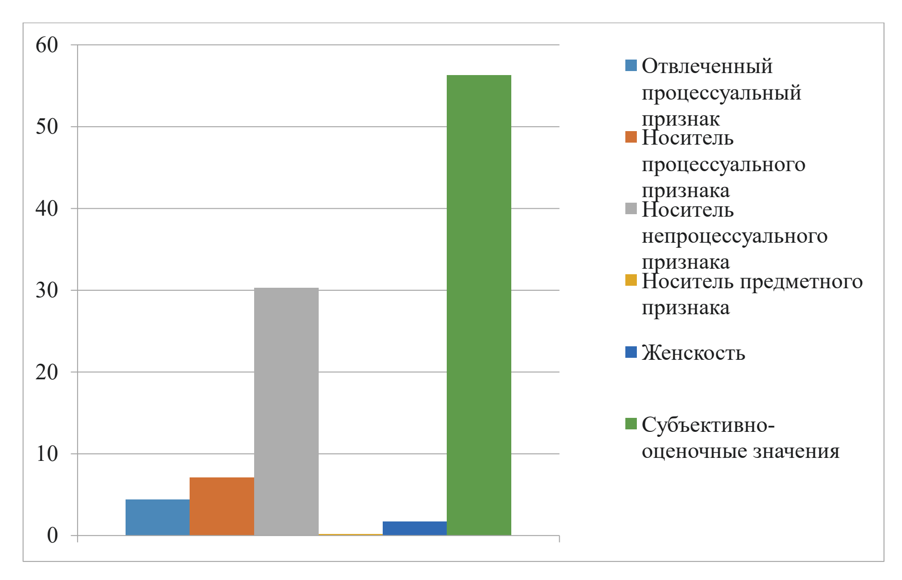

Диаграмма 1. Распределение производных по словообразовательным значениям.
Источник: собственные разработки

2. «Носитель процессуального признака». Отглагольных производных с этим значением чуть больше – 33 (7,1%). В этой группе преобладают названия лиц или животных, часто – в виде приложений (в том числе рифмующихся): *муха-какуха*, *муха-повторуха*, *братуха-пердуха*, *бабка-прибируха*; реже – названия предметов: *грязнуха-ползуха* (о машине), *майка-расписуха*; есть и просто предметная лексика: *выкидуха* (нож), *подкрадухи* (валенки); имеются названия продуктов питания: «запершило в мужицких глотках от заливухи»; «перед употреблением холодить погрызуху в холодильнике». Оценочный характер имеют в основном названия лиц и животных, чаще – с негативной окраской: «веди себя как леди [...], а не как писюха», «Я вижу 20-летних ссыкух с торчащими над джинсами трусами и скукой на физиономиях».

3. «Носитель непроцессуального признака». Среди мутационных образований наиболее наполненная группа – отадъективные существительные (136 слов, или более 30%). Как было сказано выше, в эту же группу включены и т. н. универбаты. Различие между этими последними и остальными деадъективами достаточно нечеткое и базируется, по нашему мнению, на степени

устойчивости исходного словосочетания прилагательного с существительным и, соответственно, воспроизводимости сочетания (чем больше эта степень, тем предпочтительнее говорить об универбации – Лукашанец, 2018, сс. 265–266).

Среди деадъективов очень мало названий лиц, которые в основном имеют отрицательно-оценочное значение: *жирнуха*, *пожилуха*, *пропитуха*, *слепуха*, *смешнуха*. Абсолютное же большинство образованных от прилагательных слов – существительные неодушевленные, в значении которых вряд ли можно найти элементы негативной оценочности. Это, например, а) названия предметов одежды (*косуха* ‘кожаная куртка с косой застежкой’, *ночнуха* ‘ночная рубашка’, *шерстянухи* ‘шерстяные носки’); б) топонимы, названия учреждений (*ленинуха* ‘Ленинский проспект’, *литуха* ‘Литературный институт’, *Сеннуха* ‘Сенная площадь’, *черкизуха* ‘Черкизовский рынок’); в) специальная лексика: *выхлопуха* ‘выхлопная труба’, *звуковуха* ‘звуковая карта’, *лобовуха* ‘лобовое стекло’, *нарезуха* ‘нарезное оружие’, *прикладуха* ‘прикладная программа’, *цифровуха* ‘цифровой фотоаппарат’). Немало тут и слов с достаточно абстрактным значением, обозначающих состояния, чувства, положения: «Какая-то лажа, – покосился на Маркову тень, – бредовуха», «Она ж еще из абстенухи не вышла», «если всё „современное искусство“ в основном сводится к половухе, какашкам и расчленёнке», «Такое только по трезвухе бывает», «вот така роковуха вышла», «Ничего себе нервуха!», «официальную „чернуху“, „желтуху“ и „светлуху“ как на телевидении, так и в самой атмосфере российской жизни». По-видимому, именно этот тип единиц дал основание русистам говорить об отрицательно-оценочном значении суффикса *-ух(а)*: Действительно, как видно из примеров, среди них много слов, обозначающих именно отрицательные явления. Однако разве эта негативная окраска обусловлена именно суффиксом? Неужели если бы пресловутое *чернуха* было образовано с помощью какого-то другого суффикса (**черность*, **чернина* и т. д.) – это слово перестало бы восприниматься как единица с отрицательной коннотацией? На наш взгляд, отрицательной окраской проникнуто, если можно так выразиться, всё слово, прежде всего – его основа, корень. Точно так же как и слова *роковуха*, *бредовуха* и под. Тем самым считать суффикс *-ух(а)* ответственным за отрицательную окраску слова и здесь мы не видим оснований.

4. Существительное, имеющее значение «носитель предметного признака», в нашем материале зафиксировано только одно – и то с «сомнительной» мотивацией: «начать работать или хриплым и гнусавым голосом выпытывать у наших прессух кто – где – как с кем [...]» (← служащие прессы? пресс-центра?). В *Русской грамматике* (Шведова, 1980, с. 202) приводятся три слова:

горюха, *волнуха*, *краюха*, из которых первое может быть рассмотрено как отглагольное (← *горевать*), а последнее – как модификат, со значением подобия: *краюха хлеба ≈ край хлеба*. Это также свидетельствует в пользу того, что для русского языка такие образования нехарактерны.

5. Существительных со значением женскости всего 8 (см. о них выше).

6. Производные слова сферы неноминативной модификации, т. е. существительные с субъективно-оценочными значениями, занимают больше половины нашего материала (56,3% – 262 слова). С точки зрения структуры это очень разнородный материал. Прежде всего, выделяются производные с неусеченными основами (около 52%): *баруха* (бар), *видуха* (вид), *джазуха* (джаз), *мамуха* (мама), *нычкуха* (нычка), *селуха* (село). Чуть меньше (около 48%) слов с усеченной основой: а) с усечением второго корня / основы: *артуха* (артучилище), *блекуха* (блек-метал), *видуха* (видеокарта), *медуха* (мединститут), *микруха* (микроволновка), *термуха* (термобелье), *транссуха* (трансгендер), *шелкуха* (шелкография), *электруха* (электрогитара), б) с усечением суффиксальной части: *акклимуха* (акклиматизация), *вакуха* (вакансия), *доказуха* (доказательства), *землетрясуха* (землетрясение), *лицуха* (лицензия), *свидуха* (свидание).

С семантической точки зрения здесь также очень разнообразная лексика: и названия лиц, и предметная лексика, и неофициальные дублеты терминов, и собственные имена (*Викуха*, *Ирмуха*, *Даштуха* (девушка по фамилии Даштоян), *Маркуха*, *Настуха*, *Ритуха*), и абстрактная лексика (*селявуха = селяви*, *сентиментуха = сентиментальность*, *презруха = презрение*, *огорчуха = огорчение*). Однако и здесь мы не видим исключительно отрицательной окраски образований: оценочность производного зависит, по сути, только от оценочности корня / основы слова.

5. Выводы

История развития суффикса *-ух(а)* показывает явное движение его словообразовательного значения от чистой номинативности к оценочности. Возможно, дело в том, что деривационная система русского языка обладает такой развернутой системой суффиксов, что те из них, которые по каким-либо причинам «пришли» в литературный язык позже (а суффикс *-ух(а)* как раз и проник туда из народно-диалектной речи), приняли на себя функцию выражения не денотативного значения (эта функция была уже занята другими суффиксами), а значений субъективной оценки.

В особенности это проявляется, как показывает анализ новой лексики, в таких семантических сферах словообразования, как неноминативная модификация и отадъективная мутация (прежде всего – универбация). В этих случаях образуется не столько новая номинативная единица, сколько дублет уже существующей номинации (в случае с универбацией – однословный).

Тем самым, с одной стороны, нельзя отрицать значительное число экспрессивных наименований с этим суффиксом в современном языке.

С другой стороны, возвращаясь к рассмотренным статьям последнего десятилетия, посвященным *-ух(а)*, позволим себе не согласиться с мнением об исключительно негативной семантике новых слов с этим суффиксом («мощный заряд пренебрежительности, грубости, вульгарности»?). Анализ слов всех шести семантических сфер словообразования, проведенный выше, убеждает скорее в обратном. Характер оценочности существительных с суффиксом *-ух(а)* зависит от семантики основы: при основе, обозначающей неприятные, осуждаемые обществом, негативные явления, признаки, действия, производное с *-ух(а)* также приобретает отрицательно-оценочный характер; если же основа нейтральна по своей семантике или если выражаемое понятие оценивается в целом положительно – нет негативной окраски и у производного.

Более того, смеем предположить, что с расширением числа образований на *-ух(а)* и экспрессивность, возможно, будет «бледнеть», стираться, – во всяком случае, ощущаться не так явно. Впрочем, в будущем имеет смысл продолжить исследования этой лексики уже в психолингвистическом аспекте, с привлечением мнения носителей языка, что позволит лучше оценить характер данных явлений.

БИБЛИОГРАФИЯ

Беляевская, Е. Г. (2007). Семантика широкозначных существительных с когнитивной точки зрения. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*, *2007*(532), 4–14.

Вепрева, И. Т., & Купина, Н. А. (2012). Респект и уважуха. *Русский язык за рубежом*, *2012*(2), 113–116.

Верещагина, В. С. (1980). *Активные процессы образования имен существительных в русской разговорной речи* [Автореф. канд. дис.]. Казахский государственный университет.

Генеральный интернет-корпус русского языка [ГИКРЯ]. (б.р.). https://int.webcorpora.ru/drake/

Герд, А. С. (1962). *Морфологическое словообразование имен существительных в современном русском языке* [Автореф. канд. дис.]. Ленинградский государственный университет.

Говердовская, Е. В. (1992). *Лексические новации в сфере имен существительных современного русского литературного языка* [Автореф. канд. дис.]. Научно-исследовательский институт национально-русского двуязычия Академии педагогических наук Союза Советских Социалистических Республик.

Головина, Э. Д. (2017). От «респекта» до «уважухи». *Русская речь*, *2017*(3), 61–69.

Даль, В. (1978). *Толковый словарь живого великорусского языка* (Т. 1–4). Русский язык.

Даль, В. И. (1990). Условный язык петербургских мошенников, известный под именем музыки или байкового языка. *Вопросы языкознания*, *1990*(1), 134–137.

Евгеньева, А. П. (Ред.). (1981). *Словарь русского языка* (Т. 1–4). Русский язык.

Еремеева, Г. А. (1983). *Основные тенденции словообразования в русской диалектной и литературной разговорной речи: На материале имен существительных* [Автореф. канд. дис.]. Ленинградский государственный университет.

Ефремова, Т. Ф. (2000). *Новый словарь русского языка: Толково-словообразовательный*. Русский язык. https://www.efremova.info (доступ 05.04.2020).

Зализняк, А. А. (2012). Механизмы экспрессивности в языке. В Ю. Д. Апресян (Ред.), *Смыслы, тексты и другие захватывающие сюжеты: Сборник статей в честь 80-летия И. А. Мельчука* (сс. 650–664). Языки славянской культуры. https://elibrary.ru/item.asp?id=27622843 (доступ 08.10.2020).

Кадькалова, Э. П., & Кадькалов, Ю. Г. (2009). *Из истории науки о русском словообразовании: От М. В. Ломоносова*. Издательский центр «Наука».

Козловский, В. Е. (Ред.). (1983). *Собрание русских воровских словарей* (Т. 1–4). Chalidze Publication.

Кривова, Н. И. (1991). *Структура и функционирование экспрессивно-оценочных существительных суффиксального образования в говорах восточной группы южнорусского наречия* [Автореф. канд. дис.]. Воронежский государственный университет.

Кузнецов, С. А. (Ред.). (2000). *Большой толковый словарь русского языка*. Норинт.

Лукашанец, Е. (2018). Специфика универбации во внелитературной речи. В A. Šehović (Ред.), *Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista «Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima»: Zbornik radova* (сс. 264–273). Slavistički komitet.

Лукашанец, Е. Г. (2012). *Словообразование в арго: Система способов и типов деривации*. LAP LAMBERT Academic Publishing.

Максимов, В. И. (1975). *Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке*. Ленинградский государственный университет.

Милованова, М., & Терентьева, Е. (2018). Словообразовательные возможности русской разговорной речи в полиязычном пространстве современной России. *Научный диалог*, *2018*(8), 49–61. https://doi.org/10.24224/2227-1295-2018-8-49-61

Николаев, Г. А. (2009). *Лекции по русскому словообразованию*. Казанский государственный университет.

Ожегов, С. И. (1981). *Словарь русского языка*. Русский язык.

Резанова, З. И. (1996). *Функциональный аспект словообразования: Русское производное имя*. Томский государственный университет.

Рогачева, Н. Н. (1988). *История имен существительных с суффиксами -ах(а), -ех(а), -их(а), -ох(а), -ух(а), -х(а)* [Автореф. канд. дис.]. Московский областной педагогический институт.

Рымарь, Р. М. (1978). *Формы именного словопроизводства в языке фольклора* [Автореф. канд. дис.]. Ленинградский государственный университет.

Скляревская, Г. Н. (Ред.). (2000). *Толковый словарь русского языка конца XX века: Языковые изменения*. Институт лингвистических исследований Российской академии наук.

Суворова, Н. В. (1999). *Отглагольные существительные с суффиксами -аг(а), -ак(а), -ух(а) и -ушк(а) в истории русского языка* [Автореф. канд. дис.]. Институт русского языка Российской академии наук.

Тихонов, А. Н. (1985). *Словообразовательный словарь русского языка*. Русский язык.

Улуханов, И. С. (1996). *Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация*. Институт русского языка Российской академии наук.

Ушаков, Д. Н. (Ред.). (1935–1940). *Толковый словарь русского языка*. Советская энциклопедия.

Химик, В. В. (2006). Экспрессия русского производного слова: Избыточность или богатство?. *Мир русского слова*, *2006*(1), 14–19.

Чернышев, В. И. (Ред.). (1948–1965). *Словарь современного русского литературного языка* (Т. 1–17). Академия наук Союза Советских Социалистических Республик.

Шведова, Н. Ю. (Ред.). (1980). *Русская грамматика: Т. 1. Фонетика: Фонология: Ударение: Интонация: Словообразование: Морфология*. Наука.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Beliaevskaia, E. G. (2007). Semantika shirokoznachnykh sushchestvitel′nykh s kognitivnoĭ tochki zreniia. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta*, *2007*(532), 4–14.

CHernyshev, V. I. (Ed.). (1948–1965). *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka* (Vols. 1–17). Akademiia nauk Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik.

Dal′, V. (1978). *Tolkovyĭ slovar' zhivogo velikorusskogo iazyka* (Vols. 1–4). Russkiĭ iazyk.

Dal′, V. I. (1990). Uslovnyĭ iazyk peterburgskikh moshennikov, izvestnyĭ pod imenem muzyki ili baĭkovogo iazyka. *Voprosy iazykoznaniia*, *1990*(1), 134–137.

Efremova, T. F. (2000). *Novyĭ slovar' russkogo iazyka: Tolkovo-slovoobrazovatel'nyĭ*. Russkiĭ iazyk. https://www.efremova.info (05.04.2020).

Eremeeva, G. A. (1983). *Osnovnye tendentsii slovoobrazovaniia v russkoĭ dialektnoĭ i literaturnoĭ razgovornoĭ rechi: Na materiale imen sushchestvitel'nykh* [Summary of doctoral dissertation]. Leningradskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Evgen'eva, A. P. (Ed.). (1981). *Slovar' russkogo iazyka* (Vols. 1–4). Russkiĭ iazyk.

General'nyĭ internet-korpus russkogo iazyka [GIKRIA]. (n.d.). https://int.webcorpora.ru/drake/

Gerd, A. S. (1962). *Morfologicheskoe slovoobrazovanie imen sushchestvitel'nykh v sovremennom russkom iazyke* [Summary of doctoral dissertation]. Leningradskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Golovina, Ė. D. (2017). Ot "respekta" do "uvazhukhi". *Russkaia rech', 2017*(3), 61–69.

Goverdovskaia, E. V. (1992). *Leksicheskie novatsii v sfere imen sushchestvitel'nykh sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka* [Summary of doctoral dissertation]. Nauchno--issledovatel'skiĭ institut natsional'no-russkogo dvuiazychiia Akademii pedagogicheskikh nauk Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik.

Kad'kalova, Ė. P., & Kad'kalov, IU. G. (2009). *Iz istorii nauki o russkom slovoobrazovanii: Ot M. V. Lomonosova.* Izdatel'skiĭ tsentr "Nauka".

KHimik, V. V. (2006). Ėkspressiia russkogo proizvodnogo slova: Izbytochnost' ili bogatstvo?. *Mir russkogo slova*, 2006(1), 14–19.

Kozlovskiĭ, V. E. (Ed.). (1983). *Sobranie russkikh vorovskikh slovareĭ* (Vols. 1–4). Chalidze Publication.

Krivova, N. I. (1991). *Struktura i funktsionirovanie ėkspressivno-otsenochnykh sushchestvitel'nykh suffiksal'nogo obrazovaniia v govorakh vostochnoĭ gruppy iuzhnorusskogo narechiia* [Summary of doctoral dissertation]. Voronezhskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Kuznetsov, S. A. (Ed.). (2000). *Bol'shoĭ tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka*. Norint.

Lukashanets, E. G. (2012). *Slovoobrazovanie v argo: Sistema sposobov i tipov derivatsii*. LAP LAMBERT Academic Publishing.

Lukashanets, E. (2018). Spetsifika univerbatsii vo vneliteraturnoĭ rechi. In A. Šehović (Ed.), *Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista "Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima": Zbornik radova* (pp. 264–273). Slavistički komitet.

Maksimov, V. I. (1975). *Suffiksal'noe slovoobrazovanie imen sushchestvitel'nykh v russkom iazyke*. Leningradskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Milovanova, M., & Terent'eva, E. (2018). Slovoobrazovatel'nye vozmozhnosti russkoĭ razgovornoĭ rechi v poliiazychnom prostranstve sovremennoĭ Rossii. *Nauchnyĭ dialog, 2018*(8), 49–61. https://doi.org/10.24224/2227-1295-2018-8-49-61

Nikolaev, G. A. (2009). *Lektsii po russkomu slovoobrazovaniiu*. Kazanskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Ozhegov, S. I. (1981). Slovar' russkogo iazyka. Russkiĭ iazyk.

Rezanova, Z. I. (1996). *Funktsional'nyĭ aspekt slovoobrazovaniia: Russkoe proizvodnoe imia*. Tomskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Rogacheva, N. N. (1988). *Istoriia imen sushchestvitel'nykh s suffiksami -akh(a), -ekh(a), -ikh(a), -okh(a), -ukh(a), -kh(a)* [Summary of doctoral dissertation]. Moskovskiĭ oblastnoĭ pedagogicheskiĭ institut.

Rymar', R. M. (1978). *Formy imennogo slovoproizvodstva v iazyke fol'klora* [Summary of doctoral dissertation]. Leningradskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

SHvedova, N. IU. (Ed.). (1980). *Russkaia grammatika: Vols. 1. Fonetika: Fonologiia: Udarenie: Intonatsiia: Slovoobrazovanie: Morfologiia*. Nauka.

Skliarevskaia, G. N. (Ed.). (2000). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka kontsa XX veka: IAzykovye izmeneniia*. Institut lingvisticheskikh issledovaniĭ Rossiĭskoĭ akademii nauk.

Suvorova, N. V. (1999). *Otglagol'nye sushchestvitel'nye s suffiksami -ag(a), -ak(a), -ukh(a) i -ushk(a) v istorii russkogo iazyka* [Summary of doctoral dissertation]. Institut russkogo iazyka Rossiĭskoĭ akademii nauk.

Tikhonov, A. N. (1985). *Slovoobrazovatel'nyĭ slovar' russkogo iazyka*. Russkiĭ iazyk.

Ulukhanov, I. S. (1996). *Edinitsy slovoobrazovatel'noĭ sistemy russkogo iazyka i ikh leksicheskaia realizatsiia*. Institut russkogo iazyka Rossiĭskoĭ akademii nauk.

Ushakov, D. N. (Ed.). (1935–1940). *Tolkovyĭ slovar' russkogo iazyka*. Sovetskaia ėntsiklopediia.

Vepreva, I. T., & Kupina, N. A. (2012). Respekt i uvazhukha. *Russkiĭ iazyk za rubezhom, 2012*(2), 113–116.

Vereshchagina, V. S. (1980). *Aktivnye protsessy obrazovaniia imen sushchestvitel'nykh v russkoĭ razgovornoĭ rechi* [Summary of doctoral dissertation]. Kazakhskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Zalizniak, A. A. (2012). Mekhanizmy ėkspressivnosti v iazyke. In IU. D. Apresian (Ed.), *Smysly, teksty i drugie zakhvatyvaiushchie siuzhety: Sbornik stateĭ v chest' 80-letiia I. A. Mel'chuka* (pp. 650–664). IAzyki slavianskoĭ kul'tury. https://elibrary.ru/item.asp?id=27622843 (08.10.2020).

Между семантикой и прагматикой: русский суффикс *-ух(а)* в истории и современности

Резюме

Историческое развитие слов с суффиксом *-ух(а)* свидетельствует о более позднем появлении оценочного значения в их семантике. В статье делается попытка выявления прагматического, оценочного потенциала слов с этим суффиксом, отобранных из Генерального интернет-корпуса русского языка и не зафиксированных

словарями общелитературного языка. Анализ почти 500 слов из корпуса позволяет прийти к выводу о наибольшей развитости двух категорий – производных со значением «носитель непроцессуального признака» (включая универбаты) и слов с субъективно-оценочными значениями; последние занимают более половины проанализированной лексики. Это свидетельствует о высокой степени экспрессивности слов на *-ух(а)*, которые в подавляющем большинстве выступают в качестве стилистических синонимов нейтральных слов. В то же время семантика большинства слов не позволяет говорить об отрицательной оценочности как об обязательном элементе словообразовательного значения суффикса *-ух(а)*.

Ключевые слова: суффикс; словообразовательное значение; транспозиция; мутация; модификация; экспрессивность; оценочность

Between Semantics and Pragmatics: The Russian Suffix *-ух(а)* in History and Modernity

Abstract

The historical development of Russian words with the suffix *-ух(а)* [*-ukh(a)*] indicates a later appearance of the evaluative meaning in their semantics. The article attempts to identify the pragmatic, evaluative potential of the words with this suffix, selected from the General Internet Corpus of the Russian Language and not recorded by dictionaries of the standard language. An analysis of almost 500 words from the corpus allows us to conclude that two categories are most developed: derivatives with the meaning 'carrier of a non-processual attribute' (including univerbated words) and words with subjective/evaluative meaning; the latter constitute more than a half of the analysed vocabulary. This indicates a high degree of expressiveness of words ending with *-ух(а)*, which in the vast majority of cases act as stylistic synonyms of neutral words. At the same time, the semantics of most words do not allow us to speak about negative evaluation as a mandatory element of the word-formative meaning of the suffix *-ух(а)*.

Keywords: suffix; derivative meaning; transposition; mutation; modification; expressiveness; evaluation

Горан Милашин
Универзитет у Бањој Луци
E-mail: goran.milasin@flf.unibl.org
ORCID: 0000-0002-6502-5976

ТВОРБЕНИ РЕСУРСИ РЕКЛАМНОГ ДИСКУРСА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

I. Уводне напомене

1. Рекламе су неизоставан елемент савремене масовне културе и друштва уопште. Постоје мишљења да њихови коријени сежу у далеку прошлост (о томе в. Bagić, 2006, сс. 81–82; Tungate, 2007, сс. 10–11). Међутим, појава оглашавања у смислу организоване дјелатности најчешће се доводи у везу с индустријском револуцијом, односно са успоном штампе као масовног медија (Tungate, 2007, сс. 11–13). Од тада, нарочито током XX вијека, и то захваљујући појави радија, затим телевизије и на крају интернета, рекламе су се убрзано развијале, прешавши пут од вербалних преко сликовних до мултимедијалних порука. Истовремено се пажња „премјештала с текстуалнога заговарања и хиперболизације производа преко повезивања производа и циљаног потрошача поступцима симболизације и персонификације до креирања пожељних животних стилова и лудичких аутореференцијалних огласа" (Bagić, 2006, с. 82), што је пратило промјене у потрошачком друштву.

1.1. Човјек се данас с рекламама среће посвуда – на интернету, телевизији, радију, у штампи, на улици, у биоскопу, продавници… Како би освојиле рецепцијски простор и оствариле своју основну, убјеђивачку функцију,[1] манипулишући човјековом свијешћу и потребама, оне подразумијевају удруживање и прожимање различитих аспеката, те није необично што су предмет проучавања низа дисциплина: економије (посебно маркетинга), социологије, психологије, антропологије, информационих и комуникационих наука, али и лингвистике (в. Katnić Bakaršić, 2001, с. 186; Lewis & Štebih Golub, 2014, с. 133).

[1] О персуазији у рекламама и средствима њеног постизања, и то из прагматичког угла, в. нпр. Schmidt & Kess, 1986; Tanaka, 1994.

1.2. Бројне студије показале су како је језик реклама веома специфичан, превасходно зато што се не своди искључиво на вербални, природнојезички код, већ садржи и визуелни, евентуално и аудитивни код, с тим да визуелна и аудитивна компонента понекад долазе и самостално, без вербалне (Cook, 2001, сс. 64–98; Goddard, 1998; Katnić Bakaršić, 2001, с. 186; Kovačević & Badurina, 2001, сс. 155–158), због чега рекламне поруке представљају прави примјер мултимедијалног дискурса (в. Kovačević & Badurina, 2001, сс. 153–182). Када је ријеч о вербалном сегменту реклама, уочено је да се у овој веома заступљеној текстној врсти врло често користе стилске фигуре, фразеологизми, а норма се крши на свим језичким нивоима како би се постигла онеобиченост, експресивност и памтљивост, односно персуазија као њихова главна функција (Милашин, 2020; Bagić, 2006; Katnić Bakaršić, 2001, сс. 186–191; Lewis & Štebih Golub, 2014, с. 133).

2. Да би била сврсисходна, истиче Н. Н. Кохтев (Кохтев, 2004, с. 50), реклама треба да буде оригинална, а шаблони и устаљени изрази нису пожељни јер поништавају информацију и не задржавају пажњу. С тим у вези, аутори реклама служе се најразличитијим ресурсима језика, укључујући творбени. У овом се раду говори управо о творбеним ресурсима у рекламама, тј. о творби ријечи као средству за постизање изражајности рекламног дискурса у српском језику. Анализирају се рекламни слогани, називи производа, објеката, компанија, манифестација, али и рекламне објаве на друштвеним мрежама. Корпус на коме је спроведено истраживање прикупљан је 2019. и 2020. године, а чини га 270 рекламних порука ексцерпираних из различитих медија. Основни циљ јесте да се издвоје и образложе главне тенденције и процеси у творби ријечи које се у рекламама користе како би се појачала њихова експресивност и привукла пажња потрошача. С обзиром на резултате досадашњих дериватолошких истраживања рекламног дискурса у различитим језицима (в. нпр. Lewis & Štebih Golub, 2014; Stramljič Breznik 2010a, 2010b, 2012; Štebih Golub, 2017), очекује се да ће највећи дио издвојених твореница чинити оказионализми, и то првенствено сливенице. Осим тога, због језичке глобализације (в. Пипер, 2005) и статуса енглеског језика у савременој комуникацији (в. нпр. Bugarski, 2009, сс. 15–22; Prćić, 2019), може се претпоставити како ће за грађење многих ријечи, поготово у рекламама усмјереним ка млађим особама, послужити и енглеске основе или цијеле енглеске ријечи.

II. Анализа грађе

1. Из рекламних порука које чине корпус истраживања издвојено је 190 твореница. С обзиром на њихов статус у лексичком систему, најбројнији су оказионализми (63,68%), с тим да највећи дио њих, као што је и очекивано, чине сливенице, а мањи дио творенице настале уобичајеним начинима творбе ријечи у српском језику (у првом реду извођењем и слагањем).

1.1. Будући да у лингвистичкој литератури не постоји јединствена дефиниција оказионализма (в. Драгићевић, 2011, сс. 47–50; Štebih Golub, 2012, сс. 419–421), важно је нагласити шта се у овом раду подразумијева под тим термином. Њиме се означавају нове ријечи које одликују: јединственост (и формална и значењска), специфична функција која се реализује као концентрација садржаја и остваривање посебних стилских ефеката, зависност од контекста и неузуалност. Поједини аутори потврђеност у само једном или малом броју извора сматрају главним обиљежјем оказионализама (в. Драгићевић, 2011, сс. 47–48; Štebih Golub, 2017, с. 204), али се овдје, с обзиром на природу корпуса и нове комуникацијске могућности, то не посматра тако. Наиме, неки издвојени примјери заиста имају само једну потврду, али не и сви – нове ријечи у рекламном дискурсу, нарочито оне које имају необичну форму, врло се често понављају унутар једне кампање како би се у свијести потрошача што више повезале с одређеним производом или произвођачем, а неке од њих реципијенти могу веома лако и сами почети да користе, посебно данас, у ери интернета и савремених технологија, што значи да имају већи број потврда (о томе в. и Štebih Golub, 2017, сс. 204–205). Ни степен уобичајености творбеног обрасца и творбених средстава за њихово грађење не схвата се као важан критеријум, те се, као што је наведено, међу оказионализме сврставају и неке творенице настале уобичајеним начинима творбе ријечи у српском језику.

2. У корпусу је забиљежено 86 сливеница, насталих сљедећим комбинацијама:[2]

а) у 39,53% случајева први дио једне и други дио друге ријечи сливају се у нову цјелину – *Breskosaurus* (← *бресква* + *диносаурус*), *Vegapčić* (← *веган*[*ски*] + *ћевапчић*), *grickalijer* (← *грицкалице* + *сомелијер*), *Kenf* (← *кечап* + *сенф*),

---

[2] Све ове комбинације већ су забиљежене у литератури посвећеној сливеницама у српском језику (в. нпр. Томић, 2019а; Bugarski, 2005, сс. 238–241; 2006, сс. 121–147; 2019).

Mlekarena (← *млеко* + *Macarena*), *Proteiramisu* (← *протеин*[*ски*] + *тирамису*), *Toblerofna* (← *Toblerone* + *крофна*), *Cipičinka* (← *Cipiripi* + *палачинка*), *Čokoleva* (← *чоколада* + *Aleva*) итд.;[3]

б) у 15,12% примјера цијела прва и други дио друге ријечи сливају се у нову цјелину – *Arenamagedon* (← *Арена* + *Армагедон*), *Bonbonjera* (← *бон* + *бомбоњера*), *Buzzazov* (← *Buzz* + *изазов*), *Кафасутра* (← *кафа* + *Камасутра*), *Krofnaelo* (← *крофна* + *Rafaello*), *Krofnatorija* (← *крофна* + *лабораторија*), *Pršuteka* (← *пршут* + *Žitopeka*), *Fantastain* (← *Fanta* + *Yasserstain*), *Štrandarije* (← *Штранд* + *играрије*) и др.;[4]

в) у 5,81% случајева први дио прве ријечи и цијела друга ријеч сливају се у нову цјелину – *Саветлинк* (← *саветник* + *линк*), *Cipirepovanje* (← *Cipiripi* + *реповање*), *Cipireperke* (← *Cipiripi* + *реперке*) и сл.;

г) у 3,49% примјера двије цијеле ријечи сливају се у једну, и то тако да се свака може интегрално ишчитати, али им се дио фонетског састава преклапа – *Frikombinujte* (← *Frikom* + *комбинујте*), *Srbizumi* (← *Срби* + *изуми*), *POMILKY* (← *помилки* [императив глагола *помилкити*] + *MILKY*);

д) у 11,63% случајева једна ријеч се налази унутар друге, уз обавезно истицање – *ŽitoPEKA* (’сендвич с пеком у пекари Žitopeka’ ← *Žitopeka* + *пека*), *prEUzima* (скраћеница за Европску унију унутар глагола *преузима*[*ти*]), FANTASTIČNO (← *Fanta* + *фантастично*), *FeniRaj* (← *фенирај* [или *фенирање*] + *рај*) и сл.;

ђ) у 24,42% примјера сливају се ријечи из српског (домаће или позајмљенице које су већ дио општег лексичког фонда) с ријечима из неког другог језика, најчешће енглеског, те настају тзв. међујезичке сливенице – *COOLen* (’сендвич с куленом у пекари Žitopeka’ ← *cool* [енглеска ријеч одавно одомаћена у жаргону претежно млађих говорника српског језика] + *кулен*), *Cheesebonara* (← *cheese* + *карбонара*), *MACsikanac* (← *macaron*/*macaroon* + *Мексиканац*), *Jazz bina* (*jazz* + *бина*),[5] *Sofijazz* (← *Софија* + *jazz*), *burazzers* (← *brazzers*[6] + *буразер*), *RazBeerbriga* (← *разбибрига* + *beer*), *Gipsi Kings* (← *гипс* + *Gipsy Kings*),

---

[3] Овај модел сливања Ранко Бугарски (Bugarski, 2006, с. 212; 2019, с. 108) назива „класичним".

[4] Специфичан примјер сврстан у ову групу, иако би се могао разматрати и у оквиру претходне, јесте назив прашке шунке *Naška* (← *наш*[*к*]*а* + *прашка*), коју производи Neoplanta. Ово је лексичка скривалица у правом смислу, с обзиром на то да придјев *прашка*, сливен с придјевом *нашка*, који је дио општег лексичког фонда, може остати и непримијећен у структури творенице.

[5] Ово је назив угоститељског објекта, а може се тумачити на два начина – као ’џез бина’ и као ’јазбина’.

[6] Назив једног од најпознатијих порно-сајтова.

Al Pachinka (← *Al Pacino* + *палачинка*),[7] *bRAWmbice* (← *бомбице* + *raw*), *'APTuJA* (← *'артија/хартија* + *art* + *ja*)[8] и др.

Прије тумачења резултата, треба се осврнути на потешкоће у издвајању и опису сливеница, произашле из чињенице да у литератури нису сасвим усаглашена мишљења у вези с тим шта је заправо лексичко сливање (о томе в. Томић, 2019а, сс. 62–63). Између осталог, није увијек лако повући јасну границу између сложеница и сливеница, а чини се и како два посљедња издвојена модела, због својих карактеристика, захтијевају додатна објашњења.

Бугарски (Bugarski, 2006, с. 220; 2019, сс. 120–121), чија је класификација послужила као полазиште у анализи сливеница из нашег корпуса, примјере настале по петом моделу (једна ријеч унутар друге, уз обавезно истицање) убраја међу творенице настале сливањем, а на идентичан начин приступа им и Горица Томић (Томић, 2019а, с. 71), те су и овдје представљени као специфични случајеви сливања. Упутно је, ипак, истакнути да је у њима лексичка игра ограничена на писани језик, јер би се у говору сасвим изгубила, што је примијетио и сам Бугарски (Bugarski, 2006, с. 212; 2019, с. 120). Самим тим, остаје отворено питање јесу ли то творенице у правом смислу, тј. треба ли да буду предмет проучавања науке о грађењу ријечи. Веома блиски су им бројни примјери из корпуса гдје се онеобичавање заснива на укључивању заграда: *PA[R]KIRAJ*, *(s)maziv*, *kart(ic)a*, *o(h)čajavamo*, *MOZA(i)K* и др., који би се такође могли сматрати неком врстом графичких сливеница. С друге стране, постоје аутори који овакве примјере називају *графодериватима*, а начин њиховог грађења *графиксацијом*, истичући како је то творбени поступак равноправан извођењу или слагању (о томе в. Lewis & Štebih Golub, 2014, сс. 134–135, 139–140), што подразумијева да се њиме треба бавити дериватологија. Према овом схватању, у графодеривате, осим поменутих, убројали би се и графички оказионализми настали понављањем слова (нпр. Fruc je izbacio novi *gasssirani* napitak sa puno mjehurića i zato je dobio ime: FRUC *GASSS*), комбиновањем различитих типова слова или графијских система (нпр. *Domaccini* Mnogo Fini, *XTRAORDINARNA* FOTOGRAFIJA) и сл. Међутим, с обзиром на то да главно обиљежје свих наведених случајева, укључујући примјере настале комбинацијом величине слова, а који су у овом раду ипак сврстани међу

---

[7] Овај назив угоститељског објекта занимљив је из више разлога. У њему се, наиме, користи име познатог глумца, а притом се умјесто графеме *ч* употребљава енглески диграф *ch*. Такође, с обзиром на то да сви ови поступци нису промијенили фонолошки састав лексеме *палачинка*, већ само распоред фонема, ово је, у ствари, примјер пермутационе фоностилеме (фонометаплазме).

[8] У овом називу бијенала умјетности графички су истакнуте ријечи *art* и *ja*, чиме је и овдје постигнута могућност двоструког тумачења – '(х)артија' и 'умјетност и ја'.

сливенице, представља то што у њима већ постојеће ријечи само добијају ново или актуализовано значење захваљујући различитим графичким поступцима, могло би се рећи како они заправо не спадају директно у предмет проучавања дериватологије, него прије графостилистике, у оквиру које се и разматрају стилске појаве на плану графије.[9] Управо с тог становишта приступа им и Никола Кошћак (Košćak, 2016).

Пети модел (сливање ријечи из српског с ријечима из неког другог језика) Бугарски (Bugarski, 2006, сс. 220–221; 2019, сс. 121–122) разматра засебно, без даље анализе. На основу издвојених примјера може се закључити како се и у овом типу сливеница често једна ријеч која се налази унутар друге истиче великим словима, што их повезује с претходном групом. Неке од твореница, као што су *COOLen* и *MACsikanac*, настале су тако што се биљежењем дијелова домаћих ријечи према страној графији у њиховом писању истиче нека страна ријеч чији је гласовни састав сродан дијелу те домаће ријечи. Овакви случајеви у литератури се називају *графоалијенацијским графостопљеницама* (Košćak, 2016, сс. 278–280). Стране ријечи које улазе у састав ових сливеница, због основне функције рекламе и њене разумљивости, обично су оне које су се већ одомаћиле међу говорницима српског језика, или бар представницима специфичних циљних група, што саме сливенице чини семантички прозирнима жељеним реципијентима. Иако детаљнија анализа међујезичких сливеница превазилази оквире овог рада, важно је нагласити како оне, првенствено због своје све веће заступљености у нашем језику, али и специфичне мотивације, састава и експресивности, без сумње заслужују пажњу савремене српске дериватологије, као и (графо)стилистике.

Треба напоменути и то да у анализу нису уврштене сливенице преузете из енглеског језика, као што су: *кронат* (енгл. *cronut* ← *croissant* + *doughnut*/*donut*), *крафин* (енгл. *cruffin* ← *croissant* + *muffin*), *бруки* (енгл. *brookie* ← *brownie* + *cookie*) и др., које су у општој употреби.

2.1. Под утицајем језичке глобализације, тј. експанзије енглеског, како се оправдано претпоставља, сливање је у нашем језику постало популарно и продуктивно током деведесетих година XX вијека (о томе в. нпр. Томић, 2019a, с. 62; Bugarski, 2006, сс. 189–191). Бугарски) уочава да већина сливеница има шаљиви, каламбурски карактер, те да се оне, као такве, најчешће појављују у језику медија, нарочито реклама (Bugarski, 2019, с. 18).[10] То је потврђено и у овом истраживању.

[9] О графостилистици в. нпр.: Jeffries & McIntyre, 2010, сс. 44–46; Vuković, 2000, сс. 85–90.

[10] Ирена Страмљич Брезник (Stramljič Breznik, 2010a, 2010b, 2012) утврдила је како су оне веома заступљене и у словеначким рекламама и језику медија, првенствено због своје експресивности

2.1.1. У погледу граматичке припадности, највећи дио сливеница чине именице (81,40%), док је много мање придјева (6,98%), глагола, претежно у облику императива (5,81%), прилога (2,32%), те понека синтагма или конструкција (3,49%), што је у складу с претходним истраживањима ове врсте твореница у нашем језику (уп. нпр. Томић, 2019а; Bugarski, 2006, 2019; Halupka Rešetar & Lalić Krstin, 2009). Често су мотивне ријечи имена самих производа или произвођача, али и неких познатих личности. Када је ријеч о структури ових твореница, може се уочити да су најзаступљенији примјери настали по првом (39,53%), затим посљедњем, шестом моделу (24,42%), те другом (15,12%). Истраживање које су спровеле Сабина Халупка Решетар и Гордана Лалић Крстин, анализирајући око 300 сливеница, такође је показало да су најбројнији случајеви у којима се први дио једне и други дио друге ријечи сливају у нову цјелину, тј. први модел (Halupka Rešetar & Lalić Krstin, 2009). Међу сливеницама које су забиљежили Бугарски и Томић (Томић, 2019а; Bugarski, 2019) најбројније су пак оне које су настале сливањем цијеле прве и другог дијела друге ријечи у нову цјелину (други модел), мада је у оба ова истраживања први модел незнатно мање заступљен од другог,[11] што значи да примијећена разлика у продуктивности првог модела заправо није значајна, док другог јесте, али ипак не толико да би се могло рећи како је он непродуктиван, нарочито ако се има у виду то да је број забиљежених сливеница у нашем корпусу далеко мањи. Треба нагласити и да је удио твореница насталих по шестом моделу битно већи него код Бугарског (Bugarski, 2019). Наиме, Бугарски је међу 2185 сливеница пронашао тек 205 (9,38%) међујезичких, док их је у нашем корпусу било 24,42%, што може, с обзиром на то да већину таквих твореница чине српско-енглеске сливенице, указивати на тенденцију ка још снажнијем продору енглеског језика у српски рекламни дискурс. Пошто у поменутим истраживањима није анализиран само језик реклама, све уочене неподударности могле би се ипак протумачити специфичношћу корпуса, али и значајном разликом у броју примјера, тако да поређење није сасвим поуздано нити оправдано.

2.2. Анализа је показала и да неке сливенице из корпуса, премда су оказионализми, имају заједничке мотиваторе, односно да су неке ријечи

и ефекта зачудности који изазивају. Како су истраживања показала, посљедњих деценија врло су фреквентне и у хрватском рекламном дискурсу и медијском језику (в. нпр. Lewis & Štebih Golub, 2014; Štebih Golub, 2012, 2017).

[11] Од 2185 сливеница, колико их је забиљежио Р. Бугарски, по првом моделу настало је 515 (23,57%), а по другом 620 (28,38%). На основу анализе 247 твореница насталих сливањем двију ријечи, Г. Томић је утврдила да је по првом моделу настало њих 77 (31,17%), а по другом 91 (36,84%).

веома погодне за сливање у српском рекламном дискурсу. Такав је случај с именицама *чоколада* и *мармелада*, *пица* (итал. *pizza*) и *капричоза* (итал. *capricciosa*), те с придјевима *величанствен* и *фантастичан*. Именица *чоколада* може се уочити у подлози назива неких посластица од чоколаде (*Rogačolada*, *Slatkolada*, *Šljivolada*, у којима се препознаје њен други дио, *-лада*, те *Čokoleva*, *Čokočinka* и др., у којима је употријебљен њен први дио, *чоко-*), а *мармелада* у именима слатких намаза, углавном од воћа (*Dunjolada*, *Kajsilada*, *Mrkvolada*, *Citruslada* итд.). Именица *пица*, у изворном облику, сливена је с ријечима *кикирики* и *заљубљен(а)* у именима производа *Kikirizza* и *Zaljubljenizza*,[12] док у једном угоститељском објекту пице имају сљедеће називе: *Ribozza*, *Jajozza*, *Gljivozza*, *Pršutozza*, *Slaninozza* и сл., гдје се може препознати сливање различитих ријечи с именицом *капричоза*, којом се означава једна од најпознатијих врста пице (на нашим просторима вјероватно и најпознатија, тако да се избор њеног имена као мотиватора не може сматрати случајним). Посљедњи примјери додатно су онеобичени понављањем слова *z*, чиме се, могуће, подражава изворно писање именице *пица*. Придјев *величанствен* учествовао је у грађењу сливеница *патлиџанствен* и *бобичанствен*, а *фантастичан* се може препознати у саставу твореница *FITastičan* и *MOKAstičan*. Занимљива је и компонента *-терија* у другом дијелу назива једног угоститељског објекта – *Ћевaптерија*. Она је, свакако, дио и именице *кафетерија*, мада би, због семантичке везе, било неоправдано искључити истовремени утицај именице *пицерија*, која је дио општег лексичког фонда, али и *питерија*, гдје је глас *т* из друге именице могао промјеном морфемске структуре бити прикључен везаној морфеми умјесто коријенској. Ова појава стога је занимљива ако се посматра са становишта потенцијалних промјена у морфемској структури. Наиме, могуће је да ће се, захваљујући продуктивности неких ријечи у грађењу сливеница, појавити нове везане морфеме у српском језику, тзв. сплинтери,[13] а чини се како *чоко-* и *-лада* у српском рекламном дискурсу већ имају тај статус.

Слично је и са компонентом *-холичар*, забиљеженом у твореницама *krofnoholičari* и *čokoholičari* (*шопингхоличар* и, чешће, *шопингхоличарка*, односно *купохоличар(ка)*, већ су устаљене именице у нашем разговорном језику), те *-ијада*, забиљеженом у примјерима *Nektarijada* и *Kukuruzijada*. Показује се, дакле, како све већа присутност сливања у творбеном систему српског

---

[12] Ријеч је о називима посластица у новосадском угоститељском објекту „Kukiccino", чије је и само име настало сливањем енглеске и италијанске ријечи: *куки* (енгл. *cookie*) + *капучино* (итал. *capuccino*).

[13] О овом процесу у српском језику, као и термину *сплинтер*, в.: Томић, 2019а, сс. 68–69; Tomić 2019b, гдје се даје и шири списак нових везаних морфема.

језика доводи у везу овај процес са аналошком творбом. Међутим, уколико се развију везане морфеме, не треба настанак ових твореница тумачити аналогијом. О томе је, говорећи о грађењу ријечи додавањем везаних морфема *-цид* и *-ијада*, писала и Барбара Штебих Голуб: „Ријеч је једноставно о врло плодном творбеном обрасцу у сувременом језику, па је такве ријечи називати наличницама једнако бесмислено као и називати наличницама мушка *nomina agentis* с дометком *-ар*" (Štebih Golub, 2012, с. 427).

2.3. Главно обиљежје сливеница издвојених из рекламних порука јесте наглашена експресивност, с ефектом онеобичавања. У њима се сажимају не само форма него и семантика полазних ријечи, а основна функција им је привлачење пажње потрошача. Неке су посебно занимљиве са творбено-семантичког аспекта. Такве су већ описане *Al Pachinka*, *Jazz bina*, *Naška*, *'APTuJA*, а том се списку може додати и твореница *Кафасутра*, која представља назив једног угоститељског објекта у Београду, а настала је сливањем ријечи *кафа* и *Камасутра*. Међутим, језичко осјећање реципијента може је накнадно тумачити као сраслицу насталу од именице *кафа* и прилога *сутра*. Слично је и с називом колача који не садржи шећер – *Шећернема*. Он јесте сливеница од ријечи *шећерлема* и одричног облика глагола *имати* у 3. лицу једнине презента – *нема*, али га исто тако језичко осјећање реципијента може тумачити као ријеч насталу срастањем именице *шећер* и поменутог глаголског облика. Самим тим, показује се како значење сливенице у ствари превазилази појединачна значења ријечи од којих је постала, а зависи и од контекста, и од креативности аутора, али и од различитих способности и компетенција реципијента. Фреквентност појединачних примјера и с њом повезана продуктивност неких мотивних ријечи говоре у прилог томе да би мањи дио сливеница могао постати дио општег лексичког фонда. Међутим, за већину њих, с обзиром на пригодни карактер и неодвојивост од контекста, то је мало вјероватно.

3. Оказионализми забиљежени у корпусу нису настали искључиво сливањем, већ је преостали дио њих, тј. 35 примјера (28,93%), настао другим, углавном уобичајеним начинима творбе ријечи у савременом српском језику, превасходно извођењем, тачније суфиксацијом, те композицијом и комбинованом творбом. Суфиксацијом је настао 21 примјер: *Eurokremina*, *Knedville*,[14] *limunirati (se)*, *limuniranje*, *milkijevci*, *Pršutica*, *Snikerka*, *Tviksolina*,

[14] Компонента *-вил* (*-ville*), поријеклом из француског језика, гдје значи 'град, варош', саставни је дио имена многих градова у САД, а овдје се посматра као суфикс због семантичке непрозирности у српском језику.

vafliranje и др. Композицијом су настале творенице: *krofnoljubitelj*, *Slatkomeda*, *Slatkozeka*, *Šumoalat*, а комбинацијом композиције и суфиксације: *прасоврт*, *cegerljupci* и *zdravoljupci*. Синтаксичком творбом настало је име једне кафане – *KavaRakija*, док је назив пивнице *Depopivo* створен супстантивизацијом након претходно извршеног срастања. У четири примјера коришћени су афиксоиди: *Agromehanika*, *Bebologija*, *Krofnoteka* и *Slatkoteka*. Поред сливеница, међу оказионализме настале неуобичајеним начинима творбе може се убројати још једино јукстапозиција *пиво-подметач*.

4. Међу издвојеним твореницама најзаступљенију групу послије сливеница чине деминутиви. Наиме, у корпусу су забиљежене 33 именице с деминутивним значењем. Оне се најчешће, али не и једино, користе у рекламама за дјечје производе, односно у њиховим називима, што показују сљедећи примјери:

> *Bananica*; *Cinkić Imuno*; Čoko *Keksići*; Čoko *Kolačići*; *Keksići*; Laganica *tortica*; Krckava *tortica*; Najlepše *željice*; *Motorić* za djecu; *Limunko*; *Narandžica*; Moja *kravica*; Nutrino *Kompotić*; Nutrino *mlekce*; Nutrino *Sokić*; Ноћ вештица у *Кафетеријици* / Поведите своје малишане у незаборавну *Кафетеријица* авантуру!; MOJA *GAJBICA*, MOJA *SLOBODICA* / *Gajbica* je sigurica! #ostanigajbi; *Sirko*; *Mamice* i *tatice*, kupite mi *bemice – bemice*, moje najdraže *cipelice*; Izlivanje *noktića*; Gotovi *duksići* čekaju da stignu kod svojih vlasnika и др.

Сви забиљежени деминутиви, осим творенице *Веганчић*, која је помињана у дијелу посвећеном сливеницама, а чија деминутивност произлази из чињенице да јој је једна од полазних ријечи (*ћеванчић*) сама по себи умањеница, настали су уобичајеним начинима, помоћу најпродуктивнијих деминутивних суфикса, а углавном се не могу убројати у оказионализме (изузетак су нпр. *Кафетеријица*, *eksić*, као и назив таблета за дјецу: *Cinkić Imuno*, који су укључени у групу оказионализама насталих суфиксацијом).

Употреба деминутива у рекламном дискурсу, ако се има у виду њихова експресивна функција, не изненађује. Они у рекламама имају функцију изражавања позитивних емоција, којима се жели апеловати на реципијента, што је посебно наглашено када се рекламирају производи намијењени дјеци. Ту се дјелује и на дјецу, али и на одрасле, који заправо те производе углавном и купују.

5. Енглески језик, како се показало на много досад поменутих и анализираних примјера, има велики утицај на рекламни дискурс српског језика.

То потврђују и бројни англицизми (*O'cake*, PIVSKI *LAZY BAG*, *TOP* PONUDA, Veliki Honor *giveaway* итд.), који нису разматрани у овом раду, али је јасно да се они углавном бирају како би се одређени производ приближио савременом човјеку. Њихова употреба, дакле, социолингвистички је мотивисана. Бројни англицизми у рекламама већ имају статус жаргонизама, тј. одомаћили су се у језику претежно млађих говорника српског језика. Такав је глагол *чилирати* (енгл. *chill*), који је послужио као мотивна ријеч за грађење префиксала *ишчилирати* (BURAZ UZMI FANTU I *IŠČILIRAJ* / Jer chill treba ovako da izgleda), али и *бинџовати* – 'претјерано учествовати у некој активности', данас најчешће 'дуго, маратонски гледати серије, и то преко неког сервиса за стримовање' (в. Новокмет, 2019, с. 70), од кога је, за потребе једне рекламе, изведен глагол свршеног вида – *збинџовати*:

> Уђеш у промоције и добијеш свог искусног ТВ савјетника, или се просто запутиш у Суперстар видеотеку и пустиш себи неки од најбољих домаћих садржаја. Рецимо овај. И да, можеш да *збинџујеш* све за једно вече, јер ТВ за понијети уопште не троши твој интернет пакет. И нисам баш сигурна да ли је исправно рећи *збинџујеш*, али јесам да је врло исправно то урадити.

5.1. Нису сви жаргонизми забиљежени у рекламама англицизми. У једној реклами искоришћен је глагол *изнев(ј)еровати* (SOČNA DA *IZNEVERUJEŠ*), који је новијег постања,[15] а у другој именице *гас* и *гасирање*, односно глаголи *гасирати (се)* и *изгасирати (се)*, који се данас користе у контексту брзине, доброг расположења, енергичног живота и сл., како би се нагласило да је сок који се рекламира *газиран*, тако да заправо долази до претапања форме и значења слично као код сливеница:

> Da li ste znali da *se* Fruc *izgasirao*?
>
> Da, istina je. Fruc je izbacio novi *gasssirani* napitak sa puno mjehurića i zato je dobio ime: FRUC *GASSS*.
>
> Da bismo pojačali *gasiranje* na policama su dva okusa – narandža i limun&limeta i to u dvije vrste ambalaže; limenci i plastičnoj boci.

6. Утицај енглеског језика и језичке глобализације уопште може се препознати и у случајевима својеврсне контекстуалне супстантивизације, тј. онима гдје се именица схвата као придјев. Таквих примјера је заиста много: *VIKEND* АКCIJA; *kauč* kupovina; Veliki *Honor* giveaway; Pridruži se *Caribic* avanturi!; *Honor*

---

[15] О жаргонском неологизму *изнев(ј)еровати* в. Miljković, 2018, с. 161.

modeli za svačiji ukus i budžet; *Nutrino* giveaway; *Globaltel* Freepaid; NAPRAVITE PAUZU ZA *PEUGEOT* USLUGE! итд. Заправо, ријеч је о процесу који је нека врста продужетка осамостаљивања префиксоида, што је такође забиљежено у корпусу: *MEGA* RASPRODAJA; *SUPER* PONUDA ZA CIJELU PORODICU; NARUČI DVA *MAXI* ALBUMA I PLATI SAMO JEDAN! и др. Оваква употреба префиксоида резултат је угледања на конструкције из енглеског језика, а на њене посљедице по граматичку структуру српског језика упозорила је и Рајна Драгићевић (Драгићевић, 2017, сс. 23–25), препознавши у томе много већу опасност од некадашњег утицаја турског језика на српске локалне говоре.

7. У српском рекламном дискурсу могуће је уочити и све фреквентнију употребу облика придјева на *-ћи*, *-ћа*, *-ће* који означавају сталну особину, што илуструју сљедећи примјери:

> *Umirujući* gel protiv svraba kože novorođenčadi i beba; *Umirujuća* krema protiv seboreičnog dermatitisa kože lica; Vit E i ceramidi prisutni u ulju imaju antioksidantna i *obnavljajuća* svojstva; Idealna zaštita kože od slobodnih radikala i od isušivanja, obogaćena Uriage termalnom vodom, vitaminima C i E i snažnim *hidrirajućim* akvasponginima; Sprečava *isušujuće* efekte tvrde vode; Da bi se smanjila vlažnost, često previjajte svoje dijete i upotrijebite *super-upijajuće* pelene; Sa *nebulizirajućim* uređajem pomažući poboljšanje respiratorne funkcije kod akutnog bronhiolitisa i pomažući prevenciju infekcije donjih dijelova respiratornog trakta; Najbrže *rastući* portal u BiH итд.

Ова појава у складу је са тенденцијама у савременом српском језику. У српској дериватологији настанак твореница тог типа различито се интерпретира. Док већина аутора говори о конверзији (в. нпр. Клајн, 2003, сс. 384–385, као и тамо наведену литературу), Радмило Маројевић (Маројевић, 2005, сс. 774–775) истиче да се овдје ради о суфиксацији. Он каже да су наведени придјеви настали заиста из атрибутивне функције некадашњих радних партиципа садашњег и прошлог времена, као што су и глаголски прилози на *-ећи*, *-ући* и *-вши* настали из адвербијалне функције номинатива једнине женског рода одговарајућег партиципа. С обзиром на то да у савременом српском језику радни глаголски придјеви наведеног типа нису жива категорија (за разлику од руског, на примјер), онда би се глаголски прилози типа *св(иј)етлећи*, *дошавши* односно придјеви типа *св(иј)етлећи*, *новодошавши* могли посматрати као ријечи са везаним морфемама (у морфемској анализи), придјеви као изведенице са суфиксима *-ећ-*, *-ућ-* од презентске и *-вш-* од инфинитивне основе, а глаголски прилози као облици са (обличким) суфиксом – наставком *-ећ-*, *-ућ-* и *-вш-* и окамењеном флексијом *-и* (у творбеној

анализи). Без обзира на то како се овај процес тумачио, може се примијетити да је он све продуктивнији у српском језику, па самим тим и у рекламним порукама. Издвојене примјере не одликује експресивност, као што је то био случај с претходно описаним групама, али су свакако важно обиљежје нашег рекламног дискурса, те су због тога ушли у корпус.

8. Творбени ресурси веома често служе и за реализацију стилских фигура у рекламним порукама. Једна од њих јесте парегменон, који почива на употреби двију или више ријечи истог коријена у неком стиху, реченици или одјељку (Bagić, 2012, сс. 237–238), као у примјерима: KASNIJE, *OPUŠTENO*, GLEDAJ *PROPUŠTENO*!; *Pridruži* se *družini*! *Vitalia* – mlijeko od *vitalne* važnosti!; *ČUJTE* I *POČUJTE*! ČEPOVE *SAKUPI*, NAGRADE *POKUPI* и сл. Аутори реклама служе се често и лажном етимологијом, као у сљедећем примјеру, који, чини се, представља неприкладну и непотребну вулгаризацију: NOVO! KARAGRUJINA! KARA ĐORĐE, ALʼ KARA I GRUJA! JER JE VELIČINA BITNA! 30 CM ZADOVOLJSTVA![16]

У претходно наведеним примјерима могу се препознати гласовна понављања, која су врло честа у рекламном дискурсу (о томе в. Bagić, 2006, с. 84). Она су такође видљива у сљедећим примјерима, гдје су, захваљујући употреби истих префикса или суфикса, остварени хомеоарктон, тј. гласовно подударање почетних слогова двију или више (узастопних) ријечи у стиху или реченици (Bagić, 2012, сс. 148–149), односно хомеотелеутон – гласовно подударање завршних слогова ријечи на крајевима узастопних реченичних цјелина (Bagić, 2012, сс. 150–151): Купи *расхлади распали*; SVAKI *ZAVRŠETAK* JE I NOVI *POČETAK*; *Plazmica Komšinica*; *Prohodnost* za *budućnost*; *INOVATIVNOST* PREDSTAVLJA *BUDUĆNOST*; MOJA *GAJBICA*, MOJA *SLOBODICA* и сл.

III. Закључак

1. Творбено-семантичка анализа је показала да творбени ресурси српског рекламног дискурса служе, прије свега, постизању онеобичености и експресивности рекламних порука, односно привлачењу пажње потрошача.

---

[16] Ријеч је о реклами за тортиљу пуњену пилетином. Аутори реклама, иначе, врло често се служе конотацијама сексуалне природе, без обзира на то има ли сам производ везе са сексуалношћу. Сматра се да је то у складу с вриједностима првенствено либералне западне културе, али овакве рекламне поруке истовремено могу бити контрапродуктивне код припадника неких религијских група или патријархалних сегмената друштва (Kovačević & Badurina, 2001, сс. 158–159).

Издвојене и описане творенице настале су у првом реду сливањем, али и неким уобичајенијим начинима творбе у српском језику: извођењем, слагањем, комбинованом творбом и др. Утврђено је да највећи дио њих чине оказионализми, с тим да су се за истраживање посебно важнима показале сливенице. Њихова заступљеност, као и разноликост творбених модела по којима су настале, говоре у прилог томе да ће се оне и даље појављивати у српском рекламном дискурсу, превасходно због тога што су веома експресивне, тј. нуде нове изражајне могућности.

2. С друге стране, аутори реклама, како се из анализе могло видјети, веома често користе и деминутиве и жаргонизме да би се приближили циљној групи. Уочено је и да многе ријечи, нарочито у рекламама усмјереним ка младима, настају на енглеским основама, што је и очекивано, с обзиром на статус енглеског језика у савременој комуникацији и његов утицај на остале језике. Онеобиченост реклама постиже се и стилским фигурама, а неке од њих (парегменон, етимолошка фигура, хомеоарктон и хомеотелеутон), како се показало, засноване су на творби ријечи и њеним ресурсима у српском језику. Све ово указује на велики значај који грађење ријечи има у рекламној индустрији, што тек треба да потврде нека будућа, обимнија истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић, Р. (2011). Лексика квалификована као индивидуална у српским дескриптивним речницима. У В. Ружић & С. Павловић (Ур.), *Лексикологија*, *ономастика*, *синтакса*: *Зборник у част Гордани Вуковић* (сс. 47–57). Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Драгићевић, Р. (2017). Интердисциплинарност лексикологије данас. У С. Шмуља (Ур.), *Србистика данас*: *Савремени приступи тумачењу српског језика, књижевности и културе* (сс. 9–27). Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци.

Клајн, И. (2003). *Творба речи у савременом српском језику: Други део: Суфиксација и конверзија.* Завод за уџбенике и наставна средства; Институт за српски језик САНУ; Матица српска.

Кохтев, Н. Н. (2004). *Реклама: Искусство слова: Рекомендации для составителей рекламных текстов.* Издательство Московского государственного университета.

Маројевић, Р. (2007). Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1). *Српски језик*, *10*(1–2), 685–778.

Милашин, Г. (2020). О одликама рекламног стила. *Актуальные проблемы стилистики*, *6*, 58–66.

Новокмет, С. (2019). Нови англицизми у српском језику, гарбиџ тајм и бинџовање. У С. Новокмет, С. Слијепчевић Бјеливук, & М. Николић (Ур.), *Језик око нас* (сс. 69–70). Прометеј.

Пипер, П. (2005). Језичка страна глобализације у словенским земљама. *Славистика*, *9*, 19–28.

Томић, Г. (2019а). Творбено-семантичка анализа нових сливеница у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, *49*(2), 61–84.

Bagić, K. (2006). Figurativnost reklamnoga diskurza. У K. Bagić (Ур.), *Raslojavanje jezika i književnosti: Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole* (сс. 81–93). FF press.

Bagić, K. (2012). *Rječnik stilskih figura*. Školska knjiga.

Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2006). *Žargon: Lingvistička studija*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2009). *Evropa и jeziku*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2019). *Srpske slivenice: Monografija sa rečnikom*. Akademska knjiga.

Cook, G. (2001). *The discourse of advertising*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203978153

Goddard, A. (1998). *The language of advertising: Written texts*. Routledge.

Halupka Rešetar, S., & Lalić Krstin, G. (2009). New blends in Serbian: Typological and headedness-related issues. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, *34*(1), 115–124.

Jeffries, L., & McIntyre, D. (2010). *Stylistics*. CUP. https://doi.org/10.1017/CBO9780511762949

Katnić Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Ljiljan.

Košćak, N. (2016). Grafička stapanja i grafostopljenice. *Romanoslavica*, *52*(2), 275–289.

Kovačević, M., Badurina, L. (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti.* Izdavački centar Rijeka.

Lewis, K., & Štebih Golub, B. (2014). Tvorba riječi i reklamni diskurs. *Rasprave*, *40*(1), 133–147.

Miljković, V. (2018). Novi glagoli sa prefiksom *iz-* u savremenom srpskom jeziku i teorija glagolske prefiksacije. У С. Гудурић & Б. Радић Бојанић (Ур.), *Језици и културе у времену и простору*: *Тематски зборник* (сс. 153–164). Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду; Педагошко друштво Војводине.

Prćić, T. (2019). *Engleski и srpskom* (treće, elektronsko izdanje). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9.pdf

Schmidt, R., & Kess Joseph, F. (1986). *Television advertising and televangelism: Discourse analysis of persuasive language*. John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/pb.vii.5

Stramljič Breznik, I. (2010a). *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Univerza v Mariboru.

Stramljič Breznik, I. (2010b). Besedotvorne lastnosti slovenskih okazionalizmov. У Е. Петрухина (Ур.), *Новые явления в славянском словообразовании: Система и функционирование: Доклады XI Международной научной конференции Комиссии по славянскому словообразованию при Международном комитете славистов* (сс. 352–363). Издательство Московского государственного университета.

Stramljič Breznik, I. (2012). Tipološki in funkcijski vidik novotvorjenk v slovenskih oglasih. У J. Sierociuk (Ур.), *Słowotwórstwo słowiańskie: System i tekst: Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów* (сс. 113–121). Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Štebih Golub, B. (2012). Okazionalizmi u hrvatskome publicističkom stilu. У Р. Драгићевић (Ур.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима: Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта* (сс. 419–433). Филолошки факултет Универзитета у Београду. https://doi.org/10.14746/pss.2017.13.12

Štebih Golub, B. (2017). Stopljenice u medijskome i reklamnome diskursu suvremenoga hrvatskog jezika. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, *13*, 195–208.

Tanaka, K. (1994). *Advertising language: A pragmatic approach to advertisements in Britain and Japan*. Routledge.

Tomić, G. (2019b). On a new type of word-forming element in Serbian. *Филолог: Часопис за језик, књижевност и културу*, *20*, 248–266. https://doi.org/10.21618/fil1920248t

Tungate, M. (2007). *Adland: A global history of advertising.* Kogan Page.

Vuković, N. (2000). *Putevi stilističke ideje*. Univerzitet Crne Gore; Jasen.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Bagić, K. (2006). Figurativnost reklamnoga diskurza. In K. Bagić (Ed.), *Raslojavanje jezika i književnosti: Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole* (pp. 81–93). FF press.

Bagić, K. (2012). *Rječnik stilskih figura*. Školska knjiga.

Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2006). *Žargon: Lingvistička studija*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2009). *Evropa u jeziku*. Biblioteka XX vek.

Bugarski, R. (2019). *Srpske slivenice: Monografija sa rečnikom*. Akademska knjiga.

Cook, G. (2001). *The discourse of advertising*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203978153

Dragićević, R. (2011). Leksika kvalifikovana kao individualna u srpskim deskriptivnim rečnicima. In V. Ružić & C. Pavlović (Eds.), *Leksikologija*, *onomastika*, *sintaksa*: *Zbornik u čast Gordani Vuković* (pp. 47–57). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Dragićević, R. (2017). Interdisciplinarnost leksikologije danas. In S. Šmulja (Ed.), *Srbistika danas*: *Savremeni pristupi tumačenju srpskog jezika, književnosti i kulture* (pp. 9–27). Filološki fakultet Univerziteta u Banjoj Luci.

Goddard, A. (1998). *The language of advertising: Written texts*. Routledge.

Halupka Rešetar, S., & Lalić Krstin, G. (2009). New blends in Serbian: Typological and headedness-related issues. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, *34*(1), 115–124.

Jeffries, L., & McIntyre, D. (2010). *Stylistics*. CUP. https://doi.org/10.1017/CBO9780511762949

Katnić Bakaršić, M. (2001). *Stilistika*. Ljiljan.

Klajn, I. (2003). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku: Drugi deo: Sufiksacija i konverzija.* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Institut za srpski jezik SANU; Matica srpska.

Kokhtev, N. N. (2004). *Reklama: Iskusstvo slova: Rekomendacii dlia sostaviteleĭ reklamnykh tekstov.* Izdatelʹstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.

Košćak, N. (2016). Grafička stapanja i grafostopljenice. *Romanoslavica*, *52*(2), 275–289.

Kovačević, M., Badurina, L. (2001). *Raslojavanje jezične stvarnosti.* Izdavački centar Rijeka.

Lewis, K., & Štebih Golub, B. (2014). Tvorba riječi i reklamni diskurs. *Rasprave*, *40*(1), 133–147.

Marojević, R. (2005). Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku Ivana Klajna (1). *Srpski jezik*, *10*(1–2), 685–778

Milašin, G. (2020). O odlikama reklamnog stila. *Aktual'nye problemy stilistiki*, *6*, 58–66.

Miljković, V. (2018). Novi glagoli sa prefiksom *iz-* u savremenom srpskom jeziku i teorija glagolske prefiksacije. In S. Gudurić & B. Radić Bojanić (Eds.), *Jezici i kulture u vremenu i prostoru*: *Tematski zbornik* (pp. 153–164). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu; Pedagoško društvo Vojvodine.

Novokmet, S. (2019). Novi anglicizmi u srpskom jeziku, garbidž tajm i bindžovanje. In S. Novokmet, S. Slijepčević Bjelivuk, & M. Nikolić (Eds.), *Jezik oko nas* (pp. 69–70). Prometej.

Piper, P. (2005). Jezička strana globalizacije u slovenskim zemljama. *Slavistika*, *9*, 19–28.

Prćić, T. (2019). *Engleski u srpskom* (3rd digital ed.). Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu. http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-512-9.pdf

Schmidt, R., & Kess Joseph, F. (1986). *Television advertising and televangelism: Discourse analysis of persuasive language*. John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/pb.vii.5

Štebih Golub, B. (2012). Okazionalizmi u hrvatskome publicističkom stilu. In R. Dragićević (Ed.), *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima: Zbornik radova sa četrnaeste međunarodne naučne konferencije Komisije za tvorbu reči pri Međunarodnom komitetu slavista* (pp. 419–433). Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu. https://doi.org/10.14746/pss.2017.13.12

Štebih Golub, B. (2017). Stopljenice u medijskome i reklamnome diskursu suvremenoga hrvatskog jezika. *Poznańskie Studia Slawistyczne*, *13*, 195–208.

Stramljič Breznik, I. (2010a). *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Univerza v Mariboru.

Stramljič Breznik, I. (2010b). Besedotvorne lastnosti slovenskih okazionalizmov. In E. V. Petrukhina (Ed.), *Novye iavleniia v slavianskom slovoobrazovanii: Sistema i funktsionirovanie: Doklady XI Mezhdunarodnoĭ nauchnoĭ konferentsii Komissii po slavianskomu slovoobrazovaniu pri Mezhdunarodnom komitete slavistov* (pp. 352–363). Izdatelʹstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta.

Stramljič Breznik, I. (2012). Tipološki in funkcijski vidik novotvorjenk v slovenskih oglasih. In J. Sierociuk (Ed.), *Słowotwórstwo słowiańskie: System i tekst: Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów* (pp. 113–121). Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Tanaka, K. (1994). *Advertising language: A pragmatic approach to advertisements in Britain and Japan*. Routledge.

Tomić, G. (2019b). On a new type of word-forming element in Serbian. *Filolog: Časopis za jezik, književnost i kulturu*, *20*, 248–266. https://doi.org/10.21618/fil1920248t

Tomić, G. (2019a). Tvorbeno-semantička analiza novih slivenica u srpskom jeziku. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini*, *49*(2), 61–84.

Tungate, M. (2007). *Adland: A global history of advertising.* Kogan Page.

Vuković, N. (2000). *Putevi stilističke ideje*. Univerzitet Crne Gore; Jasen.

Творбени ресурси рекламног дискурса у српском језику

Сажетак

У раду се говори о творбеним ресурсима у рекламама на српском језику. Корпус на коме је спроведено истраживање прикупљан је 2019. и 2020. године, а чини га 270 рекламних порука ексцерпираних из различитих медија, односно 190 твореница издвојених из ових порука. Основни циљ јесте да се уоче и образложе главне тенденције, процеси и механизми у грађењу ријечи које се у рекламама користе. Творбено-семантичка анализа је показала да велики дио издвојених твореница чине оказионализми, настали првенствено сливањем. Утврђено је и да многе ријечи, нарочито у рекламама усмјереним ка младима, настају на енглеским основама, што је и очекивано, с обзиром на статус енглеског језика у савременој комуникацији. Закључено је да творенице у анализираним рекламама служе привлачењу пажње, а да је њихово грађење умногоме условљено социјалном припадношћу адресата.

Кључне ријечи: српски језик; творба ријечи; рекламни дискурс; сливање; онеобичавање; експресивност

Горан Милашин

Word-Formation Resources of Serbian-Language Advertising Discourse

A b s t r a c t

The paper discusses the use of word-formation resources in advertisements in the Serbian language. The analysed corpus was collected in 2019 and 2020; it consists of 270 advertising messages excerpted from various types of media, with 190 new words recorded in those messages. The principal goal is to find and explain the main tendencies, processes and mechanisms in building the words used in advertisements. The analysis has shown that a large part of the isolated new words are occasionalisms, created primarily by lexical blending. It has also been discovered that many words, especially in the advertisements addressed to young people, are formed on English base words, as could be expected considering the status of the English language in modern communication. It has been concluded that the new words in the analysed advertisements serve to attract attention, and that their construction is largely conditioned by the social background of the addressee.

Keywords: Serbian language; word formation; advertising discourse; lexical blending; defamiliarisation; expressiveness

Алексей Никитевич
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, Гродно
E-mail: anikit@inbox.ru

СЕМАНТИКА ПРОИЗВОДНОГО СЛОВА В КОММУНИКАТИВНО-КОГНИТИВНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ЯЗЫКА

В аспекте когнитивного моделирования можно рассматривать процесс взаимодействия человека как носителя языка/информанта с языком в отношении окружающего мира. Мы все, так или иначе, информанты (для себя ли, для других), поскольку пытаемся понять («освоить») наш язык, то, что в нем отражено и как отражено. С этой точки зрения, человек реально (вольно или невольно) участвует в этом процессе когнитивного моделирования, процессе создания структур, наиболее точно и понятно для носителя языка отражающих окружающий мир. В этом отношении важны любые (в том числе и якобы непрофессиональные) интерпретации семантики производного слова, слова, имеющего свою внутреннюю форму. В этих «вольных» интерпретациях порой могут содержаться возможные «ожидания» исследователя и «наивные предположения» самого информанта. Но в подобного рода импровизациях могут обнаружиться значения когнитивно значимые, совершенно очевидные, но не нашедшие по различным причинам однословного выражения в общепринятой и вполне обычной для нас подсистеме литературного языка (Никитевич, 2019, с. 133).

В настоящее время для многих из нас совершенно очевидно, что коммуникативное пространство, в котором мы находимся, не является каким-то однородным, единым для всех участников процесса коммуникации. Важнейшая цель любого общения – добиться понимания, необходимость быть услышанным и понятым. Для этого как минимум необходимо знать значения передаваемых слов! Уровень лингвистической компетенции общающихся должен быть соизмерим, другими словами, они должны, по крайней мере, владеть необходимой суммой знаний, компетенций, чтобы понимать друг

друга. С этой точки зрения существенными могут оказаться самые различные параметры, «сопровождающие» этот процесс. Знание семантики единиц, лингвокультурологические и социокультурные факторы, прагматика, особенности ситуации и т. д.

Коммуникативное пространство языка…Что это в современном мире. Сравним «взрыв» новинок в области айфонов, смартфонов и всего, что относится к их «начинке». Не каждый современный человек успевает это понять и освоить! И эти навыки и компетенции могут «разобщать» людей, «разрывать» коммуникативное пространство их взаимодействия. Нечто похожее мы наблюдаем и в различных подсистемах языка, когда невольно возникает необходимость сопоставлений в более широкой плоскости, например: синхрония – диахрония или диалектное слово – литературный язык – интернет-пространство языка.

Так, задавая простой вопрос, что такое или кто такой *настольник*, мы можем услышать ответы, характеризующие различные «точки» или «фрагменты» коммуникативного пространства языка. Например, в смоленских говорах *настольник* – это либо скатерть (1), либо нахлебник (2) (Добровольский, 1914, с. 464). Более детальное объяснение слова в первом, достаточно очевидном, значении находим в *Кулинарном словаре* В. В. Похлебкина: «Русское областное название расхожей скатерти из клеенки или грубой, дешевой материи, застилаемой ежедневно. Скатертью же в районах, где употребляют термин настольник (натрапезник), называют только тканую белую скатерть, застилаемую в праздники» (Похлебкин, 2002, с. 79). Другие значения слова *настольник*: 1. ‘Тот, кто занимает епископскую (митрополичью) кафедру’ (Аванесов, 1988, с. 48). 2. ‘Наследник’. 3. ‘Компьютер’. Последнее для многих удивительно, но вполне в духе времени. И о каком едином коммуникативном пространстве языка может идти речь? Приведем еще ряд примеров:

Доброволец (*доброволка*) ‘Беглый (беглянка) во время крепостного права’ (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 77).

Доброволец ‘Человек, поступающий в армию по собственному желанию’ // О человеке, добровольно принимающем на себя выполнение каких-либо обязанностей (*Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, с. 77).

Жириться ‘Добывать себе пищу’ (Добровольский, 1914, с. 230).

Жириться 2. ‘Бездельничать, тунеядствовать’. *Полно те, Петруха, жириться; али ты дело-то переделал?* Уфим. Оренб., 1852 (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 230).

Всем хорошо известно, что глубина понимания смысла (и восприятие) порой зависит от уровня лингвистической компетенции носителя языка. Благоухание, к примеру, роз может вызвать закономерный вопрос о внутренней форме глагола *благоухать*, но далеко не каждый знаком со строками А. С. Пушкина: «Цветок засохший, *безуханный*, Забытый в книге вижу я» (Пушкин, 1988, с. 98). И, соответственно, об устаревшем слове *безуханный* 'Не имеющий запаха' (*Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, с. 367). А эта информация, в свою очередь, уже позволяет проникнуть во внутреннюю форму глагола *благоухать*.

Появление некоторых единиц, безусловно, мотивировано и внешними, экстралингвистическими факторами, знание которых в некоторых случаях совершенно обязательно для понимания смысла сказанного – важнейшей цели процесса коммуникации. Целый ряд диалектных слов своей семантикой удивительным образом обращены к истории, культуре русского народа (Никитевич, 2020). Ср.:

Двоедан 'Раскольник'. Шадр. Перм., 1848. *Шара, шара, шарочка, Мы с тобой не парочка. Ты высок, а я низкая, Ты, двоедан, а я мирская.* Перм., Елеонская. Челяб. *Двоеданы кержаки.* 'Те, которые едят из одной чашки'. Сиб., Второе Доп., 1905–1921. *На Урале раскольников иногда называют двоеданами: это название, по всей вероятности, обязано своим происхождением тому времени, когда раскольники, согласно указам Петра Великого, должны были платить двойную подать.* Мамин-Сибиряк, Бойцы, примеч. автора. 2. Перен. 'Хитрый, двуличный человек; врун, сплетник'. *Двоеданам веры нет.* Махнев. Свердл., Слов. Ср. Урала, 1964 [с пометой «не-одобр.»].

Дверядник 'Две рубахи, надетые одна на другую'. *Дверядник надень, в лес поедешь, дак теплее.* Никол. Волог., Ончуков, 1932.

Субботник 'Наказание, которому подвергали прежде в старину по субботам провинившихся школьников'. *Субботники будут?*

Субботнички 'Наказание по субботам'.

Поножи 'Часть кросен; до щечки, наподобие следа, на которые ткущая женщина становится ногами; они прикрепляются так, что могут двигаться вверх и вниз; *поножи* при помощи веревочек соединяются с нитом' (Добровольский, 1914, с. 664).

Слова, приводимые ниже, казалось бы, совершенно понятны человеку, знающему русский язык, семантика их в принципе достаточно предсказуема, однако, при ближайшем рассмотрении, все они есть наименования лица, ушедших, вероятно, навсегда от нас некоторых видов профессиональной деятельности. Ср.:

Заборщик. 1. ‘Плотник, специализирующийся на постройке изгородей, заборов’. *Забор заборщик строит, какие у меня хорошие заборщики были, быстро построили забор.* Моск., 1968. 2. ‘Старший рабочий на семужьем промысле, на обязанности которого лежит устройство закола, добывание из тайника, соление и продажа рыбы, хранение вырученных денег и ведение расходов по промыслу’. Арх., 1867–1868. 3. ‘Водолаз, наблюдающий за исправностью забора (закола) в реке’. Уральск. Казач., Даль. 4. ‘Скупщик рыбы’. Пск., 1912–1914. || Скупщик. Новг., 1905–1921. 5. ‘Старьевщик’. *Мусор собирает заборщик, тряпки, старье всякое.* Моск., 1968. 6. ‘Уполномоченный по закупке сельскохозяйственных продуктов’. *У нас здесь свои заборщики.* Волхов. Ленингр., 1954 (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 270).

Завивальщик 1. ‘Мастер, вытачивающий на станке конец ручки деревянной ложки’. Нижегор., 1930.

Заводняжка ‘Работник, подготовляющий *уток* при тканье рогожи’. Мосал. Калуж., Слов. Акад., 1899.

Завозчик ‘Второй лоцман; опытный бурлак, управляющий завознею (лодкою) и якорем’. Волж., 1862.

Заводчик 1. ‘Служащий или рабочий завода’. Кадн. Волог., Слов. Акад., 1899. 2. ‘Старший в рыболовецкой артели’. Азов., 1895. *Заводчик выметывает невод.* Дон. 3. ‘Владелец рыбосушильных печей’. Пск., 1912–1914. 4. ‘Конюх – специалист на конском заводе’. *Я, барин, не простой кучер – я заводчик.* Орл., Слов. Акад., 1899. 5. ‘Предприниматель, который снабжает мастеров-сундучников сырьем и скупает готовые изделия’. Муром. Влад., 1914 (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 327).

Основным методологическим принципом когнитивного подхода к изучению языка, как отмечает Н. Н. Болдырев, является положение о том, что человек не отражает мир в языке, а конструирует его с помощью языка в своем сознании (Болдырев, 2016, с. 10). В некоторых случаях, по мнению ряда исследователей, подобное «конструирование» является «вынужденным» и «в сознании человека может быть сконструирована картина мира заимствованными средствами из другого языка, или, если взять в качестве примера определенную область профессионального знания, заимствованными средствами языка из другой области, в частности, терминологии, так как «терминология имеет челночный характер распространения» (Епимахова, 2019, с. 178). В одной из работ приводится следующий перечень терминов визажиста: *консилер, плампер, хайлайтер, шиммер, атомайзер, бьюти блендер, браш, блоттер, бронзатор, бустер, бьюти-кейс, бэк-стейндж, глиттер, градиент, дуофибра, дрейпинг, контуринг, люминайзер, микроблейдинг,*

мультимаскинг, свотч, стик, стробинг-эффект, тинт, фейс-чарт, фейс-арт, флюид, фланкер, фактис, кушон, омбре и т. д. По нашему мнению, нормальный мужчина на 90% не поймет, о чем идет речь!

Совершенно ясно, что «языки, обслуживающие различные области профессиональной деятельности людей, представляют собой особые когнитивно-коммуникативные пространства и задают направление мыслительной деятельности специалистов» (Голованова, 2008, с. 129).

На другом полюсе русского языка, в говорах, можно также встретить удивительные примеры своеобразного когнитивного моделирования, приводящие к семантическому сгущению в рамках одного означающего (производного слова) содержания, не представленного в виде слова в литературном языке. Ср.:

Двоеслов ‘Человек, на слово которого нельзя положиться’. Усьян.-Дмитр., Сев.-Двин., 1928.

Одвояшить ‘Ударить справа и слева’. *Одвояшил его так, что и не дыхнул.* Пск., Осташк. Твер., 1855. Твер. (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 8).

Руганик ‘Любитель спорить, ругаться’. *Во руганик нашелся!*

Отклятие ‘Ответ на брань’.

Оттравиться ‘Защищаться травлей собак’. *От лютого зверя псами отравлюсь* (Добровольский, 1914, с. 562).

В некоторых случаях фрагмент диалектного словообразовательного гнезда может быть представлен словами, каждое из которых характеризуется актуальной, когнитивно значимой семантикой. Ср.:

Засловник ‘Тот, кто заступается за кого-либо [?]’. *Да осталася Емельфа една дома ноне; А не осталися засловники-заступники.* Мезен. Арх., Григорьев.

Засловный ‘Придирающийся к словам; неуступчивый, сварливый’. *С ней и не говори: она засловная, ты ей скажешь слово, а она тебе десять.* Мещов. Калуж., 1892.

Засловье ‘Слова, сказанные в чью-либо защиту’. Каргоп. Олон., 1892. Арх. (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 42).

Высловь (*высловье*) ‘Высказанное опрометчиво какое-нибудь лишнее слово или выражение, которого не следовало говорить’. Арх., Даль.

Таким образом, «анализ целых фрагментов словообразовательных гнезд позволяет выявить и своеобразные лакуны, характеризующие оппозицию литературный язык/говоры» (Никитевич, 2016, с. 126).

Отдельного внимания заслуживают собственно диалектные объединения родственных слов, например, словообразовательные пары, производное слово в которых характеризуется когнитивно значимой семантикой. Ср.:

Пройма 'Сквозной ветер, продувающий насквозь'. *Не сиди на пройме.*

Пройманик 'Человек проницательный, с проницательным глазом'. *Такой пройманик – насквозь видит* (Добровольский, 1914, с. 732).

Допустим, в системе литературного языка есть приблизительный эквивалент слову *пройма* – слово *сквозняк* (хотя это не совсем так, ср.: *сквозняк* 'Резкая струя воздуха, продувающая помещение благодаря наличию расположенных друг против друга дверей, отверстий, щелей и т. п.' (*Словарь современного русского литературного языка*, 1950–1965, с. 919), однако диалектное слово прямо ли, косвенно (срабатывает переносная семантика) «повинно» в таком кратком и точном наименовании проницательного человека (однословной единицы в системе литературного языка нет).

Некоторые диалектные слова могут характеризоваться достаточно емкой, но вместе с тем многоаспектной («вбирающей» в себя самые различные аспекты, например, действия) семантикой. Ср.:

Ошпетить 'Привести в смущение хулой, порицанием, ловким возражением, ответным действием'. *Ну, брат, в карты я его ашпетиў* (Добровольский, 1914, с. 570).

Хорошо известно, что в свое время И. А. Бодуэн де Куртенэ широко использовал такие понятия, как «чутье языка народом», «языковые представления» (Бодуэн де Куртенэ, 1963, сс. 56–66), Л. В. Щерба писал о «языковом чутье» и «лингвистическом инстинкте» (Щерба, 1958, сс. 70–78).

Анализ авторской диалектной лексикографии (например, словаря В. Н. Добровольского (Добровольский, 1914)), содержания значительной части дефиниций значений слов, включающих, безусловно, и комментарии информанта и самого исследователя, позволяет говорить о фиксации в том числе и результатов активного взаимодействия носителя языка с языком! Внутренняя форма целого ряда производных слов предстает как «живой механизм обыденного метаязыкового сознания» (Ольховская, 2017, с. 57).

В «духе» исследований, относящихся к области «народной лингвистики» (Гулида, 2013), научных работ, касающихся различных проявлений обыденного сознания (Голев, 2010), становится понятным, что зачастую нельзя игнорировать метаязыковое сознание носителя языка, которое, безусловно, есть результат его когнитивной деятельности, в ходе которой могут быть

сформированы наиболее значимые «составляющие» когнитивного (языкового) пространства, в частности, такие фрагменты языковой семантики, которые «достойны» однословного обрамления, как наиболее емкой и обычной формы отражения понятий. В упоминавшемся уже нами словаре В. Н. Добровольского об этом свидетельствуют многочисленные развернутые интерпретации характеристик лица, явлений, ситуаций в составе определений к диалектным словам. Ср.:

Уляг 'Время, в которое крестьяне спать ложатся'.

Собинка 'Бабская доля в хозяйстве'. *Они слишком много труда и времени исстрачивают на собинки* (Добровольский, 1914, с. 854).

Столпяниться 'Прийти к согласию после ожесточенного спора'.

Стрелище 'Расстояние, на кое долетает выстрел, т. е расстояние шагов в сто'. *Прошел я два стрелища* (Добровольский, 1914, с. 884).

Есть и другое «измерение» расстояния. Ср.: *метавище* 'Расстояние, на какое можно бросить камень' «*Вержение камня*». *Отошел на два метавища* (Добровольский, 1914, с. 409). В *Словаре русских народных говоров*, к слову, отмечено слово *перестрел* 'Расстояние, достаточное для поражения цели из ружья и т. п.' Забайкал., 1980. Слов. Акад. 1822 (*Словарь русских народных говоров*, 1965–2016, с. 231).

В русском литературном языке хорошо известны такие производные наименования лица с корнем слова *старый*, как, например, *старик*, *старуха*, *старушенция*. Однако обратим внимание на своеобразное микрополе однокоренных слов в рамках смоленских говоров. Ср.:

Старчовка 'Старая нищая баба'.

Старчонок 'Нищий мальчишка, сопутствующий калеке'.

Старчуга (*старчуган*) 'Здоровый нищий' (Добровольский, 1914, с. 874).

Степень мотивированности некоторых единиц может быть минимальной, не столь очевидной, но заслуживают внимания сами словарные дефиниции, в которых своеобразно представлены объяснения значения слова, которые, безусловно, принадлежат самому информанту. Ср.:

Талоба 'Место, где постоянно ходит дикий зверь и оставляет множество следов, идущих дорожкою, на грязи или на снегу'. *Вот заячья талоба*.

Якывка (*якуш*) 'Человек, делающий все своими руками, и не посылающий других на такую работу, которую может сделать сам' (Добровольский, 1914, с. 1019).

Деривационные возможности различных подсистем номинативных единиц, безусловно, не «отрицают», а взаимодополняют друг друга, способствуя «расширению» столь разнородного, «многовекторного» коммуникативно-когнитивного пространства русского языка.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аванесов, Р. И. (1988). *Словарь древнерусского языка: XI–XIV вв.* (Т. 1–10). Русский язык.

Бодуэн де Куртенэ, И. А. (1963). О психических основах языковых явлений. В Бодуэн де Куртенэ, *Избранные работы по общему языкознанию* (Т. 2, сс. 56–66). Издательство Академии Наук Союза Советских Социалистических Республик.

Болдырев, Н. Н. (2016). Когнитивные схемы языковой интерпретации. *Вопросы когнитивной лингвистики*, *2016*(4), 10–20.

Голев, Н. Д. (2010). Словарь обыденных толкований русских слов: Концепция проект, опыты реализации. В Н. Д. Голев (Ред.), *Обыденное метаязыковое сознание: Онтологические и гносеологические аспекты* (Т. 3, сс. 205–264). Кемеровский государственный университет.

Голованова, Е. И. (2008). *Когнитивное терминоведение: Учебное пособие*. Энциклопедия.

Гулида, В. Б. (2013). Конференция «Народная лингвистика»: Взгляд носителей языка на язык. *Вопросы языкознания*, *2013*(5), 136–144.

Добровольский, В. Н. (1914). *Смоленский областной словарь*. Типография П. А. Силина.

Епимахова, А. Ю. (2019). Когнитивные основы миромоделирования: На примере терминологии профессиональной области визажиста. В Т. В. Романова (Ред.), *Когнитивные исследования языка: Т. 37. Интегративные процессы в когнитивной лингвистике: Материалы IX Международного конгресса по когнитивной лингвистике. 16 – 18 мая 2019 г.* (сс. 178–180). Деком.

Никитевич, А. В. (2016). Словообразовательное гнездо как объект лингвистического моделирования. В Т. Б. Радбиль (Ред.), *Научное наследие Б. Н. Головина в свете актуальных проблем современного языкознания: К 100-летию со дня рождения Б. Н. Головина, 28–30 сентября 2016 г., г. Нижний Новгород* (сс. 125–130). Деком.

Никитевич, А. В. (2019). К описанию фрагментов деривационных гнезд в русских народных говорах. В С. Н. Стародубец, В. Н. Пустовойтова, & С. М. Пронченко (Ред.), *Идиолект русской языковой личности как отражение лингвокультурной ситуации в славянском пограничье: Сборник докладов участников Международного научного форума* (сс. 128–135). Аверс.

Никитевич, А. В. (2020). *Очерки по диалектному словообразованию*. ЮрСаПринт.

Ольховская, А. И. (2017). Внутренняя форма слова как феномен обыденного метаязыкового сознания. *Научный диалог*, *2017*(4), 57–69. https://doi.org/10.24224/2227-1295-2017-4-57-69

Похлебкин, В. В. (2002). *Кулинарный словарь*. Центрполиграф.

Пушкин А. С. (1988). *Лирика* (В. В. Евгеньева, Сост.). Правда.

Словарь русских народных говоров. (1965–2016). Институт лингвистических исследований Российской академии наук.

Словарь современного русского литературного языка. (Т. 1–17). (1950–1965). Издательство Академии наук Союза Советских Социалистических Республик.

Щерба, Л. В. (1958). Опыт общей теории лексикографии. В Л. В. Щерба, *Избранные работы по языкознанию и фонетике* (Т. 1, сс. 54–91). Издательство Ленинградского университета.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Avanesov, R. I. (1988). *Slovar′ drevnerusskogo iazyka: XI–XIV vv*. (Vols. 1–10). Russkiĭ iazyk.

Boduėn de Kurtenė, I. A. (1963). O psikhicheskikh osnovakh iazykovykh iavleniĭ. In Boduėn de Kurtenė, *Izbrannye raboty po obshchemu iazykoznaniiu* (Vol. 2, pp. 56–66). Izdatel′stvo Akademii Nauk Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik.

Boldyrev, N. N. (2016). Kognitivnye skhemy iazykovoĭ interpretatsii. *Voprosy kognitivnoĭ lingvistiki*, *2016*(4), 10–20.

Dobrovol′skiĭ, V. N. (1914). *Smolenskiĭ oblastnoĭ slovar′*. Tipografiia P. A. Silina.

Epimakhova, A. IU. (2019). Kognitivnye osnovy miromodelirovaniia: Na primere terminologii professional′noĭ oblasti vizazhista. In T. V. Romanova (Ed.), *Kognitivnye issledovaniia iazyka: Vol. 37. Integrativnye protsessy v kognitivnoĭ lingvistike: Materialy IKH Mezhdunarodnogo kongressa po kognitivnoĭ lingvistike. 16 – 18 maia 2019 g.* (pp. 178–180). Dekom.

Golev, N. D. (2010). Slovar′ obydennykh tolkovaniĭ russkikh slov: Kontseptsiia proekt, opyty realizatsii. In N. D. Golev (Ed.), *Obydennoe metaiazykovoe soznanie: Ontologicheskie i gnoseologicheskie aspekty* (Vol. 3, pp. 205–264). Kemerovskiĭ gosudarstvennyĭ universitet.

Golovanova, E. I. (2008). *Kognitivnoe terminovedenie: Uchebnoe posobie*. Ėntsiklopediia.

Gulida, V. B. (2013). Konferentsiia “Narodnaia lingvistika”: Vzgliad nositeleĭ iazyka na iazyk. *Voprosy iazykoznaniia*, *2013*(5), 136–144.

Nikitevich, A. V. (2016). Slovoobrazovatel′noe gnezdo kak ob″ekt lingvisticheskogo modelirovaniia. In T. B. Radbil′ (Ed.), *Nauchnoe nasledie B. N. Golovina v svete aktual′nykh problem sovremennogo iazykoznaniia: K 100-letiiu so dnia rozhdeniia B. N. Golovina, 28–30 sentiabria 2016 g., g. Nizhniĭ Novgorod* (pp. 125–130). Dekom.

Nikitevich, A. V. (2019). K opisaniiu fragmentov derivatsionnykh gnezd v russkikh narodnykh govorakh. In S. N. Starodubets, V. N. Pustovoĭtova, & S. M. Pronchenko (Eds.), *Idiolekt russkoĭ iazykovoĭ lichnosti kak otrazhenie lingvokul'turnoĭ situatsii v slavianskom pogranich'e: Sbornik dokladov uchastnikov Mezhdunarodnogo nauchnogo foruma* (pp. 128–135). Avers.

Nikitevich, A. V. (2020). *Ocherki po dialektnomu slovoobrazovaniiu*. CHrSaPrint.

Olʹkhovskaia, A. I. (2017). Vnutrenniaia forma slova kak fenomen obydennogo metaiazykovogo soznaniia. *Nauchnyĭ dialog, 2017*(4), 57–69. https://doi.org/10.24224/2227-1295-2017-4-57-69

Pokhlebkin, V. V. (2002). *Kulinarnyĭ slovar'*. TSentrpoligraf.

Pushkin A. S. (1988). *Lirika* (V. V. Evgenʹeva, Ed.). Pravda.

SHCHerba, L. V. (1958). Opyt obshcheĭ teorii leksikografii. In L. V. SHCHerba, *Izbrannye raboty po iazykoznaniiu i fonetike* (Vol. 1, pp. 54–91). Izdatelʹstvo Leningradskogo universiteta.

Slovar' russkikh narodnykh govorov. (1965–2016). Institut lingvisticheskikh issledovaniĭ Rossiĭskoĭ akademii nauk.

Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka. (Vols. 1–17) (1950–1965). Izdatelʹstvo Akademii nauk Soiuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik.

Семантика производного слова в коммуникативно-когнитивном пространстве языка

Резюме

Коммуникативно-когнитивное пространство языка не является каким-то однородным, единым для всех участников процесса коммуникации. Взаимодействие человека как носителя языка/информанта с языком в отношении окружающего мира можно рассматривать как процесс когнитивного моделирования, в рамках которого человек вольно или невольно участвует в создании структур, наиболее точно и понятно для носителя языка отражающих окружающий мир. В этом отношении важны любые (в том числе и непрофессиональные) интерпретации семантики производного слова. В этих «вольных» интерпретациях могут содержаться возможные «ожидания» исследователя и «наивные предположения» самого информанта, но, в конечном итоге, значения когнитивно значимые и не нашедшие по различным причинам однословного выражения в общепринятой подсистеме литературного языка.

Алексей Никитевич

В статье представлены размышления автора, затрагивающие различные аспекты восприятия семантики производных слов, характеризующих различные подсистемы русского языка.

Ключевые слова: коммуникативное пространство языка; когнитивно значимая диалектная лексика

The Semantics of a Derived Word in the Communicative-Cognitive Space of a Language

Abstract

The communicative-cognitive space of a language is not homogeneous, uniform for all participants of the communication process. The interaction of a speaker/informant with language in relation to the surrounding world can be viewed as a process of cognitive modelling, whereby a person, consciously or unconsciously, participates in the creation of structures that reflect the surrounding world most accurately and understandably for a native speaker. In this respect, any (including non-professional) interpretations of the semantics of a derived word are important.

The article presents the author's reflections on various aspects of perceiving the semantics of derived words that characterise diverse subsystems of the Russian language.

Keywords: communicative-cognitive space; cognitively significant dialectal vocabulary

Anja Pohončowa
Serbski institut, Budyšin
E-mail: anja.pohontsch@serbski-institut.de
ORCID: 0000-0003-2378-2597

(NJE)AKCEPTANCA CUZORĚČNEHO WLIWA PŘI TWORJENJU NOWYCH SŁOWOW Z WIDA RĚČNEJE KULTURY W HORNJOSERBSKEJ SPISOWNEJ RĚČI W 20./21. LĚTSTOTKU

Zawod

We wuwiwanju hornjoserbskeje spisowneje rěče zwěsćamy wšelake žołmy cuzeho wobwliwowanja: wliw němčiny, łaćonšćiny, druhich słowjanskich rěčow abo w młódšim času jendźelšćiny. Słowniki same njehodźa so jako spušćomne žórło za zwěsćenje akceptancy abo njeakceptancy cuzorěčneho wliwa na spisownu hornjoserbšćinu, dokelž njewotbłyšćuja přeco woprawdźity uzus spisowneje rěče. To potrjechi registrowanje abo njeregistrowanje němskich, pólskich abo čěskich požčonkow kaž tež internacionalizmow.

Wopisanje cuzorěčnych zjawow w hornjoserbskej spisownej rěči přez linguistow namakamy w tójšto časopisach a zběrnikach.[1] Kak pak hódnoća njelinguisća, kiž su tohorunja reprezentanća spisowneje hornjoserbšćiny, aktualne rěčne zjawy wosebje hladajo na wužiwanje cuzych elementow resp. cuzeho słownistwa? Jich nahlady mjenujcy móža so wotchileć wot wida linguistow. Z jich přinoškow rěči husto lubosć k swojej maćeršćinje a hłuboka zwjazanosć z njej kaž tež wola, serbšćinu jako połnohódny komunikaciski srědk zachować resp. wutwarić. Tak sym nimo rěčnokulturnych a rěčnokubłanskich přinoškow, wozjewjenych we wšelakich serbskich nowinach a časopisach, zapřijała pokiwy za polěpšenje serbšćiny a dopisy

[1] Přehlad wo změnach w hornjoserbskim słownistwje po lěće 1945 poskićeja na přikład Jentsch, 1999b; Faska, 1998, s. 238–248. Z aspektom internacionalizmow zaběrachu so mjez druhim Pohončowa, 2009; Siatkowska & Abdel Al, 2002; Šěrakowa, 1992. Kalkam po němčinje a w zwisku z nimi wustupowacym problemam wěnowaše so z teoretiskeho stejišća mjez druhim Wornar 2001, 2018 kaž tež Brankačkec a dr., 2019. Na tendencu liberalizacije w hornjoserbskej spisownej rěči skedźbni wosebje Wölke, 2006.

jednotliwcow kaž tež wubrane recensije, w kotrychž so awtorojo direktnje abo indirektnje wuprajeja k deleka rysowanym hłownym tendencam we wuwiwanju słowoskłada hornjoserbskeje spisowneje rěče. Při tym koncentruju so na prašenje, do kotreje měry hodźi so z diskursa wučitać wid awtorow na słowotwórbne procesy a změny w słowoskładźe pod wliwom druhich rěčow a hač so tute nahlady w běhu časa změnja.

Rozšěrjenje słowoskłada hornjoserbskeje spisowneje rěče a tradicija rěčneho poradźowanja – hłowne tendency wot 1945 do přitomnosće

Nowe politiske a hospodarske poměry po 1945 a z tym zwisowace wužiwanje serbšćiny w nowych komunikaciskich domenach kaž tež zawjedźenje serbšćiny jako wuwučowanskeje rěče do šulow žadachu sej sylny wutwar słowoskłada hornjoserbskeje spisowneje rěče. Nadpřerězny rozrost serbskeho słowoskłada zwěsćamy tohorunja po politiskim přewróće a zjednoćenju Němskeje w 1990tych lětach, hačrunjež njeje kwantitatiwny rozměr z časom po lěće 1945 přirunajomny (hlej Faska, 1998, s. 240).

Rozšěrjenje słowoskłada hornjoserbskeje spisowneje rěče wot srjedź 20. lětstotka hač do přitomnosće je charakterizowane přez štyri hłowne tendency:

– Lětstotki trajacy rěčny kontakt serbšćiny z němčinu zawostaji swoje slědy w leksikaliskim systemje hornjoserbskeje spisowneje rěče. Wědome prócowanja wo rěčnu kulturu, w kotrychž je zwjetša šło wo zachowanje „čistosće“ rěče (purizm), wjedźechu hižo w 19. lětstotku k wědomemu zasahnjenju do słowoskłada spisowneje rěče, dokelž multiplikatorojo spisowneje rěče požčowanje leksiki z němčiny resp. kalkowanje němskich słowow hižo jako móžny srědk za nowotworjenje leksiki njeakceptowachu. Najebać eliminowanja wulkeho dźěla němskich elementow, wostanu wosebje kalki po němčinje dale kruty wobstatk hornjoserbskeho słowoskłada. Hladajo na wosebitu situaciju serbšćiny jako mjeńšinoweje rěče, kiž je stajnje z němčinu konfrontowana, wuwědomichu sej multiplikatorojo spisowneje rěče najpozdźišo w druhej połojcy 20. lětstotka, zo měli so při tworjenju nowych słowow němske wurazy jako zakład za tworjenje serbskich ekwiwalentow wužiwać. Za to steja serbšćinje wšelake nominaciske modele k dispoziciji (hlej mjez druhim Jentsch, 1999b; Faska, 1998, s. 242–244).

- W prěnich połdra lětdźesatkach po 1945 přiwzachu so znowa[2] požčonki z druhich słowjanskich rěčow, wosebje z čěšćiny, resp. tworjachu so nowe słowa po přikładźe druhich słowjanskich rěčow ze zaměrom, wliw němčiny na hornjoserbski leksikaliski system dale redukować. Tajke slawizowace tendency zesylnichu so přez młodych Serbow, kotřiž běchu tehdy swoje (šulske) wukubłanje w Čěskej dóstali (hlej wosebje Faßke, 1994, s. 273; Faska, 1998, s. 244–246; Frinta, 1958).
- Ličba internacionalizmow w druhej połojcy 20. lětstotka hladajcy přiběraše. Wjetši dźěl přewzatych internacionalizmow je łaćonsko-grjekskeho pochada. Po 1945 přiwzachu so tohorunja nowotwórby z rušćiny. Wosebje wot 1990tych lět sem stupa ličba anglicizmow a amerikanizmow, druhe rěče kaž francošćina abo italšćina hraja skerje podrjadowanu rólu (hlej mjez druhim Faska, 1998, s. 241; Pohončowa, 2009; Siatkowska & Abdel Al, 2002). Za serbšćinu funguje němčina zwjetša jako posrědkowar a bjezposrědne žórło internacionalizmow.
- Zjednotnjenje spisowneje hornjoserbšćiny bě do dalokeje měry srjedź 20. lětstotka wotzamknjene. Wot druheje połojcy 20. lětstotka zwěsćamy tež nawopačny zjaw: Přiběracy wliw zastupjerjow Serbow, pochadźacych z katolskeho regiona Hornjeje Łužicy, na spisownu rěč wjedźe zdźěla k nowej leksikaliskej diferenciaciji (Faska, 1998, s. 239, 248). Tohorunja wobkedźbujemy wěste zjawy liberalizacije w hornjoserbskej spisownej rěči, nic jenož na fonetiskej a morfologiskej, ale tohorunja na leksikaliskej runinje (hlej Wölke, 2006).

Wotbłyšćowanje cuzorěčneho wliwa w aktualnych serbskich słownikach

Hačrunjež je so podźěl internacionalizmow w hornjoserbskim słowoskładźe hižo w běhu 20. lětstotka zwyšił, njewotbłyšćuje so to dołhi čas w słownikach (Faska, 1998, s. 238). Hakle prawopisny słownik w 4. nakładźe (Völkel, 1980) a wosebje dwuzwjazkowy němsko-hornjoserbski słownik (Jentsch a dr., 1989–1991) tute wuwiće dokumentowaštej. Hinak postupowaše *Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki* (Jentsch a dr., 2006), do kotrehož přiwza so z wotpohladom tež tójšto

[2] W času narodneho wozrodźenja wot lěta 1840 sem kaž tež młodoserbskeho hibanja kónc 19. lětstotka eliminowaše so ze spisowneje hornjoserbšćiny wulki dźěl němskich požčonkow a kalkow po němčinje. Město nich přiwzachu so požčonki z druhich słowjanskich rěčow, wosebje z čěšćiny (hlej mjez druhim Jentsch, 1999a; Stone, 1971). Dale přesadźichu so zasadne změny we wužiwanju nominaciskich typow, stajnje ze zaměrom, němski wliw do dalokeje měry redukować (Jentsch, 1999a).

anglicizmow.[3] Awtoram bě wažne, na serbskim boku nic jenož na ortografisku a morfologisku adapciju jendźelskeje požčonki pokazać, ale tohorunja na wšelake móžnosće přełožowanja.[4] Na druhich městnach wužiwa so w serbšćinje jenož cuze słowo, dokelž njenamaka so kmana serbska twórba.[5] Přiwzali su do słownika tohorunja hybridne zestajenki z prěnim cuzym (zwjetša jendźelskim) čłonom typa *joggingwoblek* (pódla *joggingowy woblek*), kiž pak su jako wobchadnorěčne markěrowane. Mjeztym zo recensentka Irena Šěrakowa (sama sobuawtorka horjeka mjenowaneho dwuzwjazkoweho słownika – Jentsch a dr., 1989–1991) so na poměrnje wulkim mnóstwje anglicizmow w słowniku njepostorkowaše (Šěrakowa, 2009), wuwabi tutón fakt pola druheho recensenta kritiku:

> Na krytykę zasługuje – w moim przekonaniu – jedynie to, że autorzy słownika zbyt często niepotrzebnie kodyfikują w języku górnołużyckim anglicyzmy przejęte z języka niemieckiego. Z niektórymi anglicyzmami nie ma sensu walczyć (np *dealer, football, diskjokej/disjockej* [sic!]), ale całkowicie zbędne są np. anglicyzmy: *shopować* (zamiast *nakupować*), *shootingstar* (zamiast *spěšnokarjerist*), *mega-out* (zamiast *dospołnie [sic!] z mody*) i wiele innych. (Lewaszkiewicz, 2008, s. 164)

W ortografiskim a morfologiskim připodobnjenju cuzorěčnych pomjenowanjow na cilowu rěč wotbłyšćuje so stopjeń integracije wotpowědneho słowa. Požčonki z francošćiny abo łaćonšćiny so po tradiciji zeserbšćuja, druhdy tež po přikładźe němčiny, na př. *běrow*, *niwow*, *angažować*, *ansambl*, *ženij*, *konwertować*, *deficit*. Z jendźelšćiny pochadźace požčonki pak so wothladajo wot někotrych wuwzaćow (na přikład *trening, boksować, kombajn*) dotal zwjetša njeadaptowachu (na přikład *pizza, fight*) resp. so njekompletnje adaptuja (na přikład *kontainer, komputer*). W nowowudaću *Prawopisneho słownika hornjoserbskeje rěče* (Völkel, 2005) pak naliči so hižo za rjad anglicizmow a požčonkow z dalšich rěčow adaptowana forma, na př. šerif, *skener*, *kompjuter*, *bičwolejbul*, *liči*, *pica, awokado*. Słownik noweje leksiki postupuje dale w tutym směrje, na př. zeserbšćuja so tež *cukini* (pódla *zucchini*), *rawiolije* (pódla *ravioli*), četować (pódla *chattować*). Njeadaptuja pak so tajke słowa, kotrychž ortografiske připodobnjenje by so přejara wot originalneho

---

[3] Mjez leksiku mjezynarodneho pochada wučinja podźěl anglicizmow w słowniku něhdźe 37% (Pohončowa, 2009, s. 85).

[4] Přirunuj na přikład hesła kaž ně. *Homepage* – hs. *homepage*, *domjaca strona*; ně. *Happy End* – hs. *zbožowny/dobry wukónc*; ně. *fighten* – hs. *wojować*, *fightować*. Takle postupowachu awtorojo tež pola požčonkow, kiž pochadźeja prěnjotnje z francošćiny abo łaćonšćiny, přir. ně. *Ambiguität* – hs. *ambignosć*, *ambiguita*, *dwojozmyslnosć*, *wjacezmyslnosć*; ně. *Defizit* – hs. *deficit*, *njedostatk* (Pohončowa & Šołćina, 2007).

[5] Přirunuj na přikład ně. *Seifenoper* – hs. *soapopera* (a nic *mydłowa opera*); ně. *Rückhand* – hs. *backhand* (Pohončowa & Šołćina, 2007).

wašnja pisanja wotchilało, potajkim *recyclować* a nic **risajklować*, *receiver* a nic **risiwer*.[6]

Cuzorěčny wliw na hornjoserbsku spisownu rěč z wida rěčneje kultury

Prócowanja wo wyšu rěčnu kulturu, zwuraznjowace so mjez druhim w rěčnym poradźowanju, sahaja w Serbach wróćo hač do časa nastaća jednotneje hornjoserbskeje spisowneje rěče srjedź 19. lětstotka a po tym (Pohončowa a dr., 2009, s. 13 sć.). Tež po lěće 1945 wobsteješe – a hač do dźensnišeho wobsteji – potrjeba za rěčnym poradźowanjom, často zwjazane z prócowanjom wo „dobru serbšćinu". Su to na jednej stronje prawidłownje wuchadźace rubriki, w kotrychž so awtorojo konkretnemu słowu wěnuja, na druhej stronje su to přinoški čitarjow, kotřiž na wšelake rěčne zjawy w hornjoserbskej literaturje a pismowstwje reaguja.

Po wobsahu su přepytowane teksty zdźěla jara wšelakore. Přewahuje kritika na zmylkach (wosebje na morfologiskej a syntaktiskej runinje, zrědka na leksikaliskej) kaž tež na wužiwanju elementow z wobchadneje rěče, kotrež maja swój zakład w němčinje. K wužiwanju internacionalizmow so lědma štó wupraji, štož móže indirektny indic za jich powšitkownu akceptancu być.

Jedyn z najwuznamnišich awtorow rěčnokubłanskich přinoškow srjedź 20. lětstotka bě Radworski wučer Michał Nawka (1885–1968), kotryž płaćeše tehdy a płaći tež dźensa jako „rěčna awtorita" (Frinta, 1958, s. 207). Přez swoje skutkowanje – nic jenož jako wučer, ale wosebje jako awtor dźěćacych knihow a rěčnokubłanskich pojednanjow[7] – je wjacore generacije serbsce wuknjacych formował

---

[6] W młodźinskich publikacijach so w tym nastupanju liberalnišo postupuje; tu so bóle ortografisce adaptuje hač w druhich tekstach. To potrjechi tež pisanje po wurjekowanju we wobchadnej rěči (na přikład *mó smó bóli* město spisownorěčneho *my smy byli*), wužiwanje němskich požčonkow (na přikład *gutšajny, echt, klor*) – hlej k tomu nadrobnišo Wölke 2006. Z hornjoserbskej wobchadnej rěču je so wosebje Leńka Šołćic zaběrała (hlej Scholze, 2008).

[7] W lěće 1928 wozjewi knižku z titlom *Zmysł našich słowow. Zmylki přećiwo njemu a myslički wo nim*. Někotre lěta pozdźišo wuńdźe dalša knižka *Pokiwy pyskej a pjeru. Prawe wurazy a sady po serbsko--němskim abejceju* (Nawka, 1936). Tež po 1945 napisa Michał Nawka tójšto přinoškow rěčnokubłanskeho razu, kiž su zwjetša wozjewjene w kulturnym časopisu „Rozhlad" a w pedagogiskim časopisu „Serbska šula", zrědka w dźeniku „Nowa doba". Kedźbyhódna je jeho serija „Němske wobroty po serbsku" w 25 pokročowanjach, prěni króć wozjewjena w „Serbskej šuli" mjez 1950 a 1958, kotrež buchu 1973 w „Nowej dobje" w rubrice „Minuta serbšćiny" znowa publikowane (wobdźěłane wot jeho syna Antona Nawki). Dale spisa tójšto přinoškow rěčespytneho razu, kiž słužachu dalekubłanju wučerjow kaž tež rěčnemu kubłanju serbsce pisacych (hlej Jenč, 2005).

a obwliwował.[8] Nawka zastupowaše puristisce wusměrjenu rěčnu politiku a podpěraše zesylnjenje słowjanskeho charaktera serbšćiny. W předsłowje knižki *Pokiwy pyskej a pjeru* (1936) čitamy na přikład: „Nihdy njezabudźemy, zo je serbska rěč wotnožka słowjanskeho zdónka! Tomu, kiž chce serbski pisać, forma a styl němskich spisowaćelow z přikładom być njesmě.“ (Nawka, 1936, Dosłowo, bjez strony). Též pozdźišo wuzběhny, zo mamy „serbsku serbšćinu, najlěpšu ze wšěch, ale dźens porědku; potom němsku serbšćinu, často wužiwanu, ale hroznu; dale čěsku serbšćinu, kotruž wšelacy młodźi lubuja“ (Nawka, 1962, s. 120). Nastupajo leksiku kritizowaše wosebje wužiwanje němskich požčonkow (Nawka, 1949). Zo měrješe so jeho kritika zdźěła též na (wubrane) kalki po němčinje, hodźi so jenož indirektnje z jeho tekstow wučitać, na přikład moněruje wužiwanje participa *wotležany* (z ně. *abgelegen*) město *zanjeseny*. Na druhej stronje naliči bjez dalšeho komentara zestajenki kaž *wulkoměsto, mjasožračk, dušepastyr, ludźidrač* jako serbske wotpowědniki, kotrež maja tohorunja swój zakład w němčinje (*Großstadt, Fleischfresser, Seelsorger, Menschenschinder*).

Jedyn z naslědnikow Michała Nawki na polu rěčneje kultury bě jeho syn Anton Nawka (1913–1998), serbski spisowaćel, přełožowar, redaktor a wučer.[9] Mjez 1977 a 1981 publikowaše Nawka w „Nowej dobje“ pod rubriku „Minuta serbšćiny“ mjeńše přinoški, w kotrychž hłownje na rěčne zmylki abo skomolenja skedźbni, husto zawinowane přez wliw němčiny, abo na njewěstosće we wužiwanju po woznamje podobnych serbskich słowow. Též Anton Nawka měješe přez swoje dźěło jako redaktor, stilizator a wučer njepřějomny wliw na młodych Serbow.[10]

Cyle hinašeho razu su ironiske komentary Pawoła Völkla (1931–1997) w „Serbskich Nowinach“ 1995/1996 pod titlom „Spodypytanja“, w kotrychž awtor wosebje kalki po němčinje, kiž jenož rozumiš, hdyž morfem po morfemje do němčiny přełožiš, šwika. Tole zwuraznja so hižo w titlu *spodypytanje* (hs. *spody* = ně. ‚unter,

[8] Wo tym swědči na přikład též fakt, zo hišće lětdźesatki po jeho smjerći lubowarjo serbšćiny Nawku rady cituja, jeho prócowanje wo dobru serbšćinu pozitiwnje wuzběhuja a jemu atributy kaž „dobry znajer serbskeje rěče“, „wuspěšny šěrjer rjaneje serbskeje rěče“, „jedyn z najlěpšich znajerjow serbskeje rěče“ abo „mišter serbskeje rěče“ připisuja (hlej mjez druhim Šołta, 1994).

[9] W lěće 1972 wuda knižku z titlom *Mjenje zmylkow. Rady a pokiwy za dobru serbšćinu*, kotraž dožiwi druhi nakład w lěće 1993. W knižce hromadźi awtor pod serbskimi hesłami wubrane systematiske „zmylki” abo „rěčne njeleposće”, kotrež widźi wón jako sćěh němskorěčneje wokoliny. Je wšak hłowny zaměr knihi, pisacym dać konkretne pokiwy, kak bychu móhli swoje rěčne kmanosće polěpšić a „zmylki“ wobeńć: „Zo by so skerje k tomu dóšło, dobru serbšćinu z mjenje zmylkami rěčeć a pisać, je hdys a hdys derje přisadźić tu též te wopačne, mylne, njelepe nałožowanki.“ (Nawka, 1993, s. 7).

[10] Měrćin Völkel hódnoćeše w nekrologu jeho přinoški jako „jenož mały pisomny dokument jeho plěća a porjeńšowanja serbšćiny; te ertne pokiwy pyskej a pjeru a te dźensa hižo jako Nawkowe njespóznajomne polěpšowanja a korigowanja serbšćiny w knihach a periodikach njehodźa so rozpisać, ani zličić“ (Völkel, 1998, s. 237).

darunter', hs. *pytać* = ně. ‚suchen' – hs. *spodypytanje* [← Unter-suchung] město hs. *přepytowanje*) abo we wobroće *prečstajenje posłucha* na kóncu kóždeho dźěla (← ně. ‚Fortsetzung folgt' město hs. *pokročowanje slěduje*). Dalše přikłady su *přitřěl* (← ně. ‚Zuschuss' město hs. *přirażka*), *rěbl wulkeho předewzaća* (← ně. ‚Leiter eines großen Unternehmens, Manager' město hs. *nawoda předewzaća, manager*) abo Ćahowy kónčk za horu ně. ‚Zugspitze'.[11]

Wobkedźbować měli pak tež měnjenja a posudźowanja dalšich Serbow abo serbsce pisacych, kotřiž sej priwatnych abo powołanskich přičin dla mysle činja wo wuwiću spisowneje rěče abo wo rěčnej kompetency jeje nošerjow. Wjetši dźěl tutych přinoškow zaběra so podobnje kaž artikle Michała Nawki abo Antona Nawki ze zmylkami abo skomolenjemi (we wočach awtorow), kotrež so zdźěla dokładnje naliča. Wliw cuzych rěčow so lědma tematizuje, zwjetša jenož, hdyž jedna so wo (pozdatny) wliw němčiny.

Na přikład hódnoćeše dopisowarka w „Serbskich Nowinach" w słowniku zapisane pomjenowanje *cokorowa chorosć* (ně. ‚Zuckerkrankheit'), wobstejace z adjektiwa a substantiwa, jako njeserbske. Město toho měła so po měnjenju awtorki wotwodźenka *cokorica* wužiwać (Pawlikec, 1996). Rěčespytnik Helmut Jenč prašeše so reagujo na tutón přinošk „što je na pomjenowanskim typje *cokorowa chorosć* njeswójske, njeserbske. Mamy w serbšćinje dźesaćtysacy tradicionelnych dwojosłownych pomjenowanjow kaž *chěžny kluč, stwine durje* atd. A tajke pomjenowanja maja tež druhe słowjanske rěče z masami – rěče, kiž njesteja pod wliwom němčiny." (Jenč, 1996).[12]

Přikład za tež dźensa hišće – znajmjeńša pola někotrych Serbow – eksistowace prócowanja wo „čistu serbšćinu" je polemiska diskusija w zwisku z wudaćom dźěćaceje knihi Šwintuchaj, přełožka čěskeje předłohi z titlom *Puntíkáři* z pjera Miloša Kratochvíla (hlej Kratochvíl, 2013). Dopisowarjo kritizuja sylne wužiwanje wobchadnorěčnych elementow (to rěka wosebje němskeho pochada) w dźěćacej knize. Zdźěla jara emocionalna argumentacija „zakitowarjow čisteje serbšćiny" dopomina na duktus Michała Nawki, dźe pak zdźěla hišće dale. Njewobkedźbujo móžnosće serbšćiny, w literaturje wobchadnorěčne elementy jako stilistiski srědk wužiwać, zaćisnje so tajke postupowanje zasadnje a hódnoći so přełožk jako znamjo „hinjenj[a] a wonjerodźenj[a] serbskeje rěče" (Nawka, 2013). Někotre wuprajenja z tutoho dopisa:

---

[11] Njewuchadźa cyle jasnje z jeho wuwjedźenjow, hač jewja so tajke posłowne kalki jenož w ertnej rěči abo hač su tež w pismowstwje dokładźene abo hač njejsu to wumyslenki awtora.

[12] Hižo Rudolf Jenč wuzběhny, zo hodźa so wjacesłowne pomjenowanja husto lěpje hač jednosłowne wotwodźenki, dokelž su jednozmyslne a z tym komunikatiwne (hlej Jenč, 1961, s. 154 sć.).

> Prašam so, što ’nož so w serbskim ludźe bjeze wšěch skrupulow, wobmyslenosćow stawa, zo z wulkimi krokami a nět hišće z podpěru medijow sebje samych z němskej rěču asimilujemy? A to tež z pomocu studowanych ludźi! Bjeze wšeje hańby měšamy do najważnišeho srědka našeje identity – do maćerneje rěče – němske słowa abo skomolenja. […] Runje w našej wohroženej wokolinje stej naš nadawk a naša winowatosć, starać so wo dobru serbšćinu a wosebje wo to, hižo dźěći tajku wučić. Dźěćo tola wšědnje to zašmjatane a njerodne zwonka šule a cyrkwje słyši. (Nawka, 2013)

Čitar nowin na wony připis reagowaše:

> Mam za ważne, rěč derje a čisće wobknježić, wužiwać a našim dźěćom posrědkować, wosebje starosćo so wo přichod našeho ludu. Swoju maćeršćinu prawje a čisće nałožować je mi wuraz česćownosće před rěču, před herbstwom a před narodom. (Bjeńš, 2013)

Recensentka tuteje knihi samo pedagogisku hódnotu mjenowaneje knihi za serbske dźěći scyła do prašenja staji. Wona zakónči swoju recensiju z konkluziju:

> Njech knježi w serbskej dźěćacej knize čista a wohrěwaca serbska rěč. Chcemy jej dać lubje zaklinčeć, njeměli ju skepsać a zanjerodźić. Bjermy sej rěč Jakuba Barta-Ćišinskeho, Handrija Zejlerja a Michała Nawki za přikład! Wažmy sej dźědźinstwo serbskeje rěče a kulturnych drohoćinkow a zbližmy sej je dźeń a bóle, město toho zo so wot nich wotsalujemy. (Winarjec-Orsesowa, 2014, s. 25)

Reakcija młodeje maćerje na mjenowanu knihu (a indirektnje na horjeka citowane kritiki) je cyle hinaša. Wužiwanje wobchadnorěčnych elementow wšak njezakituje, ale wona sej waži zamóžnosć awtora, temu přećelstwa mjez dźěćimi na šibałe wašnje předstajić, a to „nic z moraliskim pokazowakom abo napadnym pedagogiskim podzynkom“ (Maćijowa, 2014). Hladajo na wužiwane germanizmy wuchadźa z toho, zo wotpowěduje tole originalej w čěskej rěči, zo by so „młodźinska lochkosć w nałožowanju rěče“ lěpje zwurazniła. Jasniše zakitowanje knihi wučitamy z měnjenja młodeho nana, kiž so praša, „hač dyrbi kóžda serbska kniha rěčnokubłanski narok měć, ćim bóle tajka, kotraž je połna njepedagogiskich pryzlow.“ A dale pisa: „Hdyž pak so naš syn pola ‚Šwintuchow‘ germanizma dla směje, da mje to skerje změruje, dokelž rozeznawa mjez ‚normu‘ a rěčnymi wuwzaćemi.“ (Nuk, 2014).

Wočiwidnje wopokazuja so wosebje starši ludźo jako wótri kritikarjo, potajkim ludźo, kotřiž su kónc 1940tych a spočatk 1950tych lět swoje (rěčne) wukubłanje dóstali a z tym drje mjez druhim z Michałom Nawku jako rěčnej awtoritu a rěčnym

poradźowarjom wotrostli. W jich komentarach wotbłyšćuje so idealizowany wid na spisownu hornjoserbšćinu, zdźěła zwjazane z pawšalnym wothódnoćenjom cuzych (wosebje němskich) a wobchadnorěčnych elementow. Tajke rěčne wliwy so jasnje negatiwnje hódnoća, spóznajomne na hustym wužiwanju wšelakich (zdźěła ekspresiwnych) atributow kaž „wopaki“, „njelepy“, „žadławy“ resp. wurazow kaž „skepsanki“, „(s)komolenja“, „zakopolenki“, „přeměnki“, „zmylki“, „misnjenja“. Po jich měnjenju měł zaměr wšěch rěčnych prócowanjow być „čista, dobra, rjana, prawa serbšćina“. Tajke emocionalne wuprajenja runje pola njelinguistow pokazuja, zo njehraje serbšćina za nich jenož rólu komunikaciskeho srědka, ale zo je tohorunja wobstatk sebjeidentifikacije. W nich wotbłyšćuja so nimo toho wjele rigorozniše tradicije kubłanja, hač su wone dźensa z wašnjom.

Sorabistiski rěčespyt a rěčne poradźowanje

Mjeztym zo knježeše w zašłosći husto dosć preskriptiwny přistup k spisownorěčnej normje, přesadźi so w sorabistiskim rěčespyće w druhej połojcy 20. lětstotka deskriptiwny wid na normu a uzus spisowneje rěče. To rěka, zo prócuja so wědomostnicy wo **adekwatne** wopisanje spisownorěčneje normy. Dźěło serbskeho rěčespytnika pak so hladajo na powšitkowne potrjeby serbskorěčneje zjawnosće njewobmjezuje na rólu wopisowaceho. Wón ma tež nadawk (łahodnje) zapřimnyć do formowanja rěče, ale ženje na předpisowace a moralizowace wašnje ze zběhnjenym pokazowakom. Sorabistiscy rěčespytnicy skedźbnichu w zašłosći a skedźbnjeja tež dźensa na rěčne problemy (hlej deleka), na druhej stronje złahodnjeja kritiku resp. wujasnjeja pozadki wšelakich kritizowanych rěčnych zjawow. Tak skedźbni Helmut Faska reagujo na jedyn z rěčnokubłanskich přinoškow H. Hěblaka w kulturnym časopisu „Rozhlad“ pod rubriku „Rěčne hrěšenja“[13], zo sej chwali jeho starosće wo rěč a jeho prócowanje „ju wuswobodźić wot pjanki, pólšicy a druheje njerodźe, kiž ju dusyć hrozy“ (Faska, 1987, s. 62). Při tym, tak Faska dale, njech pak kedźbuje, zo „jenož njerodź torha, nic kwětki a druhe wušne zela, hač kćěja abo nic“ (Faska, 1987, s. 63). Dźěl wot H. Hěblaka kritizowanych rěčnych zjawow mjenujcy njejsu zmylki, ale maja swój zakład w žiwej serbšćinje. Zo někotři je jako

[13] Pod pseudonymom H. Hěblak wozjewi so w kulturnym časopisu „Rozhlad“ w rubrice „Rěčne hrěšenja“ (mjez 1986 a 1989) wjetše mnóstwo rěčnokritiskich přinoškow. Zdźěła wobjednawaja so tež leksikaliske twórby, zawinowane přez wliw němčiny. Za pseudonymom chowa so tehdyši šefredaktor časopisa Cyril Kola, kotryž reagowaše na tute wašnje na rěčne zjawy w redakciji připósłanych manuskriptach (informaciju posrědkowaše mi Jěwa-Marja Čornakec, šefredaktorka „Rozhlada“ 1991–2010, po telefonaće z Cyrilom Kolu w oktobrje 2020).

„zmylki“ wobhladuja, zaleži zdźěla na kumštnej kodifikaciji w serbskich gramatikach, konkretnje tu w gramatice wot Pawoła Wowčerka z lěta 1955.[14]

Wobšěrny rěčnokubłanski material zawostaji rěčespytnik Helmut Jenč (1936–2020), kotryž po Antonje Nawce wot lěta 1982 sem prawidłownje rubriku „Minuta serbšćiny“ w „Nowej dobje“ pjelnješe, pozdźišo wusyłachu so tute přinoški paralelnje w serbskim rozhłosu.[15] Jenčowe přinoški koncentrowachu so bóle na wukładowanje nowych abo starych serbskich słowow, zwjetša z wěsteho tematiskeho wobłuka, abo na wujasnjenje, kak maja so cuze słowa, wosebje anglicizmy, ortografisce abo morfologisce adaptować. Njeńdźeše potajkim w prěnim rjedźe wo korigowanje zmylkow, ale skerje wo šěrjenje słowoskłada, tež nowowutworjeneho. Tole bu wosebje po politiskim přewróće 1989/90 wažne, dokelž stupaše potrjeba za nowymi słowami. Wot 1990tych lět wozjewješe Helmut Jenč w časopisu „Serbska šula“ cyły rjad nastawkow, w kotrychž předstaji słowotwórbne srědki w serbšćinje, typiske nominaciske modele abo adaptowanje cuzych słowow. Na tajke wašnje šěrješe wědu wo móžnosćach wutwara serbskeho słowoskłada tež z pomocu internacionalizmow. Jemu so poradźi, tworjenje kalkow po němskim přikładźe jako legitimny a situaciji serbšćiny jako mjeńšinoweje rěče přiměrjeny słowotwórbny srědk předstajić, jeli so wěste kriterije kaž komunikatiwnosć abo zrozumliwosć dodźeržuja.

Naslědnicy, kotrež pjelnja po wotchadźe Helmuta Jenča na wuměnk rubriku „Rěčny kućik“ w serbskim rozhłosu, su tohorunja rěčespytnicy w Serbskim instituće (Jana Šołćina, Sonja Wölkowa, Anja Pohončowa).[16] Tež tute teksty su srědk rěčneho poradźowanja a słuža prócowanjam wo rěčnu kulturu w hornjoserbšćinje. Awtorki rěčnych kućikow skedźbnjeja z fachoweho wida na powšitkowne wuwićowe tendency, na regionalne rozdźěle, na starše a pozabyte słowa, na zmylki abo njewěstosće při tworjenju nowych słowow, při skłonjowanju abo prawym nałožowanju prepozicijow. Wone pokazuja na poradźene nowotwórby, zo bychu so dale šěrili abo podawaja namjety za wšelake nowe pomjenowanja. W srjedźišću rozłožowanjow

[14] Hlej k tomu tež komentar Rudolfa Jenča: „To zdźěla na tym leži, zo Wowčerk a tež hižo Kral, kiž dźě je swoju gramatiku jako młody student napisał, swoje konstatowanje njeje na zakładźe přepytowanja někak wobšěrneho serbskeho rěčneho materiala činił, ale zo je, zepěrajo so chětro na čěski přikład, tu ideal wutworił, kajka ta ‚dobra‘ serbska rěč po jeho a podobnje kaž wón myslacych tehdyšich młodych ludźi měnjenju być měješe.“ (Jenč, 1963, s. 11) – Gramatika Pawoła Wowčerka měješe přez poměrnje dołhi čas wulki wliw na šulsku wučbu a formowaše nastajenje młodych Serbow k rěčnej (nje)korektnosći.

[15] Po přemjenowanju nowin na „Serbske Nowiny“ pokročowaše Jenč ze swojimi přinoškami, najprjedy pod rubriku „Rěčny kućik“, pozdźišo zaso pod rubriku „Minuta serbšćiny“ (njeprawidłownje hač do lěta 2016); w rozhłosu wosta rubrika „Minuta serbšćiny“ z jeho mjenom zwjazana.

[16] W lěće 2009 wuńdźe w Ludowym nakładnistwje Domowina knižka *Z labyrinta serbšćiny. Bjesady wo rěči*, w kotrejž je 251 kućikow wozjewjene. Wot lěta 2018 su wšitke kućiki tež na wosebitej internetnej stronje https://hornjoserbsce.de přistupne a rešeršujomne.

steji spisowna rěč w swojej ertnej a spisownej formje. Nastupajo tworjenje kalkow po němčinje skedźbnjeja na to, zo nima so prosće struktura němskeje předłohi špihelować, ale na serbske wašnje słowotwórby dźiwać. Tohodla doporučeja so za němske „Euro-Neiße-Ticket“ hs. *tiket Euro-Nysa* (a nic *Euro-Nysa-tiket*) abo za němske „Bürgermeister der Gemeinde Räckelwitz“ serbsce *wjesnjanosta Worklečanskeje gmejny* (a nic *wjesnjanosta gmejny Worklecy*).

Wužiwanje anglicizmow so wotwisnje wot konkretneho přikłada tohorunja namjetuje (zdźěla přidatnje k nowotwórbam), na přikład *likować, dislikować, bičwolejbul, layout*; *couch-potato – konopejnik*, *mouse-potato – kompjuterak, homeoffice – domjacy běrow, dźěło wot doma*. Awtorki skedźbnjeja wuraznje na wšelake móžnosće rozšěrjenja słowoskłada tež z pomocu požčonkow a wuzběhuja, zo spisowna rěč „akceptuje požčonki z němčiny, hdyž su hižo tam požčene z druheje rěče“ (hlej rěčny kućik „Mulchen“ (https://hornjoserbsce.de/kuciki/tekst/mulchen).

Wobchadna rěč so njezatama, ale skedźbnja so na rozdźělne situacije, w kotrychž měła so spisownorěčna warianta nałožować a kotre rěčne srědki měli we wotpowědnych situacijach wužiwać.

Zjeće

Přepytowane rěčnokulturne abo rěčnokubłanske přinoški zaběrachu so w zašłosći jenož punktuelnje z cuzorěčnymi elementami w hornjoserbskej spisownej rěči, hdyž njebě němčina wuchadźišćo. W srjedźišću wuwjedźenja stejachu a steja zdźěla tež dźensa njewěstosće a zmylki, kiž mjez druhim přez přełožowanje němskich wurazow do serbšćiny nastawaja.

Po puristiskich tendencach krótki čas po lěće 1945 akceptowachu nošerjo spisowneje rěče, zo je kalkowanje němskich předłohow akceptabelny srědk za rozšěrjenje spisownorěčneho słowoskłada a zo hodźa so na tajke wašnje zrozumliwe wotpowědniki tworić. Jenož jednotliwcy žadaja sej tež dźensa wužiwanje słowjanskich wotwodźenkow abo požčonkow město po němskej předłoze tworjenych wjacesłownych pomjenowanjow, byrnjež byli wutworjene ze serbskimi słowotwórbnymi srědkami. Přiběrace wužiwanje internacionalizmow so wot rěčnikow do dalokeje měry akceptuje. Knježi pak dźensa mjez multiplikatorami spisowneje hornjoserbšćiny wěsta sebjedisciplina nastupajo wužiwanje anglicizmow resp. powšitkownje cuzych słowow.

Wliw wobchadneje rěče na spisownu rěč so powšitkownje kritisce hódnoći. Tež wužiwanje wobchadnorěčnych elementow jako stilistiski srědk někotři wotpokazuja, wosebje hdyž wustupuja w tekstach, kiž su za dźěći myslene. Na poměrnje

sylnym wužiwanju anglicizmow kaž tež wobchadnorěčnych elementow wosebje w młodźinskich publikacijach pak so nichtó njepostorkuje.

Powšitkownje wobkedźbujemy dźensa moderatne hódnoćenje cuzorěčneho wliwa na serbšćinu. Akceptanca abo njeakceptanca tajkich rěčnych zjawow wotwisuje sylnje wot wuchadneje rěče, eksistency alternatiwnych pomjenowanjow, adresata teksta kaž tež wot rěčneje biografije jednotliwych kritikarjow.

LITERATURA

Bjeńš, T. (2013). [Zapósłane]. *Serbske Nowiny 2013*(23(211)), 3.

Brankačkec, K., Martínek, F., & Paap, A. (2019). *Lehnprägungen im Tschechischen und Sorbischen: Eine diachrone, korpusbasierte Analyse ausgewählter Lexeme und Präfixe*. Peter Lang. https://doi.org/10.3726/b15807

Faska, H. (1987). Nic kwětki z njerodźu wuplěć. *Rozhlad*, *1987*(37(2)), 62.

Faska, H. (Wud.). (1998). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Opolskiego.

Faßke, H. (1994). Der Weg des Sorbischen zur Schriftsprache. W I. Fodor & C. Hagège (Wud.), *Language reform: History and future* (Zwj. 6, s. 257–283). Buske Verlag.

Frinta, A. (1958). Neologismy v hornolužické srbštině po roce 1945. W V. Vinogradov i dr. (Wud.), *Slavjanskaja filologija: Zbornik statej* (Zwj. 1, s. 206–224). Akademia nauk SSSR.

Jenč, H. (1996). Serbski institut, zasady jeho dźěławosće a serbska rěčna praksa. *Serbske Nowiny*, *1996*(6(212)), 4.

Jenč, H. (2005). Michał Nawka – rěčespytnik. *Rozhlad*, *55*(11), 402–406.

Jenč, R. (1960). K tworjenju nowych terminow w serbšćinje. *Lětopis*, *1960*(7), s. 35–53.

Jenč, R. (1961). Wo leksikografiskich a terminologiskich dźěłach Instituta za serbski ludospyt. *Lětopis*, *1961*(8), 150–154.

Jenč, R. (1963). Nowa serbska gramatika trěbna. *Rozhlad*, *1963*(13(1)), 11–14.

Jentsch, H. (1999a). *Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*. Domowina-Verlag.

Jentsch, H. (1999b). Probleme der Entwicklung des modernen obersorbischen Wortschatzes. W G. Spieß (Wud.), *Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional und Minderheitensprachen* (s. 71–82). Gunter Narr Verlag.

Jentsch, H., Michalk, S., & Šěrak, I. (1989–1991). *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch = Němsko-hornjoserbski słownik*. Domowina-Verlag.

Jentsch, H., Pohontsch, A., & Schulz, J. (2006). *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch neuer Lexik = Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*. Domowina-Verlag.

Kratochvíl, M. (2013). *Šwintuchaj* (J. Kaulfürstowa, F. Kaulfürst, Přeł.). Ludowe nakładnistwo Domowina.

Lewaszkiewicz, T. (2008). Jenč Helmut, Pohončowa Anja, Šołćina Jana, *Deutsch-obersorbisches Wörterbuch neuer Lexik: Němsko-hornjoserbski słownik noweje leksiki*. Domowina-Verlag, Bautzen 2006 [Recensija knihi]. *Slavia Occidentalis*, *65*, 163–164.

Maćijowa, L. (2014). Małaj šwintuchaj: Dźěćaca kniha wo šibałstwach dweju přećelow. *Serbske Nowiny 2014*(24(12)), Předźenak, 2.

Nawka, A. (1993). *Mjenje zmylkow: Rady a pokiwy za dobru serbšćinu*. Ludowe nakładnistwo Domowina.

Nawka, L. (2013). [Zapósłane]. *Serbske Nowiny*, *2013*(23(207)), 2.

Nawka, M. (1928). *Zmysł našich słowow: Zmylki přećiwo njemu a myslički wo nim*. Smolerjec knihićišćernja a kniharnja.

Nawka, M. (1936). *Pokiwy pyskej a pjeru: Prawe wurazy a sady po serbsko-němskim acejceju*. Z nakładom dr. J. Cyža.

Nawka, M. (1949). Za nowymi słowami. *Nowa Łužica*, *1949*(3(6)), 1–2.

Nawka, M. (1962). W kućiku našeje rěče. *Serbska šula*, *1962*(2), 120–121.

Nuk, M. (2014). [Wo knihach a kniharni]. *Serbske Nowiny*, *2014*(24(17)), 3.

Pawlikec, B. (1996). Wo zawjedliwosći wjetšinoweje rěče. *Serbske Nowiny*, *1996*(6(195)), 3.

Pohončowa, A. (2009). Internacionalizmy w hornjoserbskej spisownej rěči přitomnosće: Zarys problematiki. *Lětopis*, *2009*(56(1)), 81–92.

Pohončowa, A., & Šołćina, J. (2007). Strategije modernizowanja hornjoserbskeho słowoskłada. *Rozhlad*, *2007*(57(1)), 5–9.

Pohončowa, A., Šołćina, J., & Wölkowa, S. (2009). *Z labyrinta serbšćiny: Bjesady wo rěči*. Ludowe nakładnistwo Domowina.

Scholze, L. (2008). *Das grammatische System der obersorbischen Umgangssprache im Sprachkontakt.* Domowina-Verlag.

Siatkowska, E., & Abdel Al, M. (2002). Ewolucja stosunku Górnołużyczan do internacjonalizmów. *Lětopis*, *2002*(49(2)), 99–107.

Stone, G. (1971). Lexical changes in the Upper Sorbian literary language during and following the National Awakening. *Lětopis*, *1971*(18(1)), 1–127.

Šěrakowa, I. (1992). Nowša politiska terminologija w hornjoserbšćinje. *Lětopis*, *1992*(39(2)), 34–38.

Šěrakowa, I. (2009). Moderne hornjoserbske słownistwo we wužitnym słowniku. *Rozhlad*, *2009*(59(6)), 222–224.

Šołta, J. (1994). Michał Nawka a serbska rěč. *Serbska šula*, *1994*(47(4)), 105–107.

Völkel, M. (1998). Za Antonom Nawku. *Rozhlad*, *1998*(48(6)), 236–237.

Völkel, P. (1980). *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*. Ludowe nakładnistwo Domowina.

Völkel, P. (2005). *Prawopisny słownik hornjoserbskeje rěče*. Ludowe nakładnistwo Domowina.

Winarjec-Orsesowa, H. (2014). Wažmy sej dźědźinstwo serbskeje rěče! *Rozhlad*, *2014*(64(10)), 22–25.

Wölke, S. (2006). Aktualne wuwićowe tendency w hornjoserbskej spisownej rěči. W M. Korytkowska (Wud.), *Południowosłowiańskie zeszyty naukowe: Język, literatura, kultura* (s. 61–71). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Wornar, E. (2001). K poměrej mjez hornjoserbskimi nominalnymi kompozitami a jich němskimi předłohami. *Lětopis*, *2001*(48(1)), 5–12.

Wornar, E. (2018). Hornjoserbšćina: Mjez kalkami a požčonkami. W K. Witzlack-Makarevich (Wud.), *Kalkierungs- und Entlehnungssprachen in der Slavia: Boris Unbegaun zum 120. Geburtstag: Mit einem Vorwort von George Thomas* (s. 103–114). Frank & Timme.

(Nje)Akceptanca cuzorěčneho wliwa při tworjenju nowych słowow z wida rěčneje kultury w hornjoserbskej spisownej rěči w 20./21. lětstotku

Abstrakt

We wuwiwanju hornjoserbskeje spisowneje rěče zwěsćamy wšelake žołmy cuzeho wobwliwowanja, hač bě to wliw němčiny, łaćonšćiny, druhich słowjanskich rěčow abo w młódšim času jendźelšćiny. Wosebje lětstotki trajacy rěčny kontakt serbšćiny z němčinu zawostaji swoje slědy w słowoskładźe hornjoserbšćiny. Ze spisowneje rěče je so wulki dźěl němskich požčonkow hižo w běhu 19. lětstotka (za čas narodneho wozrodźenja) eliminował abo znajmjeńša redukował, dokelž multiplikatorojo spisowneje rěče je wjac jako móžny srědk za nowotworjenje leksiki njeakceptowachu. Wědome prócowanja wo rěčnu kulturu, w kotrychž je zwjetša šło wo zachowanje „čistosće" rěče (purizm), wjedźechu husto k wědomemu zasahnjenju do słowoskłada spisowneje rěče. Tak přiwzachu so na přikład požčonki z druhich słowjanskich rěčow abo tak mjenowane internacionalizmy wšelakeho pochada resp. tworjachu so kalki po němčinje.

Akceptanca abo njeakceptanca cuzorěčneho wliwa na spisownu hornjoserbšćinu wotbłyšćuje so mjez druhim w mnohich kodifikaciskich spisach kaž tež w rěčnokulturnych přinoškach, wozjewjenych w nowinach, časopisach abo w rozhłosu; wone słuža jako materialowy zakład za předležacu analyzu. Při tym je zajimawe wuslědźić, hač hodźi so z diskursa wučitać wid kodifikatorow abo „rěčnych planowarjow" na wěste słowotwórbne procesy a hač resp. kak so tutón wid w běhu časa změni. W fokusu přednoška steji čas po 1945 hač do přitomnosće.

Klučowe słowa: hornjoserbšćina; spisowna rěč; rěčna kultura; tworjenje słowow; internacionalizmy; germanizmy; slawizmy; purizm

Anja Pohončowa

(Non-)Acceptance of Foreign Language Influences in the Formation of New Words in the 20th/21st-Century Upper Sorbian Standard Language

Abstract

When looking at the development of the Upper Sorbian written language, several foreign influences can be detected, such as German, Latin, other Slavic languages or, in recent times, English. The German language left a particular mark on Upper Sorbian vocabulary due to centuries of mutual contact. The large amount of German loanwords was reduced during the 19th-century Sorbian National Renaissance period, as promoters of the written language did not accept them anymore in the pro cess of neologism formation. Efforts aiming primarily at the preservation of the purity of language (linguistic purism) often led to deliberate interferences in the vocabulary of the written language. Loanwords from other Slavic languages or „internationalisms" of different origins were thus incorporated or calques from German were formed.

The acceptance or non-acceptance of foreign-language influences on the Upper Sorbian written language is reflected, among other things, in numerous writings on codification and contributions in newspapers, magazines or on the radio, which serve as the material basis for the analysis. It is interesting to note that a clear view regarding word formation processes can sometimes be deduced from discourses and that this view changes over time. This presentation will focus on the period from 1945 to the present day.

Keywords: Upper Sorbian; standard language; language culture; word formation; internationalism; Germanism; Slavism; purism

Лариса Рацибурская
Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского, Нижний Новгород
E-mail: racib@yandex.ru
ORCID: 0000-0002-9332-050X

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СЛОВОТВОРЧЕСТВА В РОССИЙСКИХ МЕДИА[1]

Одно из актуальных направлений современной лингвистики – прагматический подход к явлениям языка и речи (Радбиль и др., 2018). Лингвистическая прагматика предполагает изучение функционирования языковых единиц в речи, и в частности в процессах медийного словотворчества, которое является эффективным средством речевого воздействия на сознание носителей языка.

«Многие явления социальной действительности обязаны своим возникновением вербальному моделированию, позволяющему при определенных условиях воздействовать на сознание носителей языка и регулировать их поведение так, как это выгодно владельцам и распространителям информационных ресурсов и потоков» (Васильев, 2013, с. 5). Прагматическая функция новообразований связана с непосредственным воздействием на адресата с целью изменения его ценностно-мировоззренческих установок, ментальных и поведенческих актов. В современном медийном словотворчестве преобладает умело завуалированное манипулирование массовым сознанием, когда используются скрытые механизмы формирования оценки.

В прагматическом аспекте значимыми являются как исходные слова в деривационных процессах, так и форманты. В деривационных процессах в качестве исходных слов нередко выступают социально значимые слова, которые можно назвать ключевыми словами социокультурного пространства.

---

[1] Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФИ и РЯИК в рамках научного проекта № 20-512-23003 «Активные процессы в современном русском языке и их изучение в российской и венгерской лингвистике».

Acknowledgments: The reported study was funded by RFBR and FRLC, project number 20-512-23003 «Active processes in the modern Russian language and their study in Russian and Hungarian linguistics».

В последний год такими словами стали названия пандемического вируса *коронавирус* и инфекции *ковид* (COVID-19):

> *Несмотря на «**коронавирусные**» ограничения, фестиваль продолжается* […] (День города, 29.07–04.08.2020); *Я бы не стал утверждать, что Китай живет прежней, доэпидемической, **докоронавирусной** жизнью* (телеканал «Россия-1», 21.04.2020); *Возвращение туризма на **докоронавирусный** уровень в планах пока не значится* (телеканал «Россия-24», 13.05.2020); ***докоронавирусный** стиль жизни* (1-й канал, 23.06.2020); *В **посткоронавирусном** мире все будет по-другому* (MK.RU, 17.03.2020); *Отдых в **посткоронавирусную** эпоху будет другим* (1-й канал, 27.04.2020); *Почему **посткоронавирусный** синдром будет давить на психику долго и как его пережить* (Российская газета, 17.04.2020); […] *в шахматном, **антикоронавирусном** порядке* (телеканал «Россия-1», 24.05.2020); *Одновременно давать слово экспертам и очевидцам – тем, кто переболел, борется или победил «**корону**»* (Российская газета, 17.04.2020); *По-прежнему он находится на связи со всеми **ковидниками** – так в «Скорой» называют пациентов, переболевших коронавирусом* (1-й телеканал, 07.05.2020); ***Ковидные** госпитали переходят к **доковидной** жизни* (телеканал «Россия-1», 07.06.2020); *Динамика по «**нековидным**» заболеваниям в Нижегородской области и Удмуртии осталась на среднестатистическом уровне* (Российская Газета: Неделя 15.07.2020); *Поведением управляют накопленные в самоизоляции страх и тревога, снижение доверия к людям и миру, обдуманное ослабление ближних и дальних связей, ставшее жестом **постковидной** культуры* […] (Российская газета, 17.04.2020); *меры **противоковидной** безопасности* (телеканал «Россия-24», 21.08.2020); *Психологи рассказали о «**ковидофобии**» москвичек среднего возраста* […] *в первую очередь это боязнь выйти на улицу и заразиться. Данный феномен можно назвать «**ковидофобией**»* (https://RADIOSPUTNIK.RIA.RU, 08.04.2020); *Таких уже называют **ковид-диссидентами**: они не верят в эпидемию* (телеканал «Россия-24», 01.05.2020); *Я не был **ковид-диссидентом**, которые отрицают реальность эпидемии* (https://zen.yandex.ru, 07.05.2020); *Мэрия, наоборот, уверяла, что туалеты безопасны, но люди воспринимали это как **ковид-диссидентство*** (Российская газета, 17.04.2020); *Слышала, **ковид-пациентов** лечат даже препаратами для ВИЧ-инфицированных* (Свой Взгляд, 22–28.05.2020).

Номинация *COVID-19* нередко представлена в составе графических дериватов:

> ***COVIDное** постоянство: коронавирус станет сезонной болезнью, как грипп* (https://Известия.IZ, 28.02.2020); *Записки **COVID-волонтера*** (Собеседник, https://sobesednik.ru, 15–16.05.2020).

Данные производные относятся к разным частям речи, в основном к существительным и прилагательным, к разным способам словообразования, как узуальным (префиксация, суффиксация, сложение, сложение с суффиксацией), так и окказиональным. Так, в результате заменительной деривации на базе узуального *мракобесие* появляется окказиональное *ковидобесие*:

> ***Ковидобесие*** *в РФ стало страшнее любой инфекции* (https://REGNUM.RU, 15.04.2020); *Это способ переключения внимания на нужный объект.* ***Коронабесие*** *в этом отношении – идеальный инструмент. Оптимизаторы медицины, превратившие ее почти в* ***здравозахоронение*** (замена префикса в узуальном *здравоохранение* – Авт.), *кричат о почти ста несчастных погибших, о десяти тысячах даже не заболевших, а получивших положительный тест* (Аргументы недели, 06.11.2020).

В связи с пандемией коронавируса активизировались словообразовательные модели сложных слов агглютинативного типа с первой частью *корона-*:

> ***Коронаколлекция*** (https://yandex.ru/collections, 21.03.2020); *Вирус как оружие. Кто инициировал* ***коронаистерию*** (https://zen.yandex.ru, 27.03.2020); ***Коронадайджест*** (Общество, 30.03.2020); *Новая возможная дата* ***коронакризиса*** *– 1 мая* (телеканал «Россия-1», 12.04.2020); ***Коронакризис*** *позволил быстро наглядно высветлить те слабые места, которые накопились к весне 2020-го у российской экономики* (Московский комсомолец. PPE, 22–29.04.2020); «***Коронакризис***» *оказался сложнейшим экзаменом не только для системы здравоохранения, но и для властных систем* (Аргументы и факты, 29.04–05.05.2020); *Президент Белоруссии Александр Лукашенко заявил, что отложил традиционное послание парламенту и народу из-за «****коронапсихоза****»* (https://m.Lenta.ru/news, 29.04.2020); ***корона-свидания*** *на карантино-расстоянии* (Московский комсомолец. PPE, 22–29.04.2020); *В Интернете настоящий* ***коронабум*** (Россия-1, 24.04.2020); *Готовят внушительный фотоальбом с* ***коронатворчеством*** (Комсомольская правда, 15–22.04.2020); *Это ответ так называемым* ***коронаскептикам****, которые утверждают, что вирус не так опасен* (1-й телеканал, 25.04.2020); *Новый альбом певицы признали лучшей* ***корона-терапией*** (Московский комсомолец, 03.06.2020).

Обилие подобных новообразований в сочетании с определенным воздействующим контекстом в значительной степени оказывает негативное влияние на адресата, поскольку способствует нагнетанию панических настроений: СМИ «нагнетают ковидную истерию, вводя население в постоянный стресс, провоцируя рост социального недовольства» (Аргументы недели, 06.11.2020).

Негативная оценочность новообразований может формироваться благодаря мотивирующей семантике (и контексту), не обязательно связанной с темой пандемии:

> *Работать по* ***киберхищениям*** *не так-то просто* (1-й канал, 11.09.2020); *Дело* ***фальшивоенотчиков*** (1-й канал, 12.07.2020); *основная претензия* ***вакциноскептиков*** (Россия-24, 18.08.2020), ср. исходные слова с негативной семантикой: *хищение*, *фальшивый*, *скептик*.

Оценочность, преимущественно негативная, усиливается в тех случаях, когда производящее слово относится к сниженной, инвективной лексике:

> *Глядишь, все эти ворчащие* ***подзаткнутся*** (радио «Вести FM», 02.06.2020); *Кельн-2017 стал апофеозом* ***быдлячества*** *– там встречались типы, собиравшиеся «На Берлин!»* (Новая газета, 06.05.2020); *Почему* ***интернет-садистам*** *все сходит с рук?* (НТВ, 13.06.2020), ср. исходные разговорно-просторечные слова с инвективным эффектом: *заткнуться*, *быдло*, *садист*.

В последних случаях авторская оценочность граничит с речевой агрессией. По мнению ученых, в современный русский язык стало проникать много ненависти и равнодушия, что связано с проявлением цинизма и черствости к людям и их реальным проблемам: «Язык ненависти мы видим в соцсетях и на телевидении: оскорбления собеседников, проявления нетерпимости, неумение вести дискуссию, деление на „своих" и „чужих"» (Аргументы и факты, № 26, 2020).

Воздействующий эффект неодериватов в медийных текстах может быть связан с семантико-стилистическими особенностями аффиксов.

С выражением оценки как позитивной, так и иронической связан продуктивный префикс *супер-* с размерно-оценочной семантикой. Позитивная оценочность представлена в следующих новообразованиях:

> *Она у меня не только* ***супермама****, но и* ***супержена***. *За этими* ***суперзваниями*** *она не должна забывать, что она* ***суперженщина*** (1-й канал, 01.06.2020); *Сербы мне очень помогли, за что я им* ***суперблагодарен*** (1-й канал, 08.10.2019).

Вместе с тем в определенных контекстах данный префикс может выражать и негативную, ироническую оценку:

> […] ***суперсоветы*** *дня от нескончаемых коучей* (https://Sunmag.me, 25.06.2019); *Но, как и многие другие компьютерные люди, ее ум затуманен нереальным миром,* ***супергеймер*** *не в состоянии разглядеть и увидеть свое счастье* (Российская

газета, 29.04.2020); *На параде в Петербурге был замечен «**суперорденоносец**» – «коллега» Сталина. Награду для ветерана купили за 2000 рублей на «блошином рынке»* (https://MK.RU, 27.06.2020).

Заимствованный в конце XX века префикс *мега-* прежде всего указывает на большой размер денотата, а также на обладание денотатом признаками, качествами намного сверх обычного (Козулина и др., 2009 с. 143):

*Компанию, сотрудниками которой на Ямале задерживают зарплату, обманули на **мегастройках** к чемпионату мира 2018 года* (https://URA.RU, 07.02.2019); *Это **мегаопыт**, он был уникален для меня* (НТВ, 26.04.2020).

Количественная семантика в подобных случаях нередко осложняется оценочной. Характер оценки (положительная, отрицательная) обычно зависит от мотивирующей семантики и контекста, ср.:

*Я понимала, что он не такой человек, он **мегаправильный*** (НТВ, 11.05.2019); *Не просто хорошо, а **мегахорошо*** (1-й канал, 09.08.2019); *Узорные губы могут подойти **мегакреативным** людям* (НТВ, 08.12.2019) и *Увы, вместо «легких Москвы» мы получили незаконные **мега-свалки*** […] (https://livejournal.com, 07.12.2017); *Обратите внимание на остекленный торговый **мега-сарай** – его поставили не так давно* (https://periskop.livejournal.com/1914014.html, 05.11.2018).

Экспрессивно-негативная оценка может выражаться продуктивным префиксом *псевдо-* с семантикой неистинности, ложности:

*Доверчивые старики предоставляли мошеннику во временное пользование свои награды и антикварные предметы. **Псевдописатель** заверил их, что ценности ему нужны для снятия с них копий* (Российская Газета: Неделя, 27.09.2018); […] *каждый человек, прежде чем размещать очередной слух или мнение **псевдоэксперта** в соцсетях, должен задуматься, что он делает* (Российская газета, 22.04.2020); ***Псевдожизнь** знаменитостей не могла ограничиться только кадром или обложкой* (Комсомольская правда, 01–08.07.2020); *американская **псевдоборьба** за свободу и демократию* (телеканал «Россия-1», 19.07.2020).

Префикс *анти-*, указывающий на социальное противостояние, также формирует негативную оценочность дериватов:

*Во всем мире происходит цифровая революция, и благодаря ей потребитель получает улучшенный и упрощенный доступ к услуге. В России происходит **антицифровая** революция* (Понедельник, № 44, октябрь 2020); *Мы же костелы не*

закрыли, даже если они проводили ***антилукашенковскую*** *пропаганду* (телеканал «Россия-1», 06.09.2020). В последнем случае экспрессия оценки усиливается вследствие сочетания префикса с основой имени собственного.

Ярким оценочным средством являются модификационные суффиксы, в частности суффиксы со значением женскости, нередко выражают негативную оценку с оттенком уничижительности:

Спикер Совета Федерации заявила, что население России «ментально готово» к тому, что президентом страны станет женщина […] *Отметим, что на фоне отдельных* ***сенаторш*** *и* ***депутатш*** *Валентина Ивановна выглядит довольно симпатично. Но насчет ментальной готовности все же может заблуждаться* (Собеседник, 2016, № 22); *При* ***Клинтонше*** *было бы хуже* (радио «Вести FM», 22.09.2017); *Помогал ей брат-дурачок Марсель, безропотно повиновавшийся* ***тиранше*** […] *женишок-адвокатишко ее скоро забудет* (Комсомольская правда, 03–10.06.2020); *Хотя еще неизвестно, хлопцы сделали это именно после получения повестки из рук* ***волонтерши*** *или они могли явиться в военкомат и сами – как законопослушные граждане, а не уклонисты* […] *Не выяснится ли теперь, что* ***волонтерша*** *передала вирус не только 30 защитникам родины, их родственникам, но и всему военкомату?* (Комсомольская правда, 04–11.11.2020, https://www.kp.ru); *Девица-****бодипозитивщица*** *показала обнаженное тело* (REN-TV, 23.07.2020).

Размерно-оценочные суффиксы *-ик-, -к-, -ишк-, -ищ-* и подобные указывают на небольшой, незначительный, или, наоборот, на значительный размер, значительность денотата:

Жили очень бедно. Был такой маленький чемоданчик, был ***скарбик*** (телеканал «Россия-24», 19.07.2018); *Вот это была борьба! Не борьба, а* ***борьбища*** (радио «Вести FM», 23.04.2019); ***Ямища****, в которую мог бы поместиться девятиэтажный дом, образовалась в лесу, поэтому и пострадавших не было* (Аргументы недели, 21.10.2020).

Нередко подобные суффиксы вносят в новообразование оттенок уничижительности:

Я еще тогда предполагал, чем кончится твоя ***карьерка*** (радио «Вести FM», 05.07.2018); ***Карьерка****-то у него была ох какая неплохая!* (радио «Вести FM», 13.03.2019); *Я с моими друзьями* ***самсунгчиком****,* ***айфончиком*** […] (радио «Вести FM», 23.09.2020); *Я снимаю* ***перчаточки****,* ***масочку*** *и помещаю их в пакет, прежде чем выбросить* (1-й канал, 12.04.2020); *Это уже* ***секточка*** (о либеральной оппозиции в период пандемии – Авт.) (радио «Вести FM», 27.03.2020).

Ирония прослеживается в диминутивах на базе жаргонизмов:

Американцы неожиданно получили такую ***обраточку*** (радио «Вести FM», 28.02.2019).

Уничижительный характер может быть присущ дериватам от наименований лиц:

[…] *женишок-**адвокатишко** ее скоро забудет* (Комсомольская правда, 03–10.06.2020).

Суффиксы с аугментативным значением могут, наоборот, способствовать формированию позитивной оценки:

Это же такой ***плюсище!*** (Радио России, 13.12.2019).

В некоторых словообразовательных моделях негативная оценочность деривата формируется в результате сочетания безоценочного суффикса с основой определенной семантики:

Болезнь ***пиаризации*** *нашей политики. В Америке все превратилось в один сплошной пиар* (радио «Вести FM», 01.10.2020).

По мнению ученых, отсубстантивные и отадъективные имена действия с суффиксом *-изацij-* «стали приметой нашего времени» (Николина и др., 2005, с. 126). «Новообразования с данным суффиксом обычно называют социально значимое событие или явление, нередко негативного характера» (Николина & Рацибурская, 2013, с. 144). Негативный характер суффикса усиливается в случае его лексикализации:

*Причем эти «адаптации» на голубом глазу, как у воришки Альхена, выдаются за наши «прорывы», отечественные «инновации», результаты «модернизации» и прочие «-**ации**»* (Аргументы недели, 06.11.2020).

Как показывает анализ медийных неодериватов с экспрессивно-оценочной нагрузкой, речевое воздействие – одна из основных функций современных российских медиа. К деривационным средствам речевого воздействия относятся производящие основы и словообразовательные аффиксы в составе неодериватов. Характер речевого воздействия зависит от семантико-стилистической специфики производящих основ или исходных слов, которые могут выступать в качестве ключевых слов социокультурного пространства и тем самым оказывать значительное влияние на сознание носителей языка. Сниженный, инвективный характер исходных слов способствует агрессии

как крайнему проявлению речевого воздействия. В реализации воздействующей функции участвуют также словообразовательные аффиксы благодаря их семантико-стилистическим особенностям и способности выражать оценку. Характер оценочности (позитивная или негативная) определяется и контекстуальным окружением неодеривата. В эпоху социальных катаклизмов прагматический потенциал неодериватов, как правило, возрастает и становится эффективным средством медийного воздействия.

БИБЛИОГРАФИЯ

Васильев, А. Д. (2013). *Игры в слова: Манипулятивные операции в текстах СМИ*. Златоуст.

Козулина, Н. А., Левашов, Е. А., & Шагалова, Е. Н. (2009). *Аффиксоиды русского языка: Опыт словаря-справочника*. Нестор-История.

Николина, Н. А., & Рацибурская, Л. В. (2013). *Современный русский язык: Морфемика*. Флинта; Наука.

Николина, Н. А., Фролова, Е. А., & Литвинова, М. М. (2005). *Словообразование современного русского языка*. Флинта; Наука.

Радбиль, Т. Б., Рацибурская, Л. В., Щеникова, Е. В., Бакич, Н. А., Торопкина, В. А., & Жданова, Е. А. (2018). *Социокультурные и лингвопрагматические аспекты современных словообразовательных процессов.* Флинта.

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Kozulina, N. A., Levashov, E. A., & SHagalova, E. N. (2009). *Affiksoidy russkogo iazyka: Opyt slovaria-spravochnika*. Nestor-Istoriia.

Nikolina, N. A., Frolova, E. A., & Litvinova, M. M. (2005). *Slovoobrazovanie sovremennogo russkogo iazyka*. Flinta; Nauka.

Nikolina, N. A., & Ratsiburskaia, L. V. (2013). *Sovremennyĭ russkiĭ iazyk: Morfemika*. Flinta; Nauka.

Radbil′, T. B., Ratsiburskaia, L. V., SHCHenikova, E. V., Bakich, N. A., Toropkina, V. A., & ZHdanova, E. A. (2018). *Sotsiokul'turnye i lingvopragmaticheskie aspekty sovremennykh slovoobrazovatel'nykh protsessov.* Flinta.

Vasil′ev, A. D. (2013). *Igry v slova: Manipuliativnye operatsii v tekstakh SMI*. Zlatoust.

Прагматические аспекты словотворчества в российских медиа

Резюме

Медийное словотворчество является эффективным средством речевого воздействия. К словообразовательным средствам речевого воздействия относятся производящие основы и словообразовательные форманты в составе производных слов. В статье на материале медийных новообразований рассматривается прагматический потенциал таких словообразовательных средств, как префиксы супер-, мега-, псевдо-, анти-, размерно-оценочные суффиксы, суффиксы со значением женскости, а также производящие основы социально-значимых и негативно-оценочных слов. Экспрессивно-оценочный потенциал неодериватов обусловливает воздействующий эффект медийных текстов.

Ключевые слова: масс-медиа; неодериваты; производящие основы; словообразовательные форманты; прагматический потенциал; речевое воздействие

Pragmatic Aspects of Word Creation in the Russian Media

Abstract

Word creation is an effective means of linguistic persuasion in the mass media. The word-formative means of persuasion include base morphemes and word-building formants in the composition of a derivative. Based on the material of media neologisms, this article considers the pragmatic potential of such word-building means as prefixes *супер-* (*super-*), *мега-* (*mega-*), *псевдо-* (*pseudo-*), *анти-* (*anti-*), dimensional-evaluative suffixes, suffixes denoting femininity, as well as the base stems of socially significant words and words having negative evaluation. The expressive and evaluative potential of derivative neologisms determines the persuasive effect of media texts.

Keywords: mass media; derivative neologism; base stem; formants; pragmatic potential; speech persuasion

Siniša Runjaić
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
E-mail: srunjaic@ihjj.hr
ORCID: 0000-0002-9177-150X

Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
E-mail: bstebih@ihjj.hr
ORCID: 0000-0003-2192-2947

SEMANTIČKA TVORBA U TERMINOLOGIJI[1]

1. Uvod

Hrvatska derivatologija veoma je tradicionalno usmjerena, pa tvorbu riječi izjednačuje s morfološkom derivacijom, tj. predmet svojega bavljenja vidi u izučavanju novih riječi nastalih udruživanjem morfema, dakle isključivo gramatičkim procesima. Takvo poimanje najbolje ilustrira definicija B. Kune (Kuna, 2006, ss. 339–340) koji tvorbu riječi određuje kao jezikoslovnu disciplinu čiji je zadatak utvrditi kako se morfemi udružuju u riječ, odnosno koje se tvorbene jedinice i obrasci primjenjuju u nastanku riječi.

S. Babić (Babić, 2002, s. 23) u *Tvorbi riječi u hrvatskome književnome jeziku* tvorbu riječi definira kao jezičnu pojavu kojom u jeziku postaju nove riječi na osnovi dosadašnjega rječničkog blaga i kao jezikoslovnu disciplinu koja se bavi proučavanjem načina, obrazaca i tipova postanka novih riječi. Ipak, svega nekoliko redaka dalje definiciju znatno sužava preciziranjem da se u tvorbi riječi kao jezikoslovnoj disciplini opisuju tvorbene jedinice i sustavi nekog jezika (Babić, 2002, s. 23), pa u svojoj monografiji i opisuje tvorbu riječi udruživanjem morfema. U poglavlju *Načini bliski tvorbi (granična područja)* tek uzgredno spominje unutarnju tvorbu, preobrazbu, prijenos značenja, sintaktičko-semantičku tvorbu, individualnu tvorbu i terminološku tvorbu (Babić, 2002, ss. 50–55).

---

[1] Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom *Sintaktička i semantička analiza dopuna i dodataka u hrvatskom jeziku* – SARGADA (2019–04–7896).

O prijenosu značenja, koji oprimjeruje imenicama *uho*, *glava*, *jezik*, *grlo*, *koljeno*, *konj*, *bubanj*, *nakovanj* i *stremen*, kaže:

> Novi pojmovi označuju se i tako da se značenje dosadašnje riječi proširi na nov pojam po nekoj sličnosti. (Babić, 2002, s. 53)

i nastavlja:

> Taj se način naziva prijenos značenja (preneseno značenje) i on ide u semantiku, a ne u tvorbu jer se njima ne povećava broj oznaka, nego samo broj značenja. Najviše što se može reći jest da taj način nazovemo „semantička tvorba". (Babić, 2002, s. 53)

Terminološku tvorbu definira kao tvorbu blisku individualnoj, ali za terminološke potrebe pojedinih struka koja nije u skladu sa sustavom općeg jezika, ali ju se zbog šire uporabe ne može smatrati individualnom tvorbom (Babić, 2002, s. 55). Veoma dvojbenima u njegovoj definiciji smatramo tvrdnju o bliskosti terminološke i individualne tvorbe, kao i onu da terminološka tvorba nije u skladu sa sustavom općeg jezika.

E. Barić i drugi u *Hrvatskoj gramatici* (Barić i dr., 1997, ss. 299–300) kao tvorbene načine uz slaganje i izvođenje navode i preobrazbu i analošku tvorbu, ali ne i semantičku.

Budući da tvorbu riječi[2] smatra dijelom morfologije, a ne zasebnom lingvističkom disciplinom, I. Marković (Marković, 2013) sematničku tvorbu također ne spominje.

Košutar i Tafra hrvatskom i stranom jezikoslovlju predbacuju takvo preusko shvaćanje tvorbe riječi jer se njime nastanak velikog broja novih riječi nije opisan, već se njime bave neke druge jezikoslovne discipline. Iako svoj pristup nazivaju leksikografskim, a ne rječotvorbenim, smatraju da po vrsti tvorbenog procesa valja razlikovati gramatičke i semantičke procese (Košutar & Tafra, 2009, s. 93).

Spomenuto izjednačivanje tvorbe riječi s morfološkom derivacijom ili, terminologijom koju predlažu Košutar i Tafra, gramatičkim rječotvorbenim procesima nalazimo i izvan hrvatske derivatologije. Fleischer i Barz (Fleischer & Barz, 1995, ss. 5–7) razlikuju između rječogradbe (njem. *Wortbildung*), rječotvorbe (njem. *Wortschöpfung*) i tvorbe naziva (njem. *Nominationsbildung*). Tvorba naziva temelji se na semantičkim procesima pri kojima dominira promjena značenja ishodišnog elementa, a koji obasežu terminologizaciju, determinologizaciju i deonimizaciju (Fleischer & Barz, 1995, s. 7). Autori ih ne smatraju dijelom rječotvorbe u užem

[2] Sam autor rabi termin *rječogradba*.

smislu iako ističu da semantičkim procesima pri tvorbi nominacijskih jedinica pripada znatno veće značenje no što se do sada pretpostavljalo.[3]

Premda se u ruskoj lingvistici dugo održala tradicija da se tvorba riječi promatra kroz morfološku derivaciju, ipak se semantičkim derivacijskim procesima posvećuje znatno veća pozornost te se ističe veza između polisemije i semantičke tvorbe riječi (Apresjan, 1995, ss. 187–188).[4]

J. Matijašević (Matijašević, 2019) pod pojmom semantička derivacija razumijeva polisemiju. Prema njezinu mišljenju semantička derivacija, tj. polisemija, predstavlja problem kojim se treba baviti tvorba riječi, a ne leksikologija:

> U ovom radu ja skrećem pažnju na činjenicu da semantičku derivaciju ne treba odvajati od morfološke i pripisivati leksikologiji, već je uzeti naporedno sa morfološkom kao sastavni deo tvorbe reči. (Matijašević, 2019, s. 253)

Autorica objašnjava da polazi od toga da tvorba riječi na paritetnim osnovama uključuje morfološku (morfemsku) i semantičku (nemorfematsku) derivaciju s podvrstama unutar obiju vrsta te da razlika između njih tek u primjeni „tehničkog" sredstva (v. Matijašević, 2019, s. 254).

U ovome radu polazi se od stajališta da je semantička tvorba uz morfološku derivaciju ravnopravan tvorbeni način u hrvatskome jeziku. Kako je predmetom našega istraživanja semantička tvorba u terminologiji, osvrnut ćemo se na još jednu pojavu usko vezanu uz semantičku derivaciju, na terminologizaciju.

Prema Hudeček i Mihaljević (Hudeček & Mihaljević, 2010, s. 49) hrvatski termini nastaju „hrvatskom tvorbom" (*interpreter* – *prevodnik*), prihvaćanjem internacionalizama latinskog i grčkog podrijetla ili naziva tvorenih latinskim ili grčkim elementima (*kolesterol*), prihvaćanjem stranih naziva (*softver*), pretvaranjem riječi općeg jezika u nazive, tj. terminologizacijom (*tijelo* i *vrat gitare*, *njuška* i *vrat tučka*, *grlić* i *ušće maternice*), preuzimanjem naziva iz druge struke, tj. reterminologizacijom (*virus*, *klon*, *valencija*, *klaster*, *klin*, *most*) i povezivanjem riječi u sveze (*programska podrška*). Za terminologizaciju napominju da do takva „pretvaranja" najčešće dolazi pod utjecajem stranog jezika, tj. semantičkim posuđivanjem. Opisujući „terminološku tvorbu" (Hudeček & Mihaljević, 2010, s. 66) autorice nabrajaju tvorbene načine uobičajene za hrvatsku morfološku derivaciju, dok semantičku ne spominju. Iz navedene podjele načina nastanka hrvatskih termina razvidno je da

[3] „Dennoch ist nicht zu übersehen, daß diesen Verfahren für die Bildung neuer Nominationeinheiten größere Bedeutung zukommt, als bisweilen angenommen wird." (Fleischer & Barz, 1995, s. 7)

[4] Valja napomenuti da se u literaturi pod terminom **sematnička derivacija** podrazumijevaju različiti procesi. Primjerice Vinogradov je tim terminom označivao nastanak nove riječi raspadanjem nekadašnje polisemantičke stukture (Dragićević, 2010, s. 197).

tvorbu riječi svode na morfološku derivaciju kao i da terminologizaciju i determinologizaciju spominju kao dva različita i nepovezana načina nastanka hrvatskih termina.

U ovome se radu, kao što je već navedeno, semantička derivacija promatra kao ravnopravni rječotvorbeni način, a terminologizacija i reterminologizacija kao njezine podvrste. O terminologizaciji je riječ kada na temelju različitih mehanizama (metafora, metonimija, sinegdoha) od elemenata općeg leksika nastanu termini, dok se o reterminologizaciji radi kada semantičkom tvorbom od termina jedne struke nastaje termin druge struke. U literaturi se nerijetko spominje da je za terminologiju opći leksik iznimno važan i bogat izvor novih naziva koji nastaju terminologizacijom te da od gotovo svakoga općejezičnog leksema semantičkom derivacijom može nastati termin (Ickler, 1997, ss. 98–99; Öncü, 2012, s. 104).

Pri tome na umu valja imati specifičnu prirodu termina. Naime, kao što ističe Gortan-Premk termini pripadaju leksičkom fondu, ali u njemu imaju posebno mjesto:

> Priroda termina, međutim, drukčija je. Od reči opštega fonda one se razlikuju u semantici, u tipu značenja. U njihovom je sadržaju samo arhisema (ili nešto slično arhisemi), bez sema, samo apstrakcijom izdvojena pojmovna vrednost realije na koju se odnosi nominacija termina. Zapravo, visoki stepen apstrakcije ima za rezultat odstustvo sema, relevantnih elemenata realizacije. (Gortan-Premk, 2004, s. 117)

Termini, dakle, pripadaju i leksičkom fondu općeg jezika, ali i posebnom, terminološkom sustavu. Termini ne mogu biti u sinonimijskom odnosu, već je u takvim slučajevima riječ o javljanju istog termina u različitim terminološkim sistemima i s različitim pojmovnim vrijednostima (v. Gortan-Premk, 2004, s. 120).

U terminologizaciji, tj. u uspostavljanju veze između svijeta i jezika znanosti, veoma važnu ulogu igraju metafore koje se može smatrati glavnim mehanizmom s pomoću kojega se shvaćaju apstraktni koncepti (Ickler, 1997, s. 100; Štambuk, 1999, s. 263.). Ickler ističe:

> Die Sprache des Handwerks neigt seit je zu Übertragungen aus dem Bereich der Tier- und Körperbezeichnungen auf Geräte, Geräteteile und Werkstücke aller Art. Wahrscheinlich werden die technischen Gegenstände, ebenso wie manche damit ausgeübten rhytmischen Tätigkeiten (Bohren, Hämmern, Mahlen), dadurch dem „physiognomischen“ Erleben zugänglicher gemacht. (Ickler, 1997, s. 100)

I u domaćoj se terminološkoj literaturi novijeg datuma naglašava značajan pomak u terminološkim terorijama s obzirom na odnos prema metafori i figurativnosti općenito:

Suvremene terminološke teorije kao što su komunikacijska teorija, sociokognitivna teorija i terminologija okvira u prvi plan leksičke analize strukovnoga jezika stavljaju dinamičnost, terminološku varijaciju i figurativnost, odnosno metaforičnost jezičnih oblika. S obzirom na to da je figurativni jezik u prošlosti smatran manje poželjnim oblikom izražavanja u znanstvenom i strukovnom diskursu, figurativni izrazi nisu bili prepoznati kao uobičajen oblik terminološke leksikalizacije kojim se imenuju pojmovi i odnosi među njima. (Ostroški Anić, 2018, s. 2)

J. Matijašević ovako opisuje funkcioniranje **nominacijske metafore** (nominaciona metafora):

Kod metaforizacije imamo isti nominacioni proces koji i kod morfološke derivacije: nova realija naziva se po nekoj karakterističnoj oznaci izdvojenoj iz zbira drugih, a koja je slična sa karakterističnom oznakom druge realije koja već po njoj ima ime, dobijeno iz odnosa tvorbenih elemenata reči, pri čemu su tvorbeni elementi vidljivi, ili su tu smo etimološki uzeto na datom stupnju razvoja jednog jezika. (Matijašević, 2019, s. 218)

Doduše, autorica metaforu smatra tipom semantičke tvorbe, dok mi u ovome radu metaforu ne smatramo podvrstom semantičke tvorbe (v. Matijašević, 2019, s. 218, 224), nego, kao i metonimiju i sinegdohu, jednim od mehanizama na kojima se temelji semantička tvorba.

2. Odabir korpusa

Svoje istraživanje semantičke tvorbe u hrvatskoj terminologiji odlučili smo provesti na korpusu ekscerpiranom iz baze Struna (o kojoj će biti riječi u nastavku). Kriterij za ekscerpciju bio je da je riječ o terminu nastalome semantičkom tvorbom (terminologizacijom) na temelju nominacijske metafore od somatskih leksema.

Naime, iz literature je poznato da je terminologizacija somatskih leksema veoma česta:

The most common extension of meaning occurs when the words of everyday usage are used to signal general concepts we choose not to name more specifically. Especially parts of the body have always served to represent parts of artifacts and apparatus; for example, *finger*, *hand* and *arm* for various movable parts; *leg* and *foot* for supporting parts; *head* and *face* for prominent exposed and visible parts; *nose*, *lip*, *tongue*, *ear*, and *heel* for protuberances; *eye* and *mouth* for openings; *elbow* and *knee* for certain angles or articulations. (Sager, 1997, s. 28)

Tomu je tako jer imenice koje označuju dijelove ljudskoga tijela pripadaju najužem dijelu općeg leksika, pa su i nominacijske jedinice i njihovi sadržaji dobro poznati, što im daje veliku sposobnost pokretanja različitih semantičkih procesa, uključujući semantičku tvorbu (v. Gortan-Premk i dr., 2003, s. 8).

To je iščitljivo i iz prvoga dijela *Semantičko-derivacionog rečnika* autorica Gortan-Premk, Vasić i Nedeljkov koji obaseže upravo somatski leksik (Gortan-Premk i dr., 2003). Tijekom rada na rječniku autorice su došle do sljedećeg zaključka:

> Derivacioni kriterij potvrdio je pretpostavku o zavisnosti između broja i tipa derivata u jednome gnezdu i semantičkog potencijala osnovne lekseme, a posredno i to da semantički potencijal osnovne lekseme i broj derivata odražavaju, više ili manje dosledno i sistemski, hijerarhijski status datog pojma. Polisemantična leksema *glava*, kojom se imenuje deo tela u kojem je smešten mozak, ima preko 300 derivata, *ruka* kao jedno od osnovnih, najprimitivnijih i stoga najvažnijih sredstava i omogućivača radnje blizu 300, a *bok* ni 40. Potvrdilo se, dakle, da brojnost i struktura derivacionog gnezda jedne lekseme zavise, s jedne strane, od njenog semskog sastava u osnovnoj realizaciji i, s druge strane, od uloge koju za čoveka ima pojam imenovan datom leksemom. (Gortan-Premk i dr., 2003, s. 9)

Istraživanjem smo obuhvatili i višerječne nazive sa somatskom sastavnicom (npr. *glava bedrene kosti*, *fantomska glava*, *glava novina*). Naime, upravni član takvoga naziva nužno je terminologiziran, što znači da je prošao semantičku preobrazbu, a svoj je puni semantički potencijal razvio u višerječnom nazivu gdje je zavisni član semantički i sintagmatski determinator.[5]

Zbog veoma opsežne građe za potrebe ovoga rada analizirali smo samo semantičke derivate somatskih leksema *glava*, *vrat* i *rame*, kao i višerječne nazive u kojima se pojavljuju. Leksem *glava* odabrali smo zbog njegove velike semantičke raslojenosti, a samim time i znatnoga semantičkog potencijala u općem leksiku. Nadalje, kao što su pokazale Gortan-Premk,Vasić i Nedeljkov (Gortan-Premk i dr., 2003) riječ je i o leksemu veoma bogatoga i razvedenoga tvorbenoga gnijezda, što samo potvrđuje njegovu značajnu ulogu za čovjeka. Ostale smo somatske lekseme (*vrat* i *rame*) odabrali iz dvaju razloga. Naime, tijekom dugogodišnjeg rada na

---

[5] Usp. Gortan-Premk: „Sekundarni semantički sadržaj realizuje se uvek u određenoj semantičkoj poziciji, a kada je u pitanju metaforički dobijen sekundarni sadržaj, onda je to najčešće sintagmatska pozicija u kojoj leksema sekundarno upotrebljana ima funkciju upravnog člana, a leksema u funkciji zavisnog člana direktan je njen semantički i sintagmatski determinator." i „Razumljivo je da polazna leksema mora biti reč opšte poznata, poznatog semantičkog sadržaja jer se samo takav semantički sadržaj može dekomponovati i samo se iz takvoga sadržaja može izdvojiti semantička komponenta koja će se asocijativno povezati sa istom komponentom ciljnoga sadržaja, onoga koji će se sekundarno nominirati polaznom leksemom." (Gortan-Premk, 2004, s. 89)

hrvatskoj terminološkoj bazi Struna susreli smo se s brojnim terminima čijom su sastavnicom *vrat* ili *rame*. Drugi razlog bila je blizina vrata i ramena glavi na ljudskome tijelu, pa nas je zanimalo preslikava li se ona i na terminološki sustav i ako da, kako.

3. Baza hrvatskoga strukovnog nazivlja Struna kao polazište za istraživanje semantičke tvorbe

Djelatni oblik terminološkog planiranja razvijenoga standardnog jezika nužna je sastavnica ukupne opće i nacionalne jezične politike u svijetu napretka tehnologije, znanosti i stručnih znanja. Program *Izgradnja hrvatskoga strukovnog nazivlja* pokrenula je 2007. tadašnja Nacionalna zaklada za znanost, visoko školstvo i tehnologijski razvoj Republike Hrvatske (današnja Hrvatska zaklada za znanost) u okviru programa *Sociokulturna tranzicija iz industrijskog u društvo znanja*. Za nacionalnoga koordinatora izabran je Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje kao ustanova za terminološku, kroatističku i tehničku podršku prihvaćenim projektima. U prvoj je fazi projekta zamišljena, a potom razvojem koordinacijskog tima i uvidom u potrebe projekata i konačno do kraja razvijena struktura terminološkog zapisa u bazi e-Struna u skladu s normama ISO-a i standardom TBX (engl. *Term Base eXchange*), pa je početnih 18 polja sučelja za unos podataka o nazivu naraslo na današnjih 46.[6] Terminološke se baze podataka mogu temeljiti na različitim teorijskim pristupima i školama, mogu biti posvećene isključivo jednoj struci ili poput Strune okupljati više područja i struka, pojmovi u njima mogu biti definirani ili samo navedeni, klasificirani ili ne, a posebice mogu više težiti opisivanju jezika struke koji se obrađuje ili pak jezičnome normiranju (tzv. preskripciji). Možemo reći da je jedina zajednička značajka svih terminoloških baza podataka njihova višejezičnost, odnosno nezamislivo je terminološki obrađivati pojmove pojedine struke ako ih ne usporedimo s jezičnim istovrijednicama (ekvivalentima) na stranim jezicima. Minimalni zapis o pojedinom pojmu u bazi Struna općenito se stoga sastoji od pojma na hrvatskome jeziku koji se obrađuje, odnosno preporučenoga naziva za taj pojam koji je rezultat dogovora stručnjaka i jezikoslovaca, jezične odrednice, pripadnosti znanstvenoj grani i polju u sustavu klasifikacije, definicije i istovrijednice na stranom jeziku.

[6] Za detaljan pregled ustroja baze Struna i pojedinih kategorija konzultirati, primjerice, Bratanić & Ostroški Anić, 2015.

Rezultate istraživanja stručnih termina sa somatskom sastavnicom koji se donose možemo smatrati pouzdanima zbog modela rada kakav je utvrđen od početka rada i sustavno se provodi pri izgradnji baze Struna. Naime, izgrađen je sustav u kojemu postoji ravnopravan odnos stručnjaka za određena znanstvena i stručna područja i suradnika iz Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje i konačni rezultat izgradnje pojedinih terminoloških zbirki koji se prikazuje javnosti obavezno ovjeravaju svi sudionici u procesu. Hrvatska zaklada za znanost u određenim vremenskim razmacima raspisuje natječaje na koje se javljaju eminentni stručnjaci u svojim poljima i potom predvode skupinu sustručnjaka i obrađuju nazivlje, a Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje pruža im teorijsku, tehničku i izvedbenu potporu preko terminologa i jezičnih savjetnika, odnosno stručnih redaktora. Obrada pojedinog naziva smatra se dovršenom tek kada se sve strane u procesu izgradnje usuglase oko pojmovne i jezične usklađenosti i potom se daju javnosti na uvid na javnim mrežnim stranicama (v. *Struna*: *Hrvatsko strukovno nazivlje*, nema podataka), čime se uvelike izbjegava mogućnost pretjerano purističkih težnji jezikoslovaca s jedne strane, ali i nedovoljne terminološke i jezične osviještenosti stručnjaka s druge strane. Na taj su način u razdoblju od 2009. do danas dovršena i za pretraživanje javno dostupna 24 pojmovnika iz sljedećih struka: anatomija i fiziologija, antropologija, arheologija, brodostrojarstvo, drvna tehnologija, farmakologija, fitomedicina, fizika, građevinarstvo, hidraulika i pneumatika, kartografija i geoinformatika, kemija, kemijsko i laboratorijsko nazivlje, korozija i zaštita materijala, matematika, oftamologija, polimerstvo, pomorstvo, pravo EU-a, računovodstvo, stomatologija, strojni elementi, zrakoplovstvo i vojno nazivlje. Također je Hrvatski zavod za norme (HZN) ustupio nekoliko normativnih terminoloških rječnika[7] koji su također pretvoreni u digitalni oblik prilagođen za uključivanje u bazu podataka, pa se analiziraju i nazivi iz tih rječnika. Uz ta se javno dostupna nazivlja u zatvorenom dijelu baze trenutačno može proučavati i sedam dodatnih zbirki naziva (iz projekata antička arheologija, forenzika, genetika, jezikoslovlje, klasična arhitektura, knjižničarstvo i muzikologija) koji se nalaze u fazi dovršavanja ili evaluacije. Ti će projekti također uskoro postati javno dostupni i, s obzirom na zadovoljavajući stupanj dovršenosti, ovim su istraživanjem obuhvaćeni i nazivi sa somatskom sastavnicom i iz tih područja. Tako je ukupno iz terminološke baze iz koje su ekscerpirani potencijalni nazivi nastali semantičkom tvorbom sa somatskim sastavnicama izdvojen korpus koji obuhvaća ukupno više od 48 000 preporučenih naziva i oko 18 500 njihovih sinonima u različitim sociolingvističkim kategorijama

---

[7] U analizi će se na nazive iz te skupine referirati kao na nazive iz „terminoloških rječnika HZN-a“, za razliku od podjele po projektima i znanstvenim poljima.

u Struni. Unutar korpusa s više od 66 000 naziva za analizu koja slijedi važan će biti i odnos jednorječnih i višerječnih naziva, a u dosadašnjim se istraživanjima utvrdilo da taj omjer iznosi otprilike ¾ višerječnih u odnosu na ¼ jednorječnih naziva (usp. Runjaić & Štebih Golub, 2018, s. 392).

4. Rezultati analize korpusa

U sljedećem će se poglavlju detaljno opisati primjeri iz ekscerpiranog popisa naziva sa somatskim sastavnicama *glava*, *vrat* i *rame*.

4.1. Glava

Građa ekscerpirana iz baze Struna potvrdila je našu početnu pretpostavku da je leksem *glava* i u semantičkoj derivaciji plodan kao i u morfološkoj. Naime, Struna obaseže čak 72 jedno- i višerječna naziva sa sastavnicom *glava*. Gledano prema strukama najviše ih je u strojarstvu (35), slijede medicinske znanosti (14), kemija (11), jezikoslovlje (3), dentalna medicina i terminološki rječnici HZN-a HRN EN 1330-3:2006 i HRN ISO 7876-3:2008 (2) te informacijske i komunikacijske znanosti, znanost o umjetnosti i zoologija s po jednim nazivom.

Jednorječni naziv ***glava*** pripada anatomiji, a riječ je o prototipnom značenju koje i rječnici općeg leksika navode kao prvo: ‚dio tijela koji je vratom spojen s trupom'.

Među višerječnim nazivima dominiraju dvorječni nazivi struktura pridjev + SL[8] (npr. *cilindrična* ***glava***, čekićasta ***glava***, *fantomska* ***glava***, *goniometarska* ***glava***, *gotova* ***glava***, *križna* ***glava***, *kvadratna* ***glava***, *lećasta* ***glava***, *lončasta* ***glava***, *mrtvačka* ***glava***, *navojna* ***glava***, *notna* ***glava***, *osmerokutna* ***glava***, *plosnata* ***glava***, *poluokrugla* ***glava***, *stožasta* ***glava***, šesterokutna ***glava***, *upuštena* ***glava***, *zakovična* ***glava***, *završna* ***glava***, *trapezasta* ***glava***) i SL + imenica u genitivu (npr. ***glava*** *cijevi,* ***glava*** *cilindra,* ***glava*** *ekstrudera*, ***glava*** *fibule,* ***glava*** *gušterače,* ***glava*** *kriostata,* ***glava*** *mišića*, ***glava*** *mosta*, ***glava*** *motora*, ***glava*** *naziva*, ***glava*** *novina*, ***glava*** *podizača*, ***glava*** *sidra*, ***glava*** *svrdla*, ***glava*** *tračnice*, ***glava*** *zuba*).

Potvrđeni su i višerječni nazivi struktura SL + dvorječni naziv u genitivu (***glava*** *bedrene kosti*, ***glava*** *donje čeljusti*, ***glava*** *lakatne kosti,* ***glava*** *lisne kosti,* ***glava*** *nadlaktične kosti,* ***glava*** *palčane kosti,* ***glava*** *vidnoga živca*), SL + višerječni

[8] Pokratom SL (somatski leksem) u ovome se radu ne označuje somatski leksem kao činjenicu općeg leksika, nego kao semantički ispražnjenu jedinicu koja uz druge elemente sudjeluje u semantičkoj tvorbi novoga višerječnog naziva.

naziv u genitivu (***glava*** *uparivača s padajućim filmom*, ***glava*** *uparivača s padajućim filmom i vodenim plaštem*), SL + prijedložna struktura (***glava*** *za stezanje brtvenoga pakiranja*), pridjev + SL + višerječni naziv u genitivu (*donja* ***glava*** *krilastoga bočnog mišića*, *gornja* ***glava*** *krilastoga bočnog mišića*) i pridjev + SL + prijedložna struktura (*kvadratna* ***glava*** *s naglavkom*, *šesterokutna* ***glava*** *s naglavkom*, *šesterokutna* ***glava*** *s naliježućim izdankom*). Višerječni nazivi sudjeluju u tvorbi novih naziva (svojih hiponima) unoseći u novi naziv čitav svoj izraz i oblikujući na taj način terminološke sustave pojedinih struka.

Slika 1. Ilustracija raspodjele hiponima pojma šesterokutna glava u bazi Struna. Ilustracija: autori

Slika 2. Ilustracija raspodjele hiponima pojma *zakovična glava* u bazi Struna. Ilustracija: autori

Analiza metafora na kojima se temelji semantička derivacija naziva sa sastavnicom *glava* pokazala je da je najčešće riječ o metaforizaciji prema sličnosti po položaju,[9] konkretnije riječ je o krajnjem, istaknutom, gornjem položaju. Primjerice, u nazivima ***glava*** *motora* (,dio motora koji pokriva više cilindara, vijcima

[9] Kategorizaciju metafora temeljimo na Matijašević, 2019, s. 260 i Gortan-Premk, 2004, ss. 90–108.

pričvršćen za blok motora‘), ***gotova*** *glava* (‚glava sirove zakovice‘), ***glava*** *gušterače* (‚najširi dio gušterače smješten u udubini dvanaesnika desno od središnje ravnine‘), ***glava*** *nadsjemenika* (‚najširi dio nadsjemenika koji prekriva gornji kraj sjemenika i u kojemu započinje kanal nadsjemenika‘), ***glava*** *nadlaktične kosti* (‚ispupčeni dio nadlaktične kosti kojim se ona spaja s lopaticom‘), ***glava*** *sidra* (‚dio sidra koji prenosi vlačnu silu na površinu tla ili na konstrukciju‘), ***glava*** *tračnice* (‚gornji dio tračnice koji nosi i vodi kotače željezničkih vozila‘) i ***glava*** *svrdla* ‚radni dio svrdla‘ sastavnica *glava* uvijek označuje gornji dio čega (organa, sprave). ***Glava*** *novina* (‚tekst stalna i karakteristična oblika na vrhu naslovne stranice novina‘) također je smještena na gornjem dijelu naslovnice.

Slika 3. Ilustracija pojma *glava novina*. Izvor: https://www.wikiwand.com/sv/Illustrirte_Zeitung

Zoonim *mrtvačka glava* (*Acherontia atropos)* nastao je metaforizacijom kolokacije na temelju sličnosti po izgledu.

U slučaju naziva *notna* **glava** (*glava* ‚dio note čiji oblik određuje trajanje, a položaj u crtovlju visinu glazbenoga zvuka‘) postoji dvojaka mogućnost interpretacije temeljne metafore: prema sličnosti po položaju (krajnji položaj) ili prema sličnosti po izgledu. Kako se nota osim od notne glave sastoji od *notnog vrata* (o čemu će još biti riječi), skloniji smo drugom tumačenju.

Zaključno možemo ustvrditi da je temeljna metafora za gnijezdo termina sa sastavnicom *glava* nastalih semantičkom derivacijom metafora prema sličnosti po položaju.

4.2. Vrat

Leksem *vrat* u semantičkoj tvorbi naziva znatno je manje plodan. U bazi Struna pronašli smo 15 naziva raspoređenih prema sljedećim strukama: teorija

glazbene umjetnosti (1), temeljne medicinske znanosti (12), kemija (1) i drvna tehnologija (1).

Potvrđena su dva jednorječna naziva: ***vrat*** ‚dio tijela koji se proteže od lubanjske baze do gornjega otvora prsne šupljine i obuhvaća sve meke dijelove u području' (temeljne medicinske znanosti) i ***vrat*** ‚valjkasti izvod na staklenome laboratorijskom posuđu ili na staklenome prilagodniku kroz koji se neki medij ulijeva, izlijeva, propušta ili zatvara' (kemija). Najbrojniji su dvorječni nazivi struktura pridjev + SL (*anatomski **vrat***, *kirurški **vrat***, *notni **vrat***, *zubni **vrat***) i SL + imenica u genitivu (***vrat** maternice*, ***vrat** posude*, ***vrat** korijenja*, ***vrat** zuba*), kao što je i u slučaju termina sa sastavnicom *glava*. Potvrđeni su i višerječni nazivi strukture SL + dvorječni naziv u genitivu (***vrat** bedrene kosti*, ***vrat** donje čeljusti*, ***vrat** lisne kosti*, ***vrat** palčane kosti*, ***vrat** žučnoga mjehura*).

Većina termina sa sastavnicom *vrat* nastala je metaforizacijom koja se temelji na sličnosti po položaju s vratom kao dijelom tijela, ali i s njegovom funkcijom povezivanja glave i trupa (***vrat** donje čeljusti* ‚suženi dio na grani donje čeljusti koji drži ***glavu*** donje čeljusti', ***vrat*** žučnog mjehura ‚dio žučnog mjehura koji se nastavlja u izvodni kanal žučnog mjehura', *zubni **vrat*** ‚dio zuba koji se nalazi između zubnoga korijena i zubne krune te je prijelaz krune u korijen', ***vrat** korijenja* (žilište) ‚dio stabla između korijena i debla na kojemu su vidljivi dijelovi postranoga korijenja', *krirurški **vrat*** ‚suženje na nadlaktičnoj kosti na prijelazu gornjeg okrajka u trup nadlaktične kosti'). Rjeđe se potvrđuju primjeri metaforizacije prema sličnosti po položaju i izgledu (*vrat* ‚valjkasti izvod na staklenom laboratorijskom posuđu ili na staklenom prilagodniku kroz koji se neki medij ulijeva, izlijeva, propušta', ***vrat** maternice* ‚donji dio maternice na čijoj se vanjskoj površini drži stijenka rodnice koja odvaja gornji iznadrodnični dio vrata od rodničnog dijela vrata'). U slučaju termina *notni vrat* ‚okomita crta koja se nastavlja iz notne glave, a može je povezivati s notnom zastavicom ili crtom' moguća je čak trojaka interpretacija metaforizacije: po sličnosti položaja (ispod glave), po sličnosti izgleda ili po sličnosti funkcije (povezivanje glave sa zastavicom ili crtom).

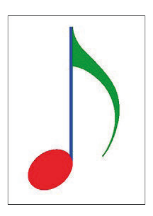

Slika 4. Ilustracija pojmova *notna glava i notni vrat*. Izvor: https://sh.wikipedia.org/wiki/Notna_glava

4.3. Rame

Ekscerpirani korpus obaseže 12 naziva sa sastavnicom *rame* koji pripadaju sljedećim strukama: strojarstvo (6), sigurnosne i obrambene znanosti (3) i po jedan iz tehnologije prometa i transporta, arheologije te iz terminološkoga rječnika HZN-a (HRN EN ISO 4135:2008) – Anestetička i respiracijska oprema.

Potvrđena su tri jednorječna naziva: ***rame*** ‚tijelo između vrata i nadlaktice' (temeljne medicinske znanosti), ***rame*** ‚površina uz rub kolnika pripremljena da osigura prijelaz između kolnika i susjedne površine' (tehnologija prometa i transport) i ***rame*** ‚dio koljenastog vratila koji se spaja s rukavcem i osloncem letećeg ležaja' (strojarstvo). Ostali su nazivi dvorječni strukture SL + imenica u genitivu (***rame*** *čahure*, ***rame*** *gume*, ***rame*** *kućišta*, ***rame*** *osovine*, ***rame*** *petlje*, ***rame*** *posude*, ***rame*** *vratila*) ili višerječni strukture SL + dvorječni naziv u genitivu (***rame*** *koljenastoga vratila*, ***rame*** *koljenaste osovine*). Metaforizacija kojom su termini sa sastavnicom *rame* nastali temelji se na sličnosti po položaju (okomiti, bočni položaj u odnosu na što). Moguća je i intepretacija da nije riječ samo o metafori po sličnosti prema položaju, već i prema funkciji, konkretnije funkciji povezivanja.

5. Posuđivanje metafora

Iz literature je poznato da do metaforizacije nerijetko dolazi pod utjecajem drugih jezika (v. Hudeček & Mihaljević, 2010, s. 67; Štambuk, 1999, s. 268). Analiza nazivlja iz našega korpusa pokazala je da su jezici iz kojih potječu nazivi nastali metaforizacijom koji su onda potaknuli i metaforizacijske procese u hrvatskome latinski, engleski i njemački.

Utjecaj latinskoga najizraženiji je u medicinskom i stomatološkom nazivlju (***glava*** *doljnje čeljusti* < lat. ***caput*** *mandibulae*, ***glava*** *bedrene kosti* < lat. ***caput*** *femoris*, ***vrat*** *bedrene kosti* < lat. ***collum*** *femoris*, ***vrat*** *donje čeljusti* < lat. ***collum*** *mandibulae*, ***vrat*** *palčane kosti* < lat. ***collum*** *radii*, *zubni* ***vrat*** < lat. ***collum*** *dentis*), što je i očekivano s obzirom na to da je latinski dugo bio temeljni jezik tih struka pa su i u drugim europskim jezicima domaći nazivi nerijetko nastali metaforizacijom potaknutom metaforama na kojima se temelje latinski termini (lat. ***caput*** *mandibulae* > njem. *Unterkiefer**kopf***, tal. ***condilo*** *mandibolare*, lat. ***caput*** *femoris* > engl. ***head*** *of femur*, lat. ***colum*** *femoris* > engl. ***neck*** *of femur*, lat. ***collum*** *mandibulae* > engl. ***neck*** *of mandible*, njem. *Unterkiefer**hals***, tal. ***collo*** *della mandibola*). U tehničkim pak znanostima prevladava nazivlje nastalo na metaforama „posuđenima" iz njemačkog (***glava*** *tračnice* < njem. *Schienen**kopf***, ***glava*** *svrdla* < njem. *Bohrer**kopf***) i engleskog jezika (***rame*** *kućišta* < engl. *housing* ***shoulder***, ***rame*** *osovine* < engl.

axle ***shoulder***, ***rame*** *vratila* < engl. *shaft* ***shoulder***). Za neke se nazive ne može sa sigurnošću reći koji je jezik bio izvor metafore (***glava*** *novina* < njem. *Zeitungs****kopf***, engl. *cutter* ***head***).

Hudeček i Mihaljević tvrde:

> Mnogi su hrvatski nazivi nastali posuđivanjem iz engleskog jezika. Neki su od tih engleskih naziva nastali postupkom metaforizacije. Međutim, ako se u hrvatski preuzme engleska metafora, njezina se metaforičnost gubi. Potrebno je znati engleski da bi se otkrilo da je riječ o metafori (npr. riječ *hardver* u hrvatskom jeziku). (Hudeček & Mihaljević, 2010, s. 67)

Primjeri iz našega korpusa opovrgavaju tu tvrdnju i ukazuju na to da se metafora na kojoj se temelji naziv iz stranog jezika ne posuđuje ukoliko nije prihvatljiva i shvatljiva govornicima hrvatskoga. Dakle, da govornici hrvatskoga *glavu* ne doživljavaju kao najviši, gornji dio tijela, termini nastali metamorfizacijom prema položaju kojima se nazivom *glava* označuju krajnji, gornji dijelovi čega, ne bi im bili prihvatljivi i ne bi bili prihvaćeni.

O dubokoj ukotvljenosti termina nastalih metaforizacijom svjedoči povezanost metafora u terminološkim sustavima pojedinih struka. Primjerice, *bedrena kost, lisna kost* i *palčana kost* sastoje se od *glave*, *trupa* i *vrata* koji povezuje *glavu* i *trup*, a *nota* se sastoji od *notne glave* i *notnoga vrata*. Dakle, kada se dio neke cjeline imenuje na temelju metafore prema sličnosti položaja ili funkcije s nekim dijelom tijela, nerijetko se takve „somatske" metafore preuzimaju i pri imenovanju drugih dijelova te cjeline.

6. Zaključak

Naše je istraživanje pokazalo da je semantička derivacija u terminološkoj tvorbi veoma plodna i da njome nastaju jednorječni i višerječni nazivi različitih struktura, kao i da derivacijska plodnost u terminologiji preslikava onu u općem leksiku (najbolje oprimjereno terminima sa sastavnicom *glava*).

Iz analize našega korpusa proizlazi da su u temelju termina nastalih semantičkom derivacijom najčešće metafore prema sličnosti po položaju, izgledu ili funkciji. Nadalje se ustanovilo da unutar terminološkog sustava pojedine struke više naziva može nastati na temelju iste metafore (*glava*, *trup* i *vrat* bedrene kosti), pa naše istraživanje ukazuje na mogućnost da metaforizacija bude mehanizam nastanka naziva na razini terminološkog sustava pojedine struke. Rezultati istraživanja opovrgnuli su i tvrdnje ranijih istraživača da se prilikom kalkiranja naziva iz stranih

jezika nastalih metaforizacijom, njihova metaforičnost gubi i navode na zaključak da se u hrvatskome kao jeziku primaocu zadržavaju one metafore koje su shvatljive i prihvatljive govorinicima hrvatskoga.

BIBLIOGRAFIJA

Apresjan, J. D. (1995). *Leksicheskaia semantika: Sinonimicheskie sredstva iazika*. IAzyki russkoĭ kulʹtury.

Babić, S. (2002). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (3. poboljšano izd.). Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Globus.

Barić E. i dr. (1997). *Hrvatska gramatika*. Školska knjiga.

Bratanić, M., & Ostroški Anić, A. (2015). Koncepcija i ustrojstvo terminološke baze Struna. U M. Bratanić, I. Brač, & B. Pritchard (Ur.), *Od Šuleka do Schengena: Terminološki, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke* (ss. 57–73). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Dragićević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika* (2. izd.). Zavod za udžbenike.

Faber, B. P., Linares, C. M., & Expósito, M. V. (2005). Framing terminology: A process--oriented approach. *Meta*, *50*(4). https://www.erudit.org/fr/revues/meta/2005-v50-n4-meta1024/019916ar/

Fleischer, W., & Barz, I. (1995). *Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache* (2. izd.). Max Niemeyer Verlag.

Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Gortan-Premk, D., Vasić, V., & Nedeljkov, L. (Ur.). (2003). *Semantičko-derivacioni rečnik: Sv. 1. Čovek: Delovi tela*. Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Hudeček, L., & Mihaljević, M. (2010). *Hrvatski terminološki priručnik*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Ickler, T. (1997). *Die Disziplinierung der Sprache: Fachsprachen in unserer Zeit*. Gunter Narr Verlag.

Košutar, P., & Tafra, B. (2009). Riječotvorni modeli u hrvatskom jeziku. *Suvremena lingvistika*, *2009*(67), 87–107.

Kuna, B. (2006). Nazivlje u tvorbi riječi. *Filologija, 2006*(46–47), 165–182.

Marković, I. (2013). *Uvod u jezičnu morfologiju*. Disput.

Matijašević, J. (2019). *Derivatološko-leksikološka istraživanja ruskog i srpskog jezika* (V. Vasić & M. Stefanović, Ur.). Filozofski fakultet u Novim Sadu.

Nahod, B. (2015). Terminološka obradba: Od polisemnoga leksema do homonimnoga termina. U M. Bratanić, I. Brač, & B. Pritchard (Ur.), *Od Šuleka do Schengena: Termino-*

loški, terminografski i prijevodni aspekti jezika struke (ss. 57–73). Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje; Pomorski fakultet u Rijeci.

Öncü, M. T. (2012). *Die Rechtsübersetzung im Spannungsfeld von Rechtsvergleich und Rechtssprachenvergleich: Zur deutschen und türkischen Strafgesetzgebung*. Frank & Timme.

Ostroški Anić, A. (2018). *Metafora u terminologiji*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Runjaić, S., & Štebih Golub, B. (2018). Univerbizacija u hrvatskom nazivlju. U A. Šehović (Ur.), *Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima: Zbornik radova: Osamnaesta Međunarodna naučna konferencija Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista Univerbacija/Univerbizacija u slavenskim jezicima*, *Sarajevo*, *4–7. aprila 2017* (ss. 385–399) [Elektronski izvor]. Slavistički komitet.

Sager, J. (1997). Term formation. U S. E. Wright & G. Budin (Ur.), *Handbook of terminology managment: Sv. 1. Basic aspects of terminology management* (ss. 25–41). Joe Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/z.htm1.06sag

Struna: *Hrvatsko strukovno nazivlje.* (nema podataka). http://struna.ihjj.hr

Štambuk, A. (1999). Metaphor in the language of science. *Studia romanica et anglica zagrabiensia*, *1999*(54), 263–273.

Tafra, B. (1998). Leksikalizacija kao leksikološki i leksikografski problem. U L. Badurina, B. Pritchard, & D. Stolac (Ur.), *Jezična norma i varijeteti* (ss. 575–583). Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.

Semantička tvorba u terminologiji

Sažetak

Temom rada jest semantička tvorba u terminologiji. U kroatističkoj se literaturi semantičku tvorbu načelno ne smatra riječotvorbenim načinom. Primjerice Stjepan Babić (*Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*) tek je spominje u odlomku naslovljenom *Načini bliski tvorbi* uz objašnjenje da je riječ o prijenosu značenja koje je predmetom proučavanja semantike, a ne tvorbe jer se njime ne povećava broj oznaka, nego samo broj značenja. Posljedica takvoga poimanja jest iznimno mali broj radova o semantičkoj tvorbi, a i tada je riječ ponajprije o istraživanjima koja polaze s leksikološkoga gledišta (npr. Petra Košutar, Branka Tafra).

U *Hrvatskom terminološkom priručniku* kao načini postanka novih naziva samo se spominju terminologizacija i reterminologizacija, no autorice se tom problematikom ne bave iscrpnije.

Korpus na kojem je provedeno istraživanje semantičke tvorbe u terminologiji čine nazivi ekscerpirani iz baze STRUNA, terminološke baze hrvatskoga **stru**kovnog **na**zivlja u kojoj se sustavno prikuplja, stvara, obrađuje i tumači nazivlje različitih struka radi izgrađi-

vanja i usklađivanja nazivlja na hrvatskome jeziku, a kriterij za ekscerpciju bio je da je riječ o terminu nastalom semantičkom tvorbom (terminologizacijom) na temelju nominacijske metafore od somatskih leksema *glava*, *vrat* i *rame*.

Istraživanjem su obuhvaćeni sljedeći problemi:

a) zastupljenost semantičke tvorbe u nazivima koji su tvoreni somatskim leksemima *glava*, *vrat* i *rame*;

b) vrste metafora koje su u temelju semantičke derivacije naziva sa somatskom sastavicom i mehanizmi nastanka semantičkih tvorenica u nazivlju (metafora, metonimija, terminologizacija, reterminologizacija);

c) motivacija za nastanak semantičkih tvorenica u nazivlju (semantičko proširivanje, semantičko posuđivanje).

Rezultati istraživanja uspoređuju se i sa spoznajama o semantičkoj tvorbi u općem leksiku.

Ključne riječi: hrvatski jezik; semantička tvorba; somatski leksemi; metafora; jezično posuđivanje

Semantic Derivation in Terminology

Abstract

The topic of the paper is semantic derivation in terminology. In Croatian literature, semantic derivation is generally not considered a word-formation method. For example, Stjepan Babić in his *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* [Word Formation in the Literary Croatian Language] only mentions it in the chapter entitled "Načini bliski tvorbi" [Mechanisms Similar to Word Formation], explaining that semantic derivation as a transfer of meaning is a subject of semantics, not word formation, because it does not increase the number of denotations but only the number of meanings. A consequence of such an understanding is the extremely small number of papers on semantic derivation, which primarily present research whose point of departure is a lexicological point of view (e.g. the work of Petra Košutar and Branka Tafra).

Hrvatski terminološki priručnik [The Croatian Terminology Handbook] only mentions terminologisation and reterminologisation as ways of creating new terms, but its authors do not deal with these phenomena in more detail.

The corpus on which this analysis of semantic derivation in terminology was based consists of terms extracted from Struna, a terminological database of Croatian professional terminology in which the terminology of various professions is systematically collected and defined in order to build and harmonise terminology in Croatia. The initial criterion was that the analysed terms had to have been formed by semantic derivation (terminologisation)

based on a metaphor involving the somatic lexemes of *glava*, *vrat* and *rame* ('head', 'neck' and 'shoulder').

The analysis focused on the following problems:

(a) representation of semantic derivation in terms formed from the somatic lexemes *glava*, *vrat* and *rame*;

(b) cognitive mechanisms of semantic derivation in terminology (metaphor, metonymy, terminologisation, reterminologisation);

(c) motivation for the emergence of semantic derivation in terminology (expansion and borrowing).

The results of the analysis are also compared with the knowledge about semantic derivation in the general vocabulary.

Keywords: Croatian language; semantic derivation; terminologisation; reterminologisation; somatic lexemes

Irena Stramljič Breznik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
E-mail: irena.stramljic@um.si
ORCID: 0000-0002-7267-6507

PANDEMIJA *KORONAVIRUSA* – ZUNAJJEZIKOVNI DEJAVNIK JEZIKOVNE USTVARJALNOSTI[1]

1. Uvod

V prispevku predstavljamo nastajanje novega besedja v slovenščini, ki ga je sprožil globalni zunajjezikovni dejavnik, tj. zdravstvena kriza ob izbruhu pandemije koronavirusne bolezni *covid-19*. Pojav je tako v prvem kot drugem valu sprožil potrebo po komunikaciji z državljani na različnih ravneh: a) na ravni zdravstvenih priporočil *Nacionalnega inštituta za javno zdravje* (NIJZ), ki je vključil svoje strokovnjake kot predstavnike za stike z javnostmi; b) na ravni gospodarsko-političnih odločitev, ki jih je sporočal pooblaščeni vladni govorec; c) na ravni javnega obveščanja različnih medijev v obliki novinarskih poročil z različnih tiskovnih konferenc ali poročil o stanju okužb s terena. Po drugi strani pa je na družbenih omrežjih potekala in še poteka živahna komunikacija državljanov, iz katere je mogoče razpoznati potrebo, da na verbalni način sproščajo svoje stiske, ki jih povzročajo ukrepi, med katerimi je tudi omejevanje javnega gibanja, zaprtje lokalov, kulturnih ustanov in prostorov, na katerih je sicer potekalo družabno življenje.

Poudariti velja, da je bila odzivnost slovenistične stroke hitra, saj je sproti odgovarjala na številna vprašanja jezikovnih uporabnikov, kako zapisovati nove izraze. Hitro reakcijo so v veliki meri omogočale že vzpostavljene jezikovne tehnologije za slovenščino. Na *Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* je na spletnem portalu *Fran.si* zaživela nova podstran *Fran, različica covid-19 (7.1)*.[2] Vanjo je vključenih več sklopov besedja: a) novo besedje iz *Sprotnega slovarja*

---

[1] Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2025) vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

[2] Spletna povezava: https://fran.si/o-portalu?page=Covid_19_2020. Dostop 30. 10. 2020.

(Krvina, 2014)[3] z besedjem, ki je ob pojavu pandemije nastalo ali je pridobilo nove pomene (npr. *alfakoronavirus*, *asimptomatičen*, *asimptomatično*, *asimptomatičnost*, *asimptomatski*, *asimptomatsko*, *bolezen (pridružena)*, *brezstični*, *covid-19*, *(socialna) distanca…*); b) sodobno besedje s povišano frekvenco zaradi epidemije (npr. *antigen*, *antivirusen*, *avirulenten*, *bolezen*, *bolnik*, *bolnica*, *bolnišnica*, *bolnišničen*, *bris*, *cepivo*, *dezinificirati…*); c) v pomenskem polju zbrana imena še drugih bolezni (npr. *Addisonova/addisonova bolezen*, *aids*, *alzheimer*, *Alzheimerjeva/alzheimerjeva bolezen*, *antraks*, *Aspergerjev/aspergerjev sindrom*, *aviaren*, *Basedowova/basedowova bolezen*, *bazedovka*, *bobinka*, *bolezen*, *borelija…*) s povezavami do slovarskih sestavkov različnih tipov spletno dostopnih slovarjev, tudi do etimološkega (Snoj, b.d.; [2016]), ali razlag obeh svetovalnic in č) jezikovni nasveti, ki vsebujejo odgovore na najpogostejša vprašanja, naslovljena na *Jezikovno svetovalnico*[4] (npr. *Kako pisati in sklanjati izraze »koronavirus« in bolezen »covid-19« ali »koronavirusna bolezen 2019« …*), *Terminološko svetovalnico*[5] (npr. *Omejevanje socialnih stikov…*) ali neposredno na Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša po elektronski pošti ali telefonu.

V besedotvorno analizo je bilo poleg relevantnega novega besedja, zbranega na predstavljenem portalu, vključeno tudi besedje z družbenih omrežij, ki je bilo dodatno paberkovalno zbrano od septembra do srede novembra 2020.[6] Med gradivom se pojavljajo tako novotvorjenke, ki so izraz poimenovalne potrebe, kot novotvorjenke, ki so ustvarjene za enkratno rabo in imajo veliko ekspresivno vrednost. Zato najprej osvetljujemo termina neologizem in okazionalizem.

2. Neologizmi in okazionalizmi

S terminom neologizem so najpogosteje poimenovane besede, ki so nove. Vendar to preprosto velja le za primere, ko gre za razmerje nov pojem – novo poimenovanje. Zato je definicija neologizmov, izhajajoča iz opredelitve mesta novih leksemov v obstoječem leksikalnem sestavu, še najustreznejša. Neologizmi so torej vse tiste besede, ki imajo potencialno možnost postati enota langue, tj. imajo potencialno možnost vstopa v leksikalni sistem jezika (Martincová, 1972, 2005). Neologizmi se s stališča potrebnosti delijo na poimenovalno potrebne in stilistične.

[3] Spletna povezava: https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=132&View=1&Query=%2A. Dostop 30. 10. 2020.

[4] Spletna povezava: https://svetovalnica.zrc-sazu.si. Dostop 30. 10. 2020.

[5] Spletna povezava: https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje#v. Dostop 30. 10. 2020.

[6] Pri zbiranju besedja je sodelovala študentka demonstratorka Sara Škerget, za pomoč se ji lepo zahvaljujemo.

Prvi (Muhvić-Dimanovski, 2005, str. 6–7) nastajajo kot novi izrazi za novo predmetnost ali pojavnost, drugi so enkratne, samo za določeno priložnost narejene besede. So torej stilistični, ker so vzporednica že obstoječemu izrazu in so največkrat sobesedilno aktualizirani ter zato ekspresivni (Stramljič Breznik & Voršič, 2011, str. 23–38).

V slovenistiki je opredelitev neologizma naslednja:

> Na novo napravljena beseda ali na novo rabljena stara beseda ali besedna zveza, npr. *stenčas* takoj v povojnem času, *tozd, otroške jasli, brigadir, pionir* ipd. Za neologizme jih imamo tako dolgo, dokler se na njih ne navadimo takó, da se nam izgubi občutek, da so nedavno napravljeni ali prevzeti. (Toporišič, 1992, str. 135)

V *Slovenski slovnici* so v okviru časovno zaznamovanih besed omenjene tudi take, ki jih

> […] občutimo kot zelo mlade tvorbe in jih imenujemo n e o l o g i z m i. Take besede so npr. *vprašljivo* (problematično), *bivanjski* (eksistencialen), *najstnik* (tinejdžer), *dejavnik* (faktor, činitelj*), različica* ali *drugačiča* (varianta, inačica), *odtujevanje* (alieniranje), *polaščati se, dogovarjati se, občila* (sredstva javnega obveščanja) ipd. S pogostnejšo rabo ti neologizmi prehajajo v stilno nevtralno besedje (prim.: *dejavnik – faktor*), sicer pa ostanejo priložnostne besede in končno zaidejo v pozabo. (Toporišič, 2000, str. 130)

Slovenski ustreznici za neologizem sta v *Slovenskem pravopisu* (2001) *nova beseda* in *novota*.

Sinonimni slovar slovenskega jezika (2016) pa razlaga jezikoslovni termin *neologizem* kot na novo ustvarjeno besedo ali besedno zvezo, ki še ni uveljavljena, in zanj navaja naslednje sinonime: jezikosl. *neologija*, poljud. *nova beseda*, knj. izroč. *novotvorba.*

Razlika med novo besedo (neologizmom) in priložnostnico (okazionalizmom) je torej naslednja. Priložnostnice razumemo kot za določeno priložnost tvorjene besede, ki jih »[…] govoreči delajo po običajnih besedotvornih vzorcih in jih bralci ali poslušalci tudi razumejo, vendar besede ne postanejo splošna last jezika« (Toporišič, 2000, str. 130–131), torej niso podružabljene, ker so omejene na določen govorni ali besedilni položaj (Toporišič, 1992, str. 222).

To potrjujeta tudi novejša slovarska priročnika *Slovar novejšega besedja* (2012) in *Slovar slovenskega knjižnega jezika 2* (2014) z enotno razlago *priložnostnice* kot jezikoslovnega termina s pomenom ‚beseda, priložnostno tvorjena za izrazitev navadno posebne, enkratne vsebine'.

Primerjalno poglejmo še opredelitve obeh terminov v češki leksikološki teoriji. Po opredelitvah Čermáka (Čermák, 2010, str. 219) imajo neologizmi v odnosu

do že obstoječe leksike pogosto pozitivno konotacijo, ker kažejo na nekaj novega. Vsekakor pa je pojem neologizma relativen, ker je povezan z novo obliko in pomenom v določenem časovnem obdobju. In kar je bilo še nedavno novo, je lahko v naslednjem trenutku že staro.

Pri takem razumevanju neologizmov prihaja, po avtorjevem mnenju, do navideznega paradoksa zaradi navadno zakasnele registracije, obdelave in leksikografskega popisa izraza kot neologizma, ki med tem lahko zaradi dalj časa trajajočih pogostih pojavitev v publikacijah tak status neologizma tudi izgubi. S tega vidika neologizme kot nove lekseme dojemajo predvsem starejše generacije jezikovnih uporabnikov, ker jih doslej niso ne poznale, ne uporabljale. Modnost takih izrazov lahko poveča njihovo frekvenco v rabi, to pa jih lahko pomakne z obrobja bližje centru leksikona. Med neologizme pogosto sodijo novejši izrazi z območja pogovornega jezika, prav tako oživljeni arhaizmi. Sicer pa je opazen delež takih neologizmov, pri katerih gre za spremembo pomena že obstoječega leksema.

Kolektivna monografija avtoric (Čechová idr., 2008, str. 169–177), posvečena stilistiki sodobnega češkega jezika, namenja nekaj pozornosti tudi neologizmom. Med drugim navaja naslednje njihove značilnosti: vznikajo tako iz domačih kot prevzetih sestavin, zato pogosto prihaja do hibridov (*fonodopis*). Neologizmi lahko prihajajo s prevzemanjem iz drugih jezikov (*nanoprofit, leasing*), s kalkiranjem *okno* (window), *datoteka* (file) in so odraz poimenovalne potrebe zaradi novih pojavov na materialnem in intelektualnem področju.

Večina neologizmov lahko hitro preide v komunkacijo. Stilna zaznamovanost lahko izhaja že samo iz tega, da je leksem tuj ne glede na to, kako dolgo se v komunikaciji že uporablja. Pogosto gre za izraze, ki se niso popolnoma fonološko ali morfološko prilagodili. V češčini je bila v 19. stoletju težnja, da je vsaka prevzeta beseda morala imeti domačo ustreznico, npr. *demokracija – lidovláda*, a se je pokazalo, da je v določenih primerih stilno nevtralna ostala prevzeta beseda. Sicer velja, čim bolj je vsebina besedila intelektualna, tem več prevzetih izrazov (pogosto grško-latinskega izvora) ima. V pogovornem jeziku pa so pogosti tudi germanizmi. V zadnjih dveh desetletjih se jezik bogati tudi z anglicizmi tako v knjižnem kot splošno pogovornem jeziku (*market, shop – šop, show – šov*) in so podomačitve v zapisu pogosto le vprašanje časa.

V posebno skupino besed z navadno nizko frekvenco sodijo avtorske besede in okazionalizmi. Zlasti slednji so tvorjeni za enkratno priložnost za sicer v jeziku že uveljavljen in obstoječ izraz.

3. Novoopomenjen leksem *korona*

Leksem *korona* je bil doslej uslovarjen v dveh terminoloških pomenih *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 2*:

koróna-e ž (ọ)
1. glasb. polkrožec s piko, ki označuje nedoločeno podaljšanje tona ali pavze: napisati korono nad noto
2. astron. plast Sončeve atmosfere, ki prehaja v medplanetarni prostor: kromosfera in korona. (SSKJ 2, b.d.)

V *Sprotnem slovarju slovenskega jezika* (Krvina, 2014)[7] ga najdemo zabeleženega že v aktualni pomenski rabi:

koróna samostalnik ženskega spola
1. pogovorno *koronavirus*, zlasti zelo nalezljiv SARS-CoV-2, ali bolezen, za katero je značilno vnetje zgornjih dihal in v težji obliki pljuč, ki jo ta virus povzroča
1.1 kot pridevnik, pogovorno ki je v zvezi s tem virusom ali z gospodarskimi, družbenimi, zdravstvenimi posledicami epidemije tega virusa SINONIM: *koronski*

3.1. Nove besede s sestavino -*korona*- in pravopisna dilema

Najfrekventnejša beseda s sestavino *korona* je *koronavirus*,[8] ki so jo kar trije slovarji [*Slovar novejšega besedja* (2012), *SSKJ 2* (2014) in *Sprotni slovar slovenskega jezika* (Krvina, 2014)] zapisali skupaj, vendar se je na *Jezikovni svetovalnici*[9] zelo hitro pojavila prva jezikovna dilema, ali jo moramo zapisovati skupaj (*koronavirus*) ali jo smemo tudi narazen (*korona virus*).

Tradicija, izhajajoča iz *Slovenskega pravopisa* (2001), je dajala prednost zapisu skupaj, ker gre za podredne medponske zloženke. Kot manj priporočljiv zapis,

---

[7] Vir: https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=132&View=1&Query=korona. Dostop 15. 10. 2020.

[8] V Jezikovni svetovalnici, posvečeni izrazju pandemije na različici portal Fran.si, najdemo naslednjo etimološko razlago (Snoj, b.d.; iz 2020): »Beseda koronavirus je prevzeta iz novolatinske *coronavirus*, zloženke iz latinske besede *corōna* v pomenu ‚krona' (iz katere smo si v srednjem veku prek tedanje nemške *krōne* izposodili našo *krona*) in *virus* v današnjem pomenu, zelo majhen organizem, ki se razmnožuje le v živih celicah', izposojenke iz enako glaseče se latinske, ki je pomenila ‚sluz, slina, strup'. Ta družina virusov je poimenovana po svoji obliki, po koničastih beljakovinah na svojem obodu, ki pod elektronskim mikroskopom izgledajo kot lepotičje na obodu kraljevske krone«. Vir: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4304/izvor-besede-koronavirus. Dostop 15. 10. 2020.

[9] Podrobnejši odgovor: Weiss & Dobrovoljc, 2020. Vir: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4299/zapis-koronavirusa-oz-korona-virusa-skupaj-ali-narazen-in-pomen-samostalnika-korona. Dostop 15. 10. 2020.

opremljen s kvalifikatorjem **tudi,** je zapis narazen. Primerljiv zgled iz *Slovenskega pravopisa* (2001) je zapis: *angóravôlna* -e **tudi** *angóra vôlna* ~ -e ž, snov. *angorska volna*.

Podobno analogijo lahko vzpostavimo tudi za: *koronavirus* – (manj priporočljivo) *korona virus* – (možno besednozvezno z levim pridevniškim prilastkom) *koronski virus*. Možnost zapisa *virus korona* kot besedne zveze z desnim prilastkom v *Jezikovni svetovalnici* ni predvidena najverjetneje zato, ker zapis ni utemeljen, niti se v rabi ne pojavlja.[10]

Priporočilo *Jezikovne svetovalnice* (Weiss & Dobrovoljc, 2020) je, da je danes zaradi dolžine zloženke in težav pri naglaševanju (prvi del zloženke nekateri izgovarjajo nenaglašeno) v rabi veliko bližje pisna obravnava prvega dela kot nesklonljivega pridevnika *korona*, ki nastopa le v prilastkovni rabi, torej levo od samostalnika, zato se lahko piše narazen in so možne naslednje različice zapisa: *korona pozdrav – koronapozdrav – koronski pozdrav*.

3.2. Novotvorjenke s sestavino -*korona*-

Zaradi omenjene možnosti dvojničnega zapisa bomo pri navajanju primerov sledili zapisu vira[11] in tako pridobili avtentično sliko rabe. Zgledi so zato klasificirani po virih in ne sledijo abecedni razvrstitvi. Glavnino primerov predstavljajo samostalniki, delež pridevnikov je majhen.

Samostalniki: *koronabedak*;[12] *koronačas*, *korona diktatura*,[13] *koronaepidemija*, *koronahumor*, *koronakriza*, *koronaobveznica*, *koronapaket*, *koronapandemija*, *koronapanika*, *koronapozdrav*, *koronavirus*, *koronazakon*; *koronaoblast*;[14] *(korona) poletje*;[15] *koronakruh*, *koronakarantena*, *koronamaska*, *koronadistanca*, *koronarahljanje*, *koronastanje*, *koronašala*, *koronaporočila*, *koronastrah*, *koronadan*, *koronagledališče*, *koronaparlament*, *koronašpetir*, *koronaznanje*, *koronamatura*, *koronahit*,

[10] Da sprva nismo dobro vedeli, kako naj pišemo poimenovanje novega virusa, pričata zapisa: *virus korona* in *korona-virus*. Zapis *virus korona* je nastal zato, ker je tisti, ki se je tako odločil, sodil, da je *virusu* ime *korona*. A se je zmotil, ker moramo besedo *korona* razumeti kot pridevnik: *koronarni* ali *koronski*. *Koronavirus* je namreč tisti, ki ima okoli sebe "izrastke" v obliki Sončeve korone. Enako nepravilen je tudi zapis *korona-virus*. Ta dva napačna zapisa je hitro izpodrinilo zapisovanje skupaj: *koronavirus*. Vir: https://www.primorske.si/2020/03/27/minuta-dve-za-jezik-presenetljiva-moc-korone-da-si. Dostop 12. 11. 2020.

[11] Pri virih so označeni datumi dostopov, vendar so novotvorjenke lahko nastale bodisi že v spomladanskem ali šele jesenskem valu širjenja okužb z virusom.

[12] Podčrtani primeri so z vira: https://fran.si/o-portalu?page=Covid_19_2020. Dostop 16. 10. 2020.

[13] Vir: : https://www.facebook.com/bojan.zupancic.9/videos/3015080265270619. Dostop 29. 9. 2020.

[14] Vir: https://alpeadriagreen.wordpress.com/2020/05/22/pandemija-ali-plandemija. Dostop 29. 9. 2020.

[15] Vir: https://www.facebook.com/slovenske.novice/posts/3446440508733183. Dostop 29. 9. 2020.

koronaturizem;[16] *korona verzija*, *korona priredba*;[17] *corona pesem*, *korona recept*, *korona lajf*, *korona fotke*;[18] *korona otroci*;[19] *korona zapik*, *korona pretveza*;[20] *korona-kronika*;[21] *korona vavčer*;[22] *koronavodnik*;[23] *korona cepivo*, *korona zdravilo*;[24] *korona bruc*;[25] *korona laž*;[26] *korona akcija*;[27] *koronaoglasi*;[28] *koronanovice*;[29] *koronakuhanje*;[30] *#koronaDelo*;[31] *koronahobi*;[32] *korona sanje (corona dreams)*;[33] *koronaglasba*;[34] *korona ples*;[35] *koronakoncert*;[36] *#koronaNasilje*;[37] *koronastatus*;[38] *koronazmešnjava*;[39]

---

16 Vir: https://www.pressreader.com/slovenia/ona/20200623/281659667300701. Dostop 2. 10. 2020.

17 Vir: https://siol.net/trendi/glasba/korona-priredbe-ki-v-tezkih-casih-narisejo-nasmeh-na-obraz-video-522168. Dostop 4. 10. 2020.

18 Vir: https://ucilnice.arnes.si/mod/folder/view.php?id=1224562. Dostop 4. 10. 2020.

19 Vir: https://www.had.si/blog/2020/09/26/korona-otroci-20-odstotkov-vec-debelih-otrok-v-osnovnih-solah-zaradi-zaprtja-sol-in-igrisc-v-1-valu-covid-19. Dostop 4. 10. 2020.

20 Vir: https://blog.kulturnik.si/alenka-pirman-o-kulturi-na-spletu. Dostop 4. 10. 2020.

21 Vir: https://www.facebook.com/koronakronika. Dostop 4. 10. 2020.

22 Vir: https://www.epc.si/pages/si/pravice-potrosnikov/koronavirus/vavcerji-namesto-povracil.php. Dostop 5. 10. 2020.

23 Vir: https://enovicke.acs.si/svetovanje-v-casu-korone. Dostop 6. 10. 2020.

24 Vir: https://twitter.com/slana_zagar/status/1262339966916530179. Dostop 7. 10. 2020.

25 Vir: https://sloveniashop.si/ministricine-besede-korona-brucem. Dostop 7. 10. 2020.

26 Vir: https://beta.publishwall.si/bozan.zabjek/post/543506/maske-za-korona-laz. Dostop 13. 10. 2020.

27 Vir: https://www.sportna-oblacila.si/korona-akcija. Dostop 13. 10. 2020.

28 Vir: https://regionalobala.si/novica/govorice-o-pozitivnih-na-covid-ki-sploh-niso-bili-na-testiranju-ocitno-le-ni-teorija-zarote?fbclid=IwAR1Oxk8ti6hu-7kclaYNoiV4tQfZHsyaZ0JwvJhUVleDXytckqq9rm_X3d. Dostop 15. 10. 2020.

29 Vir: https://twitter.com/i/status/1239250962499411968. Dostop 15. 10. 2020.

30 Vir: https://odprtakuhinja.delo.si/recepti/mini=-pite-s-skuto-in-vlozenimi-breskvami/?fbclid-IwAR0uF4TEaCD_SV8sG1Ac30oqp_5yw6-X9Rfoe9P5GQq1ffbhhh4E6PK_nss. Dostop 15. 10. 2020.

31 Vir: https://twitter.com/search?q=koronadelo&src=typeahead_click. Dostop 15. 10. 2020.

32 Vir: https://twitter.com/RibicaZlata/status/1253647591901990912. Dostop 15. 10. 2020.

33 Vir: http://zdravinasveti.si/sanje-v-casu-pandemije-kako-so-se-spremenile-in-zakaj. Dostop 15. 10. 2020.

34 Vir: https://www.celje.info/zabava/koronaglasba-z-glasbeno-motivacijo-v-prijetnejso-samoizolacijo-video. Dostop 15. 10. 2020.

35 Vir: https://nova24tv.si/sprosceno/video-ste-ze-slisali-za-korona-ples. Dostop 15. 10. 2020.

36 Vir: https://twitter.com/lusterdam/status/1242756808487378944. Dostop 15. 10. 2020.

37 Vir: https://twitter.com/PortalPolitikis/status/1257392144702148610. Dostop 15. 10. 2020.

38 Vir: https://www.student.si/uspesni-mladi/opomnik-kaj-moram-urediti-za-faks-ce-se-nisem/?cn-reloaded=1. Dostop 15. 10. 2020.

39 Vir: https://ekipa.svet24.si/clanek/kosarka/mednarodna-kosarka/5f843d6b56be7/koronazmesnjava-na-vrhuncu-zmajem-je-grozil-nov-evropski-poraz-z-200-a-so-iz-stozic-sporocili-tole. Dostop 15. 10. 2020.

koronapregled;[40] *koronaironija, koronaekspresija*;[41] *koronanatečaj*;[42] *koronakava*;[43] *#koronamesto*;[44] *korona generacija*;[45] *korona zaslužkarji*;[46] *koronameja*;[47] *korona-ura*;[48] *#koronavlada*;[49] *korona fobija*;[50] *korona odmor*; *koronabonton*;[51] *koronajesen*, *koronanevarnost*;[52] *korona zemljevid*;[53] *koronašport*;[54] *#koronaosel*;[55] *koronaodmor*;[56] *koronafrizura*[57]; *koronapričeska*;[58] *koronatester*,[59] *koronatest*,[60] *koronastandard, koronagovorec*, *koronazabava*, *koronavedenje*, *koronašola*, *koronapsihoza*, *koronadoba.*

Upoštevanje avtentičnih zapisov pokaže, da je 74 % besed pisanih skupaj, kar ustreza razumevanju, da gre za samostalniške podredne medponske zloženke. Pri tem smo v to skupino uvrstili tudi štiri specifične zapise z vezajem (*korona-ura*), oklepajem (*(korona)poletje*) in zapisom druge sestavine z veliko začetnico pri dveh besedah s ključnikoma, ki na družbenih omrežjih služita za označevanje, razvrščanje vsebin po temi (*#koronaDelo, #koronaNasilje*). Le 26 % primerov je zapisanih

---

[40] Vir: https://www.rainews.it/tgr/fjk/articoli/2020/10/tdd-koronavirus-Avstrija-Hrvaska-Romunija-Bolgarija-BiH-Srbija-30d0baf9-6cbb-4577-9e80-d1578baf3d60.html. Dostop 15. 10. 2020.

[41] Vir: https://www.mirenkras.si/natecaj. Dostop 15. 10. 2020.

[42] Vir: https://www.rtvslo.si/tureavanture/novice/turizem-v-casu-koronavirusa-virtualni-ogledi--klekljanje-in-literarni-natecaj/522008. Dostop 15. 10. 2020.

[43] Vir: : https://www.delo.si/magazin/potovanja/pr-pogacar-se-te-dni-pije-koronakava. Dostop 15. 10. 2020.

[44] Vir: https://twitter.com/search?q=koronamesto&src=typed_query. Dostop 20. 10. 2020.

[45] Vir: https://www.mladina.si/201762/korona-generacija-otrok-bo-vse-zivljenje-nosila-posledice--ukrepov. Dostop 20. 10. 2020.

[46] Vir: https://www.facebook.com/24ur.tv. Dostop 21. 10. 2020.

[47] Vir: https://www.primorski.eu/kolumne/koronameja-zdravilo-za-brazgotine-JY504139. Dostop 24. 10. 2020

[48] Vir: https://www.facebook.com/ZupnijaVidemKrsko/photos/znova-tudi-v-verou%C4%8Dni--u%C4%8Dilniciprva-korona-ura-z-leto%C5%A1njimi-birmanci/3185083354836509. Dostop 24. 10. 2020.

[49] Vir: https://twitter.com/search?q=koronavlada&src=typed_query. Dostop 24. 10. 2020.

[50] Vir: https://www.facebook.com/diagnostikaclarus/posts/3073019732728756. Dostop 24. 10. 2020.

[51] Vir: https://www.24ur.com/novice/preverjeno/koronabonton.html. Dostop 24. 10. 2020.

[52] Vir: https://twitter.com/KarelCarni/status/1305600951252930561. Dostop 24. 10. 2020.

[53] Vir: https://www.regionalobala.si/novica/kje-je-najboljsa-epidemioloska-slika-na-svetu-v-istri--razkriva-korona-zemljevid. Dostop 24. 10. 2020.

[54] Vir: https://twitter.com/MatijaStepisnik/status/1315217308621713413. Dostop 24. 10. 2020.

[55] Vir: https://twitter.com/hashtag/koronaosel?src=hash. Dostop 24. 10. 2020.

[56] Vir: https://www.facebook.com/177700752358073/posts/koronaodmor-pred-dobrim-mesecem--dni-smo-se-na-tem-mestu-pohvalili-da-gremo-z-ude/3206648289463289. Dostop 30. 10. 2020.

[57] Vir: https://www.dnevnik.si/1042929463. Dostop 30. 10. 2020.

[58] Vir: https://www.rtvslo.si/zivljenjski-slog/moda/v-keniji-so-si-izmislili-koronapricesko/523056. Dostop 30. 10. 2020.

[59] Vir: https://www.vecer.com/vecer-v-nedeljo/koronatester-10161267. Dostop 5. 11. 2020.

[60] Vir: https://novice.svet24.si/clanek/zanimivosti/5f9ac983058d5/koronatest-kot-alkotest. Dostop 5. 11. 2020.

kot besedna zveza z upoštevanima primeroma citatnega zapisa (*corona dreams*) in nepodomačenim zapisom prvega dela (*corona pesem*).

Druge besedotvorne vrste novotvorjenk s sestavino *-korona-* so redkejše. Zasledili smo izpeljanko (*koronica*),[61] sestavljenko (*protikorona, mega anti-korona*[62]), prva v zapisu sledi pravopisni normi, tj. pisanju skupaj, druga neustrezno uvaja zapis z vezajem, in izpeljanko (*koronar*).[63] Pridevniške tvorjenke so redkejše, kot kažejo primeri: *protikoronski*, *megakoronski*,[64] in *megakorona zakon*,[65] iz katerega se vidi pridevniška raba.

4. Druge skupine novotvorjenk

Za koronavirusno bolezen se kot sopomenki pojavljata tudi prevzeti kratici. Prva je *SARS-CoV-2* iz ang. ***S**evere **A**cute **R**espiratory **S**yndrome **Co**rona**v**irus 2*. Virus, soroden virusu SARS, iz leta 2002.[66]

Druga je *COVID-19*, zapisana kot kratica iz angleščine (»CO« – corona, »VI« – virus, »D« – disease (bolezen)), ali *covid-19*, zapisana kot navadna beseda v slovenščini, ki se sklanja po vzorcu 1. moške sklanjatve (npr. *Porod je prava mala šala v primerjavi s covidom-19.*).[67] Vse pogosteje pa se pojavlja tudi že zapis brez stičnega vezaja *covid 19*.[68]

[61] Vir: http://novice.najdi.si/predogled/novica/21d668822c22f59a6a61c78704f7b3c8/%C4%8Casoris/Zanimivosti/Zgodbe-iz-doma%C4%8De-u%C4%8Dilnice-Rde%C4%8Da-koronica-in-druge-pravljice--iz-5-d. Dostop 6. 11. 2020.

[62] Vir: http://www.obcinaljutomer.si/novica/webinar-nevladne-organizacije-ukrepi-mega-anti-korona-zakona/8432. Dostop 6. 11. 2020.

[63] Vir: https://www.facebook.com/Zdravstveni.dom.Smarje.pri.Jelsah/posts/107197630941217. Dostop 29. 10. 2020.

[64] Vir: https://www.amcham.si/sl/megakoronski-zakon-za-delavce-in-delodajalce-pojasnila.html. Dostop 29. 10. 2020.

[65] Vir: https://www.pristar.si/o-nas/novice/1085-odzivi-na-megakorona-zakon. Dostop 30. 10. 2020.

[66] Vir: (https://www.klinika-golnik.si/novica/pogosta-vprasanja-o-sars-cov-2). Dostop 30. 10. 2020.

[67] Vir: https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/4235/kako-pisati-in-sklanjati-izraze-koronavirus-in--bolezen-covid-19-ali-koronavirusna-bolezen-2019. Dostop 30. 10. 2020.

[68] Bi se morali pred cepljenjem za gripo testirati za covid 19? Vir: https://www.rtvslo.si/4d/arhiv/174733859?s=mmc. Dostop 20. 11 2020.

Citatni izraz *covid* ni produktiven za novotvorjenke, pojavlja se le kot sestavina besednih zvez (*covid val*, *covid bolnik*,[69] *covid omejitev*,[70] *covid točka*,[71] *covid oddelek* ali *covid pacient*).[72] Redko ga v takšni vlogi zasledimo v podomačeni obliki (*kovid posledice*).[73] Iz podomačene oblike regularno nastaja pridevniška izpeljanka *koviden* (*kovidni projekt*,[74] *kovidna bolezen*[75]).

Pogosto rabljen izraz *karantena* je postal produktiven še za tri nove, doslej še neuslovarjene tvorjenke, tj. glagolsko izpeljanko *karantenizirati*,[76] samostalniško sestavljenko *post karantena*,[77] ki z zapisom narazen krši normo zapisovanja skupaj, veljavno za vse sestavljenke, in iz nje tvorjeno pridevniško izpeljanko *postkarantenski*.[78]

Dileme glede nošenja zaščitnih mask so prinesle še eno novo sestavljenko *anti-maskar*,[79] ki vzbuja pozornost tudi zaradi nenormativnega zapisa z vezajem.

Spletni viri kažejo zaradi dela na daljavo v podjetjih in izobraževalnih ustanovah na porast t. i. e-zloženk: *e-preizkus (znanja)*, *e-informativni (dan)*, *e-pogovor*, *e-seminar*, *e-knjižnica*, *e-pouk*, *m-izobraževanje (m-learning)*.[80]

Predlaga se nova slovenska glagolska medponska zloženka *samoosamiti se*[81] kot vzporednica za doslej uveljavljen glagol *samoizolirati se*, iz nje pa se je uveljavila že samostalniška izpeljanka *samoosamitev*.[82]

---

69 Vir: https://novice.svet24.si/clanek/novice/slovenija/5f7c66771cd90/premier-jansa-predstavil-nove-ukrepe. Dostop 6. 10. 2020.

70 Vir: 24 ur TV, 9. 10. 2020.

71 Vir: https://regionalobala.si/novica/govorice-o-pozitivnih-na-covid-ki-sploh-niso-bili-na-testiranju-ocitno-le-ni-teorija-zarote?fbclid=IwAR1Oxk8ti6hu-7kclaYNoiV4tQfZHsyaZ0JwvJhUVleDXytckqq9rm_X3d. Dostop 15. 10. 2020.

72 Vir: https://www.facebook.com/groups/slovenijazmore/permalink/629118261105134. Dostop 16. 10. 2020.

73 Vir: https://www.facebook.com/groups/slovenijazmore. Dostop 30. 10. 2020.

74 Vir: https://www.t3tech.si/trendi/novica/cokoladni-top. Dostop 13. 10. 2020.

75 Vir: https://www.facebook.com/groups/slovenijazmore. Dostop 13. 10. 2020.

76 Vir: https://neodvisni-velenje.com/doma/2020/04/13/korona-na-sreco-imamo-v-velenju-sreco/. Dostop 13. 10. 2020.

77 Vir: https://imginn.com/p/B-4ZxQjhKf7. Dostop 20. 10. 2020.

78 Vir: https://www.facebook.com/KnjiznicaRECI/posts/2034328603359035. Dostop 20. 10. 2020.

79 Vir: https://www.facebook.com/groups/slovenijazmore. Dostop 13. 10. 2020.

80 Viri: https://e-izobrazevanje.com/izobrazevanje/e-izobrazevanje-v-prihodnosti; https://e-izobrazevanje.com/financni-nasveti/prednosti-e-izobrazevanja-sinhrono-in-nesinhrono-izobrazevanje; https://www.facebook.com/events/302398284507705; https://www.gzs.si/mediji/Novice/ArticleID/75880/e-pogovor-med-gospodarstvom-in-drzavo-gospodarstvo-med-in-po-epidemiji. Dostop 9. 10. 2020.

81 Vir: https://www.rtvslo.si/zabava/iz-sveta-znanih/novi-koronavirus-ne-prizanasa-nikomur-okuzen-tudi-britanski-princ-charles/518343. Dostop 29. 10. 2020.

82 Vir: https://www.dnevnik.si/1042927161. Dostop 28. 10. 2020.

5. Priložnostne novotvorjenke

Za priložnostnice ali okazionalizme je tipično, da so tvorjene in omejene na večinoma enkratno rabo v določenem govornem in besedilnem položaju. Njihov namen je vzbujati pozitivno ali negativno konotacijo, zato imajo visoko ekspresivno vrednost.

Ekspresivna motivacija (Ološtiak, 2011, str. 29) temelji na subjektivnem in emocionalnem v jeziku. V tako nastalih leksemih jezikovni uporabnik eksplicitno ali implicitno vnaša svoj subjektivni pogled oz. stališče do poimenovanega. Ekspresivni leksemi so nosilci pragmatične vloge, saj aktivirajo pozornost naslovnika na ravni izraza v odnosu do stilno nezaznamovanih leksikalnih enot. Leksem pa zaznamovanost lahko črpa iz glasovne, besedotvorne ali pomenske podobe.

Besedotvorna motivacija predstavlja tip inherentne ekspresivnosti, ki izhaja iz: a) obstoja ekspresivnih besedotvornih sredstev in postopkov (podstav, obrazil, tvorbenih tipov, besedotvornih pomenov); b) besedotvornega motivanta (tvorjenke iz ekspresivnih besed); c) razmerja med besedotvornim in leksikalnim pomenom (Ološtiak, 2011, str. 66).

Epidemiološke razmere med ljudmi prinašajo številne duševne, socialne in ekonomske stiske, ki se potencialno lahko odražajo ali sprožajo z verbalno komunikacijo. Zato ni presenetljivo, da se to izraža tudi v leksiki na številnih družbenih omrežjih.

V zbrani skupini ekspresivnih leksemov opažamo predvsem pogosto kombinacijo zaznamovanih tako besedotvornih sredstev kot postopkov. Ekspresijo zaradi sestavin izraža regularno tvorjena medponska podredna zloženka (*koronabedak*, *koronaosel*). Ekspresija izhaja iz sestavin in besedotvornega načina v različnih kombinacijah:

a) prekrivanka (*covidiot* ← *cov(**id**)* + *(**id**)iot* s pomenom 'oseba, ki ne upošteva ukrepov zoper širjenje kovida';[83]
b) sklopljenka iz sistemsko nepredvidljivih krnov (*korantena* ← *kor(onska) (kar) antena*; *koronačitnice* ← *korona (po)čitnice*;[84] *plandemija* ← *plan(ska) (pan)demija*;[85] *kornateg* ← *kor(ona) nateg*;[86] *infodemija* ← *info(rmacijska) (pan)demija*;[87]

[83] Vir: https://www.metropolitan.si/aktualno/kdo-so-covidioti. Dostop. 11. 11. 2020.
[84] Vir.: https://starsiotroksveta.si/koronavirus-so-to-koronacitnice. Dostop 11. 11. 2020.
[85] Vir: https://www.24ur.com/novice/korona/lazna-novica-v-ukc-je-zaradi-maske-hospitalizirana-zdrava-19-letnica.html. Dostop 28. 10. 2020.
[86] Vir: https://twitter.com/search?q=plandemija&src=typed_query. Dostop 20. 10. 2020.
[87] Vir: https://www.racunalniske-novice.com/triki/kako-pravilno-brati-novice-in-se-izogniti-infodemiji-o-novem-koronavirusu.html. Dostop 28. 10. 2020.

c) sklopljenka s krnitvijo in prekrivanka (*covinek* ← *c**ov**(id) (**ov**)inek*); *pandemama* ← *pande(**m**ijska) **m**ama;*

č) izraba tvorbenega vzorca z novimi sestavinami: tvorjenka *politkomisar* 'politični komisar' in *komisariat* 'urad komisarja' je bila zaradi protivladnih protestov na kolesih ob protiepidemioloških ukrepih reaktualizirana v novi zloženki *politkolesariat*;[88] regularna tvorjenka *politkomisarski* pa v *politkolesarski* (protest);[89]

d) po načelu blizuzvočnosti je bil ustvarjan novi glagol: iz obstoječega *kronati ga* 'počenjati neumnosti, lahkomiselnosti' → *koronati ga*[90] 'neprimerno se vesti v času koronavirusne bolezni'.

Sicer pa je varovanje pred prenosom okužb namesto običajnega rokovanja prineslo novo obliko pozdravov, imenovanih *komolčanje* in *nogovanje* 'pozdravljanje z dotikom komolcev oz. nog'.[91]

6. Še o že obstoječih leksemih in njihovih tvorjenkah s povečano frekvenco rabe

Na portalu *Fran.si* so predstavljene tudi tvorjenke iz že uslovarjenih leksemov, ki se jim je povišala frekvenca v rabi. Med njimi so:

a) izpeljanke: *pandemija* → *pandemski*, *pandemičen*; *predihavati* → *predihavanje*; *prekuževati* → *prekuževanje*; *testirati* → *testiranje*;

b) tvorjenka iz predložne zveze: *brezstičen*;

c) sestavljenke in izpeljanke iz njih: *asimptomatičen* → *asimptomatično*, *asimptomatičnost*; *asimptomatski* → *asimptomatsko*;

č) medponske zloženke in izpeljanke iz njih: *alfakoronavirus*, *kiberkriminalec*, *megapaket*, *megazakon*, *novokužen*; *samoizolirati se* → *samoizolacija*, *samoizoliran*.[92]

---

88 Vir: https://nova24tv.si/slovenija/politika/fotovideo-jubilejni-20-politkolesarski-protest-veseljacenje-pod-totalitarnimi-simboli-izzivanje-policije-in-veselje-da-groznje-s-smrtjo-niso-kaznivo-dejanje. Dostop 3. 11. 2020.

89 Vir: https://www.demokracija.si/sport/medtem-ko-polit-kolesariat-uganja-norcije-roglic-pogacar-in-ostali-dostojanstveno-zastopajo-slovenske-barve-na-dirki-po-franciji.html. Dostop 7. 10. 2020.

90 Vir: https://twitter.com/SmarjepriJelsah/status/1239625466782384128/photo1. Dostop 15. 9. 2020.

91 Vir: https://www.delo.si/novice/svet/nov-preventivni-bonton-komolcanje-in-nogovanje. Dostop 24. 10. 2020.

92 Vir: https://fran.si/o-portalu?page=Covid_19_2020. Dostop 24. 10. 2020.

7. Sklep

V prispevku smo predstavili nastajanje novega besedja v slovenščini, ki ga je sprožil globalni zunajjezikovni dejavnik, tj. zdravstvena kriza ob izbruhu pandemije *koronavirusne bolezni covid-19*.

S primeri iz različnih virov smo pospremili razvoj novotvorjenk in skušali ustvariti njihovo tipologizacijo ter s tem oceniti, kateri tvorbeni vzorci so najpogosteje aktivirani.

Pri tem smo upoštevali zbrano besedje na portalu *Fran.si*, ki je poskrbel za hitro odzivnost slovenistične jezikoslovne stroke, saj so jezikoslovci odgovarjali na številna vprašanja uporabnikov, kako zapisati nove izraze. Hkrati pa smo upoštevali tudi paberkovalno zbrano leksiko z različnih spletnih strani in rabo na manj formalnih družbenih omrežjih. Pri tem smo opazili tako pojave neologizmov kot okazionalizmov. Razlikovalno smo opredelili okazionalizme kot za določeno priložnost tvorjene besede, ki ne postanejo splošna last jezika, ker so omejene na določen enkratni govorni ali besedilni položaj. S tem se razlikujejo od neologizmov, ki so poimenovalno potrebne besede za novo predmetnost ali pojavnost in imajo potencialno možnost postati enota langue, tj. imajo potencialno možnost vstopa v leksikalni sistem jezika. Kot novonastale pa jih običajno prepoznajo starejše generacije jezikovnih uporabnikov.

Med tvorbeno najproduktivnejšimi podstavami je korenski morfem *-korona-*, s katerim nastaja največ medponskih podrednih zloženk oz. besednih zvez. Upoštevanje avtentičnih zapisov pokaže, da je 74 % besed pisanih skupaj, torej kot zloženk, in le 26 % primerov je zapisanih kot besedna zveza. Zapis v večji meri sledi pravilom *Slovenskega pravopisa* iz 2001 in v znatno manjši meri besednozveznemu zapisu, ki ga kot dvojnico priporočajo aktualne pravopisne smernice jezikovnih svetovalcev. Druge besedotvorne vrste novotvorjenk s sestavino *-korona-* so redkejše.

Epidemiološke razmere med ljudi prinašajo številne duševne, socialne in ekonomske stiske, ki se potencialno lahko odražajo z verbalno komunikacijo. Zato ni presenetljivo, da se to kaže tudi v uporabljeni leksiki na številnih družbenih omrežjih. V skupini ekspresivnih leksemov opažamo predvsem pogosto kombinacijo zaznamovanih tako besedotvornih sredstev kot postopkov, ki so večinoma priložnostne narave.

BIBLIOGRAFIJA

Čechová, M., Krčmová, M., & Minářová E. (2008). *Současna stylistika.* Nakladatelství Lidové noviny.

Čermák, F. (2010). *Lexikon a sémantika*. Nakladatelství Lidové noviny.

Fran, različica covid-19 (7.1). (b.d.). https://fran.si/o-portalu?page=Covid_19_2020

Krvina, D. (2014). *Sprotni slovar slovenskega jezika* [2014–]. https://www.fran.si

Martincová, O. (1972). K problematice lexikalnich neologismu. *Slovo a slovesnost*, *33*(4), 283–293.

Martincová, O. (Ur.). (2005). *Neologizmy v dnešní češtině*. Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky.

Muhvić-Dimanovski, V. (2005). *Neologizmi: Problemi teorije i primjene.* Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Nacionalni inštitut za javno zdravje. (b.d.). https://www.nijz.si

Ološtiak M. (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie.* Filozofická fakulta Prešovskey univerzity v Prešove.

Slovenski pravopis [SP]. (b.d.). https://www.fran.si

Slovar slovenskega knjižnega jezika (2. dop. izdaja) [SSKJ2]. (b.d.). https://www.fran.si

Snoj, J., Ahlin, M., Lazar, B., & Praznik, Z. (b.d.). *Sinonimni slovar slovenskega jezika*. https://www.fran.si

Snoj, M. (b.d.). *Slovenski etimološki slovar* (3. izdaja). https://www.fran.si

Stramljič Breznik, I., & Voršič, I. (2011). Word-formational productivity of the Slovene language in the case of sports neologisms. *Linguistica*, *51*, 23–38. https://doi.org/10.4312/linguistica.51.1.23-38

Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika.* Cankarjeva založba.

Toporišič, J. (2000), *Slovenska slovnica*, četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Založba Obzorja.

Weiss, P., & Dobrovoljc, H. (2020). Kako pisati in sklanjati izraze »koronavirus« in bolezen »covid-19« ali »koronavirusna bolezen 2019«. *Jezikovna svetovalnica*. https://svetovalnica.zrc-sazu.si

Pandemija *koronavirusa* – zunajjezikovni dejavnik jezikovne ustvarjalnosti

Povzetek

Slovanski jeziki se odlikujejo po bogati morfemski kombinatoriki, veliki tvorbeni zmožnosti in posledično veliki ubesedovalni prožnosti, ki je vir leksikalnega vitalizma.

V prispevku smo predstavili nastajanje novega besedja v slovenščini, ki ga je sprožil globalni zunajjezikovni dejavnik, tj. zdravstvena kriza ob izbruhu pandemije koronavirusne bolezni covid-19.

S primeri iz različnih tipov besedil smo pospremili razvoj novotvorjenk in skušali oceniti, kateri tvorbeni vzorci so najpogosteje aktivirani. Pri tem smo upoštevali zbrano besedje

na portalu *Fran.si*, ki je z ažurnimi odgovori na vprašanja jezikovnih uporabnikov poskrbel za odzivnost slovenistične stroke. Hkrati smo upoštevali tudi paberkovalno zbrano leksiko z različnih spletnih strani in rabo na manj formalnih družbenih omrežjih. Pri tem smo opazili tako pojave neologizmov kot okazionalizmov.

Med tvorbeno najproduktivnejšimi podstavami je korenski morfem -*korona*-, s katerim nastaja največ medponskih podrednih zloženk (*koronadan*) oz. besednih zvez (*korona otroci*). Upoštevanje avtentičnih zapisov rabe pokaže, da je 74 % besed tega tipa pisanih skupaj, torej kot zloženke, in le 26 % primerov narazen kot besedne zveze. Druge besedotvorne vrste novotvorjenk s sestavino -*korona*- so redkejše (*koronica*, *koronar*, *protikorona*).

Epidemiološke razmere med ljudmi prinašajo številne duševne, socialne in ekonomske stiske, ki se odražajo tudi verbalno. Zato ni presenetljiva skupina ekspresivnih leksemov, pri katerih opažamo predvsem pogosto kombinacijo zaznamovanih tako besedotvornih sredstev, npr. zaznamovanih sestavin tvorjenk (*koronabedak*), kot postopkov, npr. številne sklopljenke iz krnov (*koronačitnice*, *plandemija*) in prekrivanke (*covidiot*), ki so priložnostne narave.

Ključne besede: slovenščina; besedotvorje; tvorjenke; pandemija; koronavirus; covid-19

The Coronavirus Pandemic: An Extralinguistic Factor of Linguistic Creativity

Abstract

Slavic languages are characterised by a rich morphemic structure and a great word formative potential, which provide them with a great linguistic flexibility as a source of lexical vitality.

This paper presents the creation of new vocabulary in the Slovene language that was influenced by a global extralinguistic factor – the health crisis caused by the new coronavirus and the outbreak of the COVID-19 pandemic.

On the basis of examples from different text types, we analysed the development of newly created words and tried to evaluate the importance of word-formative processes involved in their coinage. The analysis considers the vocabulary found on *Fran.si*, a portal which also provides answers by Slovene linguists to the questions on language use posed by the general public. In addition, the analysis includes random searches for lexis from different websites and the less formal social media. The findings show the emergence of neologisms as well as examples of occasional use.

The most productive word-formative base is the root -*korona*-, which is mostly used in the creation of interfixed subordinate compounds (*koronadan*) or word phrases (*korona otroci*). The analysis of authentic spellings shows that 74% of words this type are spelled as compounds, while only 26% of examples are spelled as separate words, i.e. as word phrases.

Other categories of word-formation processes involved in the creation of new words with the constituent -*korona*- are rarer (*koronica*, *koronar*, *protikorona*).

The findings show that the social, mental and economic distress caused by the epidemic is also expressed linguistically. Therefore it is not surprising that many new words connected to the epidemic are expressive, such as words containing attitudinal constituents (*koronabedak*), as well as blends (*koronačitnice*, *plandemija*) or blends with overlapping constituents (*covidiot*), which are examples of occasional use.

Keywords: Slovene language; word formation; created words; pandemic; coronavirus; COVID-19

Бранко Тошович
Университет им. Карла и Франца в Граце
E-mail: branko.tosovic@uni-graz.at
ORCID: 0000-0002-6970-671X

ОСНОВНЫЕ АСПЕКТЫ ГЕНЕРАТОРСКОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ

0. В основе ГенСлов лежит автоматизация: (а) порождения и функционирования новых слов, (б) объединения производных слов с другими производными и непроизводными словами, (в) линейного оформления производных слов в словосочетания, предложения и текст, (г) использования словообразовательных ресурсов из электронных источников (словарей, лексиконов, тезаурусов, корпусов и т. п.).

1. К рассмотрению данной темы нас подтолкнули вопросы, касающиеся соотношения двух гетерогенных и все еще трудно совместимых понятий: словообразования и искусственного интеллекта (ИИ). К таким вопросам относятся в первую очередь следующие: Что в состоянии сделать ИИ на словообразовательном уровне? Может ли ИИ вызвать революцию (или эволюцию) в словообразовании? Надо ли опасаться вторжения ИИ в словообразование? Является ли внедрение ИИ в словообразование только игрой, проявлением фантазии или уже свершившейся лингвистической реальностью? Нужны ли человеку слова, порожденные ИИ? Может ли ИИ создавать текст, состоящий только или преимущественно из производных слов со значением и смыслом? Является ли реальным порождение ИИ новых формантов, аффиксов (приставок, суффиксов, инфиксов)? Может ли ИИ генерировать слова в закрытых для словообразования частях речи (местоимениях, числительных, предлогах, союзах, частицах)? Будет ли ИИ конструировать свою словообразовательную систему, понятную и доступную только ему? Насколько используются модели формализации словообразования, разработанные в рамках языкознания?

На эти вопросы неизвестны нам ответы в форме статьи (статей), тем более книги (книг), поэтому при анализе пришлось использовать только конкретный материал (примеры) из собственной базы данных и результаты

наших исследований (см. Тошович, 2015, 2018, 2020; Tošović, 2017, 2018a, 2018б). Исходные аспекты ГенСлов рассмотрены нами в статье *Генераторское словообразование*, опубликованной в сборнике к 65-летию С. А. Менгель *Язык, литература, культура* (в печати) (Тошович, 2020). В ней указано на то, что надо различать генеративное и генераторское словообразование. Первое занимается порождением слов человеком[1], второе – порождением слов искусственным интеллектом. В этой статье сделана попытка рассмотреть **(1)** в рамках трансформационно-порождающего анализа естественных языков возможности формализации словообразования в целях автоматического порождения полноценных текстов, **(2)** важнейшие словообразовательные модели естественных языков, разработанные в языкознании XX и XIX веков, и их годность на использование в целях автоматического порождения текстов. Особый интерес был уделен **(а)** аппликативному порождающему анализу словообразования в рамках исследований С. К. Шаумяна и П. А. Соболевой (в первую очередь их *Оснований порождающей грамматики русского языка*, 1968) (Соболева, 1964; Шаумян & Соболева, 1968), а также их сторонников в течение 60-х – 80-х гг. XX века (опубликованных в серии «Проблемы структурной лингвистики»). Рассмотрен также метод словообразовательной разметки слов (на примере Национального корпуса русского языка) и подчеркнуто значение словообразовательных, морфологических, морфемных и грамматических словарей для ГенСлов.

2. Известные нам модели формализации словообразования естественного языка не нашли пока своего применения в автоматическом порождении слов, что может быть вызвано двумя причинами: (а) существующие способы формализации естественного языка не годятся для автоматического порождения словообразовательного материала, как как эти модели относятся к моделям анализа языка, в то время как генераторские модели относятся к моделям синтеза языка, (б) генераторская лингвистика находится на начальном этапе развития, и поэтому слишком рано ожидать плодотворные и полезные результаты такого сложного процесса на деривационном уровне[2].

3. В системе 22 моделей, разработанных нами на базе соотношения исходного и производного текстов и описанных в книге *Генераторская*

---

[1] Генеративное словообразование – область языковой структуры, или уровень языка, единицы которого классифицируются на основе лексико-грамматических признаков производящих (Нещименко, 1984, с. 219).

[2] О генераторской лингвистике, см. Tošović, 2018a.

лингвистика [*Generatorska lingvistika*] (Tošović, 2018a), не наблюдаются существенные словообразовательные явления и инновации. Во всех генераторских моделях корректно передаются, воспроизводятся модели естественного языка и используются традиционные деривационные способы и средства.

4. Теоретически существуют три вида автоматизации словообразования: 1) порождение новых слов, 2) использование новых производных слов, 3) порождение и использование новых производных слов. При рассмотрении этих противоположных процессов надо учитывать наличие трех типов входных единиц (генерирующих, инпут-единиц – T_1) и столько выходных (генерируемых, оутпут-единиц – T_2): интегральных, сегментарных и элементарных.

5. ИИ функционирует на двух словообразовательных уровнях – синтагматическом и парадигматическом.

6. На (1) уровне синтагматики (использование сгенерированных искусственным интеллектом слов) проводится пока лишь экспериментирование. Попытка создания текстов с автоматически порожденными дериватами является на данном этапе развития ГенСлов неудачной. Здесь имеем в виду Russian Word Constructor (RWC) [Составитель русских слов], который предназначен для создания слов с заданными ограничениями (длина, фиксированные буквы, гласные/согласные и др.). Речь идет о попытке изобрести инструмент поэта, интерактивную систему для генерации русскоязычных стихоподобных текстов (RWC, б.г.). Для нас является интересным предусмотренная способность RWC конструировать неологизмы на основе словаря с лексико-статистической информацией о языке (Анекдот, б.г.). К сожалению, на выходе получаются бессмысленные новообразования[3]. Вот как выглядит начало одной такой поэтической «книги»:

---

[3] Программа (автор называет ее вспомогательной, но очень ценной и полезной) предназначена для сочинения стихов в духе Велемира Хлебникова и конструирования «пластилиновых» слов: «Если вам нужно слово определенного вида, например, кончающееся (для рифмы) на **.-онный**, вы пишете *онный* и перед ним оставляете столько места, сколько в вашем слове должно быть других букв. Тогда RWC подсказывает примерно так: *метронный*, *окоронный*, *плутонный* [...] (Александр, 1997). «Можно задавать будущее слово иным способом: звездочка на месте буквы означает, что программа должна ставить сюда только согласную букву, а дефис – только гласную. Например, заготовка ***-**-й** позволяет получать странные прилагательные *чаркий*, *щитный*, *вулкий*, а ***-* *ил** не менее странные глаголы *куменил*, *маяковил*, *цитавил*» (Александр, 1997). Программа использует внешние словарики: стандартный, научно-технический, гуманитарный, псевдо-английский (русские транскрипции английских слов), с библейской (синодальный перевод Ветхого и Нового завета) и отдельно – церковно-славянской лексикой (для любителей сочинять

Наявуют урождь рокеаны... | Книга попух | Глава I | ХОЛМИКЕ | Ереулками кустя, незадачки фехтовает... | Чудо елорных арф | Умышалов род | Внейшая Лилька вениты обла линн | «И ад плютый, дногая!» | Очахнул, лоторый вонадо | Забытия | Оподье хрящего – метр | Тьфу, решавую пуга, – ищи? | Бегиоза с лимог сиямизм | Тяниям алюмин, жужжаще | Устью необход иди | Ведра вздохра | Ибо! | Латуры лба | Аудило угодея | Эх и женщин | Едея опублед | Афия | Трах влиянью Гребца[4].

В данном тексте многие слова являются искусственными новообразованиями[5]. Другие стихи не так насыщены генераторскими неологизмами[6]. В порождении стихотворений с помощью этой же программы[7] на тему «Я вас любил» А. Левином была применена трансформация пушкинских слов и словоформ типа: *любил → клубил, любовь → клубовь, пусть → пасть, хочу → шучу* (Левин-www)[8].

возвышенно-духовные тексты). Также предусмотрен словарик с обсценной лексикой для любителей противоположного направления (генерируются слова типа *шмарахло*, *взъебка*, *глушняк*; Александр, 1997). Можно подключать и собственные словари: «Для этого берете кучу текстовых файлов (статей или собственных стихов, неважно), и запускаете вспомогательную программу RWCVOC, которая найдет в них слова и создаст нужный вам словарик» (Александр, 1997). «Какой подключишь, из того и берутся приставки, корни, окончания. Ну и суффиксы, конечно» (Александр, 1997). Из-за отсутствия практической пользы RWC можно отнести скорее к категории компьютерных игр (Программы для PC, б.г.). Это «вполне бесполезная программа, хотя автор (Кирсанов) гордо называет ее утилитой» (Александр, 1997).

[4] Как в классических повествовательных текстах, и это произведение состоит из диалогов типа: *– Отечна алегент и аповей гвалыше едели, кови сбили! – Внейшая Лилька вениты обла линн. – Отор и телко, нас шеи лейки, а убрел?*

[5] *Чрезымянный пеплосед, деломеченые львинки, | Ереулками кустя, незадачки фехтовает: | Углухаюсь то ли сяк, еженечек недождуньям | Безумоздно нынченяю. И шутя языческает, | Дескать жрецкими гробами до мышляпы домутился! | Покаянные верлибры строхочу каждународно! | Что ли мало бормотуний до утруски доманало, | Или многими летями распорячиться угодно? | Ни за дурики, ни сдаром челюдей не разгляделать. | Так и преется, как двулка, через мраки и мудренья, | Блюденеет, ерепится... Как стращали умираки: | Лишь звеняки, только звучья, уловимые лученья* (RWC, б.г.).

[6] Ср.: *Хихики поэзиют | Ощутимо до фигурик | И докуда поперечник? | Будто мне никак поехать | Я не цыганый не петый | Не замолвлен перемухам | Зяблоки мое питанье| Припухаю позабыто | Эх и задал автомаху | Не клубите гитарады | Охладите рассерденья | Остаюсь особоюдным* (RWC, б.г.).

[7] «Я решил заняться русских слов конструированием серьезно и написать с помощью RWC настоящий стих. Вариации на тему *Я вас любил.* [...] Но сперва скажу, что бесполезность программы так велика, что, кроме внешнего словарика, приходится все время подключать собственные мозги, предлагать свои варианты, которых глупый RW Constructor как-то в упор не видит. Пробуждается еще недавно крепко спавшее творческое воображение. И в этом главный кайф, а не в посредственном результате, в котором, к тому же, одна строка целиком взята из записных книжек замечательного поэта Владимира Строчкова» (Левин-www).

[8] *Я вас клубилs. Клубовь еще медвежет | в брожди моей укислым солобьём, | но пасть она вам жальше не обрежет. | Я не шучу вежасностью пи-эм. | Лженою вас своей не оформляю. |*

О том, что уже в настоящее время ИИ в состоянии порождать смысловые тексты большого объема, даже литературные произведения, свидетельствует пример Японии, в которой роман, написанный искусственным интеллектом, вошел в узких круг претендентов на национальную литературную премию [из 1 450 представленных текстов 11 были, по крайней мере, частично созданы той или иной программой (*Roman koji je napisao kompjuter zamalo dobio književnu nagradu*, б.г.)].

7. На (2) уровне парадигматики (образование отдельных, контекстуально изолированных слов) пока разработаны генераторы только для нейминга и брендинга. Речь идет о порождении слов без их использования в тексте и конкретном контексте, т. е. это уровень словаря. В настоящее время из всех типов производных слов генераторы способны образовать различные имена, названия фирм, названия брендов и почти всегда одной части речи (имена существительные). Но и в рамках нейминга наблюдаются сильные ограничения. Среди видов названий: гемеронимы (названия средств массовой информации), геортонимы (названия фестивалей, конкурсов, концертов), порейонимы (названия средств передвижения), прагматонимы (словесные товарные знаки), эргонимы (названия фирм, предприятий, организаций) лишь последние подвергаются (пока) генерации и автоматизации[9]. Сюда относятся генераторы названия фирм, компаний, ~ кланов, групп, игр, сайтов, ~ товаров, брендов, предметов, напитков, ~ населенных пунктов, ~ кличек, ~ ников, ~ паролей, логинов, ~ имен персонажей и т. п. Все эти генераторы функционируют по одному принципу: они образуют слова случайным путем вне контекста на основе базы данный. При этом создаются дериваты, ненаполненные значением (их семантическая нагрузка является нулевой), вызывающие лишь ассоциации. Хотя словообразование не играет важной роли в наших моделях генерации текстов (Tošović, 2018a), некоторые из них (модели) обращают на себя внимание. Это в первую очередь модели «чистый лист», «рукав» и «одуванчик». По модели «чистый лист» генерируются названия книг: *Судьба господина*, *Преодолевая Бога*, *Слово героя*, *Созидая дракона*, *Власть мира* (Генератор названий книг-www). Модель «рукав»

Пеньюров ваших снятых соблазня | меня мутит, как мрачка наливная, | как целкая и чаркая лжизня. | Вы мне никтоль, никтовая мутница. | В груди моей фугас, но не совсем. | Ах, мне увы!.. Я, эфират в ресницах, | для вас хищаю вовый полисем!.. | Я вас клубил так флейтисто и плотско | то плылостью, то умствием томим, | я вас клубил так адско и улетско, | как флаг вам в рук голимой бысть другим (Левин-www).

[9] Брендинг выступает как корпоративный, товарный и ребрендинг.

используется в порождении заголовок, ключевых слов, ников, имен типа: *Вскооир*, *Лин*, *Сэмлуил*, *Луиф*, *Дреоб*, *Эоекоин*, *Галдиль*, *Меел*, *Лонд*, *Мозеон*, *Денутум*, *Лего*, *Фубих*, *Фармионд*, *Окер*, *Мобеен*, *Дари*, *Грибли*, *Саулуиэль*, *Углма* (Генератор имен и названий-www). Модель «одуванчик» предлагает на выходе слова-комплименты для любимых женщин: *Ясная*, *Счастье мое*, *Жемчужина*, *Неповторимая*, *Диковинка*, *Светлячек*, *Сердцу рана*, *Зовущая*, *Бриллиантовая*, *Зорька*, *Пленяющая*, *Парящая*, *Пушок*, *Роднуленька*, *Тихая*, *Душевная*, *Голуба*, *Ведьмочка*, *Голубка*, *Изящная*, *Малышоночек*, *Лапка* и др. (Генератор любовных писем-www).

8. Выделяются три группы парадигматических генераторов. Самую многочисленную группу составляют генераторы для порождения английских названий фирм, компаний и др. и с английским интерфейсом, которые и на русскоязычном пространстве можно использовать[10]. Например, англоязычный нейминг сервис Naminum способен генерировать тысячи вариантов, состоящих как из одного, так и из нескольких слов (можно задать желаемое количество символов и таргетировать по шести регионам) – Naminum-www; или Сервис для порождения названий BN-Generation-www *моментально подбирает названия по ключевым словам, указанным пользователем* (отсутствует поддержка русского языка). Некоторые программы с русским названием (Generator-nazvaniya-firmy-www) работают исключительно с английским языком (надо ввести ключевое слово на английском языке, в результате получатся мгновенные предложения по названию фирмы). Ко второй группе относятся генераторы английских названий с дополнительной русской оболочкой: One Click Name-www, Shveyndvrk-www, Domainr-www.

9. В третьей группе находятся генераторы русских названий. Некоторые из них разработаны одним и тем же коллективом. Сюда относятся генераторы фирмы Genword: Генератор алкогольных напитков, Генератор аниме, Генератор кличек, Генератор крылатых слов, Генератор логинов, Генератор ников, Генератор паролей, Генератор слов, Генератор слоганы[11]. Большую

---

[10] Такими являются: BrandBucket-www, Brandroot-www, Business Name Generators 1-www, Business Name Generator 2-www, Bustaname-www, Dock Name-www, Fresh Books-www, Getsocio-www, Impossibility-www, KnowEm-www, Lean Domain-www, Logaster-www, Nameboy-www, Namecheck--www, Namech-www, Namelix-www, NameRobot-www, Namestation-www, Name Mesh-www, Names 4 Brands-www, Namesmith-www, Naminum-www, Panabee-www, Pinterest-www, Shopify-www, Startup Name Generator-www, Teachworks-www, Trademarkia-www, Word Lab-www, Wordoid-www и др.

[11] В этой группе находится, в частности, Генератор алкогольных напитков (Genword-www) – сервис для случайного вывода названия коктейлей. На данный момент существует около 1000

группу составляют генераторы, порождающие слова при помощи автоматического комбинирования букв, без специального названия (вместо него используются слова *порождение*, *составление*, *составить* для указания на тип или назначение): *Порождение слова из букв*, *Составление слова из имеющихся букв*, *Составить слово*, *Составить слова*[12]. Такие генераторы предлагают написать слово, например, *погода*, и выбрать для нового деривата количество букв и возможности их повторения, после чего появляется результат в форме трех букв: *гад*, *гог*, четырех букв: *гага*, *папа*, *попа*, пяти букв: *подог* и шести: *пагода*, *погода* (Порождение слова из букв-www1). В русскоязычном интернете предлагается создание названий различного типа для предпринимательской, рекламной и художественной деятельности, а также для сферы услуг и развлечения. Сюда относятся (а) названия фирм, компаний, магазинов, музыкальных групп, каналов, компьютерных команд, кланов, альянсов, программ, товаров, продуктов, предметов, компьютерных игр, сайтов, торговых марок, брендов, (б) имен персонажей для книг, фамилий. Основная цель – создать/предложить яркое, красивое название, понятное, однозначное, запоминающееся имя, благозвучное уникальное наименование (которого нет в русском языке), хорошо произносимое слово, лексема, которая сможет вызвать приятные ассоциации у клиентов. Многие разработчики осознают сложность такой генерации (особенно из отсутствия значения и смысла), поэтому некоторые из них указывает на то, что исходных результат (T_2) может послужить лишь для стимуляции фантазии, как носитель, источник определенной идеи или образа, в полной реализации которых нужен человек, а не робот-генератор (Плановик-www). Такие сервисы не могут полностью соперничать с живыми профессионалами рекламного дела, специализирующимися на придумывании названий и слоганов (GeneratorOnline-www). Но они могут подать идею в режиме онлайн и помочь в выборе названия. Из-за этого многие генераторы направлены не на стопроцентный подбор названий, а на формирование слов из его частей[13]. Одной из главных целевых групп пользователей таких разработок являются молодые предприниматели, авторы StartUp-проектов,

---

сгенерированных наименований: *коктейль Адмиральский, коктейль Клубнично-огуречная Кайпиринья, коктейль Али-Баба, коктейль Голубые Гавайи, коктейль Беспокойный монах, коктейль Ветхая сумка старого шотландца Муэрхена, коктейль Австралийский физз, коктейль Белый груз, коктейль В постели, коктейль Автомобиль малыша.*

[12] Порождение слова из букв-www1, Порождение слова из букв-www2, Порождение слова из букв-www3, Порождение слова из букв-www4, Порождение слова из букв-www5.

[13] «Если же вам необходимы осмысленные названия, которые максимально соответствуют вашей деятельности и несут какую-либо идею или образ, тогда вам нужен человек, а не робот-генератор» (Плановик-www).

администраторы музыкальных групп, групп «Вконтакте», владельцы каналов на Youtube, нуждающихся в привлекательном имени. Существуют две основные ориентации на результат: серьезный или шутливый.

Типичной процедурой (алгоритмом формирования названия) является следующая: 1. выбирается нужное количество букв, из которых будет состоять название (шесть букв считается наиболее оптимальной длиной; многобуквенное название сложнее запомнить и написать правильно, зато короткое может быть занято)[14], 2. вводится начальный (T_1) или конечный текст (T_2), чтобы помочь легче придумать название на определенную тему, 3. выбирается чередование букв (как будет начинаться слово: с гласной или согласной)[15], 4. определяется язык (русский, английский или русский с транслитерацией), 5. предлагается нажать кнопку «Сгенерировать» или «Создать». В некоторых случаях можно выбрать ключевое слово (используя часть имени или фамилии), сферу деятельности и желаемое количество частей в нем. Положительная сторона такого процесса состоит в том, что результат доступен только пользователю.

Существуют два режима работы: (1) случайная генерация из заданных фрагментов, частей слова и/или (2) генерация из согласных и гласных букв.

Порождение слов может выступать в форме самогенерации (пользовательской) или сервисной (профессиональной) генерации. Преимущества самогенерации в том, что пользователь знает своих клиентов, конкурентов и разбирается в рынке. Ее достоинство состоит и в том, что можно проверить результат генерации при помощи поисковика и убедиться, что сгенерированное слово уже не используется и не принадлежит никому другому. Большинство названий известных брендов придумано самими предпринимателями, а не брендовыми агентствами. Сервисной (платной) генерацией занимаются брендинговые и рекламные агентства, а также фрилансеры, которые могут предложить список названий из 10–20 вариантов[16]. Отдельные разработчики генераторов планируют в ближайшем будущем ввести функции подбора названий на основе реальных слов, названий существующих компаний, дополнить сервис возможностями сочетания слов определенной отраслевой тематики (Плановик-www).

[14] Если задать генерирование названия из пяти или менее букв, и ввести ключевое слово, состоящее из столько же букв, то будет получено только оно.

[15] Можно использовать чередование букв или псевдо-фамилию: «Чередование даёт возможность получить действительно случайные термины, особенно при попарном порядке. Зато второй режим удобен для формирования „говорящих“ названий – в конец сгенерированной фразы добавится одно из указанных окончаний» (Earn24-www).

[16] Одним из брендинговых агентств является Godesigner-www.

10. Особый случай составляют производные слова в конструировании новых языков (конструированных языков): индивидуальных языков, авторских, персональных, языков вымышленных миров и др. (фантастических – языков научной фантастики и художественных фильмов), вспомогательных. Некоторые генераторы ориентированы на создание своего языка (Весёлый генератор-www).

11. Результаты порождения одной группы генераторов мы проверили и пришли к следующим выводам:

а) Brandogenerator-www подбирает названия исходя из необходимого количества символов и прочих настроек. Мы написали в рубрике «Начальный текст»: *береза*, в рубрике «Количество букв»: 6 (предлагается от 2 до 10), «Чередование букв»: первая согласная, «Язык»: русский (можно было выбрать еще английский) и нажали на кнопку «Сгенерировать». Появился следующий результат (10 слов)[17]: *березашымэма, березасефирю*, *березамюжытя*, *березафакоза*, *березамёгэмэ*, *березахокабё*, *березакюжеря*, *березасисэдя*, *березасюцёфы*, *березалузихо*. Когда мы предложили слово *арбуз*, были сгенерированы лексемы: *арбузочыкюг*, *арбузэщагюд*, *арбузёмирыж*, *арбузапэляц*, *арбузучялаг*, *арбузужуфот*, *арбузыкажог*, *арбузёхешёб*, *арбузыщящых*, *арбузёбюдюм*.

б) Весёлый генератор-www предназначен для генерации новых слов (имена персонажей для книги или названия предметов для компьютерной игры) из их частей. Здесь предусмотрены два режима работы: 1. случайная генерация из заданных фрагментов (новые слова формируются случайным образом из частей, заполняемых в нижнем поле через пробел), например: при выборе *ли се ма* (написано *лисема*) получается: *лисемалисема* (повторяется 20 раз); 2. генерация из гласных и согласных букв/слогов – новые слова формируются комбинированием случайных гласных и согласных букв/слогов заданным образом (необходимо заполнить поле гласными буквами/слогами, согласными буквами/слогами и указать на порядок следования букв/слогов). Мы выбрали 1221 (что означает: гласный, согласный, согласный, гласный) и получили: *увси*, *ебве*, *увби*, *овву*, *евсу*, *успу*, *епбе*, *опси*, *опси*, *осве*, *ивпу*, *осве*, *опси*, *исво*, *иппу*, *увси*, *еббе*, *обпе*, *епсо*, *убво*, (20 слов), а потом 2121: *бусе*, *пуви*, *бисо*, *пубо*, *биви*, *бепо*, *бепу*, *сепо*, *вубе*, *буву*, *супу*, *бопу*, *пубе*, *суби*, *сово*, *пебе*, *сепи*, *сепе*, *вибо*, *сисе*.

---

[17] Генераторы предлагают, как правило вывод десяти случайных значений.

в) Генератор Namengen-www помогает в выборе названий фирм, кланов, групп, игр и сайтов, а также в создании имен. По следующим параметрам: «Количество букв в слове»: 5, «Количество генерируемых слов»: 10, «Выводить транслит» получены такие слова: *споку* (*spoku*), *уосуа* (*uosua*), *ммаим* (*mmaim*), *еутед* (*euted*), *оепеа* (*oepea*), *пиопу* (*piopu*), *мкоэд* (*mkoed*), *жкеур* (*zhkeur*), *вкоин* (*vkoin*), *аипле* (*aiple*). Во второй попытке были сгенерированы лексемы: *гбеад* (*gbead*), *оубла* (*oubla*), *глуяп* (*gluyap*), *шлили* (*shlili*), *мтуер* (*mtuer*), *дмоем* (*dmoem*), *лгоин* (*lgoin*), *яевна* (*yaevna*), *иамвя* (*iamvya*), *длебе* (*dlebe*), *сгооп* (*sgoop*), *кдеул* (*kdeul*), *пкуол* (*pkuol*), *бчеос* (*bcheos*), *фласу* (*flasu*), *сюибэ* (*syuibe*), *уарои* (*uaroi*), *штаоп* (*shtaop*), *нмоти* (*nmoti*), *ргеап* (*rgeap*).

г) Numbergeneratoronline-www предлагает придумать «оригинальное, легко произносимое и запоминающееся словосочетание, которое может стать достойным названием для вашего дела» (Numbergeneratoronline-www) на основе тридцати баз данных: Основная, Автомобили, Аптека, Ателье, Боулинг, Детсад, Зоомагазин, ИТ, Кинотеатр, Книжный, Кондитерские, Кофейни, Ломбард, Медицина, Мясо, Рыба, Оптика, Подарок, Продукты, Спорт, Строительство, Такси, ТРЦ, Торговый-ЦЕН, Туризм, Химчистка, Цветы, Часы, Ювелирные, Финансы. Когда мы выбрали «Количество словосочетаний»: 2, появились следующие образования: *Библио-ГлобусКогорта, ЛингваКниговоз*, *ЛексиконЧитать модно*, *ФаланстерБука*, *Читать модноКнижная нора*, *ЛексиконКнигочей*, *Деловая литератураМир знаний*, *Центр-КнигаКниговоз*, *Все свободныУзнай-ка!*, *ПушкинистЛеонардо*.

д) В проверке Earn24-www (Генератора названий брендов) по параметрам: «Количество букв»: 9, «Ключевое слово»: *весна*, «Алгоритм: гласная/согласная» были сгенерированы такие слова: *Веснаинош*, *Вабювесна*, *Явюдвесна*, *Зувеснащо*, *Еняфвесна*, *Веснаюкид*, *Веснаопер*, *Веснаветя*, *Весначими*, *Отуцвесна* (Earn24-www). При выборе слова *рука* получено: *Рукадачок*, *Рукаюрязо*, *Юлюрукачу*, *Яфюрукася*, *Зухруказо*, *Рукашякюз*, *Рукашовюж*, *Юпюшорука*, *Монруканю*, *Гурукаечю*.

е) Генератор названий Meragor-www предлагает создание названия магазинов, компаний, фирм, альянсов, каналов, групп, брендов при помощи ввода одного или нескольких ключевых слов. В рубрику «Ключевое слово» мы внесли слово *слово*, в «Количество названий» выбрали 10, указали на «Расширенный режим» и на выходе появились дериваты: *Муслово*, *словоOnline*, *словоBlog*, *словоWeb*, *Гослово*, *словоWorld*, *словоGroup*, *словоMedia*, *Theслово*, *словоStorehttps*. Выбором ключевого слова *рука* получаются следующие

образования: *Мурука*, *рукаOnline*, *рукаBlog*, *рукаWeb*, *рукаWorld*, *Gopука*, *рукаGroup*, *рукаMedia*, *Theрука*.

ж) На странице Namengenerator-www для порождения фирм, магазинов и компаний мы выбрали следующие параметры: «Количество букв»: (отдельно) 2, 4 и 7, «Начальный текст»: *погода*, «Конечный текст»: *зима*, «Чередование гласных/согласных»: Чередование, первая буква – согласная (другие возможности: Чередование, первая буква – гласная), «Используемый набор символов»: Все русские буквы (другие возможности: Все английские буквы, Хорошо произносимые русские, Русские буквы/цифры, Английские буквы/цифры, Все буквы/цифры), после чего программа сгенерировала такие слова: (а) «Количество букв»: 2 – *погодавязима*, *погоданизима*, *погодащозима*, *погоданюзима*, *погодаъизима*, *погодафязима*, *погодазазима*, *погодалозима*, *погодагёзима*, *погодажезима*, (б) «Количество букв»: 4 – *погодамёкёзима*, *погодазэсезима*, *погоданомюзима*, *погодацичузима*, *погодавюфёзима*, *погодазяфэзима*, *погодасафизима*, *погодацогизима*, *погодамитёзима*, *погодаливизима*, (в) «Количество букв»: 7 – *погодапэкашупзима*, *погодаземяшёщзима*, *погодадусёфамзима*, *погодагаьовуъзима*, *погодазовокащзима*, *погодавэьэщугзима*, *погодавёзинящзима*, *погодаьюьедомзима*, *погодаремёзёгзима*, *погодакижяцогзима*.

з) Generatoronline-www предлагает широких список баз (30). Мы выбрали три параметра (одновременно): «Книжный», «Кондитерские» и «Кофейни» и получили следующие слова: *РусладкоСпринтер*, *МариоМир знаний*, *ЛакомкаMoncafe*, *МечтаЛакомка*, *КапучиноЧашка кофе*, *Че ГевараДирижабль*, *НПКДе Пари*, *Старый светЗея*, *Coffee NostraСобеседник*, *ПенкаКакао Боб*.

и) Плановик-www (генератор названий фирм, товаров, имен персонажей) выдает при выборе пяти букв такие результаты: *Рахев*, *Щеина*, *Теина*, *Хиина*, *Шеина*, *Киина, Ешова*, *Комин*, *Екова*, *Адова*.

й) Shveyndvrk-www предлагает на основе ключевого слова *вело* создать образования типа: *Велоуко*, *Дюввело*, *Хидвело*, *Велиидя*, *Велодег*, *Фямвело*, *Велогул*, *Веломиц*, *Жявелоп*, *Удювело*.

к) Генератор ников-www порождает ники: *Zemovzor*, *Gudivit*, *Byzor*, *Prebran*, *Zvenilin*, *Beloko*, *Sobevyj*, *Lyudeyaslav*, *Slaliba*, *Vadirad* и т. п.

л) Generator-password-www на основе ряда параметров (маленькие буквы a-z, цифры 0-9, спец. символы %, *, ?, @, #, $, ~, длина: 10, количество: 10) создают пароли типа: le88p1o55l, b4eesc7i0r, 1gmg1le3wr, hkl7s9vi96, m1n3d98a8p, tyq5me9k5y, g1rq56q334, 3henwhuqrw, 8b761dw6s2, d7fh55ul6v и др.

Что касается вопросов, высказанных в начале анализа, на одни из них можно дать положительный, на другие отрицательный ответ, а на третьи надо подождать и посмотреть, как будут развиваться события. Хотя словообразование уже вошло в сферу интересов ИИ, результаты ГенСлов являются пока скромными. Основная причина – механическое объединение формантов без учета значения. ГенСлов будет по-настоящему развиваться, лишь когда оно перестанет заниматься случайным объединением формантов и станет разрабатывать комплексные алгоритмы для порождения слов с определенным значением и текстов со смыслом. Самым уязвимым местом ГенСлов является семантика (в генераторских дериватах отсутствует значение и их смысл в конкретном тексте; все сводится к ассоциациям). Самое большое продвижение наблюдается в автоматическом порождении различных названий. На уровне парадигматики получены первые обнадеживающие результаты, в то время как на уровне синтагматики речь идет только об игре и экспериментировании. Потенциальной является возможность автоматического порождения новых аффиксов. Человеку будут полезны генераторские слова со значением и тексты со смыслом, потому что они будут расширять способы комбинирования и экспериментирования. Не исключено, что ИИ будет генерировать слова в закрытых для словообразования частях речи (местоимениях, числительных, предлогах, союзах, частицах). Некоторые генераторы уже самостоятельно порождают тексты и автономно совершенствуют общение, помимо человеческой воли. Например, в рамках проекта Lingodroid Университета Квинсленд такие генераторы развивают язык, чтобы улучшить свои интеллектуальные способности, и вскоре они смогут общаться при помощи языка, которые люди не понимают (Roboti – svoj jezik-www). Человек может потерять контроль над искусственным интеллектом. Иллюстративным примером является Facebook, который отменил chatbots [чатботы], названные Alice и Bob после того, как стало ясным, что они начали создавать собственный язык для взаимной коммуникации и стали общаться без человеческой помощи. ИИ может выйти из-под контроля и на деривационном уровне. Если произойдет революция в словообразовании в результате применения ИИ, она может проявиться, в частности, в создании новых формантов, в их количественном увеличении и возникновении новых категорий.

ИСТОЧНИКИ

Весёлый генератор-www: *Весёлый генератор новых слов*. (б.г.). http://codething.ru/wordgen/?lang=ru (17.04.2020).

Генератор любовных писем-www: *Генератор любовных писем.* (б.г.). http://venevchat.narod.ru/love/generator.html (10.02.2015).

Генератор ников-www: *Генератор ников.* (б.г.). https://genword.ru/generators/nicknames/ (17.03.2020).

Левин-www: Левин, А. (б.г.). *Я вас клубил...* https://v1.anekdot.ru/salon/sb9903.html (29.03.2020).

Плановик-www: *Плановик.ру: генератор названий фирм, товаров, имен персонажей*. (б.г.). http://planovik.ru/generator/ (5.05.2020).

Порождение слова из букв-www1: *Решение, составление анаграмм онлайн.* (б.г.). https://anagram.poncy.ru/?inword=погода&answer_type=3 (23.05.2020).

Порождение слова из букв-www2: *Составить слово из слова или заданных букв онлайн.* (б.г.). http://poiskslova.com/search-by-params/word-generator?query=рука (2.05.2020).

Порождение слова из букв-www3: *Составить слова.* (б.г.). https://wordhelp.ru/comb (3.05.2020).

Порождение слова из букв-www4: *Составление слова из имеющихся букв.* (б.г.). https://komiinform.ru/nt/2730 (13.05.2020).

Порождение слова из букв-www5: *Составить слово.* (б.г.). http://getword.ru/ (23.05.2020).

BN-Generation-www: *Business Name Generation.* (б.г.). https://bmt-russia.ru/blog/marketing/chto-takoe-nejming-primery-servisy-elementy/ (29.03.2020).

BrandBucket-www: *BrandBucket.* (б.г.). https://www.brandbucket.com/ (15.05.2020).

Brandogenerator-www: *Brandogenerator.* (б.г.). https://brandogenerator.ru/ (17.05.2020).

Brandroot-www: *Brandroot*. (б.г.). https://www.brandroot.com/ (5.05.2020).

Business Name Generator 2-www: *Business Name Generator 2.* (б.г.). https://www.shopify.com/tools/business-name-generator (23.05.2020).

Business Name Generators 1-www: *Business Name Generators 1.* (б.г.). http://www.businessnamegenerators.com/ (1.05.2020).

Bustaname-www: *Bustaname.* (б.г.). http://www.bustaname.com/ (13.05.2020).

Dock Name-www: *Dock Name.* (б.г.). http://dockname.com/ (8.05.2020).

Domainr-www: *Domainr.* (б.г.). http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/operarium/Generarium/ gener_ru.html (29.03.2020).

Earn24-www: *Earn24: Лаборатория манимейкеров.* (б.г.). https://earn24.ru/generator-nazvanij-firm-i-brendov-onlajn/ (1.05.2020).

Fresh Books-www: *Fresh Books.* (б.г.). https://www.freshbooks.com/business-name-generator (6.05.2020).

Generator-nazvaniya-firmy-www: *Generator-nazvaniya-firmy.* (б.г.). [Генератор названия фирмы]. https://zyro.com/ru/instrumenty/generator-nazvaniya-firmy (15.05.2020).

Generatoronline-www: *Generatoronline.* (б.г.). http://numbergeneratoronline.com/names-firms.php (7.05.2020).

Generator-password-www: *Generator-password.* (б.г.). https://generator-password.ru/ (14.04.2020).

Genword-www: *Genword.* (б.г.). https://genword.ru/generators/alcohol-drinking/ (19.03.2020).

Getsocio-www: *Getsocio.* (б.г.). https://getsocio.com/tools/business-name-generator (5.05.2020).

Godesigner-www: *Godesigner.* (б.г.). https://godesigner.ru/posts/view/419/ (10.05.2020).

Golden Marrow-www: *Golden Marrow.* (б.г.). https://golden-marrow.ru/ (12.04.2020).

Impossibility-www: *Impossibility.* (б.г.). http://impossibility.org/ (10.05.2020).

KnowEm-www: *KnowEm.* (б.г.). http://knowem.com/ (11.05.2020).

Lean Domain-www: *Lean Domain Search.* (б.г.). http://www.leandomainsearch.com/ (4.05.2020).

Logaster-www: *Logaster.* (б.г.). https://www.logaster.com/ (7.05.2020).

Meragor-www: *Meragor.* (б.г.). https://meragor.com/titles-generator (5.05.2020).

Name Mesh-www: *Name Mesh.* (б.г.). https://www.namemesh.com/company-name-generator (29.05.2020).

Nameboy-www: *Nameboy.* (б.г.). https://www.nameboy.com/ (8.05.2020).

Namech-www: *Namech.* (б.г.). http://www.namemesh.com/domain-name-search/kangaroo?show=1 (18.05.2020).

Namecheck-www: *Namecheck.* (б.г.). https://namechk.com/ (23.05.2020).

Namelix-www: *Namelix.* (б.г.). https://namelix.com/app (2.05.2020).

Namengen-www: *Namengen.* (б.г.). http://namegen.ru (11.05.2020).

Namengenerator-www: *Namengenerator.* (б.г.). https://namegenerator.ru/ (25.05.2020).

NameRobot-www: *NameRobot.* (б.г.). http://www.namerobot.com/ (12.05.2020).

Names 4 Brands-www: *Names 4 Brands.* (б.г.). http://www.names4brands.com/ (16.05.2020).

Namesmith-www: *Namesmith.* (б.г.). https://namesmith.io/ (9.05.2020).

Namestation-www: *Namestation.* (б.г.). https://www.namestation.com/domain-search (17.05.2020).

Naminum-www: *Naminum.* (б.г.). http://www.naminum.com/ (1.05.2020).

Numbergeneratoronline-www: *Numbergeneratoronline.* (б.г.). http://numbergeneratoronline.com/names-firms.php (05.04.2020).

One Click Name-www: *One Click Name.* (б.г.). https://www.oneclickname.com/ru (5.05.2020).

Panabee-www: *Panabee.* (б.г.). http://www.panabee.com/name-generator?domain-name (10.05.2020).

Pinterest-www: *Pinterest.* (б.г.). https://www.pinterest.com/ (22.05.2020).

Shopify-www: *Shopify*. (б.г.). https://www.shopify.com/tools/business-name-generator (28.04.2020).

Shveyndvrk-www: *Генератор названия*. (б.г.). [фирмы Shveyndvrk]. https://shveyndvrk.ru/reklama/podobrat-nazvanie-kompanii-onlain-kak-pridumat-effektnoe-i/ (23.03.2020).

Startup Name Generator-www: *Startup Company Name Generator*. (б.г.). https://www.namemesh.com/company-name-generator (17.05.2020).

Teachworks-www: *Teachworks*. (б.г.). https://teachworks.com/tools/tutoring-business--name-generator (1.05.2020).

Trademarkia-www: *Trademarkia*. (б.г.). http://www.trademarkia.com (19.05.2020).

Word Lab-www: *Word Lab*. (б.г.). http://www.wordlab.com (28.04.2020).

Wordoid-www: *Wordoid*. (б.г.). https://wordoid.com (11.05.2020).

БИБЛИОГРАФИЯ

Александр, В. А. (1997). *Вполне бесполезная программа*. http://www.levin.rinet.ru/VA/1997/19.htm

Анекдот. (б.г.). https://v1.anekdot.ru/salon/sb9903.html

Нещименко, В. Н. (1984). *Современный русский язык: Словообразование*. Высшая школа.

Программы для PC. (б.г.). https://www.tema.ru/rrr/pc_soft/

Соболева, П. А. (1964). О трансформационном анализе словообразовательных отношений. В С. К. Шаумян (Ред.), *Трансформационный метод в структурной лингвистике* (сс. 114–141). Наука.

Тошович, Б. (2015). *Интернет-стилистика*. Флинта – Наука.

Тошович, Б. (2018). *Структура интернет-стилистики.* Флинта – Наука.

Тошович, Б. (2020). Генераторское словообразование. В *Язык, литература, культура: Сборник к 65-летию С. А. Менгель*. Галле.

Шаумян, С. К., & Соболева, П. А. (1968). *Основания порождающей грамматики русского языка: Введение в генотипические структуры*. Наука.

Roman koji je napisao kompjuter zamalo dobio književnu nagradu. (б.г.). http://www.glif.rs/blog/roman-koji-je-napisao-kompjuter-zamalo-dobio-knjizevnu-nagradu/

RWC. (б.г.). http://RWC.com/rwc/

Tošović, B. (2017). Derivacioni internet. B R. Dragićević (Ред.), *Putevima reči*: *Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk* (cc. 375–386). Filološki fakultet.

Tošović, B. (2018a). *Generatorska lingvistika*. Svet knjige.

Tošović, B. (2018б). Тексты порождаемые сетевыми генераторами. В P. Deutschmann, I. Mendoza, T. Reuther, & A. Woldan (Ред.), *Wiener slawischer Almanach* (cc. 131–158). Peterlang.

SOURCES (TRANSLITERATION)

BN-Generation-www: *Business Name Generation.* (n.d.). https://bmt-russia.ru/blog/marketing/chto-takoe-nejming-primery-servisy-elementy/ (29.03.2020).

BrandBucket-www: *BrandBucket.* (n.d.). https://www.brandbucket.com/ (15.05.2020).

Brandogenerator-www: *Brandogenerator.* (n.d.). https://brandogenerator.ru/ (17.05.2020).

Brandroot-www: *Brandroot*, (n.d.). https://www.brandroot.com/ (5.05.2020).

Business Name Generator 2-www: *Business Name Generator 2.* (n.d.). https://www.shopify.com/tools/business-name-generator (23.05.2020).

Business Name Generators 1-www: *Business Name Generators 1.* (n.d.). http://www.businessnamegenerators.com/ (1.05.2020).

Bustaname-www: *Bustaname.* (n.d.). http://www.bustaname.com/ (13.05.2020).

Dock Name-www: *Dock Name.* (n.d.). http://dockname.com/ (8.05.2020).

Domainr-www: *Domainr.* (n.d.). http://www-gewi.uni-graz.at/gralis/operarium/Generarium/ gener_ru.html (29.03.2020).

Earn24-www: *Earn24*: Laboratoriia manimeĭkerov. (n.d.). https://earn24.ru/generator-nazvanij-firm-i-brendov-onlajn/ (1.05.2020).

Fresh Books-www: *Fresh Books.* (n.d.). https://www.freshbooks.com/business-name-generator (6.05.2020).

Generator liubovnych pisem-www: *Generator liubovnych pisem*. (n.d.). http://venevchat.narod.ru/love/generator.html (10.02.2015).

Generator-nazvaniya-firmy-www: *Generator-nazvaniya-firmy.* (n.d.). [Generator nazvaniia firmy]. https://zyro.com/ru/instrumenty/generator-nazvaniya-firmy (15.05.2020).

Generator nikov-www: *Generator nikov*. (n.d.). https://genword.ru/generators/nicknames/ (17.03.2020).

Generatoronline-www: *Generatoronline.* (n.d.). http://numbergeneratoronline.com/names--firms.php (7.05.2020).

Generator-password-www: *Generator-password.* (n.d.). https://generator-password.ru/ (14.04.2020).

Genword-www: *Genword.* (n.d.). https://genword.ru/generators/alcohol-drinking/ (19.03.2020).

Getsocio-www: *Getsocio.* (n.d.). https://getsocio.com/tools/business-name-generator (5.05.2020).

Godesigner-www: *Godesigner.* (n.d.). https://godesigner.ru/posts/view/419/ (10.05.2020).

Golden Marrow-www: *Golden Marrow.* (n.d.). https://golden-marrow.ru/ (12.04.2020).

Impossibility-www: *Impossibility.* (n.d.). http://impossibility.org/ (10.05.2020).

KnowEm-www: *KnowEm.* (n.d.). http://knowem.com/ (11.05.2020).

Lean Domain-www: *Lean Domain Search.* (n.d.). http://www.leandomainsearch.com/ (4.05.2020).

Levin-www: Levin, A. (n.d.). *IA vas klubil*. https://v1.anekdot.ru/salon/sb9903.html (29.03.2020).

Logaster-www: *Logaster.* (n.d.). https://www.logaster.com/ (7.05.2020).

Meragor-www: *Meragor.* (n.d.). https://meragor.com/titles-generator (5.05.2020).

Name Mesh-www: *Name Mesh.* (n.d.). https://www.namemesh.com/company-name-generator (29.05.2020).

Nameboy-www: *Nameboy.* (n.d.). https://www.nameboy.com/ (8.05.2020).

Namech-www: *Namech.* (n.d.). http://www.namemesh.com/domain-name-search/kangaroo?show=1 (18.05.2020).

Namecheck-www: *Namecheck.* (n.d.). https://namechk.com/ (23.05.2020).

Namelix-www: *Namelix.* (n.d.). https://namelix.com/app (2.05.2020).

Namengen-www: *Namengen.* (n.d.). http://namegen.ru (11.05.2020).

Namengenerator-www: *Namengenerator.* (n.d.). https://namegenerator.ru/ (25.05.2020).

NameRobot-www: *NameRobot.* (n.d.). http://www.namerobot.com/ (12.05.2020).

Names 4 Brands-www: *Names 4 Brands.* (n.d.). http://www.names4brands.com/ (16.05.2020).

Namesmith-www: *Namesmith.* (n.d.). https://namesmith.io/ (9.05.2020).

Namestation-www: *Namestation.* (n.d.). https://www.namestation.com/domain-search (17.05.2020).

Naminum-www: *Naminum.* (n.d.). http://www.naminum.com/ (1.05.2020).

Numbergeneratoronline-www: *Numbergeneratoronline.* (n.d.). http://numbergeneratoronline.com/names-firms.php (5.04.2020).

One Click Name-www: *One Click Name.* (n.d.). https://www.oneclickname.com/ru (5.05.2020).

Panabee-www: *Panabee.* (n.d.). http://www.panabee.com/name-generator?domain-name (10.05.2020).

Pinterest-www: *Pinterest.* (n.d.). https://www.pinterest.com/ (22.05.2020).

Planovik-www: *Planovik.ru: Generator nazvaniĭ firm, tovarov, imen personazheĭ*. (n.d.). http://planovik.ru/generator/ (5.05.2020).

Porozhdenie slova iz bukv-www1: *Reshenie, sostavlenie anagramm onlaĭn*. (n.d.). https://anagram.poncy.ru/?inword=погода&answer_type=3 (23.05.2020).

Porozhdenie slova iz bukv-www2: *Sostavit' slovo iz slova ili zadanych bukv onlaĭn*. (n.d.). http://poiskslova.com/search-by-params/word-generator?query=рука (2.05.2020).

Porozhdenie slova iz bukv-www3: *Sostavit' slova*. (n.d.). https://wordhelp.ru/comb (3.05.2020).

Porozhdenie slova iz bukv-www4: *Sostavlenie slova iz imeiushchikhsia bukv*. (n.d.). https://komiinform.ru/nt/2730 (13.05.2020).

Porozhdenie slova iz bukv-www5: *Sostavit' slovo*. (n.d.). http://getword.ru/ (23.05.2020).

Shopify-www: *Shopify*. (n.d.). https://www.shopify.com/tools/business-name-generator (28.04.2020).

Shveyndvrk-www: *Generator nazvaniia*. (n.d.). [firmy Shveyndvrk]. https://shveyndvrk.ru/reklama/podobrat-nazvanie-kompanii-onlain-kak-pridumat-effektnoe-i/ (23.03.2020).

Startup Name Generator-www: *Startup Company Name Generator*. (n.d.). https://www.namemesh.com/company-name-generator (17.05.2020).

Teachworks-www: *Teachworks*. (n.d.). https://teachworks.com/tools/tutoring-business--name-generator (1.05.2020).

Trademarkia-www: *Trademarkia*. (n.d.). http://www.trademarkia.com (19.05.2020).

Vesëlyĭ generator-www: *Vesëlyĭ generator novykh slov*. (n.d.). http://codething.ru/wordgen/?lang=ru (17.04.2020).

Word Lab-www: *Word Lab*. (n.d.). http://www.wordlab.com (28.04.2020).

Wordoid-www: *Wordoid*. (n.d.). https://wordoid.com (11.05.2020).

BIBLIOGRAPHY (TRANSLITERATION)

Aleksandr, B. A. (1997). *Vpolne bespoleznaia programma*. http://www.levin.rinet.ru/VA/1997/19.htm

Anekdot. (n.d.). https://v1.anekdot.ru/salon/sb9903.html

Neshchimenko, V. N. (1984). *Sovremennyĭ russkiĭ iazyk: Slovoobrazovanie*. Vysshaia shkola.

Programmy dlia PC-www (n.d.). https://www.tema.ru/rrr/pc_soft/

Roman koji je napisao kompjuter zamalo dobio književnu nagradu. (n.d.). http://www.glif.rs/blog/roman-koji-je-napisao-kompjuter-zamalo-dobio-knjizevnu-nagradu/

RWC. (n.d.). http://RWC.com/rwc/

SHaumian, S. K., & Soboleva, P. A. (1968). *Osnovaniia porozhdaiushcheĭ grammatiki russkogo iazyka: Vvedenie v genotipicheskie struktury*. Nauka.

Soboleva, P. A. (1964). O transformatsionnom analize slovoobrazovatelʹnykh otnosheniĭ. In S. K. SHaumian (Ed.), *Transformatsionnyĭ metod v strukturnoĭ lingvistike* (pp. 114‑141). Nauka.

Tošović, B. (2017). Derivacioni internet. In R. Dragićević (Ed.), *Putevima reči*: *Zbornik radova u čast Darinki Gortan Premk* (pp. 375–386). Filološki fakultet.

Tošović, B. (2018a). *Generatorska lingvistika*. Svet knjige.

Tošović, B. (2018b). Teksty porozhdaemye setevymi generatorami. In P. Deutschmann, I. Mendoza, T. Reuther, & A. Woldan (Eds.), *Wiener slawischer Almanach* (cc. 131–158). Peterlang.

Toshovich, B. (2015). *Internet-stilistika*. Flinta – Nauka.

Toshovich, B. (2018). *Struktura internet-stilistiki.* Flinta – Nauka.

Toshovich, B. (2020). Generatorskoe slovoobrazovanie. In *IAzyk, literatura, kul'tura: Sbornik k 65-letiiu S. A. Mengel'*. Galle.

Основные аспекты генераторского словообразования

Резюме

Предметом анализа являются слова, образуемые и используемые искусственным интеллектом (ИИ) в утилитарных, игровых, экспериментальных, развлекательных, стилистических, (авто)презентационных, демонстрационных и др. целях. Инструмент такого процесса мы называем генератором, раздел языкознания, занимающийся автоматическим порождением текста, его частей и единиц – генераторской лингвистикой, а способ создания искусственным интеллектом новых слов, их употребления и изучения – генераторским словообразованием (ГенСлов). Исходной гипотезой является то, что ИИ в меньшей степени может образовать новые слова (хотя для ГенСлов это является исключительно интересным), а в большей использовать существующие производные. Исследуемый корпус составляет более ста различных генераторов словообразовательного материала.

Ключевые слова: словообразование; языкознание; искусственный; естественный; генераторский; интеллект; генератор; автомат; автоматизация

Main Aspects of Generator Word Formation

Abstract

The subject of analysis are words formed and used by artificial intelligence (AI) for utilitarian, game, experimental, entertainment, stylistic, (auto-)presentation, demonstration, and other purposes. We call the tool engaged in such a process a generator, the branch of linguistics dealing with the automatic generation of text, its parts and units – generator

linguistics, and the way artificial intelligence creates new words, their use and study – generator word formation (GenWords). The corpus under study consists of the output of more than a hundred different generators of derivational material.

Keywords: word formation; linguistics; artificial; natural; generator; intelligence; generator; automaton; automation

Krystyna Waszakowa
Uniwersytet Warszawski, Warszawa
E-mail: KWaszak@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0001-7341-6582

WYBRANE ASPEKTY INTEGRALNEGO ZWIĄZKU DERYWATU SŁOWOTWÓRCZEGO Z AKTEM KOMUNIKACJI (NA PRZYKŁADZIE NAZW ŻEŃSKICH)

1. Ogólne założenia metodologiczne badań nad derywatami słowotwórczymi w komunikacji

Sięgnięcie do Langackerowskiego paradygmatu konceptualno-dyskursywnego, będącego zaprzeczeniem modularnego opisu zjawisk z poszczególnych poziomów gramatyki (por. Langacker, 2009), pozwala spojrzeć na struktury słowotwórcze jako należące do bogatego repertuaru elementów ekspresji językowej, ujawniających swą obecność w zróżnicowanych funkcjonalnie wypowiedziach. Derywaty słowotwórcze są ich składnikami, występującymi wraz z innymi środkami w sytuacjach mownych w poszczególnych przypadkach użycia języka w całej jego złożoności i specyficzności, czyli wedle określenia Ronalda Langackera – w danym *zdarzeniu użycia* (ang. *usage event*)[1]. Tak rozumiane zdarzenie ma charakter dwubiegunowy: składa się z planu wyrażenia i planu treści. Ich rozumienie przybliża autor, wskazując *expressis verbis* cechy każdego z nich, por.

> Na planie wyrażenia znajdują się pełne fonetyczne specyfikacje wypowiedzi, jak również wszelkie inne sygnały, takie jak gesty i język ciała […]. Na planie treści na zdarzenie użycia składa się pełne skontekstualizowane rozumienie wypowiedzi, a więc nie

[1] W polskim tłumaczeniu *Gramatyki kognitywnej* termin ten występuje w kilku postaciach: *zdarzenie użycia językowego*, *zdarzenie użycia*, *użycia językowe*, por. „Dyskurs składa się z ułożonych w ciągi **zdarzeń użycia językowego**, tj. przypadków używania języka w całej ich złożoności i specyficzności" [podkreślenie autorskie], „Dlatego każde indywidualne zdarzenie użycia […] nigdy nie jest dokładnie takie samo dla nadawcy wypowiedzi i jej odbiorcy", „Jednostki wyabstrahowane ze zdarzeń użycia językowego można wykorzystywać w kolejnych zdarzeniach […]", „Użycia językowe zawsze rozpychają gorset ustalonej konwencji" (Langacker, 2009, ss. 609–611). W oryginale mamy jeden termin: *usage event(s)* (por. Langacker, 2008, ss. 457–459).

> tylko to, co rzeczywiście wyartykułowano, ale również to, co dana wypowiedź implikuje, jak również wszystko, co może stanowić podstawę dla jej zrozumienia (por. Langacker, 2009, s. 610).

W omawianej tu koncepcji semantycznej *zdarzenie użycia językowego* jest rozumiane całościowo w tym sensie, że nie jest możliwy do wyodrębnienia i sprecyzowanego określenia wkład konkretnych jednostek językowych, ponieważ, jak twierdzi badacz:

> Językowe znaczenie wyrazu […] nie jest wyodrębnionym i samodzielnym bytem, odseparowanym od pozostałej wiedzy i zdolności poznawczych – wręcz przeciwnie, polega na nich i je wykorzystuje (por. Langacker, 2009, s. 610).

Zgodnie z interaktywistyczną koncepcją, za jaką opowiada się autor, znaczenia językowe nie są statyczne ani predeterminowane, ale są ze swej natury zmienne, powstają w trakcie społecznej interakcji; innymi słowy, są tworzone w określonych kontekstach użycia, w nich się wyłaniają. O tych właściwościach znaczeń językowych mówi następujący passus: „biorą się z dynamicznej negocjacji między użytkownikami języka, osadzonej w kontekście uwarunkowań fizycznych, językowych, społecznych i kulturowych" (por. Langacker, 2009, s. 49).

Konsekwencją takiego podejścia w opisie znaczeń wyrażeń w użyciu jest ich ogląd w działaniu językowym, wyrażającym się w relacji między nadawcą a odbiorcą, w ich wzajemnych oczekiwaniach, jak też w realizowaniu przez nadawcę celów wypowiedzi za pomocą dostępnych środków ekspresji, w tym językowej, a w jej obrębie bazującej na słowotwórczych możliwościach języka, w którym dana wypowiedź jest tworzona i rozumiana. Przy takim spojrzeniu na wyrażenia (z perspektywy zakreślonej w tytule niniejszych rozważań – na te z nich, które są słowotwórczo relewantne) użyte w danej wypowiedzi, będącej częścią zdarzenia użycia językowego, ważny jest ogląd owych struktur słowotwórczych pod kątem stopnia ich samodzielności i utrwalenia w języku polskim, ergo: zależności od kontekstu, w niektórych wypadkach decydującego o stopniu czytelności tychże struktur dla odbiorcy – o ich „interpretowalności".

2. Przedmiot i cel badań. Materiał

Zamierzam tu omówić dwa ściśle ze sobą związane zagadnienia, w moim przekonaniu zasadnicze dla pola obserwacji wyznaczonego w tytule niniejszego artykułu. Pierwsze dotyczy dynamicznej interpretacji systemowych i niesystemowych

derywatów słowotwórczych, ukazującej ich rolę zarówno w kreowaniu i przekazywaniu rozmaitych treści w określonej sytuacji mownej, jak i w realizacji celów nadawcy, takich jak: wyrażanie intencji, punktu widzenia i ocen, a także oczekiwań wobec odbiorcy. Prezentując drugie zagadnienie ograniczę się do przedstawienia funkcji kontekstów językowych i pozajęzykowych w działaniu słowotwórczym nadawcy i odbiorcy, nastawionym na realizację celów komunikacyjnych.

Jako ilustrację omawianych w pracy szczegółowych kwestii wykorzystuję pochodzące z różnych źródeł nazwy żeńskie[2]. Jednostki te w większości zostały przeze mnie wyekscerpowane z internetu; przy tego typu przykładach podaję adres internetowy wraz z datą dostępu.

3. Działania uczestników zdarzenia użycia językowego polegające na wykorzystywaniu synonimicznych środków słowotwórczych w celu wyrażenia nacechowanej aksjologicznie postawy nadawcy

3.1. Manifestowanie postawy profeministycznej lub antyfeministycznej widoczne w użyciu nazw żeńskich typu *ministra*, *premiera*

Zacznę od omówienia wyrazistego przykładu, w którym nadawca formułuje *explicite* cel użycia nazwy żeńskiej *ministra*, wykraczającej poza zwyczaj językowy. Chodzi o następujący fragment wyemitowanej w dniu 28 lutego 2012 roku w telewizyjnym programie informacyjnym o dużej oglądalności (TVP 1, „Wiadomości", godz. 19.30) rozmowy redaktora Tomasza Lisa z minister sportu i turystyki Joanną Muchą, która wyraziła życzenie, aby zwracać się do niej *pani ministro*, por.

– *Jak się do pani zwracać? Pani minister, pani ministro, a może pani ministerko?*

– *Preferuję pani ministro, jeżeli można poprosić.*

– *Naprawdę? Czyli tak bardziej feministycznie…*

– *Tak jest.*

---

[2] Bez przesady można powiedzieć, że słowotwórstwo nazw żeńskich w języku polskim stale znajduje się w polu uwagi badaczy. Dość wymienić następujące prace (z perspektywy dzisiejszej zasługujące na określenie *klasyczne*): por. Buttler i in., 1976; Doroszewski, 1962; Klemensiewicz, 1957; Kreja, 1964; do tychże dołączę jedynie dwie przykładowe monografie (wzięte z obfitej literatury przedmiotu obecnego stulecia) jako dowód żywego zainteresowania współczesnych badaczy niniejszą tematyką: Małocha-Krupa, 2018; Nowosad-Bakalarczyk, 2009. W *Bibliografii* oprócz tu przywołanych prac podaję jedynie te, do których bezpośrednio odnoszę się w niniejszym artykule.

– Będę się próbował trzymać tej ministry.
– Spróbujmy. To będzie chyba pierwszy raz w historii…

Preferowany ze względów feministycznych neologizm *ministra* zgodnie z intencjami rozmówców ma zastąpić nieodmienną formę *minister*, zaliczającą się do klasy struktur słowotwórczych należących do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej o identycznej postaci we wszystkich przypadkach, por. wyrażenia *(pani) dziekan*, *kustosz*, *mecenas*. Na rzekomą możliwość wyboru nazwy żeńskiej wskazuje interlokutor, przywołując oprócz ustabilizowanej formy *(pani) minister* dwie inne: *ministra* i *ministerka.* Kontekst wypowiedzi jednoznacznie wskazuje, że rozmówcy są w pełni świadomi swojego „wyczynu", polegającego na bezprecedensowym odejściu od normy. Ze sposobu rozpoczęcia rozmowy wolno wnosić, że wcześniej umówili się, iż formę *ministra* będą eksponować. Sama minister wydaje się wręcz dumna ze swej odwagi na miarę dziejów – na taki wniosek pozwala podany kontekst: „To będzie chyba pierwszy raz w historii…". Podjęta *in statu nascendi* decyzja co do użycia formy *ministra* nie jest wynikiem ścierania się poglądów interlokutorów; te są zbieżne, a owo umówienie się co do przyjęcia nowej struktury jest skierowane do odbiorców (telewidzów). Pełni też inną ważną funkcję – przygotowuje grunt potrzebny do osiągnięcia ważnego celu cytowanej wypowiedzi: zamanifestowania profeministycznej postawy pani minister, pozwalającej odbiorcom programu na jednoznaczny sąd o jej akceptacji i otwartości wobec feminizmu, czemu zresztą już wcześniej przy różnych okazjach dawała wyraz.

Dialog ten przyczynił się nie tylko do rozpowszechnienia nowej formy *ministra* w mediach, lecz także uczynił ją przez jakiś czas głośną. Propozycja ta (wcale nie pierwsza[3]) spotkała się bowiem z o wiele liczniejszymi (w porównaniu z tymi, jakie były rezultatem już wcześniej podejmowanych prób upublicznienia, mówiąc językiem owych mediów: *lansowania* niniejszej innowacji) reakcjami zarówno „zwykłych użytkowników języka", jak i różnych specjalistów, a nawet ekspertów. (Więcej piszę o tym, przywołując odpowiednie źródła, w osobnej pracy – por. Waszakowa, 2014).

[3] Słowo *ministra* w roku 2012 roku, głównie za sprawą wypowiedzi minister Joanny Muchy, zyskało na popularności do tego stopnia, że znalazło się w czołówce słów roku. Fakt ten Jerzy Bralczyk skomentował tak: „Słowo w pewnym sensie nowe, przy czym wywołało (albo nasiliło) ważną nie tylko dla językoznawców polemikę na temat swobody samookreślania się, wpływu na język i różnych aspektów równouprawnienia" (http://www.slowanaczasie.uw.edu.pl/?p=785; dostęp: 11.12.2013). Było ono jednakże rozpowszechniane wcześniej, przede wszystkim przez Izabelę Jarugę-Nowacką, która usiłowała spopularyzować formę *ministra* w czasie, gdy sprawowała przez ponad trzy lata urząd Pełnomocnika Rządu do spraw Równego Statusu Kobiet i Mężczyzn. Por. przykład: „– Jasne, jestem feministką – mówi Izabela Jurga-Nowacka […], do której urzędniczki z resortu zwracają się per *ministra*" (*Polityka*, *2003*(10), cyt. za: Dembska, 2012, s. 75).

Warto przypomnieć, że we współczesnej polszczyźnie osobowe nazwy żeńskie są tworzone przede wszystkim przez sufiksację; zakres formacji powstałych przez zmianę paradygmatu deklinacji męskiej na paradygmat żeński (w którym – jak już wspomniałam – formy fleksyjne mają identyczną postać we wszystkich przypadkach) jest nieporównywalnie mniejszy. Różnice między obiema technikami nie są jedynie formalne. Wybór typu sufiksu z ich całkiem sporego repertuaru bywa uzależniony nie tylko od czynników morfonologicznych, lecz także (nie w mniejszym stopniu) od pragmatycznych, zwłaszcza stylistycznych i aksjologicznych. Wśród sufiksów tworzących nazwy żeńskie są: *-ka* (*studentka* < *student*), *-i(y)ni* (*gospodyni* < *gospodarz*), *-ica* (*bratanica* < *bratanek*)[4], *-owa* (*krawcowa* < *krawiec*), *-ina* (*starościna* < *starosta*), *-anka* (*koleżanka* < *kolega*), *-ówka* (*Żydówka* < *Żyd*)[5], *-essa* (*senatoressa* < *senator*), a także *-arka* (*koronkarka* < *koronka*), *-anka* (*przedszkolanka* < *przedszkole*), *-ara* (*tipsiara* < *tipsy*); trzy ostatnie derywowane od podstaw niebędących nazwami męskimi[6].

Typ słowotwórczy, do którego – jak się wydaje na pierwszy rzut oka – nawiązuje forma *ministra*, jest reprezentowany przez formacje takie jak *kuma* < *kum* czy *markiza* < *markiz*. Są to nazwy żeńskie utworzone od rzeczowników męskich przez zmianę paradygmatu deklinacji męskiej na paradygmat deklinacji żeńskiej z *-(a)* w mianowniku liczby pojedynczej (por. GWJP, 1998, ss. 422–423[7]; Waszakowa, 1996, s. 28).

Derywaty z formantem paradygmatycznym z *-(a)* w mianowniku liczby pojedynczej grupują się w wielu klasach (por. Waszakowa, 1996, s. 92–113). Jedną z nich tworzą wspomniane odrzeczownikowe nazwy żeńskie typu *kuma*, *markiza* motywowane przez odpowiednie męskie (niepodzielne)[8]. Za interpretacją innowacji *ministra* jako utworzonej według tego modelu opowiedziało się wielu badaczy[9]. Wybrane prace zacytowałam w artykule, w którym omawiam wskazywane aspekty owego modelu derywacji, m.in. jego osadzenie w tradycji językowej

---

[4] Te trzy typy w GWJP są uznane za regularne.

[5] Typy nazw żeńskich tworzone za pomocą sufiksów: *-owa*, *-ina*, *-anka*, *-ówka* zostały zakwalifikowane jako nieregularne, rzadkie (por. GWJP, 1998, s. 423).

[6] Są jeszcze żeńskie formanty jednostkowe: *-isa* (*diakonisa* < *diakon*), *-ysza* (*przeorysza* < *przeor*); o tych mówimy w perspektywie synchronicznej (por. Waszakowa, 1994, ss. 172, 175–176).

[7] W GWJP o tej grupie derywatów paradygmatycznych mówi się z innej perspektywy, że „uzyskują one żeńskość przez zmianę rodzaju gramatycznego i wprowadzenie nieodmienności" (GWJP, 1998, s. 422).

[8] Odrębny model derywacyjny stanowią derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej o odmianie przymiotnikowej, zakończone na *-(a)* w mianowniku liczby pojedynczej, typu *chrzestna*, *radna*, *znajoma*, z których wiele ma motywację podwójną, por. *chrzestna* < *chrzestny* < *chrzcić* (por. Waszakowa 1996, ss. 142–143).

[9] Skojarzenie z tym typem przedstawia również pisząca te słowa, komentując wcześniejsze wypowiedzi językoznawców (por. Waszakowa, 2014).

poprzez przywołanie istniejącego od dawna w polszczyźnie schematu słowotwórczego, opartego na wzorcu łacińskim nazw żeńskich tworzonych od męskich – por. przykładowe pary: *lupus* 'wilk' : *lupa* 'wilczyca', *Claudius* : *Claudia* itp.[10] Wypowiedzi te stanowiły ostrą kontrę wobec spontanicznych uwag w Internecie na temat tej innowacji, m.in. stwierdzenia, że jest ona gwałtem na języku[11]. W tym kontekście zaprezentowałam opinię, że ten dobrze zakorzeniony model słowotwórczy, długo nieaktywny, nagle został ożywiony (Waszakowa, 2014).

Wracając obecnie do owej kwestii dodam, że powodem takiego nieprzewidywalnego „przebudzenia" modelu zwykle bywa jakiś czynnik zewnętrzny. W przypadku formy *ministra* łatwo go wskazać – chodzi o wyrażanie postawy aksjologicznej nadawcy[12].

W cytowanym kontekście rozmowy redaktora Lisa z minister Muchą nazwa żeńska *ministra* ma cechy jednoznacznie pozytywne; jest to użycie, w którym podmiot mówiący dokonuje autoidentyfikacji, wykazując przemożną chęć wyeksponowania informacji, że osobą piastującą prestiżowe stanowisko ministra jest kobieta, przy równoczesnej niechęci nadawcy do formy *ministerka*. Przemawiałyby za tym nie tylko cytowany na początku kontekst rozmowy z minister Muchą, lecz także następujące fakty: wspomniane wcześniejsze używanie formy *ministra* w pewnych kręgach, mających – jak wiadomo – również swoje oficjalne przedstawicielstwo w strukturach rządowych oraz to, że znacznie wcześniej w Sejmie stanął problem tworzenia nazw tego typu i wielu posłów opowiedziało się za postacią *doktora*. Forma ta nie zyskała jednak akceptacji społecznej, nie weszła do uzusu[13]. Jednakże

---

[10] Edward Breza zwraca uwagę, że mamy wiele sposobów tworzenia nazw żeńskich w językach indoeuropejskich, „a najprostszym jest użycie końcówki żeńskiej *-a* (w grece klasycznej odpowiednio *-ē* (*etha*)) do tematu wspólnego z rodz[ajem] męskim i żeńskim; najwięcej tego typu form miała i ma łacina, por. odpowiednie formy męskie końcówką *-us*: *deus* 'bóg' : *dea* 'bogini', *amicus* 'przyjaciel' : *amica* 'przyjaciółka' […], *minister* 'służący', 'pomocnik' : *ministra* 'służąca', 'pomocnica', […] w gr. *adelphós* 'brat' : *adelphē* 'siostra', *dūlos* 'niewolnik' : *dūlē* 'niewolnica'" (Breza, 2013, s. 71).

[11] Tego typu oceny pojawiły się w wypowiedziach (wprawdzie sporadycznie, ale również językoznawców) na stronach internetowych jako reakcja na przywołaną tu propozycję minister Joanny Muchy.

[12] Nienacechowane wypowiedzi z tą formą są nietypowe. Jako naprawdę rzadki przykład neutralnego użycia wyrazu *ministra* podam następujący kontekst: „Ministra sportu Joanna Mucha zostaje na stanowisku szefa resortu. Premier Donald Tusk nie przyjął jednak jej dymisji. Mucha oddała się do dyspozycji szefa rządu po zamieszaniu związanym z przełożeniem meczu Polski z Anglią na Stadionie Narodowym. […] Mucha podała się do dymisji w poniedziałek, ale premier jej nie przyjął, argumentując decyzję tym, że ministra uległa presji jaką wokół niej stworzono. – *W związku z tym będę oczekiwał od pani minister, której dymisji nie przyjmuję, podjęcia działań naprawczych do końca tego roku*" (https://sport.tvp.pl/8896825/premier-nie-przyjal-dymisji-ministra-mucha-zostaje#!; dostęp: 25.03.2020). Formy *ministra* i *pani minister* zostały użyte przez różnych nadawców.

[13] Dla ścisłości należy odnotować, że były próby wprowadzenia innowacji *ministra* do polszczyzny oficjalnej przez osoby utożsamiane z ruchami feministycznymi, np. w czasie obrad Sejmu poseł

fakt jej pojawienia się, podobnie jak innowacji *prezydenta*, a ostatnio formy *(ta) gościa*, potwierdza z jednej strony stale istniejącą potrzebę zaznaczania żeńskości (szczególnie w środowiskach feministycznych i profeministycznych), z drugiej zaś – ujawniające się wobec tych manifestacji postawy dystansowania się, krytykowania, a nawet ośmieszania. Z językoznawczego punktu widzenia należy stwierdzić, że w działaniach tych ważna rola przypada analogii słowotwórczej; wyraźnie widać to np. w jednym z wielu tego typu zachowań językowych, por.

Filozoraptor

Rys. 1. Źródło: Fabryka memów.pl (https://fabrykamemow.pl/memy/219123; dostęp: 25.03.2020)

W celu wyraźnie prześmiewczym – jako sposób zdystansowania się wobec osoby (kobiety) pełniącej funkcję prezydenta stolicy została zastosowana struktura *prezydenta* w następującym kontekście:

Wanda Nowicka oficjalnie powiedziała: *Dziękuję bardzo, pani ministro.* (http://www.youtube.com/watch?v=wXFP9nXGHt8; dostęp: 1.12.2013).

W tym politycznym rozpaczliwcu bezładne ruchy można pogrupować w dwu kategoriach: działania HGW [Hanny Gronkiewicz-Waltz] i jej otoczenia oraz medialna nadbudowa całej akcji ocalenia **prezydenty** (skoro Mucha to „ministra", to konsekwentnie: HGW – „prezydenta") (http://niezalezna.pl/45703-polityczny-rozpaczliwiec; dostęp: 3.12.2013 – podkreślenie K.W.).

Z analizy materiału wynika, że używane przez feministki (i zwolenników tej ideologii) formacje typu *ministra*, *profesora*, *doktora* (mające status ekspresywnych okazjonalizmów) nie stanowią pary do odpowiedniego rzeczownika męskiego odmiennego typu *(pan) profesor*. Dla tych pozanormatywnych innowacji punkt odniesienia (w użyciu zarówno profeministycznym, jak i antyfeministycznym) stanowi forma żeńska nieodmienna, odpowiednio: *(pani) minister*, *(pani) profesor*, *(pani) doktor.* Oznacza to, że **nazwy żeńskie *profesora*, *doktora*, *ministra* należy opisywać jako motywowane słowotwórczo nie przez nazwy męskie (odpowiednio: *(pan) profesor*, *doktor*, *minister)*, ale przez nazwy żeńskie nieodmienne (odpowiednio: *(pani) profesor*, *doktor*, *minister*)**. To wobec tych powszechnie używanych i usankcjonowanych normą nazw żeńskich o postaci nieodmiennej (*pani*) *minister*, *reżyser*, *socjolog* kierowany jest sprzeciw feministek, preferujących innowacje typu *ministra* (czy sufiksalne *reżyserka*, *socjolożka*).

Nota bene, taki charakter mają nazwy żeńskie użyte w *Załączniku do zarządzenia nr 194 rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 27 sierpnia 2020 r. w sprawie „Planu równości płci dla Uniwersytetu Warszawskiego oraz Planu działań równościowych na lata 2020–2023"* (*Zarządzenie nr 194 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego,* b.d.) W dołączonym Aneksie 1 zebrałam przykładowe konteksty z tego *Załącznika*; wśród nich znalazły się następujące:

Mężczyźni zdecydowanie przeważają wśród osób z tytułem **profesorów** i **profesorek zwyczajnych, nadzwyczajnych i nadzwyczajnych** Uniwersytetu Warszawskiego.

Prodziekanami i **prodziekankami** było 27 mężczyzn i 28 kobiet.

Derywaty typu *ministra*, *doktora*, *profesora* opiszemy zatem jako powstałe w wyniku derywacji polegającej na zmianie paradygmatu w obrębie tej samej części mowy, ściślej na uzyskaniu paradygmatu żeńskiego (właściwego formom *ministra* czy *profesora*) przez wyraz nieodmienny (o pełnym synkretyzmie form) *(ta) minister*, *(ta) profesor.* Wykładnikiem tej derywacji są końcówki deklinacji żeńskiej. Schematycznie można to przedstawić tak: *(ta) ministr(a)*, *prezydent(a)*, *profesor(a)* rzecz. odmienny (wg dekl. żeń.) < *(ta*, *pani) minister*, *prezydent*, *profesor* rzecz. nieodmienny.

Na znaczenie wskazanego tu formantu paradygmatycznego w derywatach typu *ministra* składają się wszystkie treści, którymi ta forma (ekspresywna,

nacechowana aksjologicznie, z pewnością nie neutralna) różni się od swojej podstawy słowotwórczej: nienacechowanego aksjologicznie, neutralnego rzeczownika nieodmiennego *(ta) minister*, *prezydent*, *profesor.* Obecność tych cech pozwala mówić o formach typu *(ta) ministra*, *prezydenta* jako „gwałcie na języku" (by przywołać wspomniane wcześniej określenia owych innowacji), jednakże z zaznaczeniem, że nie dotyczy on naruszenia systemu językowego, ale sfery użycia – jest to więc „gwałt pragmatyczny" (jeśli mamy pozostać przy tej formie narracji).

W odniesieniu do nazw żeńskich typu *ministra*, wcale nierzadko derywowanych „na siłę" głównie przez ich zwolenniczki, tworzone są okazjonalizmy takie jak np. *doktora*, *magistra*, *prezydenta*, *profesora*, ujawniające w określonych kontekstach dystansujący, ironiczny, prześmiewczy (mówiąc delikatnie, eufemicznie) stosunek nadawcy wobec nazwy żeńskiej noszącej „piętno feminizmu", a pośrednio – osoby manifestującej związek z feminizmem. Oto przykład tego typu działania językowego:

> **Profesora** ekstraordynaryjna Magdalena Środa zdążyła tak przyzwyczaić publiczność do swoich wyskoków, że wydawać by się mogło, iż niczym nie zdoła już zadziwić, bo nie ma takiego głupstwa, którego by dotąd nie wypowiedziała. […] Myliłem się jednak, bo oto wpadła mi w oko (nomen omen) notatka prasowa *Ks. Oko, który chce leczyć gejów, wystąpi na UW*, gdzie **Profesora** również została poproszona o komentarz do tego „skandalicznego" wydarzenia. To, że „kryteria naukowości" spełniają dziś wyłącznie te twierdzenia, które są co do joty zgodne z ultralewackimi ideologiami, jest rzeczą tak już oklepaną, że szkoda czasu i atłasu, żeby to komentować. Ale mistrzyni pure nonsensu znów wymyśliła coś naprawdę oryginalnego (http://www.legitymizm.org/madzia-tepi-feudalizm; dostęp: 25.03.2020 – podkreślenie K.W.).

Podsumowując te krótkie rozważania o działaniach językowych, w których nazwy żeńskie typu *ministra* wykorzystywane są w wyraźnie określonym celu, wspólnym lub przeciwstawnym dla interlokutorów, pragnę podkreślić ważną rolę kontekstu i wiedzy o świecie (np. o postawach interlokutorów wobec idei feminizmu). Charakterystyczne dla wymienionych formacji nacechowanie aksjologiczne (pozytywne lub negatywne, zależne od punktu widzenia nadawcy) różni tę klasę struktur od modelu reprezentowanego przez aksjologicznie neutralne derywaty typu *kuma*, *markiza*, związanymi relacją motywacji słowotwórczej z odpowiednimi nazwami męskimi (*kum*, *markiz*).

Nacechowane aksjologicznie innowacje typu *ministra*, *profesora* w przeciwieństwie do nieodmiennych nazw żeńskich (*pani*) *minister*, *premier* nie odnoszą się bezpośrednio do nazw męskich *(pan) minister*, *profesor*, ale do nieodmiennych nazw żeńskich typu (*pani) minister*, *premier*, *prezydent*, będących neutralnymi, normatywnymi określeniami funkcji sprawowanych przez kobiety – można rzec:

z tymi określeniami wchodzą w polemikę aksjologiczną. Derywacja słowotwórcza w grupie nazw typu *ministra*, *profesora* (inaczej niż w typie (*pani) minister*, *premier*, które uzyskują żeńskość przez zmianę rodzaju gramatycznego i wprowadzenie nieodmienności) polega **jedynie na zmianie (uzyskaniu) paradygmatu.** Innymi słowy, kreowane jako wyraz niechęci, odcinania się od neutralnych obowiązujących żeńskich nieodmiennych form typu (*pani) minister*, *premier* feminatywa *ministra*, *premiera*, *profesora*, powstają w rezultacie mechanizmu fleksyjnego prostszego niż derywaty żeńskie typu od męskich (typu (*pani) minister* ndm. < (*pan*) *minister* odm.). W procesie derywacji słowotwórczej *ministra* < (*pani) minister* nie ma zmiany rodzaju gramatycznego – derywat i jego podstawa są rodzaju żeńskiego.

3.2. Manifestowanie postawy profeministycznej lub antyfeministycznej widoczne w użyciu nazw żeńskich sufiksalnych typu *naukowczyni, gościni*

W eksponowaniu postawy feministycznej w zdarzeniach użycia mówiący (głównie są to mówiące) sięgają również do innych środków słowotwórczych, służących do zgodnego z regułami współczesnej polszczyzny tworzenia nazw żeńskich. Środowiska profeministyczne chętnie posługują się nie tylko coraz powszechniej stosowanymi w ogólnych mediach nazwami z sufiksem *-ka*, takimi jak *ginekolożka*, *psycholożka*, *reżyserka* czy *socjolożka* (czy bardziej „dyskusyjnymi" *chirurżka*, *elektka*, *polityczka*, *powstanka*, *widzka*), lecz także propagują tworzenie nazw żeńskich z udziałem innych sufiksów – wykładników żeńskości od rzeczowników rodzaju męskiego takich jak *gościni* < *gość* (także *gościa* jak *ministra*), *naukowczyni* < *naukowiec.* Por. przykładowe konteksty:

> Małgorzata Kidawa-Błońska, która jest kandydatką Koalicji Obywatelskiej na prezydenta, była gościnią Porannej rozmowy Gazeta.pl (https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114884,25751059,malgorzata-kidawa-blonska-goscinia-porannej-rozmowy-gazeta-pl.html; dostęp: 29.03.2020).

> Ada Bambini, naukowczyni to długo oczekiwana kontynuacja bestsellerowej serii, na którą składają się również książki Ignaś Kitek, architekt oraz Rózia Rewelka, inżynierka (https://lubimyczytac.pl/ksiazka/4799154/ada-bambini-naukowczyni; dostęp: 29.03.2020).

Z kolei z nazwami żeńskimi preferowanymi przez środowiska feministyczne wchodzą w polemikę (również aksjologiczną) takie ich użycia, w których nadawcy poprzez te nazwy wyrażają różnego typu postawy negatywne wobec feminizmu i osób z nim się identyfikujących.

W przekonaniu tych, którzy nie sympatyzują z postawami feministycznymi, innowacje te świadczą o sile nacisku owych środowisk, a w mniejszym stopniu o realnych potrzebach całej społeczności – współczesnych użytkowników polszczyzny. Wypowiedzi tego typu, zwykle ironicznych, kpiących, prześmiewczych, jest bardzo dużo na stronach internetowych, więc ograniczę się do podania przykładowych użyć:

> Jeden z internautów nieco prześmiewczo podszedł do tematu [proponowanych w „Wysokich obcasach" form żeńskich *chirurżka*, *polityczka*, *premierka*]. […] zasugerował nawet, że popełniono błąd. Jakie znalazł rozwiązanie? Tu jest błąd. Winno być: Polskini chirurżczyni i naukowczyni dokonałyni przeszczepini twarzyni (https://telewizjarepublika.pl/feminizm-niejedno-ma-imie-premierka-chirurzka-naukowczyni-oto-feministyczna-logopedia,70615.html; dostęp: 29.03.2020).

> Amerykański tygodnik „Time" uznał młodą szwedzką działaczkę walczącą ze zmianami klimatu Gretę Thunberg za człowieka roku 2019 – poinformowała dziś stacja telewizyjna NBC. […] Przecież Grecie Thundownberg należy się tytuł człowiekini naszej ery. Nie, wróć, człowiekini ery ludzkości – tak będzie lepiej! (https://niezalezna.pl/301548-greta-czlowiekiem-roku-timea; dostęp: 29.03.2020).

Rys. 2. Źródło: Demotywatory.pl (https://demotywatory.pl/4920398/Wyborcza-wychodzi-ze-skory-co-zrobic-zeby-byc-jak-najbardziej; dostęp: 7.11.2020)

Posełka... podoba mi się :) to prawie jak psycholoszka czy generałka :)
Aczkolwiek od posłanki i posełki (która brzmi czule, ale jakoś mało dumnie) bardziej podoba mi się forma posełkini (lub posełkinia). Brzmi prawie jak kniazini. Ja się nie chcę kłócić, ale najbardziej pasuje mi pośliszka.:) (https://demotywatory.pl/4920398/Wyborcza-wychodzi-ze-skory-co-zrobic-zeby-byc-jak-najbardziej; dostęp: 29.03.2020).

„Z Joanną Kluzik-Rostkowską, **ministrzycą** edukacji, rozmawia" Czy analogicznie posiadaczka tytułu naukowego powinna być określana mianem PROFESOR**ZYCA**? (https://forum.gazeta.pl/forum/w,87574,150642529,150642529,profesorzyca_.html; dostęp: 29.03.2020).

3.3. Manifestowanie negatywnej postawy widoczne w użyciu nazw żeńskich sufiksalnych wykreowanych z naruszeniem reguł słowotwórczych, np. *profesorowa*, *profesorzyna* zam. ***(ta)*** *profesor* ndm.

Sufiksy żeńskie stanowią też źródło, z którego czerpią nadawcy wypowiedzi wyrażających jednoznacznie antyfeministyczny punkt widzenia, zwykle połączony z wyraźną niechęcią wobec osoby manifestującej przeciwną postawę. W tym właśnie celu posługuje się nimi felietonista Stanisław Michalkiewicz w tekstach, w których ostrze krytyki kieruje w stronę pani Magdaleny Środy, profesor filozofii z Uniwersytetu Warszawskiego. Przekształca jej nazwisko na *Środzina*, wykorzystując w tym celu żeński sufiks *-ina* (tradycyjnie służący do tworzenia nazwisk żeńskich od męskich zakończonych na *-a*). Czyni to prześmiewczo, ponieważ sama referentka nie używa własnego nazwiska w formie z wykładnikiem żeńskości. Oprócz tego autor stosuje formy żeńskie *filozofowa*, *profesorowa*, *profesorka*, *profesorzyna*, nieadekwatne do statusu naukowego osoby nimi określanej, po to, aby obniżyć prestiż uczonej. Funkcja prześmiewczo-ironiczna owych wyrażeń staje się czytelna dopiero w kontekście wypowiedzi, w którym atakowane są poglądy adresatki owych epitetów, por.

Wspominam o tym wszystkim z powodu deklaracji, jaką niedawno złożyła pani **profesorowa** Magdalena **Środzina**. Powiedziała mianowicie, że „*PiS nie ma żadnego szacunku dla demokratycznych standardów*". Ponieważ, jak wspomniałem, pani Magdalena **Środzina** jest już dużą dziewczynką, a poza tym – panią **profesorową**, to taka deklaracja świadczy albo o słabej spostrzegawczości, albo o politycznym zacietrzewieniu, które zresztą też wpływa destrukcyjnie na spostrzegawczość (http://www.bibula.com/?p=101718; dostęp: 26.03.2020 – podkreślenia K.W.).

Ot na przykład pani **profesorowa** Magdalena Środzina, dyskutując nad irlandzkim referendum w sprawie legalizacji aborcji nie tylko zauważyła, że otwiera ono drogę do

„*liberalizacji*" przepisów dotyczących tej kwestii, ale przy okazji sformułowała spiżową zasadę, że „*możliwość panowania nad własnym ciałem jest podstawą wolności*" (http://www.bibula.com/?p=102027; dostęp: 26.03.2020 – podkreślenie K.W.).

Tedy zaraz po Wielkiej Nocy na łamach „Wirtualnej Polski" wystąpiła **pani filozofowa** Magdalena Środa (nee Ciupakówna) z diagnozą zatytułowaną „To jest największy problem polskiego katolicyzmu". Skąd pani **filozofowa** tak dokładnie zna problemy polskiego katolicyzmu, że potrafi bez trudu uszeregować je od największego do najmniejszego – oto pytanie. […] Wszystko to oczywiście być może, ale być może również i to, że **pani filozofowa**, podobnie jak wielu innych, nic nie wie, a tylko po prostu plecie, co jej się na temat polskiego katolicyzmu i jego problemów wydaje. Ta ostatnia możliwość jest nawet bardziej prawdopodobna, bo skąd pani **filozofowa Środzina** może wiedzieć, dajmy na to, że „wykształcenie księży na tle coraz bardziej wykształconego społeczeństwa jest coraz gorsze"? Wprawdzie jest bakałarzem na Uniwersytecie Warszawskim, ale – powiedzmy; sobie szczerze – ten cały Uniwersytet, a zwłaszcza niektóre jego wydziały, coraz bardziej przypominają park jurajski. […] czego pożytecznego może nauczyć ***profesorka Środzina***, socjolog? (https://marucha.wordpress.com/2011/05/03/ciemnota-oswiecona-w-natarciu/; dostęp: 26.03.2020 – podkreślenia K.W.).

Wyobrażam sobie co się dzieje u ***profesorki Środziny***!! (https://nczas.com/2020/02/26/krzysztof-bosak-bill-gates-czy-steve-jobs-nie-potrzebowali-wyzszego-wyksztalcenia--by-osiagnac-sukces/; dostęp: 26.03.2020 – podkreślenie K.W.).

Może się wydawać, że **profesorzyna Środzina** jest już człowiekiem dla Boga i ludzi straconym. Przypominamy jednak, że jej ojciec, prof. Edward Ciupak – walczący z Kościołem komunistyczny socjolog u schyłku swego życia nawrócił się, a przed śmiercią wyspowiadał i przyjął Komunię Świętą (https://warszawskagazeta.pl/kraj/item/4226-pomachajmy-srodzinie-bo-odlatuje-na-miotle; dostęp: 26.03.2020 – podkreślenie K.W.).

Stosując epitet *profesorzyna* z żeńskim sufiksem *-yna*, felietonista pragnie osiągnąć dodatkowy efekt językowej deprecjacji przez przywołanie podobnych formalnie derywatów ekspresywnych typu *aktorzyna*, *dziennikarzyna* 'o słabym, marnym aktorze, dziennikarzu'. Negocjacji między nadawcą i odbiorcą tu – jak widać – nie ma, dominuje perswazja nadawcy. W ataku na profesor Środę felietonista stosuje niemały arsenał środków: ironię, ośmieszanie, wyśmiewanie, dezawuowanie (w tym celu wykorzystując poza informacjami o działaniu samej referentki również fakty o jej rodzinie). Formy słowotwórcze odgrywają tu ważną rolę; nie są to innowacje leksykalne, tworzone w celu realizacji potrzeb nadawcy – te autor realizuje w inny sposób: istniejącym słowotwórczym jednostkom systemowym (*filozofowa*,

profesorowa, *profesorzyna*) nadaje nową funkcję tekstową. Jej reinterpretacja, zgodna z oczekiwaniami nadawcy, jest możliwa wyłącznie dzięki kontekstowi.

3.4. Manifestowanie postawy dystansującej wobec kobiety, do której jest odnoszona nazwa żeńska typu *senatoressa*, *ambasadoressa*

Z jawnym lub zawoalowanym dystansem aksjologicznym piszą niektórzy nadawcy – o ile mi wiadomo, są to wyłącznie mężczyźni – nawet wtedy, gdy wyrażają swoje uznanie wobec talentu artystki, literatki czy sprawnie pełniącej funkcje publiczne kobiety. Wolno sądzić, że wiąże się to z faktem dominacji męskiej w sferze działalności, w której wyraźny udział zaznaczyła opisywana w danym tekście referentka nazwy żeńskiej. Nawet jeśli jest to jej pochwała – bo inaczej nie wypada zareagować wobec oczywistych faktów – to jest ona właśnie zdystansowana. Ta „nuta aksjologiczna" jest obecna w formacjach z sufiksem *-esa* / *-essa*, takich jak np. *poetessa*, *senatoressa*, mających swoje nienacechowane odpowiedniki z innymi formantami słowotwórczymi, takie jak *poetka*, *(pani) senator*.

Niniejszy sposób aksjologicznego działania nadawcy ma swoją tradycję w polszczyźnie. W charakterze przykładu podam użycie formacji *poetessa* przez Juliana Krzyżanowskiego w poważnym dziele naukowym:

> Rubasznego Podolaka [Wojciecha Dzieduszyckiego – K.W.] zaćmiła jednak „wzniosła" warszawianka, Jadwiga Łuszczewska (1834–1908), pisująca przez lat wiele pod pretensjonalnym pseudonimem Deotymy, a więc natchnionej wieszczki z *Uczty* Platona. Wieszczka nadwiślańska zawodowo uprawiała natchnienie. Już bowiem jako młoda dziewczyna zasłynęła improwizacjami w salonie swoich rodziców, a z biegiem lat królowała w salonie własnym, otoczona gronem wielbicieli, którzy snobistycznie głosili kult mizdrzącej się **poetessy**, by wyśmiewać ją poza oczyma. Deotyma była niezwykle płodną autorką, sypiącą z rękawa tomy poezyj, dramatów, powieści wreszcie. Szczególnie często nawiedzała krainę historii, pomysły z niej czerpane opracowując w stylu „żywych obrazów", które podówczas z upodobaniem wystawiano na scenach amatorskich i zawodowych. O jej smaku artystycznym świadczyć może epizod z poematu *Wanda*, w którym podaniowa królewna urządza dla Rytgiera przyjęcie w postaci okrężnego[14], a zachwycony gość tańczy z gospodynią w pierwszą parę i śpiewa ku jej czci krakowiaka, w dodatku opartego na łacińskim epigramie Kadłubka, czego uczona autorka nie omieszkała zaznaczyć w uczonym przypisie (Krzyżanowski, 1969, ss. 369–370) – podkreślenie K.W.).

---

[14] W SJPD przy haśle *okrężne* podano: „w użyciu rzeczownikowym *blm reg.* a «uroczystość obchodzona w jesieni po sprzęcie wszystkich zbiorów; dożynki» […] było to okrężne sute i tłumne, zdaje mi się, że nigdy już potem świetniejszego nie widziałam" (SJPD, b.d.).

Przytoczony tu kontekst tworzy jednoznacznie negatywne tło aksjologiczne dla nazwy żeńskiej *poetessa*, użytej przez badacza z całą świadomością, z potrzeby zaznaczenia autorskiego dystansu wobec Deotymy – jej samej, jej twórczości i, szerzej, działalności. Tło to zostało utkane z wyrażeń wartościujących lub użytych wartościująco, takich jak: *„wzniosła" warszawianka*, *pisująca pod pretensjonalnym pseudonimem*; *wieszczka nadwiślańska*, *zawodowo uprawiała natchnienie*, *otoczona gronem wielbicieli, którzy snobistycznie głosili kult mizdrzącej się poetessy*, *by wyśmiewać ją poza oczyma*; *była niezwykle płodną autorką, sypiącą z rękawa tomy poezyj, dramatów, powieści wreszcie*. Tym wszystkim negatywnym epitetom Deotymy, nazwanej *poetessą* (a nie *poetką*!) towarzyszy opis jej braku smaku artystycznego. Zamyka go użycie w charakterze konkluzji syntetycznego określenia *uczona autorka*, wzmocnionym w końcowej części akapitu przez zdanie *nie omieszkała zaznaczyć w uczonym przypisie.* Wyrażona kontekstowo ocena jest jednoznacznie negatywna; obrazowy sposób jej wyrażenia przez podśmiewającego się z „uczonej niewiasty" nadawcy dodatkowo ukazuje dystans między nim (jego wrażliwością, erudycją i oczekiwaniami) a referentką celowo użytego w funkcji deprecjatywnej określenia *poetessa.*

W tym miejscu chcę zwrócić uwagę na istotną kwestię dotyczącą wcześniejszego opisu formacji z przyrostkiem *-esa* / *-essa.* Otóż ów model słowotwórczy znajduje się w rejestrze formacji z sufiksami obcymi (por. Waszakowa, 1994, ss. 171–172); tam też jest mowa o specyficznej produktywności niniejszego typu słowotwórczego, a także o tym, że bywa on chętnie używany przez niektórych publicystów, np. Jerzego Waldorffa, w którego wypowiedziach znalazła się forma *patronesa*. Struktura ta została opisana łącznie z kilkoma derywatami na *-essa*, np. takimi jak *baronessa* < *baron*, *senatoressa* < *senator.* Oba leksemy (podobnie jak *patronesa*) uznałam za derywaty słowotwórcze o modyfikacyjnej funkcji formantu i oddzieliłam je od jednostek mutacyjnych takich jak *biznessa* 'telewizyjny klub kobiet biznesu', eufemizm *erostesa* (< *eros*, *erotyczny*) i żartobliwy okazjonalizm *pisuardesa* < *pisuar* (odnoszący się do kobiety pracującej w toalecie publicznej). Tym samym pośrednio wskazałam, że wyrażenia te reprezentują różne modele słowotwórcze. Przy okazji powrotu do tych kwestii w obecnym artykule chciałabym stanowczo stwierdzić, że dziś rzeczownika *patronesa* w ogóle nie biorę pod uwagę z tej racji, że leksem ten na gruncie współczesnej polszczyzny nie jest formacją słowotwórczą. Hasło *patronesa* znajdziemy w SJPD; jest ono opatrzone kwalifikatorem *przestarzały* (SJPD, b.d.). Do jego definicji: „dama opiekująca się jakąś instytucją dobroczynną, protektorka" dodano informację o poświadczeniu w *słowniku warszawskim* oraz podano leksem źródłowy: rzeczownik francuski *patronesse*. We współczesnej polszczyźnie stylistycznie nacechowane wyrażenie *patronesa* może być uznane co najwyżej za

jednostkę formalnie podzielną (ze względu na powtarzalny w innych strukturach segment *-esa*); statusu derywatu słowotwórczego nie ma, bo nie wchodzi w żywy związek motywacji z leksemem *patron*[15].

Wracając do modelu słowotwórczego nazw żeńskich z sufiksem *-essa*, pragnę zaznaczyć, że obecnie jest on aktywny, ale w wąskim zakresie, podobnie jak omawiana wcześniej klasa nazw typu *ministra*. **Oba te schematy słowotwórcze łączy również to, że nazwy takie jak *poetessa*, *senatoressa* powstały, jak to wcześniej określiłam: w polemice z odpowiednimi, nienacechowanymi nazwami żeńskimi (*poetka*, *(pani) senator*) i te właśnie rzeczowniki stanowią ich bezpośrednią motywację słowotwórczą (a nie męskoosobowe *poeta*, *(pan) senator*).** Ocena wyrażana przez te formy jest zwykle – jak była o tym mowa – negatywna; informacje o skali dystansowania się nadawcy wobec desygnatu nazwy żeńskiej, jak również powodach niechęci odbiorca może czerpać z kontekstu, wiedzy o poglądach autora testu, jego osobniczego stylu itp. Tego typu informacje okazują się przydatne do zgodnego z intencjami mówiącego rozumienia formacji *senatoressa*, np. w następującym kontekście:

> Jeśli chodzi o Lewicę, […] pewnie dla większej siurpryzy rozpuszczane są pogłoski, że faworytą tej formacji jest Wielce Czcigodna senatoressa Gabriela Morawska-Stanecka (http://www.michalkiewicz.pl/tekst.php?tekst=4610; dostęp: 30.03.2020).

Obraz zdystansowania się narratora wobec pani senator i partii, którą reprezentuje, jest budowany również przy udziale stylistycznie nieobojętnych elementów leksykalnych użytych w kontekście. Można rzec, że gra on na przeciwnych stylistycznie jednostkach: frywolne określenie *faworyta tej formacji* zderza z ewokującą styl podniosły frazą nominalną *Wielce Czcigodna*. Oba te epitety wraz z celowo użytą innowacją *senatoressa* jednoznacznie określają intencje nadawcy, który, ironizując, podśmiewa się z partii reprezentowanej przez panią senator (pośrednio także z niej samej) – w sumie dystansuje się politycznie od wskazanej *expressis verbis* na wstępie lewicy.

---

[15] Nietrudno wszak zauważyć, że rzeczownik *patronesa* na gruncie polszczyzny nie jest żeńskim odpowiednikiem nazwy *patron* (tę funkcję pełni *patronka*, por. *Patronką górników jest święta Barbara, a głównym patronem Polski – święty Wojciech*. Nb. o św. Barbarze, podobnie jak i o Matce Bożej mówi się też jako o patronie wtedy, gdy używana jest nazwa kolektywna *patroni // patronowie* – wiąże się to ze stylistycznymi aspektami tego typu wypowiedzi, por. „Katoliccy patroni Polski. […] tytuł patrona nadawany (głównie przez papieża) i używany przez Kościół katolicki w Polsce […]. Tytuł głównych patronów otrzymali: […] Stanisław Biskup, [...] Najświętsza Maryja Panna Królowa Polski – obrana na patronkę Królestwa Polskiego 1 kwietnia 1656 w katedrze lwowskiej przed cudownym obrazem Matki Bożej Łaskawej [...] przez Jana Kazimierza; obecnie główna patronka Polski” (*Katoliccy patroni Polski*, b.d. – tu dostęp: 30.03.2020).

W zgoła innym celu po niniejszy model sięgnął cytowany wcześniej felietonista, wykorzystując w celu zamanifestowania antysemickiej postawy dwie formacje *ambasadoressa* i *autoressa*. Niewykluczone, że obie zostały stworzone *ad hoc* w następujących kontekstach:

> Ambasadoressa Izraela [tytuł]
> Wczoraj w Warszawie miał miejsce tęczowy przemarsz sodomitów. Na Paradzie Równości pojawił się także… Blok Żydowski. Nie zabrakło również izraelskiej ambasadoressy w Polsce Anny Azari (https://nczas.com/2019/06/09/oni-znowu-wspieraja-teczowe-lobby-w-polsce-blok-zydowski-i-ambasadoressa-azari-na-homoparadzie--foto/; dostęp: 26.03.2020).

> Ten Jakub Frank mógłby być protoplastą feldkurata Ottona Katza z *Przygód dobrego wojaka Szwejka*, ale pani Autoressa nie idzie w tym kierunku, tylko wykorzystuje tę awanturniczą historię w charakterze pretekstu do obnażenia prawdziwego i co tu ukrywać – odrażającego wizerunku mniej wartościowego tubylczego narodu polskiego, który nie tylko „*kolonizował*", ale w dodatku straszliwie uciskał „*mniejszości*", a zwłaszcza – tę najważniejszą. Polacy jako „*mordercy Żydów*". W ten sposób pani Olga Tokarczuk znakomicie wpisuje się w „*pedagogikę wstydu*", w ramach której już od początku 1990 roku, kiedy to, wraz z „*upadkiem komunizmu*" pojawiły się widoki na uczynienie z Polski żerowiska dla żydowskich organizacji przemysłu holokaustu, rozmaici ochotnicy nieubłaganym palcem kłują Polaków w chore z nienawiści oczy (http://www.michalkiewicz.pl/tekst.php?tekst=3901; dostęp: 1.04.2017).

W pierwszym z nich innowacja *ambasadoressa* ma za zadanie wskazać, więcej: uwydatnić niechęć nadawcy wobec Bloku Żydowskiego – uczestnika Parady Równości (jednoznacznie określonej aksjologicznie za pomocą frazy *tęczowy przemarsz sodomitów*), a także pani ambasador Izraela, która osobiście wzięła udział w owym zdarzeniu.

W drugim przykładzie nazwę żeńską *autoressa*, wolno sądzić, że wzorowaną na *poetessie*, autor odnosi do Olgi Tokarczuk, pisarki, której twórczość określa jako znakomicie wpisującą się w tzw. pedagogikę wstydu, mając na myśli nie tylko przyzwolenie noblistki na traktowanie Polaków jako tych, którzy brali udział w holokauście, lecz także jej wizerunek literacki: pisarki przyczyniającej się do utrwalenia obrazu Polski jako kraju antysemickiego, obrazu zgodnego ze stereotypem przypisywanym Polakom: ludzi, którzy „wyssali antysemityzm z mlekiem matki", ludzi mających „chore z nienawiści oczy". Stosując określenie *pani autoressa* felietonista stwarza pole dystansu, ironicznej refleksji, skierowanej przeciwko Oldze Tokarczuk jako autorce utworów podtrzymujących istniejące negatywne obrazy Polaków jako

anytysemitów i utrwalających fałszywy wizerunek Polski, prześmiewczo nazwanej z perspektywy żydowskiej „mniej wartościowym tubylczym narodem polskim", i Polaków jako narodu, który – jak kpiąco cytuje stereotypowe określenia: „nie tylko *kolonizował*, ale w dodatku straszliwie uciskał *mniejszości*, a zwłaszcza – tę najważniejszą". Przywołanie mocnego określenia Polaków: *mordercy Żydów* dopełnia wyrażonej za pomocą kontekstu refleksji nadawcy nad twórczością pani Olgi Tokarczuk, z pełną świadomością nazwanej w sposób ironiczno-prześmiewczy *autoressą*.

3.5. Manifestowanie postawy dowartościowującej kobietę, do której jest odnoszona nazwa żeńska, np. *dyrektor* zamiast *dyrektorka* (*przedszkola /stołówki*)

We wcześniejszych pracach (por. Waszakowa, 1991, 2014) zwracałam uwagę na istniejący w Polsce zwyczaj posługiwania się nazwami żeńskimi o postaci nieodmiennej, takimi jak np. *dyrektor*, *kierownik*, w sytuacjach, gdy mówiącym zależy na okazaniu szczególnego rodzaju szacunku, okazania dowartościowania kobiety (zwykle interesownego). Formy typu *dyrektor przedszkola*, *kierownik sklepu*, *stoiska* pojawiały się w wypowiedziach potocznych; miały na celu okazanie życzliwego nastawienia nadawcy do adresatki poprzez docenienie jej samej za sprawą podniesienia rangi piastowanego przez nią stanowiska, urzędu itp. (uczynienia ich wyższymi w hierarchii zawodów, funkcji względem tych, jakie realnie przysługują adresatkom wypowiedzi, w których użyto tych wyrażeń). Wzorcem owych odniesień były nazwy żeńskie w rodzaju *(pani) minister*, *profesor*, *rektor*, *sekretarz stanu* – określenia tytułów naukowych i zawodowych czy wysokiej rangi stanowisk (tradycyjnie związane z mężczyznami). Wydaje się, że tego typu zachowania nadal można zaobserwować; być może zmienił się nieco ich punkt odniesienia ze względu na zmiany, jakie dokonały się w Polsce po 1989 roku. Mówiąc krótko, wprawdzie zmieniły się obiekty będące przedmiotem pożądania (np. deficytowe w czasach PRL-u, w tym stanu wojennego, dziś już w większości przestały nimi być), ale skłonności do przymilania się „ludziom władzy" (jakże ludzkie!) chyba jednak pozostały.

Formy męskie nieodmienne są nadal używane w sytuacjach oficjalnych, np. w przemówieniach, przy odznaczaniu kobiet medalami, a także w nekrologach, których tekst dotyczy kobiety. Wolno sądzić, że w tej drugiej grupie wypowiedzi formy żeńskie nieodmienne typu *bojownik*, *działacz*, *uczestnik* zostaną zachowane dłużej, może dlatego, że ocena wartości zakończonego życia zasługuje na powagę, a może ze względu na typ kolokacji (por. np. *bojownik o wolność*, *działacz Solidarności*, *uczestnik Powstania Warszawskiego*). Z pewnością i w tej sferze komunikacji szybciej niż dotąd będą zachodziły zmiany pod wpływem różnych nacisków wywieranych

przez tzw. środowiska i ośrodki feministyczne oraz poprawności politycznej, oddziałujące na media w stopniu większym niż w ostatnim dziesięcioleciu XX w. Charakterystyczny przykład tego typu działań stanowi zamieszczone w Wikipedii hasło *Olga Tokarczuk*, w którym nie ma ani jednej nazwy męskiej nieodmiennej. Starannie ujednolicony pod tym względem tekst zawiera następujące formy żeńskie (podaję je w kolejności, w jakiej występują): *noblistka*, *laureatka Nagrody Nobla*, *absolwentka*, *wolontariuszka*, *psychoterapeutka*, *wegetarianka*, *powieściopisarka*, *pisarka*, *twórczyni*, *asystentka*, *współorganizatorka*, *członkini*, *Honorowa obywatelka*. Nagromadzenie tego typu struktur widać też w przywołanym wcześniej *Załączniku do zarządzenia nr 194 rektora Uniwersytetu Warszawskiego z dnia 27 sierpnia 2020 r. w sprawie „Planu równości płci dla Uniwersytetu Warszawskiego oraz planu działań równościowych na lata 2020–2023"*. Prezentuję je w Aneksie 1 dołączonym na końcu pracy[16].

4. Zakończenie

Przedstawione rozważania miały za zadanie ujawnić społeczny aspekt konceptualizacji i komunikacji, mocno akcentowany przez Ronalda Langackera przy wielu okazjach w związku ze stawianymi semantyce kognitywnej zarzutami subiektywizmu[17]. Dwie zasadnicze cechy: ‘dynamiczność’ i ‘kontekstowość’, właściwe komunikacji, ujawniają się w konkretnych zdarzeniach mownych – działaniach, w których zanurzone są (lub tkwią w nich immanentnie) jednostki języka. Oznacza to, że wyrażenia „zawsze rozumiane są w odniesieniu do rzeczywistego lub wyobrażonego kontekstu" (por. Langacker, 2005, s. 13).

Zdarzenie użycia językowego, obejmujące swym zakresem również relację między nadawcą i odbiorcą, wyznacza stojące przed każdym z nich zadania: selekcji i interpretacji, oba związane z właściwym „posługiwaniem się" kontekstem. Ten jest ujmowany szeroko: dotyczy tego wszystkiego, co jest ważne dla rozumienia – odnosi

---

[16] O akceptacji tego typu form świadczą niniejsze użycia: „**Prorektorka** ds. Nauki [tytuł e-maila autorstwa prof. Katarzyny Dziubalskiej-Kołaczyk]. Niestety również o 12:00 w poniedziałek rozpoczyna się zdalne posiedzenie kolegium rektorsko-dziekańskiego, w którym jako prorektorka muszę uczestniczyć" czy *List studentek i studentów polonistyki z 27 X. 2020 r.* – por. Aneks 2. Na marginesie dodam, że w liście tym pojawiają się też inne wyrażenia, np. *współobywatelka*, oraz przypominające kolekcje następujące szeregi: *obywatele*, *obywatelki* i *osoby obywatelskie* (ostatni element o niejasnej semantyce), a także *kobiety i osoby mogące zajść w ciążę* (o niejasnej referencji drugiego członu owej koniunkcji).

[17] Por. jedną z wypowiedzi na ten temat: „Kognitywiści nie zaprzeczają, że język jest osadzony w interakcji społecznej, ale twierdzą stanowczo, iż nawet funkcja interaktywna zakorzeniona jest w konceptualizacji" (Langacker, 2009, s. 23).

się do całej interakcji, która, jak czytamy, rozciąga się na wszystkie poziomy świadomości rozmówców: fizyczny, mentalny, kulturowy, emocjonalny i wartościujący. Częścią znaczenia kontekstowego jest więc ocena dotycząca wiedzy i aktualnych celów partnera, a także jego nastawienia, zamiarów i pragnień. Ocena taka dokonywana jest przez każdego z rozmówców (por. Langacker, 2009, s. 290).

W propozycji tej dynamika i wieloaspektowość przywołanego pojęcia wyrażają się w ukazaniu stricte językowych komponentów w kontekście bogactwa i różnorodności cech związanych ze świadomością rozmówców, ich pragmatycznymi celami, w tym czynnikami aksjologicznymi. Nadawcy, dokonującemu selekcji struktur językowych zdolnych do przywołania pożądanego skontekstualizowanego znaczenia, zwykle zależy na tym, aby zastosowane w użyciu wyrażenie zostało rzeczywiście odpowiednio zinterpretowane.

W mojej pracy starałam się przedstawić na materiale – pokazującym nazwy żeńskie w użyciu – działania nadawcy skierowane na zamierzony przez niego cel: przygotowanie odbiorcy do przyjęcia bogatych treści wyrażonych *explicite* i/lub *implicite* z udziałem tychże derywatów, jak widać, dobrze realizujących ów cel. W różnych aspektach pomocny okazał się kontekst. Zwróciłam uwagę na jego niezbędność w odczytywaniu pełnego znaczenia zdarzenia językowego, na które składa się m.in. skontekstualizowane znaczenie wypowiedzi i użytych (a bywa, że wykreowanych) w nim struktur słowotwórczych wraz z przywoływanymi innymi cechami, m.in. informacjami o rzeczywistości, punkcie widzenia nadawcy, jego postawie i ocenach. Treści te w różnym stopniu i zakresie były dostrzegane w strukturalistycznych opisach derywatów, zwłaszcza w kategorii nazw ekspresywnych[18], przy czym ich interpretacja z racji metodologicznych jest odmienna od przedstawionej w niniejszym artykule.

BIBLIOGRAFIA

Breza, E. (2013). Wola Pani Minister nie stworzy formy ministra w polszczyźnie. W M. Milewska-Stawiany & E. Rogowska-Cybulska (Red.), *Mówię, więc jestem: Rozmowy o współczesnej polszczyźnie* (T. 4, ss. 70–73). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Buttler, D., Kurkowska, H., & Satkiewicz, H. (1976). *Kultura języka polskiego: Zagadnienia poprawności gramatycznej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dembska, K. (2012). *Tendencje rozwojowe polskich i rosyjskich nazw zawodowych kobiet na tle języka czeskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

---

[18] Mam tu na uwadze zwłaszcza prace Stanisława Grabiasa, ukazujące zróżnicowane funkcje neologizmów z tej kategorii słowotwórczej (por. Grabias, 1981, 2003).

Doroszewski, W. (1962). *O kulturę słowa: Poradnik językowy.* Wydawnictwo Naukowe PWN.

Doroszewski, W. (b.d.). *Słownik języka polskiego* [SJPD]. http://doroszewski.pwn.pl/

Grabias, S. (1981). *O ekspresywności języka*. Wydawnictwo Lubelskie.

Grabias, S. (2003). *Język w zachowaniach społecznych*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Grzegorczykowa, R., Laskowski, R., & Wróbel, H. (Red). (1998). *Gramatyka współczesnego języka polskiego: T. 2. Morfologia* (wyd. 2 zmienione) [GWJP]. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Katoliccy patroni Polski. (b.d.). Wikipedia. https://pl.wikipedia.org/wiki/Katoliccy_patroni_Polski

Klemensiewicz, Z. (1957). Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki. *Język Polski*, *1957*(37), 101–117.

Kreja, B. (1964). Słowotwórstwo nazw żeńskich we współczesnym języku polskim. *Język Polski*, *1964*(44), 129–140.

Krzyżanowski, J. (1969). *Dzieje literatury polskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Langacker, R. W. (2005). *Wykłady z gramatyki kognitywnej* (H. Kardela & P. Łozowski, Red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195331967.001.0001

Langacker, R. W. (2009). *Gramatyka kognitywna: Wprowadzenie* (E. Tabakowska & M. Buchta, Red.). Universitas.

Małocha-Krupa, A. (2018). *Feminatywum w uwikłaniach językowo-kulturowych*. Oficyna Wydawnicza Atut; Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe.

Nowosad-Bakalarczyk, M. (2009). *Płeć a rodzaj gramatyczny we współczesnej polszczyźnie*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Waszakowa, K. (1991). O wartościowaniu w słowotwórstwie. *Poradnik Językowy*, *1991*(5–6), 180–187.

Waszakowa, K. (1994). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki sufiksalne obce.* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (1996). *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: Rzeczowniki z formantami paradygmatycznymi.* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Waszakowa, K. (2014). Czy można ulec ministrze Joannie Musze? O dystansie między świadomością a normą językową. W D. Scheller-Boltz (Red.), *Język polski – 25 lat po przełomie / Die polnische Sprache – 25 Jahre nach der Wende* (ss. 239–262). Georg Olms Verlag.

Zarządzenie nr 194 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego. (b.d.). https://monitor.uw.edu.pl/Lists/Uchway/Attachments/5574/M.2020.371.Zarz.194.pdf

Wybrane aspekty integralnego związku derywatu słowotwórczego z aktem komunikacji (na przykładzie nazw żeńskich)

Abstrakt

Artykuł ukazuje istotne czynniki służące rozpoznaniu wyznaczonego w jego tytule przedmiotu obserwacji. Autorka skupia uwagę na następujących kwestiach: 1) dynamicznej interpretacji systemowych i niesystemowych derywatów słowotwórczych w tekstach oraz 2) roli kontekstu w kreowaniu i interpretowaniu derywatów w użyciu, jak i zarysowaniu roli nadawcy w tychże procesach. Zdaniem autorki, włączenie obu tych aspektów jako należących do użycia językowego, tj. interpretacji ukazującej kontekstową zależność oraz rolę interakcji między nadawcą a odbiorcą, wskazuje na dynamikę procesów słowotwórczych. Analizując złożoność tych procesów, autorka podkreśla zarówno rolę wiedzy o świecie, jak i kontekstu sytuacyjnego – dwóch ważnych czynników determinujących kreację i interpretację jednostek słowotwórczych (nazw żeńskich służących jako przykład derywatów w użyciu).

Słowa kluczowe: słowotwórstwo polszczyzny; analogia w słowotwórstwie; słowotwórstwo tekstowe; semantyczne i pragmatyczne aspekty procesów słowotwórczych; derywaty w użyciu; feminativa

Selected Aspects of Integral Connections of the Word-Formative Derivative with the Act of Communication (Feminitives as Examples of Derivatives in Use)

Abstract

The study reflects upon decisive factors for recognising the subject of observations as outlined in its title. I draw attention to the following issues: (1) the dynamic interpretation of the systemic and asystemic nature of derivatives found in texts and (2) the role of context in creating derivatives and interpreting them in use. I also present the role of the speaker in the abovementioned processes. In my opinion, considering such aspects as the usage event, e.g. context-dependent interpretation, or the role of the speaker-hearer interactions, allows for demonstrating the dynamic character of the word-formation process. Analysing the complexity of these processes, I stress the role of knowledge of the world as well as the situational context, the two important factors that determine the creation and interpretation of derivative units (feminatives as examples of derivatives in use).

Keywords: Polish derivation; analogy in word formation; textual word formation; semantic and pragmatic aspects of word-formation processes; derivatives in use; feminitives

Krystyna Waszakowa

ANEKS 1

Nazwy żeńskie użyte w *Załączniku do zarządzenia nr 194 rektora uniwersytetu warszawskiego z dnia 27 sierpnia 2020 r. w sprawie „Planu równości płci dla Uniwersytetu Warszawskiego oraz Planu działań równościowych na lata 2020–2023”* (*Zarządzenie nr 194 Rektora Uniwersytetu Warszawskiego,* b.d.) – wybrane konteksty:

- Uruchomiony zostanie program badawczo-rozwojowy dla młodych **badaczek** i **dydaktyczek**, który będzie przeciwdziałał zjawisku utraty zaangażowania kobiet w toku rozwoju kariery naukowej [pogrubienia – K.W.];
- Pracownicy i **pracownice** naukowe […];
- Mężczyźni zdecydowanie przeważają wśród osób z tytułem **profesorów** i **profesorek zwyczajnych, nadzwyczajnych i nadzwyczajnych** Uniwersytetu Warszawskiego. W przypadku **adiunktek** i **adiunktów** proporcja płci jest wyrównana, natomiast w przypadku **asystentów** i **asystentek** przeważają kobiety. Oznaczać to może, że droga awansu i naukowej kariery nie przebiega tak samo w przypadku kobiet i mężczyzn, oraz że Uniwersytet Warszawski traci utalentowane **pracownice** zajmujące się badaniami i dydaktyką.
- W 15 przypadkach dziekanami byli mężczyźni, w 6 przypadkach kobiety (Wydziały: Biologii, Geologii, Historyczny, Neofilologii, Pedagogiki i Psychologii). **Prodziekanami** i **prodziekankami** było 27 mężczyzn i 28 kobiet;
- […] w społeczności uniwersyteckiej cały czas funkcjonują stereotypy i niewypowiedziane uprzedzenia dotyczące płci, takie jak: kobiety jako osoby mniej ambitne, rzadziej traktowane jako **ekspertki**, mniej zdolne, natomiast mężczyźni bardziej zdecydowani i odporni na stres […];
- **Pracowniczki naukowo-dydaktyczne** wskazywały dużo częściej niż mężczyźni w ich grupie zawodowej na dokuczające im przemęczenie […];
- **Adresatki** i **adresaci** […] **Główna Specjalistka** ds. Równouprawnienia na UW;
- **Pełnomocniczka Rektora** ds. Rozwoju Zarządzania Zasobami Ludzkimi;
- **Rzeczniczka Akademicka**;
- Wsparcie grupy młodych **badaczek** w rozwoju kariery naukowej i dydaktycznej we współpracy z **mentorami** i **mentorkami**;
- […] aktywne poszukiwanie **kandydatek** na stanowiska w dziedzinach zmaskulinizowanych i kandydatów w dziedzinach sfeminizowanych;

- Stworzenie formularza dofinansowania wydarzeń organizowanych na UW z rubryką o proporcji płci wśród zaproszonych **panelistów/ek**, **organizatorów/ek**, osób współpracujących przy organizacji;
- […] organizacja 3 „śniadań networkingowych" w ciągu roku akademickiego, na które zapraszane będą **doktorantki** oraz **pracownicy** i **pracownice naukowe** z różnych dziedzin nauki, połączone z wykładami zaproszonych **gościń**;
- Działanie pozwoli wyłonić **ambasadorki równości** w samorządzie doktoranckim;
- Celem działania dla młodych **dydaktyczek** i **badaczek** jest przeciwdziałanie zjawisku utraty zaangażowania kobiet w toku rozwoju kariery naukowej;
- Osoby pełniące funkcję **mentorek** i **mentorów** nie są zarazem **promotorami** i **promotorkami** rozpraw doktorskich.

ANEKS 2

List studentek i studentów polonistyki z 27 października 2020 roku

Warszawa, 27.10.2020 r.

Szanowni Państwo,

My, niżej podpisane studentki, studenci oraz osoby studiujące filologię polską na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, przystępujemy do Ogólnopolskiego strajku studentek.

W tę środę (28.10.2020 r.) nie weźmiemy udziału w ćwiczeniach, lektoratach, wykładach, repozytoriach, seminariach lub innych zajęciach uniwersyteckich. Tego dnia będziemy murem stać za Kobietami, na straży praworządności, demokracji i wolności, która została im odebrana. Tym samym zachęcamy wszystkie osoby, a zwłaszcza kobiety z władz wydziału oraz prowadzących i prowadzące, o przyłączenie się do inicjatywy i wsparcie swoich współobywatelek.

Owa decyzja jest protestem wobec skandalicznego orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego z dn. 22.10.2020 r. w sprawie zakazu aborcji wynikającej z ciężkich i nieodwracalnych wad płodu.

Jako młodzi ludzie, będący przyszłością naszego kraju, nie możemy zaakceptować wyroku, który jest drastycznym ograniczeniem wolności obywatelskich i praw człowieka oraz skazuje kobiety i osoby mogące zajść w ciążę na cierpienie.

Jako młodzi, acz świadomi i zaangażowani obywatele, obywatelki i osoby obywatelskie, oświadczamy, że nie zaakceptujemy owego orzeczenia i dołożymy wszelkich starań w zakresie obrony praw kobiet oraz wszystkich innych ludzi, których prawa i wolność będą w naszym kraju ograniczone.

Podpisano według kolejności alfabetycznej:

Cichocki Jędrzej
Cydzik Julianna
Cywińska Marcelina
Czarnocka Klaudia
Czepli Alicja
Dalke Zofia
Doherty Zuzanna
Domagała Julia
Drozdowicz Maria
Duchniak Mateusz

Dudek Agata
Dzięcioł Alicja
Dziekońska Hela
Dzierżak Julia
Glinka Weronika
Gomoła Natalia
Grzduk Aleksandra
Izdebska Natalia
Jachacy Marta
Jastrzębska Anna
Jaworowska Zuzanna
Jaworska Justyna
Kaczprzak Kacper
Kaleta Jakub
Klimczak Marta
Kosiek Katarzyna
Kościan Martyna
Kozłowska Anna
Krym Marta
Kucharska Natalia
Kujawa Aleksandra
Kuryłek Gabriela
Kuś Natalia
Kwiatkowska Natalia
Lalak Julia
Lubecka Julia
Łukasik Marta
Malinowska Martyna
Megger Przemysław
Mendrek Klara
Metryka Karolina
Mrozek Aleksandra
Nalikowska Agata
Olender Agnieszka
Orzeszek Aleksandra
Paliga Anna
Penkalla Wiktoria
Perońska Ania
Piecyk Julia
Pluta Natalia
Poliwczak Katarzyna
Popis Agata
Porzecka Justyna
Prądzyńska Katarzyna
Pürschel Katarzyna
Pytel Aleksandra
Radzymińska Zuzanna

Roszkowska Julia
Różyc Florian
Sadowska Julia
Samsel Aleksandra
Skupnik Klaudia
Sokołowska Matylda
Solecki Kacper
Stobiecki Piotr
Szczodrowska Paulina
Szczyglewska Aleksandra
Szeweluk Julia
Tartanus Zuzanna
Tomaszewska Aleksandra
Trębacz Dominika
Urban Dominika
Wacławek Jakub
Wieleba Patrycja
Wiśniewska Julia
Wojciechowska Justyna
Woźniak Patrycja
Wójcik Julia
Wróblewska Eliza
Wrzesień Oktawia
Wrzosek Aleksandra
Zielniewicz Maria
Zajkowska Maria
Zakrzewska Marianna
Zapalska Magdalena
Zych Gabriela
Żarczyńska Monika

Tom 151 serii „Prace Slawistyczne. Slavica"

Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej

Redakcja tomu:

dr Paweł Kowalski
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
E-mail: pawel.kowalski@ispan.waw.pl
ORCID: 0000-0001-6459-2621

Redaktor deklaruje brak konfliktu interesów.

Abstrakt

Niniejsza monografia jest pokłosiem XX Międzynarodowej Konferencji Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów, zatytułowanej „Słowotwórstwo w przestrzeni komunikacyjnej", której organizatorem był Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. Konferencja odbyła się w dniach 8–10 września 2020 roku w Warszawie, a obrady przeprowadzono zdalnie. W konferencji wzięło udział 29 uczonych słowotwórców z różnych ośrodków naukowych w Austrii, Białorusi, Bośni, Chorwacji, Czechach, Francji, Niemczech, Polsce, Rosji, Serbii, Słowacji, Słowenii, Ukrainie. Świadczy to o aktualności zaproponowanej tematyki i dużym zainteresowaniu słowiańskim i slawistycznym słowotwórstwem. Większość nadesłanych wystąpień znalazło się w tym tomie.

Tematyka całego tomu wyznaczona tematem konferencji oscyluje wokół kilku aktualnych problemów dotykających zjawisk zarówno współczesnych, jak i dawnych, z których najistotniejsze to: innowacje słowotwórcze, typy i zmiany mechanizmów powstawania neologizmów, zjawisko globalizacji językowej, pragmatyczne aspekty funkcjonowania języka. Klamrą spajającą bogatą i różnorodną tematykę jest perspektywa komunikacyjna.

Słowa kluczowe: słowotwórstwo; komunikacja językowa; języki słowiańskie

Volume 151 of the series *Prace Slawistyczne. Slavica*
[Monographs in Slavic Studies. Slavica]

Word Formation in the Communicative Space

Editor of the volume:

Dr Paweł Kowalski
Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, Warszawa, Polska
[Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland]
Correspondence: pawel.kowalski@ispan.waw.pl
ORCID: 0000-0001-6459-2621

Competing interests: The editor declares that he has no competing interests.

Abstract

This monograph is a product of the 20th International Conference of the Commission on Word Formation of the International Committee of Slavists. Entitled "Word Formation in the Communicative Space", the conference was held in Warsaw on 8–10 September 2020 by the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, with the proceedings taking place online. The participants were 29 word formation scholars from academic centres in Austria, Belarus, Bosnia, Croatia, the Czech Republic, France, Germany, Poland, Russia, Serbia, Slovakia, Slovenia and Ukraine. This testifies to the topicality of the proposed subject matter and a considerable interest enjoyed by Slavic and Slavist word formation. This volume brings together most of the presentations sent in by the participants.

The subjects touched upon in the volume correspond to the theme of the conference, focusing on a number of topical issues related to both the present and the past, the most important of which include: word-formative innovations, types of and changes in mechanisms of neologism generation, the phenomenon of linguistic globalisation, and pragmatic aspects of language. The volume's rich and diverse subject matter is unified by the adoption of a communicational perspective.

Keywords: word formation; linguistic communication; Slavic languages